નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

# ખુદ્દકનિકાયે

# નેત્તિપ્પકરણ-ટીકા

### ગન્થારમ્ભકથાવણ્ણના

સંવણ્ણનારમ્ભે (દી॰ નિ॰ ટી॰ ૧.ગન્થારમ્ભકથાવણ્ણના; મ॰ નિ॰ ટી॰ ૧.૧ ગન્થારમ્ભકથાવણ્ણના; સં॰ નિ॰ ટી॰ ૧.૧.૧ ગન્થારમ્ભકથાવણ્ણના) રતનત્તયવન્દના સંવણ્ણેતબ્બસ્સ ધમ્મસ્સ પભવનિસ્સયવિસુદ્ધિપટિવેદનત્થં, તં પન ધમ્મસંવણ્ણનાસુ વિઞ્ઞૂનં બહુમાનુપ્પાદનત્થં, તં સમ્મદેવ તેસં ઉગ્ગહણધારણાદિક્કમલદ્ધબ્બાય સમ્માપટિપત્તિયા સબ્બહિતસુખનિપ્ફાદનત્થં. અથ વા મઙ્ગલભાવતો, સબ્બકિરિયાસુ પુબ્બકિચ્ચભાવતો, પણ્ડિતેહિ સમ્માચરિતભાવતો, આયતિં પરેસં દિટ્ઠાનુગતિઆપજ્જનતો ચ સંવણ્ણનાયં રતનત્તયપણામકિરિયા. અથ વા રતનત્તયપણામકરણં પૂજનીયપૂજાપુઞ્ઞવિસેસનિબ્બત્તનત્થં, તં અત્તનો યથાલદ્ધસમ્પત્તિનિમિત્તસ્સ કમ્મસ્સ બલાનુપ્પદાનત્થં, અન્તરા ચ તસ્સ અસઙ્કોચનત્થં, તદુભયં અનન્તરાયેન અટ્ઠકથાય પરિસમાપનત્થં. ઇદમેવ ચ પયોજનં આચરિયેન ઇધાધિપ્પેતં. તથા હિ વક્ખતિ ''વન્દનાજનિતં…પે॰… તસ્સ તેજસા''તિ. વત્થુત્તયપૂજા હિ નિરતિસયપુઞ્ઞક્ખેત્તસમ્બુદ્ધિયા અપરિમેય્યપ્પભાવો પુઞ્ઞાતિસયોતિ બહુવિધન્તરાયેપિ લોકસન્નિવાસે અન્તરાયનિબન્ધનસકલસંકિલેસવિદ્ધંસનાય પહોતિ, ભયાદિઉપદ્દવઞ્ચ નિવારેતિ. યથાહ –

''પૂજારહે પૂજયતો, બુદ્ધે યદિ વ સાવકે''તિ. (ધ॰ પ॰ ૧૯૫; અપ॰ થેર ૧.૧૦.૧) ચ,

તથા –

''યે, ભિક્ખવે, બુદ્ધે પસન્ના, અગ્ગે તે પસન્ના, અગ્ગે ખો પન પસન્નાનં અગ્ગો વિપાકો હોતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૩૪; ઇતિવુ॰ ૯૦) ચ,

તથા –

'''બુદ્ધો'તિ કિત્તયન્તસ્સ, કાયે ભવતિ યા પીતિ;
વરમેવ હિ સા પીતિ, કસિણેનપિ જમ્બુદીપસ્સ;
'''ધમ્મો'તિ…પે॰… 'સઙ્ઘો'તિ…પે॰… દીપસ્સા''તિ. (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૬; ઇતિવુ॰ અટ્ઠ ૯૦; દી॰ નિ॰ ટી॰ ૧.ગન્થારમ્ભકથાવણ્ણના; મ॰ નિ॰ ટી॰ ૧.૧; અ॰ નિ॰ ટી॰ ૨.૪.૩૪) ચ,

તથા –

''યસ્મિં, મહાનામ, સમયે અરિયસાવકો તથાગતં અનુસ્સરતિ, નેવસ્સ તસ્મિં સમયે રાગપરિયુટ્ઠિતં ચિત્તં હોતિ, ન દોસ…પે॰… ન મોહપરિયુટ્ઠિતં ચિત્તં હોતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૬.૧૦; ૧૧.૧૧) ચ,

તથા –

> ‘‘અરઞ્ઞે રુક્ખમૂલે વા…પે॰…;
> ભયં વા છમ્ભિતત્તં વા, લોમહંસો ન હેસ્સતી’’તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૯) ચ;

તત્થ યસ્સ રતનત્તયસ્સ વન્દનં કત્તુકામો, તસ્સ ગુણાતિસયયોગસન્દસ્સનત્થં ‘‘**મહાકારુણિક**’’ન્તિઆદિના ગાથાત્તયમાહ. ગુણાતિસયયોગેન હિ વન્દનારહભાવો, વન્દનારહે ચ કતા વન્દના યથાધિપ્પેતપ્પયોજનં સાધેતીતિ. તત્થ યસ્સા સંવણ્ણનં કત્તુકામો, સા નેત્તિ વિસેસતો યથાનુલોમસાસનસન્નિસ્સયા, તસ્સ ચ વિચિત્તાકારપ્પવત્તિવિભાવિની. તથા હિ સુત્તન્તદેસના ન વિનયદેસના વિય કરુણાપ્પધાના, નાપિ અભિધમ્મદેસના વિય પઞ્ઞાપ્પધાના, અથ ખો કરુણાપઞ્ઞાપ્પધાનાતિ તદુભયપ્પધાનદેસનાવિસેસવિભાવનં તાવ સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ થોમનં કાતું તમ્મૂલકત્તા સેસરતનાનં ‘‘**મહાકારુણિકં નાથ**’’ન્તિઆદિ વુત્તં.

તત્થ કિરતીતિ (દી॰ નિ॰ ટી॰ ૧.ગન્થારમ્ભકથાવણ્ણના; મ॰ નિ॰ ટી॰ ૧.૧; સં॰ નિ॰ ટી॰ ૧.૧.૧; અ॰ નિ॰ ટી॰ ૧.૧.૧) **કરુણા**, પરદુક્ખં વિક્ખિપતિ અપનેતીતિ અત્થો. અથ વા કિણાતીતિ **કરુણા**, પરદુક્ખે સતિ કારુણિકં હિંસતિ વિબાધતીતિ અત્થો . કમ્પનં કરોતીતિ વા **કરુણા**, પરદુક્ખે સતિ સાધૂનં હદયખેદં કરોતીતિ અત્થો. કમિતિ વા સુખં, તં રુન્ધતીતિ **કરુણા**. એસા હિ પરદુક્ખાપનયનકામતાલક્ખણા, અત્તસુખનિરપેક્ખતાય કારુણિકાનં સુખં રુન્ધતિ વિબન્ધતીતિ અત્થો. કિરિયતિ દુક્ખિતેસુ પસારિયતીતિ વા **કરુણા**, કરુણાય નિયુત્તોતિ **કારુણિકો** યથા ‘‘દોવારિકો’’તિ (અ॰ નિ॰ ૭.૬૭). યથા હિ દ્વારટ્ઠાનતો અઞ્ઞત્થ વત્તમાનોપિ દ્વારપટિબદ્ધજીવિકો પુરિસો દ્વારાનતિવત્તવુત્તિતાય દ્વારે નિયુત્તોતિ ‘‘દોવારિકો’’તિ વુચ્ચતિ, એવં ભગવા મેત્તાદિવસેન કરુણાવિહારતો અઞ્ઞત્થ વત્તમાનોપિ કરુણાનતિવત્તવુત્તિતાય કરુણાય નિયુત્તોતિ ‘‘કારુણિકો’’તિ વુચ્ચતિ. મહાભિનીહારતો પટ્ઠાય હિ યાવ મહાપરિનિબ્બાના લોકહિતત્થમેવ લોકનાથા તિટ્ઠન્તીતિ. મહન્તો કારુણિકોતિ **મહાકારુણિકો**. સતિપિ ભગવતો તદઞ્ઞગુણાનમ્પિ વસેન મહન્તભાવે કારુણિકસદ્દસન્નિધાનેન વુત્તત્તા કરુણાવસેનેવેત્થ મહન્તભાવો વેદિતબ્બો યથા ‘‘મહાવેય્યાકરણો’’તિ. એવઞ્ચ કત્વા ‘‘મહાકારુણિકો’’તિ ઇમિના પદેન પુગ્ગલાધિટ્ઠાનેન સત્થુ મહાકરુણા વુત્તા હોતિ.

અપરો નયો – અત્થસાધનતો કરુણં કરુણાયનં કરુણાસમ્પવત્તનં અરહતીતિ **કારુણિકો** . ભગવતો હિ સબ્બઞ્ઞુતાય અનવસેસતો સત્તાનં હિતં, હિતુપાયઞ્ચ જાનતો, તત્થ ચ અકિલાસુનો હિતેસિતા સત્થિકા, ન તથા અઞ્ઞેસન્તિ. અથ વા કરુણા કરુણાયનં સીલં પકતિ સભાવો એતસ્સાતિ **કારુણિકો**. ભગવા હિ પથવીફસ્સાદયો વિય કક્ખળફુસનાદિસભાવા કરુણાસભાવો સભાવભૂતકરુણોતિ અત્થો. સેસં પુરિમસદિસમેવ. અથ વા મહાવિસયતાય, મહાનુભાવતાય, મહપ્ફલતાય ચ મહતી કરુણાતિ **મહાકરુણા**. ભગવતો હિ કરુણા નિરવસેસેસુ સત્તેસુ પવત્તતિ, પવત્તમાના ચ અનઞ્ઞસાધારણા પવત્તતિ, દિટ્ઠધમ્મિકાદિભેદઞ્ચ મહન્તમેવ સત્તાનં હિતસુખં એકન્તતો નિપ્ફાદેતિ, મહાકરુણાય નિયુત્તોતિ **મહાકારુણિકો**, તં મહાકારુણિકં. સેસં સબ્બં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. સુમાગધાદિપદાનં વિય ચેત્થ સદ્દસિદ્ધિ વેદિતબ્બા.

નાથતીતિ **નાથો**, વેનેય્યાનં હિતસુખં આસીસતિ પત્થેતીતિ અત્થો, મેત્તાયનવસેન ચેત્થ હિતસુખાસીસનં વેદિતબ્બં, ન કરુણાયનવસેન પઠમપદેન વુત્તત્તા. અથ વા નાથતિ વેનેય્યગતં કિલેસબ્યસનં ઉપતાપેતીતિ **નાથો**, નાથતીતિ વા **નાથો**, યાચતીતિ અત્થો. ભગવા હિ ‘‘સાધુ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ કાલેન કાલં અત્તસમ્પત્તિં

પચ્ચવેક્ખિતા''તિઆદિના (અ॰ નિ॰ ૮.૭, ૮) સત્તાનં તં તં હિતપ્પટિપત્તિં યાચિત્વાપિ મહાકરુણાય સમુસ્સાહિતો તે તત્થ નિયોજેતિ. પરમેન વા ચિત્તિસ્સરિયેન સમન્નાગતો, સબ્બસત્તે વા સીલાદિગુણેહિ ઈસતિ અભિભવતીતિ પરમિસ્સરો ભગવા ''**નાથો**''તિ વુચ્ચતિ, તં નાથં.

ઞાતબ્બન્તિ **ઞેય્યં**, અતીતાદિભેદભિન્નં સબ્બં સઙ્ખતં, અસઙ્ખતઞ્ચ. સઙ્કરણટ્ઠેન **સાગરો**, પતિતપતિતાનં અત્તનો પુથુલગમ્ભીરભાવેહિ સંસીદનં નિમ્મુજ્જનં કરોતીતિ અત્થો. **સં**-સદ્દસ્સ ચેત્થ ''સાભાવો, સારાગો''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૩૮૯, ૩૯૧) વિય નિરુત્તિનયેન દટ્ઠબ્બો. **સઙ્ગરણટ્ઠેના**તિ વા સઙ્ગરકરણટ્ઠેન, ઠિતધમ્મતાય ''અયં મે મરિયાદા, ઇમં વેલં નાતિક્કમામી''તિ લોકેન સઙ્ગરં સઙ્કેતં કરોન્તો વિય હોતીતિ અત્થો. સઙ્ગરણં વા સમન્તતો ગલનં સન્દનં ઉદકેન કરોતીતિ **સાગરો**. કપ્પવુટ્ઠાનકાલે હિ મહાસમુદ્દો ઇતો ચિતો ચ પગ્ઘરિત્વા સકલં લોકધાતું એકોઘં કરોતીતિ. લોકિયા પન વદન્તિ ''સાગરસ્સ રઞ્ઞો પુત્તેહિ સાગરેહિ નિબ્બત્તિતો ખતોતિ **સાગરો**, પુરત્થિમો સમુદ્દપ્પદેસો, તંસમ્બન્ધતાય રુળ્હિવસેન સબ્બોપિ સમુદ્દો તથા વોહરીયતી''તિ. સાગરસદિસત્તા **સાગરો**, ઞેય્યમેવ સાગરોતિ **ઞેય્યસાગરો**. સદિસતા ચેત્થ પુથુલદુત્તરગમ્ભીરાનાદિકાલિકતાહિ વેદિતબ્બા, નિહીનં ચેતમોપમ્મં. તથા હિ ઞેય્યસ્સેવ સાતિસયા પુથુલતા અપરિમાણલોકધાતુબ્યાપનતો, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સેવ તરણીયતાય દુત્તરતા, ગમ્ભીરતા, આદિકોટિરહિતા ચ પવત્તિ, ન ઇતરસ્સ પરિચ્છિન્નદેસત્તા બાહિરકવીતરાગેહિપિ ઇત્તરેન ખણેન અતિક્કમિતબ્બત્તા, પરિમિતગમ્ભીરત્તા, પરિમિતકાલત્તા ચ. ઞેય્યસાગરસ્સ પારં પરિયન્તં ગતોતિ **ઞેય્યસાગરપારગૂ**, તં ઞેય્યસાગરપારગું.

ગમનઞ્ચેત્થ ઞાણગમનમેવ, ન ઇતરં ઞેય્યગ્ગહણતો, તં પન ઞાણં દુવિધં સમ્મસનપટિવેધભેદતો, તથા હેતુફલભેદતો. તત્થ ''કિચ્છં વતાયં લોકો આપન્નો''તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૨.૫૭; સં॰ નિ॰ ૨.૪, ૧૦; પેટકો॰ ૨૩) કરુણાયનવસેનેવ અભિનિવિસિત્વા અનેકાકારવોકારે સઙ્ખારે સમ્મસન્તં ભગવતો **સમ્મસનઞાણં** છત્તિંસકોટિસતસહસ્સમુખેન ઞેય્યસાગરં અજ્ઝોગાહેત્વા તસ્સ પારં પરિયન્તં અગમાસિ, યં ''મહાવજિરઞાણ''ન્તિ વુચ્ચતિ. **પટિવેધઞાણં** પન સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણપદટ્ઠાનં આસવક્ખયઞાણં, આસવક્ખયઞાણપદટ્ઠાનઞ્ચ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં, યં ''મહાબોધી''તિ વુચ્ચતિ. પારગમનઞ્ચ તસ્સ કિચ્ચસિદ્ધિયા, સમત્થતાય ચ વેદિતબ્બં. તથા યથાવુત્તં સમ્મસનઞાણં **હેતુ**, ઇતરં **ફલં**. સહ સમ્મસનઞાણેન વા આસવક્ખયઞાણં **હેતુ**, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં **ફલં** તદાનિસંસભાવતોતિ વેદિતબ્બં.

**વન્દે**તિ નમામિ, અભિત્થવામિ વા. સણ્હટ્ઠેન **નિપુણા**, અનુપચિતઞાણસમ્ભારાનં અગાધટ્ઠેન **ગમ્ભીરા**, એકત્તાદિભેદતો નન્દિયાવટ્ટાદિવિભાગતો ચ **વિચિત્રા** વિસિટ્ઠા નાનાવિધા નયા એતિસ્સાતિ **નિપુણગમ્ભીરવિચિત્રનયા**, નિપુણગમ્ભીરવિચિત્રનયા દેસના અસ્સાતિ **નિપુણગમ્ભીરવિચિત્રનયદેસનો**, તં નિપુણ...પે॰... દેસનં. નયતીતિ વા **નયો**, પાળિગતિ, સા ચ વુત્તનયેન અત્થતો **નિપુણા**, અત્થતો બ્યઞ્જનતો ચ **ગમ્ભીરા**, સઙ્ખેપવિત્થારાનુલોમાદિપ્પવત્તિયા નાનાવિધતાય **વિચિત્રા**. તથા હિ પઞ્ઞત્તિઅનુપઞ્ઞત્તિઆદિવસેન, સંકિલેસભાગિયાદિલોકિયાદિતદુભયવોમિસ્સતાદિવસેન, કુસલાદિખન્ધાદિસઙ્ગહાદિસમયવિમુત્તાદિઠપનાદિકુસલમૂલાદિતિકપટ્ઠાનાદિવસેન ચ અનેકવિધા પાળિગતીતિ.

તત્થ (દી॰ નિ॰ ટી॰ ૧.ગન્થારમ્ભકથાવણ્ણના) દ્વીહાકારેહિ ભગવતો થોમના વેદિતબ્બા અત્તહિતસમ્પત્તિતો, પરહિતપ્પટિપત્તિતો ચ. તેસુ અત્તહિતસમ્પત્તિ અનાવરણઞાણાધિગમતો, સવાસનાનં સબ્બેસં કિલેસાનં અચ્ચન્તપ્પહાનતો ચ વેદિતબ્બા, પરહિતપ્પટિપત્તિ લાભસક્કારાદિનિરપેક્ખચિત્તસ્સ

સબ્બદુક્ખનિય્યાનિકધમ્મદેસનતો, પટિવિરુદ્ધેસુપિ નિચ્ચં હિતજ્ઝાસયઞાણપરિપાકકાલાગમનતો ચ વેદિતબ્બા. સા પનેત્થ પયોગતો, આસયતો ચ દુવિધા, પરહિતપ્પટિપત્તિ, યથાવુત્તભેદા દુવિધા ચ અત્તહિતસમ્પત્તિ પકાસિતા હોતિ. કથં? ''મહાકારુણિક''ન્તિ ઇમિના આસયતો , ''નિપુણ...પે॰... દેસન''ન્તિ ઇમિના પયોગતો, ''નાથ''ન્તિ ઇમિના પન ઉભયથાપિ ભગવતો પરહિતપ્પટિપત્તિ પકાસિતા કરુણાકિચ્ચદીપનતો, ''ઞેય્યસાગરપારગુ''ન્તિ ઇમિના સાતિસયં અત્તહિતસમ્પત્તિ પરમુક્કંસગતઞાણકિચ્ચદીપનતો.

અથ વા તીહાકારેહિ ભગવતો થોમના વેદિતબ્બા હેતુતો, ફલતો, ઉપકારતો ચ. તત્થ **હેતુ** મહાકરુણા, સા પન પઠમપદેન સરૂપેનેવ દસ્સિતા. **ફલં** ચતુબ્બિધં ઞાણસમ્પદા પહાનસમ્પદા આનુભાવસમ્પદા રૂપકાયસમ્પદા ચાતિ. તાસુ પધાનભૂતા **ઞાણપહાન**સમ્પદા ''ઞેય્યસાગરપારગુ''ન્તિ ઇમિના પદેન પકાસિતા. પધાને હિ દસ્સિતે અવિનાભાવતો ઇતરમ્પિ દ્વયં દસ્સિતમેવ હોતિ. ન હિ બુદ્ધાનં આનુભાવરૂપકાયસમ્પત્તીહિ વિના કદાચિપિ ધમ્મકાયસિરી વત્તતીતિ. **ઉપકારો અનન્તરં** અબાહિરં કત્વા તિવિધયાનમુખેન વિમુત્તિધમ્મદેસના, સા ''નાથં, નિપુણ...પે॰... દેસન''ન્તિ પદદ્વયેન પકાસિતાતિ વેદિતબ્બં.

તત્થ (દી॰ નિ॰ ટી॰ ૧.ગન્થારમ્ભકથાવણ્ણના) ''મહાકારુણિક''ન્તિ એતેન સમ્માસમ્બોધિયા મૂલં દસ્સેતિ. મહાકરુણાસઞ્ચોદિતમાનસો હિ ભગવા સંસારપઙ્કતો સત્તાનં સમુદ્ધરણત્થં કતાભિનીહારો અનુપુબ્બેન પારમિયો પૂરેત્વા અનુત્તરં સમ્માસમ્બોધિં અધિગતોતિ કરુણા સમ્માસમ્બોધિયા મૂલં. ''ઞેય્યસાગરપારગુ''ન્તિ એતેન પુબ્બભાગપ્પટિપત્તિયા સદ્ધિં સમ્માસમ્બોધિં દસ્સેતિ. અનાવરણઞાણપદટ્ઠાનઞ્હિ મગ્ગઞાણં, મગ્ગઞાણપદટ્ઠાનઞ્ચ અનાવરણઞાણં ''સમ્માસમ્બોધી''તિ વુચ્ચતિ. વુત્તપ્પભેદં પન સમ્મસનઞાણં સહ પઞ્ઞાપારમિયા તસ્સા પુબ્બભાગપટિપદા. તસ્સા હિ આનુભાવેન લીનુદ્ધચ્ચપતિટ્ઠાનાયૂહનકામસુખલ્લિકત્તકિલમથાનુયોગસસ્સતુચ્છેદાદિઅન્તદ્વયવિરહિતા ઉક્કંસપારમિપ્પત્તા મજ્ઝિમા પટિપદા ભાવનાપારિપૂરિં ગતા. ''નાથ''ન્તિ ઇમિના સમ્માસમ્બોધિયા ફલં દસ્સેતિ લોકત્તયનાયકભાવદીપનતો. તથા હિ સબ્બાનત્થપરિહારપુબ્બઙ્ગમાય નિરવસેસહિતસુખવિધાનતપ્પરાય નિરતિસયાય પયોગસમ્પત્તિયા, સદેવમનુસ્સાય પજાય અચ્ચન્તુપકારિતાય અપરિમિતનિરુપમભાવગુણવિસેસસમઙ્ગિતાય ચ સબ્બસત્તુત્તમો ભગવા અપરિમાણાસુ લોકધાતૂસુ અપરિમાણાનં સત્તાનં અનુત્તરગારવટ્ઠાનભૂતતાય ચ ''નાથો''તિ વુચ્ચતીતિ. ''નિપુણ...પે॰... દેસન''ન્તિ ઇમિના સમ્માસમ્બોધિયા પયોજનં દસ્સેતિ. સંસારમહોઘતો સત્તસન્તારણત્થઞ્હિ ભગવતા સમ્માસમ્બોધિ અભિપત્થિતા, તઞ્ચ સત્તસન્તારણં યથાવુત્તદેસનાસમ્પત્તિયા સમિજ્ઝતિ તદવિનાભાવતો. ઇમિના ભગવતો સાતિસયા પરહિતપ્પટિપત્તિ દસ્સિતા, ઇતરેહિ અત્તહિતસમ્પત્તીતિ તદુભયેન અત્તહિતાય પટિપન્નાદીસુ ચતૂસુ પુગ્ગલેસુ ભગવતો ચતુત્થપુગ્ગલભાવં દીપેતિ, તેન ચ અનુત્તરદક્ખિણેય્યભાવં, ઉત્તમવન્દનીયભાવં, અત્તનો ચ વન્દનકિરિયાય ખેત્તઙ્ગતભાવં દીપેતિ.

એત્થ ચ યથા ''મહાકારુણિક''ન્તિ ઇમિના પદેન ભગવતો મહાકરુણા દસ્સિતા, એવં ''ઞેય્યસાગરપારગુ''ન્તિ એતેન મહાપઞ્ઞા દસ્સિતા. તેસુ **કરુણા**ગ્ગહણેન લોકિયેસુ મહગ્ગતભાવપ્પત્તાસાધારણગુણદીપનતો ભગવતો સબ્બલોકિયગુણસમ્પત્તિ દસ્સિતા હોતિ, **પઞ્ઞા**ગ્ગહણેન સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણપદટ્ઠાનમગ્ગઞાણદીપનતો સબ્બલોકુત્તરગુણસમ્પત્તિ. તદુભયગ્ગહણસિદ્ધો **એવ** ચત્થો નાથસદ્દેન પકાસીયતિ. કરુણાવચનેન ઉપગમનં નિરુપક્કિલેસં દસ્સેતિ, પઞ્ઞાવચનેન અપગમનં. તથા કરુણાગ્ગહણેન લોકસમઞ્ઞાનુરૂપં ભગવતો પવત્તિં દસ્સેતિ લોકવોહારવિસયત્તા કરુણાય, પઞ્ઞાગ્ગહણેન સમઞ્ઞાય અનતિધાવનં. સભાવાનવબોધેન હિ ધમ્માનં

સમઞ્ઞં અતિધાવિત્વા સત્તાદિસમ્મસનં હોતીતિ. તથા કરુણાગ્ગહણેન મહાકરુણાસમાપત્તિવિહારં દસ્સેતિ, પઞ્ઞાગ્ગહણેન તીસુ કાલેસુ અપ્પટિહતઞાણં, ચતુસચ્ચઞાણં, ચતુપટિસમ્ભિદાઞાણં, ચતુવેસારજ્જઞાણં. કરુણાગ્ગહણેન મહાકરુણાસમાપત્તિઞાણસ્સ ગહિતત્તા સેસાસાધારણઞાણાનિ, છ અભિઞ્ઞા, અટ્ઠસુ પરિસાસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫૧, ૧૭૮) અકમ્પનઞાણાનિ, દસ બલાનિ, ચુદ્દસ બુદ્ધઞાણાનિ, સોળસ ઞાણચરિયા, અટ્ઠારસ બુદ્ધધમ્મા (મહાનિ॰ ૬૯, ૧૫૬; ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫; પટિ॰ મ॰ ૩.૫; દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૩૦૫; વિભ॰ મૂલટી॰ સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના; દી॰ નિ॰ ટી॰ ૩.૧૪૧), ચતુચત્તાલીસ ઞાણવત્થૂનિ સત્તસત્તતિ ઞાણવત્થૂનીતિ (સં॰ નિ॰ ૨.૩૪) એવમાદીનં અનેકેસં પઞ્ઞાપ્પભેદાનં વસેન ઞાણચારં દસ્સેતિ.

તથા કરુણાગ્ગહણેન ચરણસમ્પત્તિ, પઞ્ઞાગ્ગહણેન વિજ્જાસમ્પત્તિ. કરુણાગ્ગહણેન સત્તાધિપતિતા, પઞ્ઞાગ્ગહણેન ધમ્માધિપતિતા. કરુણાગ્ગહણેન લોકનાથભાવો, પઞ્ઞાગ્ગહણેન અત્તનાથભાવો. તથા કરુણાગ્ગહણેન પુબ્બકારિભાવો, પઞ્ઞાગ્ગહણેન કતઞ્ઞુતા. કરુણાગ્ગહણેન અપરન્તપતા, પઞ્ઞાગ્ગહણેન અનત્તન્તપતા. કરુણાગ્ગહણેન વા બુદ્ધકરધમ્મસિદ્ધિ, પઞ્ઞાગ્ગહણેન બુદ્ધભાવસિદ્ધિ. તથા કરુણાગ્ગહણેન પરેસં તારણં, પઞ્ઞાગ્ગહણેન સયં તારણં. તથા કરુણાગ્ગહણેન સબ્બસત્તેસુ અનુગ્ગહચિત્તતા, પઞ્ઞાગ્ગહણેન સબ્બધમ્મેસુ વિરત્તચિત્તતા દસ્સિતા હોતિ. સબ્બેસઞ્ચ બુદ્ધગુણાનં કરુણા આદિ તંનિદાનભાવતો, પઞ્ઞા પરિયોસાનં તતો ઉત્તરિ કરણીયાભાવતો, ઇતિ આદિપરિયોસાનદસ્સનેન સબ્બે બુદ્ધગુણા દસ્સિતા હોન્તિ. તથા કરુણાવચનેન સીલક્ખન્ધપુબ્બઙ્ગમો સમાધિક્ખન્ધો દસ્સિતો હોતિ. કરુણાનિદાનઞ્હિ સીલં તતો પાણાતિપાતાદિવિરતિપ્પવત્તિતો, સા ચ ઝાનત્તયસમ્પયોગિનીતિ. પઞ્ઞાવચનેન પઞ્ઞાક્ખન્ધો. સીલઞ્ચ સબ્બબુદ્ધગુણાનં આદિ, સમાધિ મજ્ઝે, પઞ્ઞા પરિયોસાનન્તિ એવમ્પિ આદિમજ્ઝપરિયોસાનકલ્યાણા સબ્બે બુદ્ધગુણા દસ્સિતા હોન્તિ નયતો દસ્સિતત્તા. એસો એવ હિ નિરવસેસતો બુદ્ધગુણાનં દસ્સનુપાયો, યદિદં નયગ્ગાહણં, અઞ્ઞથા કો નામ સમત્થો ભગવતો ગુણે અનુપદં નિરવસેસતો દસ્સેતું. તેનેવાહ –

> ‘‘બુદ્ધોપિ બુદ્ધસ્સ ભણેય્ય વણ્ણં, કપ્પમ્પિ ચે અઞ્ઞમભાસમાનો;
> ખીયેથ કપ્પો ચિરદીઘમન્તરે, વણ્ણો ન ખીયેથ તથાગતસ્સા’’તિ. (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૩૦૪; ૩.૧૪૧; મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૪૨૫; ઉદા॰ અટ્ઠ॰ ૫૩; અપ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૭.૨૦; બુ॰ વં॰ અટ્ઠ॰ ૪.૪; ચરિયા॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા, પકિણ્ણકકથા; દી॰ નિ॰ ટી॰ ૧.ગન્થારમ્ભકથાવણ્ણના; મ॰ નિ॰ ટી॰ ૧.૧; સં॰ નિ॰ ટી॰ ૧.૧.૧; અ॰ નિ॰ ટી॰ ૧.૧.૧; વજિર॰ ટી॰ ગન્થારમ્ભકથા; સારત્થ॰ ટી॰ ૧.ગન્થારમ્ભકથાવણ્ણના);

તેનેવ ચ આયસ્મતા સારિપુત્તત્થેરેનાપિ બુદ્ધગુણપરિચ્છેદનં પતિ અનુયુત્તેન ‘‘નો હેતં, ભન્તે’’તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૪૫) પટિક્ખિપિત્વા ‘‘અપિચ મે, ભન્તે, ધમ્મન્વયો વિદિતો’’તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૪૬) વુત્તં.

એવં સઙ્ખેપેન સકલસબ્બઞ્ઞુગુણેહિ ભગવન્તં અભિત્થવિત્વા ઇદાનિ સદ્ધમ્મં થોમેતું ‘‘**વિજ્જાચરણસમ્પન્ના**’’તિઆદિમાહ. તત્થ વિજ્જાચરણસમ્પન્ના હુત્વાતિ વચનસેસો. વિન્દિયં ધમ્માનં સલક્ખણં, સામઞ્ઞલક્ખણઞ્ચ વિન્દતીતિ **વિજ્જા**, લોભક્ખન્ધાદીનિ વા વિજ્ઝનટ્ઠેન **વિજ્જા**, ચતુન્નં વા અરિયસચ્ચાનં વિદિતકરણટ્ઠેન **વિજ્જા**તિ એવં તાવેત્થ વચનત્થતો વિજ્જા વેદિતબ્બા. પભેદતો પન તિસ્સોપિ વિજ્જા **વિજ્જા ભયભેરવસુત્તે** આગતનિયામેનેવ, અટ્ઠપિ વિજ્જા **વિજ્જા અમ્બટ્ઠસુત્તાદીસુ** (દી॰ નિ॰ ૧.૨૭૮ આદયો) આગતનિયામેનેવ. ચરન્તિ તેહીતિ **ચરણાનિ**, સીલસંવરાદયો પઞ્ચદસ ધમ્મા, ઇતિ ઇમાહિ વિજ્જાહિ, ઇમેહિ ચ ચરણેહિ સમ્પન્ના સમ્પન્નાગતાતિ **વિજ્જાચરણસમ્પન્ના**.

**યેના**તિ યેન ધમ્મેન કરણભૂતેન, હેતુભૂતેન ચ. તત્થ મગ્ગધમ્મસ્સ કરણત્થો વેદિતબ્બો નિય્યાનકિરિયાસાધકતમભાવતો, નિબ્બાનધમ્મસ્સ હેતુઅત્થો આરમ્મણપચ્ચયભાવતો. પચ્ચયત્થો હિ અયં હેત્વત્થો. પરિયત્તિધમ્મસ્સપિ હેતુઅત્થો યુજ્જતેવ પરમ્પરાય હેતુભાવતો. ફલધમ્મે પન ઉભયમ્પિ સમ્ભવતિ. કથં? ''તાય સદ્ધાય અવૂપસન્તાયા''તિ વચનતો મગ્ગેન સમુચ્છિન્નાનં કિલેસાનં પટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનકિચ્ચતાય ફલસ્સ નિય્યાનાનુગુણતા, નિય્યાનપરિયોસાનતા ચાતિ ઇમિના પરિયાયેન સિયા કરણત્થો નિય્યાનકિરિયાય. સકદાગામિમગ્ગવિપસ્સનાદીનં પન ઉપનિસ્સયપચ્ચયભાવતો સિયા હેતુઅત્થો. એવઞ્ચ કત્વા **અગ્ગપ્પસાદસુત્તા**દીસુ (ઇતિવુ॰ ૯૦) અગ્ગાદિભાવેન અગ્ગહિતાપિ ફલપરિયત્તિધમ્મા **છત્તમાણવકવિમાના**દીસુ (વિ॰ વ॰ ૮૮૬ આદયો) સરણીયભાવેન ગહિતાતિ તેસં મગ્ગનિબ્બાનાનં વિય મહાઅટ્ઠકથાયં સરણભાવો ઉદ્ધટો. વિસેસતો ચેત્થ મગ્ગપરિયાપન્ના એવ વિજ્જાચરણધમ્મા વેદિતબ્બા. તે હિ નિપ્પરિયાયેન નિય્યાનકિરિયાય સાધકતમભૂતા, ન ઇતરે. ઇતરેસં પન નિય્યાનત્થતાય નિય્યાનતા. યદિ એવં કસ્મા ''વિજ્જાચરણસમ્પન્ના હુત્વા''તિ વુત્તં, નિય્યાનસમકાલમેવ હિ યથાવુત્તવિજ્જાચરણસમ્પત્તિસમધિગમોતિ? નાયં વિરોધો સમાનકાલતાય એવ અધિપ્પેતત્તા યથા ''ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણ''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૪, ૪૦૦; ૩.૪૨૧, ૪૨૫, ૪૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૪૩-૪૫; ૪.૬૦; કથા॰ ૪૬૫, ૪૬૭). **સમ્પન્ના**તિ વા પદસ્સ વત્તમાનકાલત્થતા વેદિતબ્બા ''ઉપ્પન્ના ધમ્મા''તિ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૧૭) એત્થ ઉપ્પન્નસદ્દસ્સ વિય. એવઞ્ચ કત્વા વચનસેસમન્તરેનેવ પદયોજના સિદ્ધા હોતિ. ''યેના''તિ ચ પદં ઉભયત્થ સમ્બન્ધિતબ્બં ''યેન ધમ્મેન વિજ્જાચરણસમ્પન્ના, યેન ધમ્મેન નિય્યન્તી''તિ.

**લોકતો**તિ ખન્ધાદિલોકતો, વટ્ટતોતિ અત્થો. ન્તિ તં મગ્ગનિબ્બાનફલપરિયત્તિભેદં ધમ્મં. **ઉત્તમ**ન્તિ સેટ્ઠં. તથા હેસ અત્તના ઉત્તરિતરસ્સ અભાવેન ''અનુત્તરો''તિ વુચ્ચતિ. તત્થ મગ્ગસ્સ નિય્યાનહેતુઆદિઅત્થેન, નિબ્બાનસ્સ નિસ્સરણવિવેકાદિઅત્થેન, ફલસ્સ અરિયસન્તભાવાદિઅત્થેન ચ સેટ્ઠતા વેદિતબ્બા. સ્વાયમત્થો ''યાવતા, ભિક્ખવે, ધમ્મા સઙ્ખતા, અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો તેસં અગ્ગમક્ખાયતી''તિ (ઇતિવુ॰ ૯૦; અ॰ નિ॰ ૪.૩૪) આદિસુત્તપદાનુસારેન વિભાવેતબ્બો.

**ધમ્મ**ન્તિ યથાનુસિટ્ઠં પટિપજ્જમાને અપાયતો, સંસારતો ચ અપતમાને કત્વા ધારેતીતિ **ધમ્મો**. સમ્મા, સામઞ્ચ સબ્બધમ્માનં બુદ્ધત્તા **સમ્માસમ્બુદ્ધો**, સબ્બઞ્ઞુતાઅનાવરણઞાણો સમન્તચક્ખુ ભગવા, તેન યથા સમ્માસમ્બોધિસમધિગમેનેવ સબ્બે બુદ્ધગુણા સમ્પાપુણીયન્તિ, એવં સમ્મદેવ આસેવનાય ભાવનાય બહુલીકિરિયાય સમ્માપટિપત્તિયા સમ્મદેવ પચ્ચવેક્ખણાય સક્કચ્ચં ધમ્મદેસનાય વેનેય્યસન્તાનેસુ પતિટ્ઠાપનેન –

> ''અરિયં , વો ભિક્ખવે, સમ્માસમાધિં દેસેસ્સામિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૩૬; પેટકો॰ ૨૪). મગ્ગાનટ્ઠઙ્ગિકો સેટ્ઠો (ધ॰ પ॰ ૨૭૩; નેત્તિ॰ ૧૭૦; પેટકો॰ ૩૦). યાવતા, ભિક્ખવે, ધમ્મા સઙ્ખતા વા અસઙ્ખતા વા, વિરાગો તેસં અગ્ગમક્ખાયતિ (ઇતિવુ॰ ૯૦; અ॰ નિ॰ ૪.૩૪). એકાયનો અયં, ભિક્ખવે, મગ્ગો સત્તાનં વિસુદ્ધિયા (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૩; મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૬; સં॰ નિ॰ ૫.૩૬૭, ૩૮૪). ધમ્મં, વો ભિક્ખવે, દેસેસ્સામિ આદિકલ્યાણ''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૪૨૦; નેત્તિ॰ ૫) –

આદિવચનેહિ, અભિત્થવનેન ચ પૂજિતો માનિતો અપચિતોતિ **સમ્માસમ્બુદ્ધપૂજિતો**, તં સમ્માસમ્બુદ્ધપૂજિતં ધમ્મં વન્દેતિ સમ્બન્ધો.

અયં પનેત્થ સઙ્ખેપત્થો – યસ્સ ધમ્મસ્સ અધિગમને વિજ્જાસમ્પન્ના ચેવ હોન્તિ ચરણસમ્પન્ના ચ, સબ્બવટ્ટદુક્ખતો ચ નિય્યન્તિ, તમેવ અરિયાનં સકલગુણસમઙ્ગિભાવનિમિત્તં, અનવસેસદુક્ખનિસ્સરણહેતુભૂતઞ્ચ ઉત્તમં પવરં સદ્ધિં પરિયત્તિધમ્મેન નવવિધં લોકુત્તરધમ્મં ભગવતાપિ સમ્માપટિપત્તિઆદિવિધિના પૂજિતં નમામિ, અભિત્થવામિ વાતિ.

એત્થ ચ ''યેન લોકતો નિય્યન્તિ, વિજ્જાચરણસમ્પન્ના ચ હોન્તી''તિ પદદ્વયેન યથાક્કમં ધમ્મસ્સ ભાવેતબ્બભાવો, સચ્છિકાતબ્બભાવો ચ વુત્તો. તેસુ પઠમેન વિજ્જાસમ્પત્તિયા ધમ્મં થોમેતિ, દુતિયેન વિમુત્તિસમ્પત્તિયા. તથા પઠમેન ઝાનસમ્પદાય, દુતિયેન વિમોક્ખસમ્પદાય. પઠમેન વા સમાધિસમ્પદાય, દુતિયેન સમાપત્તિસમ્પદાય. પઠમેન વા ખયઞાણભાવેન, દુતિયેન અનુપ્પાદઞાણભાવેન. અથ વા પુરિમેન વિજ્જૂપમતાય, દુતિયેન વજિરૂપમતાય. પુરિમેન વા વિરાગસમ્પત્તિયા, દુતિયેન નિરોધસમ્પત્તિયા. તથા પઠમેન નિય્યાનભાવેન, દુતિયેન નિસ્સરણભાવેન. પઠમેન વા હેતુભાવેન, દુતિયેન અસઙ્ખતભાવેન. પઠમેન વા દસ્સનભાવેન, દુતિયેન વિવેકભાવેન. પઠમેન વા અધિપતિભાવેન, દુતિયેન અમતભાવેન ધમ્મં થોમેતિ. અથ વા પઠમેન નિય્યાનિકભાવદસ્સનતો સ્વાક્ખાતતાય ધમ્મં થોમેતિ, દુતિયેન સચ્છિકાતબ્બભાવતો સન્દિટ્ઠિકતાય. તથા પુરિમેન અકાલિકતાય, પચ્છિમેન એહિપસ્સિકતાય. પુરિમેન વા ઓપનેય્યિકતાય, પચ્છિમેન પચ્ચત્તં વેદિતબ્બતાય ધમ્મં થોમેતિ.

''ઉત્તમ''ન્તિ ચ એતેન અઞ્ઞસ્સ વિસિટ્ઠસ્સ અભાવદીપનેન પરિપુણ્ણતાય ધમ્મં થોમેતિ , ''સમ્માસમ્બુદ્ધપૂજિત''ન્તિ એતેન પરિસુદ્ધતાય. સબ્બદોસાપગમેન હિસ્સ પૂજનીયતા. પરિસુદ્ધતાય ચસ્સ પહાનસમ્પદા, પરિપુણ્ણતાય પભવસમ્પદા. પહાનસમ્પત્તિયા ચ ભાવનાપારિપૂરી અનવસેસદોસસમુગ્ઘાટનતો, પભવસમ્પત્તિયા સચ્છિકિરિયનિબ્બત્તિ તતુત્તરિ કરણીયાભાવતો. અનઞ્ઞસાધારણતાય હિ ઉત્તમોતિ. તથા ભાવેતબ્બભાવેનસ્સ સહ પુબ્બભાગસીલાદીહિ સેક્ખા સીલસમાધિપઞ્ઞાક્ખન્ધા, સચ્છિકાતબ્બભાવેન સહ અસઙ્ખતાય ધાતુયા અસેક્ખા સીલસમાધિપઞ્ઞાક્ખન્ધા દસ્સિતા હોન્તીતિ.

એવં સઙ્ખેપેન સબ્બસદ્ધમ્મગુણેહિ સદ્ધમ્મં થોમેત્વા ઇદાનિ અરિયસઙ્ઘં થોમેતું "**સીલાદિગુણસમ્પન્નો**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **સીલાદિગુણસમ્પન્નો**તિ સીલસમાધિપઞ્ઞાવિમુત્તિયાદિગુણેહિ સમ્પન્નો સમન્નાગતો, સમ્પન્નસીલાદિગુણો વા. અરિયાનઞ્હિ તંતંમગ્ગવજ્ઝકિલેસપ્પહાનેન હતપટિપક્ખા સુવિસુદ્ધા સીલાદયો ''સમ્પન્ના''તિ વત્તબ્બતં અરહન્તિ , ન પુથુજ્જનાનં, યતો ''સુપ્પટિપન્નો''તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૭૪; અ॰ નિ॰ ૬.૧૦; ઉદા॰ ૧૮) અરિયસઙ્ઘો થોમીયતિ. અથ વા **સીલાદિગુણસમ્પન્નો**તિ પરિપુણ્ણસીલાદિગુણો. અરિયપુગ્ગલાનઞ્હિ અરિયસચ્ચપ્પટિવેધેન સહેવ યથારહં સેક્ખાસેક્ખા સીલાદિધમ્મક્ખન્ધા પારિપૂરિં ગચ્છન્તીતિ. **ઠિતો મગ્ગફલેસૂ**તિ મગ્ગેસુ, ફલેસુ ચ ઠિતો, મગ્ગટ્ઠો, ફલટ્ઠો ચાતિ અત્થો. **યો**તિ અનિયમતો અરિયસઙ્ઘં નિદ્દિસતિ, તસ્સ "**ત**"ન્તિ ઇમિના નિયમં વેદિતબ્બં.

નનુ ચ અરિયસઙ્ઘે ન સબ્બે અરિયપુગ્ગલા મગ્ગટ્ઠા, નાપિ સબ્બે ફલટ્ઠાતિ? સચ્ચમેતં, અવયવધમ્મેન પન સમુદાયં નિદ્દિસન્તો એવમાહ યથા ''સમં ચુણ્ણ''ન્તિ. યથા હિ યોગચુણ્ણસ્સ અવયવેસુ લબ્ભમાનો સમભાવો સમુદાયે અપદિસીયતિ ''સમં ચુણ્ણ''ન્તિ, એવં અરિયસઙ્ઘસ્સ અવયવભૂતેસુ અરિયપુગ્ગલેસુ લબ્ભમાનો મગ્ગટ્ઠફલટ્ઠભાવો સમુદાયભૂતે અરિયસઙ્ઘે ઠિતો ''મગ્ગફલેસૂ''તિ અપદિટ્ઠોતિ વેદિતબ્બં.

આરકત્તા કિલેસેહિ, અનયે ન ઇરિયનતો, અયે ચ ઇરિયનતો, સદેવકેન ચ લોકેન ‘‘સરણ’’ન્તિ અરણીયતો **અરિયો**, દિટ્ઠિસીલસામઞ્ઞેન સંહતત્તા **સઙ્ઘો**, અરિયો ચ સો સઙ્ઘો ચાતિ **અરિયસઙ્ઘો**, તં અરિયસઙ્ઘં. પુજ્જભવફલનિબ્બત્તનતો અત્તનો સન્તાનં પુનાતીતિ વા **પુઞ્ઞં**, ખિત્તં વુત્તં બીજં વિરુહનટ્ઠાનતાય તાયતિ રક્ખતીતિ **ખેત્તં** કેદારાદિ, ખેત્તં વિયાતિ **ખેત્તં**, સત્તાનં પુઞ્ઞસ્સ મહપ્ફલભાવકરણેન વિરુહનટ્ઠાનતાય ખેત્તન્તિ **પુઞ્ઞક્ખેત્તં**. અનુત્તરં વન્દેતિ સમ્બન્ધો.

એત્થ ચ ‘‘સીલાદિગુણસમ્પન્નો’’તિ એતેન અરિયસઙ્ઘસ્સ ભગવતો અનુજાતપુત્તતં દસ્સેતિ, તેનસ્સ પભવસમ્પદા દીપિતા હોતિ. ‘‘ઠિતો મગ્ગફલેસૂ’’તિ એતેન પહાનસમ્પદં, ઞાણસમ્પદઞ્ચ દસ્સેતિ કિલેસાનં સમુચ્છેદપ્પટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનદીપનતો, મગ્ગફલઞાણાધિગમદીપનતો ચ. ‘‘અરિયસઙ્ઘ’’ન્તિ એતેન પભવસમ્પદં સબ્બસઙ્ઘાનં અગ્ગભાવદીપનતો, સદેવકેન ચ લોકેન અરણીયભાવદીપનતો. ‘‘પુઞ્ઞક્ખેત્તં અનુત્તર’’ન્તિ એતેન લોકસ્સ બહૂપકારતં દસ્સેતિ અગ્ગદક્ખિણેય્યભાવદીપનતો.

તથા ‘‘સીલાદિગુણસમ્પન્નો’’તિ ઇદં અરિયસઙ્ઘસ્સ સમ્માઉજુઞાયસામીચિપ્પટિપન્નભાવદીપનં. ‘‘ઠિતો મગ્ગફલેસૂ’’તિ ઇદં સતિપિ સન્તાનવિભાગેન અનેકભાવે ચતુપુરિસયુગઅટ્ઠપુરિસપુગ્ગલભાવદીપનં. ‘‘અરિયસઙ્ઘ’’ન્તિ ઇદં આહુનેય્યાદિભાવદીપનં. ‘‘પુઞ્ઞક્ખેત્તં અનુત્તર’’ન્તિ ઇદં લોકસ્સ હિતસુખાય પટિપન્નતાદીપનં. તથા ‘‘ઠિતો મગ્ગફલેસૂ’’તિ ઇદં અરિયસઙ્ઘસ્સ લોકુત્તરસરણગમનસબ્ભાવદીપનં, તેનસ્સ ભગવતો ઓરસપુત્તભાવો દસ્સિતો હોતિ. ‘‘સીલાદિગુણસમ્પન્નો’’તિ ઇમિના પનસ્સ વિહતવિધસ્તકિલેસા અનવસેસા સેક્ખાસેક્ખા સીલાદિધમ્મક્ખન્ધા દસ્સિતા. ‘‘અરિયસઙ્ઘં પુઞ્ઞક્ખેત્તં અનુત્તર’’ન્તિ ઇમિના તેસં તેસઞ્ઞેવ યથાવુત્તગુણવિસેસાનં સુપરિસુદ્ધતં દીપેતિ. તેનસ્સ મહાનુભાવતં, અનુત્તરદક્ખિણેય્યભાવં, વન્દનારહભાવં, અત્તનો ચ વન્દનાકિરિયાય ખેત્તઙ્ગતભાવં દીપેતિ. સરણગમનઞ્ચ સાવકાનં સબ્બગુણાનં આદિ, સપુબ્બભાગપ્પટિપદા સેક્ખા સીલક્ખન્ધાદયો મજ્ઝે, અસેક્ખા સીલક્ખન્ધાદયો પરિયોસાનન્તિ આદિમજ્ઝપરિયોસાનકલ્યાણા સબ્બે અરિયસઙ્ઘગુણા ઇમાય ગાથાય પકાસિતાતિ વેદિતબ્બં.

એવં ગાથાત્તયેન સઙ્ખેપતો સકલગુણસંકિત્તનમુખેન રતનત્તયસ્સ પણામં કત્વા ઇદાનિ તં નિપચ્ચકારં યથાધિપ્પેતે પયોજને પરિણામેન્તો ‘‘**વન્દનાજનિત**’’ન્તિ ગાથમાહ. તત્થ **વન્દનાજનિત**ન્તિ વન્દનાકારેન નિબ્બત્તિતં, રતનત્તયગુણાભિત્થવનવસેન, નિપચ્ચકારવસેન વા ઉપ્પાદિતન્તિ અત્થો. **ઇતી**તિ એવં ‘‘મહાકારુણિક’’ન્તિઆદિપ્પકારેન. રતિજનનટ્ઠેન **રતનં**, બુદ્ધધમ્મસઙ્ઘા, ચિત્તીકતાદિભાવો વા રતનટ્ઠો. વુત્તઞ્હેતં –

> ‘‘ચિત્તીકતં મહગ્ઘઞ્ચ, અતુલં દુલ્લભદસ્સનં;
> અનોમસત્તપરિભોગં, રતનં તેન વુચ્ચતી’’તિ. (ખુ॰ પા॰ અટ્ઠ॰ ૬.૩; દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૩૩; સં॰ નિ॰ ૫.૨૨૩; સુ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૨૨૬; મહાનિ॰ અટ્ઠ॰ ૫૦; દી॰ નિ॰ ટી॰ ૧.ગન્થારમ્ભકથા; મ॰ નિ॰ ટી॰ ૧.૪; સં॰ નિ॰ ટી॰ ૧.૧.૪; અ॰ નિ॰ ટી॰ ૧.૧.૪; સારત્થ॰ ટી॰ ૧.ગન્થારમ્ભકથાવણ્ણના);

ચિત્તીકતભાવાદયો ચ અનઞ્ઞસાધારણા બુદ્ધાદીસુ એવ લબ્ભન્તિ, રતનાનં તયં **રતનત્તયં**, તસ્મિં રતનત્તયે. **હતન્તરાયો**તિ વિધસ્તઉપદ્દવો હુત્વાતિ સમ્બન્ધો, એતેન અત્તનો પસાદસમ્પત્તિયા, રતનત્તયસ્સ ચ ખેત્તભાવસમ્પત્તિયા તસ્સ પુઞ્ઞસ્સ અત્થસંવણ્ણનાય ઉપઘાતકઉપદ્દવાનં વિહનને સમત્થતં દસ્સેતિ. **સબ્બત્થા**તિ સબ્બસ્મિં અન્તો ચેવ બહિ ચ, અજ્ઝત્તિકબાહિરવત્થૂસૂતિ અત્થો. **સબ્બત્થા**તિ વા સબ્બસ્મિં કાલે, સંવણ્ણનાય

આદિમજ્ઝપરિયોસાનકાલેસૂતિ વુત્તં હોતિ. **હુત્વા**તિ પુબ્બકાલકિરિયા, તસ્સ ''કરિસ્સામત્થવણ્ણન''ન્તિ એતેન સમ્બન્ધો. **તસ્સા**તિ યં રતનત્તયે વન્દનાજનિતં પુઞ્ઞં, તસ્સ. **તેજસા**તિ આનુભાવેન બલેન.

એવં રતનત્તયવન્દનાય પયોજનં દસ્સેત્વા ઇદાનિ નેત્તિપ્પકરણસ્સ ગમ્ભીરત્થત્તા અત્થસંવણ્ણનાય દુક્કરભાવં દસ્સેતું ''**ઠિતિ**''ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **ઠિતિ**ન્તિ ઠાનં અનન્તરધાનં અવિચ્છેદપ્પવત્તિં. **આકઙ્ખમાનેના**તિ ઇચ્છમાનેન પત્થયન્તેન, ''અહોવતાયં સદ્ધમ્મનેત્તિ ચિરં તિટ્ઠેય્યા''તિ એવં પત્થયન્તેનાતિ વુત્તં હોતિ. **ચિર**ન્તિ દીઘકાલં, પઞ્ચવસ્સસહસ્સપરિમાણં કાલન્તિ અત્થો. **સદ્ધમ્મનેત્તિયા**તિ સદ્ધમ્મસઙ્ખાતાય નેત્તિયા. સદ્ધમ્મો હિ વેનેય્યસન્તાનેસુ અરિયગુણાનં નયનતો **નેત્તિ**, સદ્ધમ્મસ્સ વા નેત્તિ **સદ્ધમ્મનેત્તિ**, તસ્સા સદ્ધમ્મનેત્તિયા, સ્વાયમત્થો **અટ્ઠકથાયં** વિચારિતો એવ. **થેરેના**તિ થિરગુણયુત્તેન. **અભિયાચિતો**તિ આદરગારવેન યાચિતો. અભિમુખં વા યાચિતો, અનુત્તરં કત્વા યાચિતોતિ અત્થો. ઉદ્દિસ્સ વા યાચિતો, ગરુતરં કત્વા યાચિતોતિ અત્થો, ''કરોતુ આયસ્મા નેત્તિપ્પકરણસ્સ કઞ્ચિ અત્થસંવણ્ણન''ન્તિ એવં નેત્તિયા અત્થસંવણ્ણનં પતિ અજ્ઝેસિતોતિ વુત્તં હોતિ. એત્થ ચ સદ્ધમ્મસ્સ ચિરં ઠિતિકામેન અજ્ઝાસયસમ્પન્નેન સાસને થિરગુણયુત્તેન સબ્રહ્મચારિના આદરગારવેન, અભિમુખં વા યાચિતેન મે ન સક્કા તસ્સ અભિયાચનં પટિક્ખિપિતુન્તિ દસ્સેતિ ''**ઠિતિં આકઙ્ખમાનેના**''તિ ગાથાય.

**પદુમુત્તરનાથસ્સા**તિ પદુમુત્તરસ્સ સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ. **પસ્સતા**તિ પુબ્બેનિવાસચક્ખુના, સમન્તચક્ખુના એવ વા હત્થતલે ઠપિતઆમલકં વિય અભિનીહારં પસ્સન્તેન. **તાદિના**તિ તાદિભાવયુત્તેન , સબ્બત્થ વા નિબ્બિકારેન, ''અમ્હાકં ભગવતા''તિ વચનસેસો. **યસ્સા**તિ આયસ્મતો મહાકચ્ચાનત્થેરસ્સ. **ઠપિતો**તિ –

> ''એતદગ્ગં, ભિક્ખવે, મમ સાવકાનં ભિક્ખૂનં સંખિત્તેન ભાસિતસ્સ વિત્થારેન અત્થં વિભજન્તાનં યદિદં મહાકચ્ચાનો''તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૧૮૮, ૧૯૭) –

એવં ઠપિતો. સીલાદિગુણવિસેસેહિ મહન્તા સાવકાતિ **મહાસાવકા** (થેરગા॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧૨૮૮; અ॰ નિ॰ ટી॰ ૨.૩.૫૯), મહાકસ્સપાદયો, તેસુ અયમાયસ્મા અઞ્ઞતરોતિ, મહાસાવકો ચ સો ગુણવિસેસયોગતો ઉત્તમો ચાતિ **મહાસાવકુત્તમો**.

ઝાનાદીસુ સાતિસયાનં આવજ્જનાદિવસીભાવાનં, અરિયિદ્ધિવસેન પરમસ્સ ચ ચેતોવસીભાવસ્સ અધિગતત્તા **વસિપ્પત્તો**. અત્થાદીસુ સવિસેસભેદગતપટિસમ્ભિદાઞાણત્તા **પભિન્નપટિસમ્ભિદો**. ''પણ્ડિતો, ભિક્ખવે, મહાકચ્ચાનો, મહાપઞ્ઞો, ભિક્ખવે, મહાકચ્ચાનો''તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૫) અનેકેસુ ઠાનેસુ ભગવતા પસંસિતત્તા **સમ્બુદ્ધેન પસંસિતો**. તેન વુત્તં ''સત્થુ ચેવ સંવણ્ણિતો સંભાવિતો, વિઞ્ઞૂનઞ્ચ સબ્રહ્મચારિન''ન્તિ.

**અનુમોદિતા**તિ ''સાધુ સાધુ, કચ્ચાન, સાધુ ખો, ત્વં કચ્ચાન, ઇમં ધમ્મસંવણ્ણનં અભાસી''તિ એવં અનુમોદિતા. એકસ્મિં કિર સમયે અયં મહાથેરો જમ્બુવનસણ્ડે વિહરન્તો અત્તનો સન્તિકાવચરાનં ભિક્ખૂનં ઇમં હારનયપટિમણ્ડિતં પકરણં અભાસિ. ભાસિત્વા ચ ભગવતો સન્તિકં ઉપસઙ્કમિત્વા ભગવન્તં અભિવાદેત્વા એકમન્તં નિસિન્નો યથાભાસિતં ઇમં પકરણં ભગવતો નિવેદેસિ. તં સુત્વા ભગવા ''સાધુ સાધૂ''તિઆદિના અનુમોદિત્વા ''તસ્માતિહ, ત્વં કચ્ચાન, ઇમં ધમ્મસંવણ્ણનં ધમ્મનેત્તિત્વેવ ધારેહી''તિ નામગ્ગહણં અકાસીતિ વદન્તિ. દેસનાહારાદિનન્દિયાવટ્ટનયાદિહારનયાનુસારેનેવ સબ્બધમ્મસંવણ્ણનાનં ગતિયોતિ આહ ''**સાસનસ્સ સદાયત્તા, નવઙ્ગસ્સત્થવણ્ણના**''તિ.

**ગમ્ભીરઞાણેહી**હિ ગમ્ભીરેહિ ઞાણેહિ, ન સદ્ધામત્તકેન, ગમ્ભીરઞાણેહિ વા મહાપઞ્ઞેહિ અરિયેહિ. પકરણસ્સ ગમ્ભીરત્થતં, અત્તનો ચ ઞાણસ્સ નાતિવિસયતં વિદિત્વા સંવણ્ણનારમ્ભે સંસીદન્તમ્પિ મં સાસનગુણાદિઉપનિસ્સયસમ્પદા ઉસ્સાહેસીતિ ઇમમત્થં દસ્સેતિ "**કિઞ્ચાપી**"તિઆદિના.

"**પઞ્ચપિ નિકાયે ઓગાહેત્વા**"તિ ઇમિના નેત્તિયા પઞ્ચપિ મહાનિકાયે અનુપવિસિત્વા અવટ્ઠાનં, તેસં સંવણ્ણનાભાવઞ્ચ દીપેતિ. તત્થ ''કતમો અસ્સાદો ચ આદીનવો ચા''તિઆદિપેટકોપદેસપાળિં (પેટકો॰ ૨૩) આનેત્વા ઇધ દેસનાહારાદીનં પદત્થવિનિચ્છયો પેટકેન સંસન્દનં નામ. "**યથાબલ**"ન્તિ ઇમિના સબ્બથા સબ્બભાગેનાપિ નેત્તિયા સંવણ્ણના મયા ન સુકરા કાતું, અત્તનો પન ઞાણબલાનુરૂપં કરિસ્સામીતિ નિરતિમાનતં દીપેતિ.

**સુવિસુદ્ધ**ન્તિ સુટ્ઠુ વિસુદ્ધં, નિકાયન્તરલદ્ધિદોસેહિ અન્તરન્તરા અનુપ્પવેસિતેહિ અસમ્મિસ્સન્તિ અધિપ્પાયો. **અસંકિણ્ણ**ન્તિ સનિકાયેપિ પદત્થન્તરપરિકપ્પનાદિના અસંકિણ્ણં તાદિસસઙ્કરરહિતં અનાકુલં સુપરિચ્છિન્નં. વિવિધેહિ આકારેહિ નિચ્છિનોતીતિ **વિનિચ્છયો**. અત્થાનં વિનિચ્છયો **અત્થવિનિચ્છયો**. ગણ્ઠિટ્ઠાનભૂતેસુ અત્થેસુ ખિલમદ્દનાકારેન પવત્તા વિમતિચ્છેદકથા, નિપુણો સુખુમો સણ્હો અત્થવિનિચ્છયો એતસ્સાતિ **નિપુણત્થવિનિચ્છયો**. અથ વા અત્થે વિનિચ્છિનોતીતિ **અત્થવિનિચ્છયો**, યથાવુત્તઅત્થવિસયઞાણં, નિપુણો છેકો અત્થવિનિચ્છયો એતસ્સાતિ **નિપુણત્થવિનિચ્છયો**, તં નિપુણત્થવિનિચ્છયં. **સમય**ન્તિ સિદ્ધન્તં. ઇદં વુત્તં હોતિ – મહાવિહારવાસીનં સિદ્ધન્તો વુત્તનયેન સુપરિસુદ્ધો, અનાકુલો, સણ્હસુખુમવિનિચ્છયો ચ, સિદ્ધન્તં તં અવિલોમેન્તો અનુકૂલતો તત્થ સિદ્ધંયેવ ધમ્મનેત્તિં પકાસયન્તો નેત્તિપ્પકરણસ્સ અત્થસંવણ્ણનં કરિસ્સામીતિ.

**પમાદલેખ**ન્તિ અપરભાગે પોત્થકારુળ્હકાલે પમજ્જિત્વા લિખનવસેન પવત્તપ્પમાદપાઠં. **વજ્જેત્વા**તિ અપનેત્વા. **પાળિં સમ્મા નિયોજય**ન્તિ તં તં નેત્તિપાળિં તત્થ તત્થ ઉદાહરણભાવેન આનીતસુત્તે સમ્મદેવ નિયોજેન્તો, અત્થસંવણ્ણનાય વા તં તં ઉદાહરણસુત્તસઙ્ખાતં પાળિં તસ્મિં તસ્મિં લક્ખણભૂતે નેત્તિગન્થે સમ્મદેવ નિયોજેન્તો. **ઉપદેસ**ન્તિ નેત્તિઉપનિસં નેત્તિહદયં. ય્વાયં સપટ્ઠાનવિભાગસ્સ તેત્તિંસવિધસ્સ નેત્તિપદત્થસ્સ સહ નિમિત્તવિભાગેન અસઙ્કરતો વવત્થિતો વિસયો, તં. **વિભાવેન્તો** પકાસેન્તો. તસ્સા નેત્તિયા કરિસ્સામિ અત્થવણ્ણનન્તિ સમ્બન્ધો.

એત્થ ચ ''અભિયાચિતો''તિ ઇમિના અત્થસંવણ્ણનાય નિમિત્તં દસ્સેતિ, ''ઠિતિં આકઙ્ખમાનેન ચિરં સદ્ધમ્મનેત્તિયા''તિ ઇમિના પયોજનં, ''કરિસ્સામત્થવણ્ણન''ન્તિ ઇમિના પિણ્ડત્થં. સંવણ્ણિયમાના હિ પકરણત્થા સંવણ્ણનાય પિણ્ડત્થો. ''તમુપનિસ્સાયા''તિઆદિના કરણપ્પકારં.

ઇદાનિ સંવણ્ણનાય સવને નિયોજેન્તો "**ઇતિ અત્થ**"ન્તિ ઓસાનગાથમાહ. તત્થ "**સક્કચ્ચ**"ન્તિ પદં ઉભયત્થ યોજેતબ્બં ''સક્કચ્ચં વિભજન્તસ્સ, સક્કચ્ચં નિસામયથા''તિ.

ગન્થારમ્ભકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

**નિદાનકથાવણ્ણના**

વચનત્થજાનનેન વિદિતપ્પકરણત્થસામઞ્ઞત્થસ્સ પકરણકથા વુચ્ચમાના સોભેય્યાતિ નેત્તિપદત્થપરિજાનનમેવ આદિમ્હિ યુત્તરૂપન્તિ તદત્થં પુચ્છતિ "**તત્થ કેનટ્ઠેન નેત્તી**"તિ. તત્થ **તત્થા**તિ "તસ્સા નેત્તિયા કરિસ્સામત્થવણ્ણન"ન્તિ યદિદં વુત્તં, તસ્મિં; યસ્સા કરિસ્સામત્થવણ્ણનન્તિ પટિઞ્ઞાતં, સા નેત્તિ કેનટ્ઠેન નેત્તીતિ અત્થો. **તત્થા**તિ વા "નેત્તિપ્પકરણસ્સા"તિ એતસ્મિં વચને યા નેત્તિ વુત્તા, સા કેનટ્ઠેન નેત્તીતિ અત્થો. "**નયનટ્ઠેના**"તિ ઇદં કત્તુકરણાધિકરણસાધનાનં સાધારણવચનન્તિ "**અરિયધમ્મં નયતી**"તિ કત્તુસાધનવસેન તાવ નેત્તિસદ્દસ્સ અત્થં વત્વા ઇદાનિ કરણાધિકરણસાધનવસેન વત્તું "**નયન્તિ તાયા**"તિઆદિ વુત્તં.

**તથા હિ વુત્ત**ન્તિ નેત્તિઉપદેસાધીનત્તા એવ સુત્તાવબોધસ્સ વુત્તં. **પેટકે** "તસ્મા નિબ્બાયિતુકામેન સુતમયેન અત્થા પરિયેસિતબ્બા, તત્થ પરિયેસનાય અયં અનુપુબ્બી ભવતિ સોળસ હારા પઞ્ચ નયા અટ્ઠારસ મૂલપદાની"તિઆદિ (પેટકો॰ ૩). હારનયવિચારણા વિનિમુત્તો અત્થસંવણ્ણનાવિસેસો નત્થીતિ આહ "**સુત્તસ્સ અત્થસંવણ્ણના નેત્તિઉપદેસાયત્તા**"તિ. સ્વાયમત્થો પરતો પકિણ્ણકકથાયં આવિ ભવિસ્સતિ. એવં મહાવિસયા ચાયં નેત્તિ કુતો પભવાતિ આહ "**સુત્તપ્પભવા**"તિ, એતેન નેત્તિયા પમાણભૂતતં દસ્સેતિ. ઇદઞ્ચ સુત્તસ્સ નેત્તિસન્નિસ્સયતાપરિદીપનપરં, ન થેરપ્પભવતાપટિક્ખેપપરં. થેરો હિ પઞ્ચ મહાનિકાયે ઓગાહેત્વા તંસન્નિસ્સયેનેવ તેસં સંવણ્ણનાભૂતં ઇમં પકરણં અભાસિ, તસ્મા અયમેવ સંવણ્ણનાધમ્મો, યદિદં સંવણ્ણેતબ્બધમ્મસન્નિસ્સયતા.

**પકરણપરિચ્છેદતો**તિ પકરણસ્સ વિભાગતો. હારવિચારાદયો હિ તયો નેત્તિપ્પકરણસ્સ વિભાગા, પકરણભૂતપરિચ્છેદતો વા. તીણિ હિ એતાનિ પકરણાનિ તયો અધિકારા, યદિદં હારવિચારાદયો. **પાળિવવત્થાનતો**તિ પાઠસન્નિવેસતો.

"**સબ્બો હિ પકરણત્થો**"તિઆદિના સઙ્ગહવારસ્સ અન્વત્થસઞ્ઞતં દસ્સેતિ. "**નનુ ચેત્થ પટ્ઠાનં અસઙ્ગહિત**"ન્તિ ચોદકો બ્યભિચારમાહ. ઇતરો યદિપિ સરૂપતો અસઙ્ગહિતં, અત્થતો પન સઙ્ગહિતન્તિ દસ્સેન્તો "**નયિદમેવ**"તિઆદિના પરિહરતિ. પુન "**તથા હી**"તિઆદિના તમેવત્થં પાળિયા પાકટતરં કરોતિ. **અત્થનયા** નન્દિયાવટ્ટાદયો. **સઙ્ખારત્તિકા** પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદયો, કાયસઙ્ખારાદયો ચ. તેસુ અત્થનયાનં અઞ્ઞમઞ્ઞસઙ્ગહો પરતો આવિ ભવિસ્સતિ. ઇતરે પન કામાવચરા, રૂપાવચરા ચ કુસલા ચેતના **પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**, અકુસલા ચેતના **અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**, અરૂપાવચરા કુસલા ચેતના **આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો**. પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો ચ અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો ચ કાયદ્વારપ્પવત્તો **કાયસઙ્ખારો**, સો એવ વચીદ્વારપ્પવત્તો **વચીસઙ્ખારો**, મનોદ્વારપ્પવત્તો પન તિવિધોપિ **ચિત્તસઙ્ખારો**. ઇતિ જાતિવસેન પુરિમત્તિકે વુત્તા એવ ધમ્મા દ્વારવસેન દુતિયત્તિકે વુત્તા, તે એવ ચ પુરિમત્તિકેતિ અઞ્ઞમઞ્ઞસઙ્ગહો વેદિતબ્બો.

**યત્થા**તિ યસ્મિં વારે. **પેટકે**તિ પેટકોપદેસે. **સમ્પતમાના**તિ સંવણ્ણનાવસેન સન્નિપતન્તા. "**બ્યઞ્જનવિધિપુથુત્તા**"તિ ઇદં એકસ્મિં સુત્તે અનેકેસં હારાનં સન્નિપતનસ્સ કારણવચનં. તથા હિ "અનેકસામત્થિયનિચિતા સદ્દા"તિ અક્ખરચિન્તકા વદન્તિ.

"**ન સરૂપતો**"તિ ઇમિના સઙ્ગહવારે વિય ઉદ્દેસનિદ્દેસવારેસુપિ પટ્ઠાનસ્સ અત્થતો ઉદ્ધટતં દસ્સેતિ. મૂલપદગ્ગહણેનેવ ગહિતત્તા ઉદ્દેસવારે તાવ એવં હોતુ, નિદ્દેસવારે પન કથન્તિ? તત્થાપિ નયગ્ગહણેનેવ મૂલપદાનિપિ ગહિતાનીતિ વેદિતબ્બં. ન હિ મૂલપદેહિ વિના કાચિ નયયોજના સમ્ભવતિ. અપરે પન "હારનયા

વિય પદ્ઠાનં ન સુત્તસ્સ સંવણ્ણનાવિસેસો, અથ ખો તસ્મિં તસ્મિં સુત્તે સંકિલેસભાગિયતાદિલબ્ભમાનવિસેસમત્તન્તિ ન તસ્સ પકરણસ્સ પદત્થસઙ્ગહો. એવઞ્ચ કત્વા તેત્તિંસાય નેત્તિપદત્થેસુ પદ્ઠાનં અસઙ્ગહિતં, ઉદ્દેસનિદ્દેસવારેસુ ચ અનુદ્ધટમેવા''તિ વદન્તિ.

''**પાળિતો એવ વિઞ્ઞાયતી**''તિ વુત્તમત્થં સમત્થેન્તો ''**તથા હિ...પે॰... આભત**''ન્તિ આહ, તેન થેરેન ભાસિતભાવો વિય ભગવતા અનુમોદિતભાવોપિ પાળિઅનુગતો એવાતિ દસ્સેતિ. સાવકભાસિતત્તા નિદાનં ન વુત્તન્તિ ન સક્કા વત્તુન્તિ ચોદેન્તો ''**સાવક...પે॰... ભાસિત**''ન્તિ આહ. **નયિદં એકન્તિક**ન્તિ ચ સાવકભાસિતબુદ્ધભાસિતભાવો નિદાનાવચનસ્સ, નિદાનવચનસ્સ ચ અકારણં ઉભયત્થાપિ ઉભયસ્સ દસ્સનતો. તસ્મા નિદાનાવચનેન નેત્તિયા અસાવકભાસિતતા ન સિજ્ઝતીતિ દસ્સેતિ. તેનાહ ''**ન ચ તાવતા તાનિ અપ્પમાણં, એવમિધાપિ દટ્ઠબ્બ**''**ન્તિ**.

યેનેવ કારણેન નિદાનાવચનસ્સ પમાણભાવસાધનતા, તેનેવ કારણેન ઇમસ્સ પકરણસ્સ પમાણભાવસિદ્ધીતિ દસ્સેતિ ''**નિદાનઞ્ચ નામા**''તિઆદિના. ઇદાનિ ''અથ વા''તિઆદિના નેત્તિયા નિદાનાવચનેન અબ્યભિચારહેતુમાહ. અયઞ્હેત્થ પયોગો ન નેત્તિયા નિદાનં વત્તબ્બં પાળિયા અત્થસંવણ્ણનાભાવતો. યા હિ પાળિયા અત્થસંવણ્ણના ન તસ્સા નિદાનવચનં દિટ્ઠં યથા પટિસમ્ભિદામગ્ગસ્સ, નિદ્દેસાદીનઞ્ચાતિ.

''**અયં વિભાગો**''તિઆદિના એકવિધતો પટ્ઠાય યાવ ચતુરાસીતિસહસ્સપ્પભેદા, તાવ યથાદસ્સિતસ્સ પકરણવિભાગસ્સ પુન ''**આદિના નયેન પકરણવિભાગો વેદિતબ્બો**''તિ ઇદં નિગમનં. તત્થ **આદિના નયેના**તિ **આદિ**સદ્દેન અભિઞ્ઞેય્યધમ્મનિદ્દેસતો પઞ્ઞત્તિપઞ્ઞપેતબ્બધમ્મવિભજનતો તિયદ્ધપરિયાપન્નધમ્મવિચારતો ચતુરોઘનિત્થરણત્થતો પઞ્ચાભિનન્દનાદિપ્પહાનતો છતણ્હાકાયુપસમનતો સઙ્ગહવારાદિસત્તવારસઙ્ગહતો અટ્ઠમિચ્છત્તસમુગ્ઘાતદીપનતોતિ એવમાદીનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો.

# ૧. સઙ્ગહવારવણ્ણના

**યન્તિ** અનિયમત્થો સબ્બનામસદ્દો કમ્મસાધનવસેન વુત્તો. અત્થાવબોધનત્થો સદ્દપ્પયોગો અત્થપરાધીનો કેવલો અત્થપદત્થકો , સો પદત્થવિપરિયેસકારિના ઇતિ-સદ્દેન પરભૂતેન સદ્દપદત્થકો જાયતીતિ આહ "**યન્તિ અનિયમતો ઉપયોગનિદ્દેસો**"તિ. **લોકોતિ કત્તુનિદ્દેસો**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો.

એવં "**ય**"ન્તિઆદીનં ગાથાપદાનં કમ્મકત્તુકિરિયાકત્તુવિસેસનાદિદસ્સનવસેન અત્થં વત્વા ઇદાનિ અવયવજોતનવસેન પદત્થં દસ્સેતું "**લોકિયન્તિ એત્થા**"તિઆદિમાહ. લોકસદ્દો ઇધ સામત્થિયતો સત્તલોકવચનો દટ્ઠબ્બો. તેનાહ "**પૂજનકિરિયાયોગ્યભૂતતાવસેના**"તિ. સાસનન્તરધાનતો પરં પૂજના અઞ્ઞબુદ્ધુપ્પાદેન વેદિતબ્બા, યથેતરહિ વિપસ્સીઆદિસમ્માસમ્બુદ્ધાનં. "**દીપઙ્કરો**"તિઆદિના યદિપિ **બુદ્ધવંસદેસનાયં** (બુ॰ વં॰ ૨.૭૫) ભગવતાવ વુત્તં, સુમેધપણ્ડિતત્તભાવેન પન પવત્તિં સન્ધાય વુત્તન્તિ આહ "**યથાહ ભગવા સુમેધભૂતો**"તિ.

**પરિઞ્ઞાક્કમેના**તિ ઞાતપરિઞ્ઞાદિપટિપાટિયા. **લક્ખણાવબોધપ્પટિપત્તિયા**તિ વિપસ્સનાય. તેન વુત્તં "**સુઞ્ઞતમુખાદીહી**"તિ. **તથા ચ વુત્ત**ન્તિ વિઞ્ઞૂહિ વેદનીયતાય એવ સાસનવરસ્સ વુત્તં ભગવતા –

> ''એતુ વિઞ્ઞૂ પુરિસો અસઠો અમાયાવી ઉજુજાતિકો, અહમનુસાસામિ, અહં ધમ્મં દેસેમિ, યથાનુસિટ્ઠં તથા પટિપજ્જમાનો ન ચિરસ્સેવ સામઞ્ઞેવ ઉસ્સતિ, સામં દક્ખિતી''તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૮૧).

યં-સદ્દો સાસનવિસયો, લોકપાલસદ્દો સત્થુવિસયોપિ લોકં પતિ ગુણીભૂતોતિ "**તસ્સા**"તિ પટિનિદ્દેસસ્સ કથં સત્થુવિસયતાતિ ચોદનં મનસિકત્વા આહ "**સલોકપાલોતિ ચેત્થા**"તિઆદિ, ગુણીભૂતોપિ લોકપાલસદ્દો પધાનભૂતો વિય પટિનિદ્દેસં અરહતિ. અઞ્ઞો હિ સદ્દક્કમો, અઞ્ઞો અત્થક્કમોતિ.

ધમ્મગારવેન ભગવા ધમ્મં પૂજેન્તો વેનેય્યબન્ધવે અચિન્તેત્વા સમાપત્તિસમાપજ્જનધમ્મપચ્ચવેક્ખણાહિ સત્તસત્તાહં વીતિનામેસીતિ આહ "**ભગવતો...પે॰... દીપેતબ્બા**"તિ. તત્થ **આદિ**સદ્દેન સાવકેહિ ધમ્મસ્સવનસ્સ, તેસં પચ્ચુગ્ગમનાદીનઞ્ચ સઙ્ગહો વેદિતબ્બો.

**ઇચ્ચસ્સા**તિ ઇતિ અસ્સ, એવં ભગવતો અવિપરીતઅનન્તરાયિકનિય્યાનિકધમ્મદેસનાય સબ્બઞ્ઞુતાનાવરણભાવદીપનેનાતિ અત્થો. **તેના**તિ ચતુવેસારજ્જયોગેન. તદવિનાભાવિના **દસબલ...પે॰... પકાસિતા હોતિ. આવેણિકબુદ્ધધમ્માદી**તિ એત્થ **આદિ**સદ્દેન તીસુ કાલેસુ અપ્પટિહતઞાણાનિ, ચતુસચ્ચઞાણાનિ, ચતુપટિસમ્ભિદાઞાણાનિ, પઞ્ચગતિપરિચ્છેદકઞાણાનિ, છ અભિઞ્ઞાઞાણાનિ, સત્ત અરિયધનાનિ, સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા, અટ્ઠ વિજ્જા, અટ્ઠસુ પરિસાસુ અકમ્પનઞાણાનિ, અટ્ઠ વિમોક્ખા, નવ સમાધિચરિયા, નવ અનુપુબ્બવિહારા, દસ નાથકરણા ધમ્મા, દસ અરિયવાસા, દ્વાદસ ધમ્મચક્કાકારા, તેરસ ધુતધમ્મા, ચુદ્દસ બુદ્ધઞાણાનિ, પન્નરસ ચરણધમ્મા, સોળસ ઞાણચરિયા, સોળસ આનાપાનસ્સતી, એકૂનવીસતિ પચ્ચવેક્ખણઞાણાનિ, ચતુવીસતિ પચ્ચયવિભાવનઞાણાનિ, ચતુચત્તારીસ ઞાણવત્થૂનિ, સત્તસત્તતિ ઞાણવત્થૂનિ, ચતુવીસતિકોટિસતસહસ્સસમાપત્તિસઞ્ચારિમહાવજિરઞાણં,

અનન્તનયસમન્તપટ્ઠાનપવિચયદેસનાકારપ્પવત્તઞાણાનિ ચાતિ એવમાદીનં ભગવતો ગુણવિસેસાનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો.

અપરો નયો – ગુણવિસિટ્ઠતં દીપેતિ, સા ચ ગુણવિસિટ્ઠતા મહાકરુણામહાપઞ્ઞાહિ વેદિતબ્બા તાહિ સત્થુસમ્પત્તિસિદ્ધિતો. તત્થ **મહાકરુણાય** પવત્તિભેદો ''બહુકેહિ આકારેહિ પસ્સન્તાનં બુદ્ધાનં ભગવન્તાનં સત્તેસુ મહાકરુણા ઓક્કમતી''તિઆદિના **પટિસમ્ભિદામગ્ગે** (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૭) વુત્તનયેન વેદિતબ્બો. **મહાપઞ્ઞાય** પન પવત્તિભેદો વુત્તો એવ. તત્થ કરુણાય ભગવતો ચરણસમ્પત્તિ, પઞ્ઞાય વિજ્જાસમ્પત્તિ. કરુણાય સત્તાધિપતિતા, પઞ્ઞાય ધમ્માધિપતિતા. કરુણાય લોકનાથતા, પઞ્ઞાય અત્તનાથતા. કરુણાય પુબ્બકારિતા, પઞ્ઞાય કતઞ્ઞુતા. કરુણાય અપરન્તપતા, પઞ્ઞાય અનત્તન્તપતા. કરુણાય બુદ્ધકરધમ્મસિદ્ધિ, પઞ્ઞાય બુદ્ધભાવસિદ્ધિ. કરુણાય પરેસં તારણં, પઞ્ઞાય સયં તારણં. કરુણાય સબ્બસત્તેસુ અનુગ્ગહચિત્તતા, પઞ્ઞાય સબ્બધમ્મેસુ વિરત્તચિત્તતા પકાસિતા હોતીતિ અનવસેસતો પરહિતપટિપત્તિયા, અત્તહિતસમ્પત્તિયા ચ પારિપૂરી વેદિતબ્બા. **તીસુપિ અવત્થાસૂ**તિ હેતુફલસત્તૂપકારાવત્થાસુ.

**અભિસમયો** પટિવેધસાસનસ્સ, મનસિકરણં પટિપત્તિસાસનસ્સ, સવનાદીહિ પરિચયકરણં પરિયત્તિસાસનસ્સાતિ તિણ્ણમ્પિ વસેન યોજેતબ્બો. તેનાહ ''**યથારહ**''ન્તિ. ''**સક્કચ્ચં ધમ્મદેસનેના**''તિ ઇમિના ઇધ ''સાસન''ન્તિ વુત્તસ્સ તિવિધસ્સાપિ સદ્ધમ્મસ્સ અવિસેસેન દેસનાપૂજં વત્વા થોમનાપૂજનસ્સ વસેન તં વિભજિત્વા દસ્સેન્તો ''**અરિયં, વો ભિક્ખવે**''તિઆદિમાહ. તત્થ ''**થોમનેના**''તિ પદેનાપિ ''સક્કચ્ચ''ન્તિ પદં યોજેતબ્બં. પૂજનાદ્વયસ્સાપિ વા વસેન ઇધાપિ પદયોજના વેદિતબ્બા. **અરિયભાવાદયો**તિ અરિયસેટ્ઠઅગ્ગભાવાદયો. **નિય્યાનાદયો**તિ નિય્યાનહેતુદસ્સનાદયો. **સ્વાક્ખાતતાદયો**તિ સ્વાક્ખાતસન્દિટ્ઠિકતાદયો.

ઇદાનિ અરિયસઙ્ઘગુણાનમ્પિ ઇમાય ગાથાય પકાસિતભાવં દસ્સેતું ''**યસ્મા પના**''તિઆદિ વુત્તં. **બાલ્યાદિસમતિક્કમનતો**તિ બાલઅબ્યત્તભાવાદિસમતિક્કમનતો.

**ઞાણવિસેસો** સુતચિન્તાભાવનામયઞાણાનિ. સોતબ્બમનસિકાતબ્બપટિવિજ્ઝિતબ્બાવત્થા **અવત્થાભેદો**. **ઉભયન્તિ** બ્યઞ્જનપદં, અત્થપદઞ્ચ. **ઉભયથા**તિ કરણકમ્મસાધનવસેન પચ્ચેકં યોજેતબ્બં. **પટિપજ્જિતબ્બત્તા**તિ ઞાતબ્બત્તા.

''**અયઞ્ચ ગાથા**''તિઆદિ કેસઞ્ચિ વાદો. તથા હિ અપરે ''થેરેનેવાયં ગાથા ભાસિતા''તિ વદન્તિ. અત્તૂપનાયિકાપિ હિ કદાચિ ધમ્મદેસના હોતિ એવ યથા ''દસબલસમન્નાગતો , ભિક્ખવે, તથાગતો ચતુવેસારજ્જવિસારદો''તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૧-૨૨). એવઞ્ચ કત્વા ''કતમે સોળસ હારા''તિઆદિવચનં સમત્થિતં હોતિ.

**યથાવુત્તઅત્થમુખેનેવા**તિ મૂલપદસઙ્ખાતઅત્થુદ્ધારેનેવ. **પરતો આગમિસ્સતી**તિ નિદ્દેસવારસ્સ પરિયોસાને આગમિસ્સતિ ''તીણિ ચ નયા અનૂના''તિઆદિના (નેત્તિ॰ ૪ દ્વાદસપદ).

**વુચ્ચતી**તિ કત્તરિ કમ્મનિદ્દેસોતિ આહ ''**વદતી**''તિ. અથ વા **વુચ્ચતી**તિ કમ્મકત્તુનિદ્દેસોયં. અયઞ્હેત્થ અત્થો – હારા, નયા ચાતિ ઉભયં પરિગ્ગહિતં સંવણ્ણકેન સબ્બથા ગહિતઞ્ચે, વુચ્ચતિ સુત્તં, સયમેવ સુત્તં સંવણ્ણેતીતિ , એતેન હારનયેસુ વસીભાવેન સુત્તસંવણ્ણનાય સુકરતં દસ્સેતિ.

**પકારન્તરેના**તિ પુબ્બે ‘‘સાસન’’ન્તિ વુત્તમત્થં ‘‘દેસના, દેસિત’’ન્તિ તતો અઞ્ઞેન પકારેન. **નિયમેત્વા**તિ તસ્સ એકન્તતો વિઞ્ઞેય્યતં અવધારેત્વા. **વિઞ્ઞેય્યતા** વિસિટ્ઠેસુ દેસનાદેસિતેસુ વિઞ્ઞેય્યપદે લબ્ભમાના વિજાનનકિરિયા.

દેસનાદેસિતાનિ ચ યાવદેવ વિજાનનત્થાનીતિ વિજાનનં પધાનન્તિ તમેવ નિદ્ધારેન્તો ‘‘**તત્રાતિ તસ્મિં વિજાનને**’’તિ આહ.

**એત્થાહા**તિ નવઙ્ગસાસનનવવિધસુત્તન્તાતિ એતસ્મિં અત્થવચને આહ ચોદકો. તસ્સાયં અધિપ્પાયો – નવહિ અઙ્ગેહિ વવત્થિતેહિ અઞ્ઞમઞ્ઞસઙ્કરરહિતેહિ ભવિતબ્બં, તથા ચ સતિ અસુત્તસભાવાનેવ ગેય્યઙ્ગાદીનીતિ નવવિધસુત્તન્તવચનં વિરુજ્ઝેય્ય. અથ સુત્તસભાવાનિ ગેય્યઙ્ગાદીનિ, એવં સતિ ‘‘સુત્ત’’ન્તિ વિસું સુત્તઙ્ગં ન સિયા, એવં સન્તે અટ્ઠઙ્ગસાસનં આપજ્જતીતિ. તેનાહ ‘‘**કથં પના**’’તિઆદિ. ગેય્યઙ્ગાદીસુ કતિપયાનમ્પિ સુત્તભાવે યથાવુત્તદોસાનતિવત્તિ, પગેવ સબ્બેસન્તિ દસ્સેતિ ‘‘**યઞ્ચા**’’તિઆદિના. **સઙ્ગહેસૂ**તિ અટ્ઠકથાસુ. પોરાણટ્ઠકથાનઞ્હિ સઙ્ખેપભૂતા ઇદાનિ અટ્ઠકથા ‘‘સઙ્ગહા’’તિ વુત્તા. સુત્તં નામ સગાથકં વા સિયા, નિગ્ગાથકં વાતિ અઙ્ગદ્વયેનેવ તદુભયઙ્ગં કતન્તિ વિસું સુત્તઙ્ગસ્સ અસમ્ભવો તદુભયવિનિમુત્તસ્સ સુત્તસ્સ અભાવતો. તેન વુત્તં ‘‘**સુત્તઙ્ગમેવ ન સિયા**’’તિ. **અથાપિ** કથઞ્ચિ. **સિયા**તિ વક્ખમાનં સામઞ્ઞવિધિં સન્ધાયાહ. એવમ્પિ અયં દોસોતિ દસ્સેન્તો ‘‘**મઙ્ગલસુત્તાદીન**’’ન્તિઆદિમાહ.

**તબ્ભાવનિમિત્ત**ન્તિ ગેય્યઙ્ગભાવનિમિત્તં. વેય્યાકરણસ્સ તબ્ભાવનિમિત્તન્તિ સમ્બન્ધો. ચોદકો ‘‘ગાથાવિરહે’’તિ વચનં અગ્ગણ્હન્તો ‘‘પુચ્છાવિસ્સજ્જનં બ્યાકરણ’’ન્તિ વચનમત્તમેવ ગહેત્વા ‘‘**એવં સન્તે**’’તિઆદિના ચોદેતિ. ઇતરો પન ઓકાસવિધિતો અનોકાસો વિધિ બલવાતિ ઞાયં ગાથાવિરહિતંયેવ વેય્યાકરણન્તિ, ઇધાધિપ્પેતન્તિ ચ દસ્સેન્તો ‘‘**નાપજ્જતી**’’તિઆદિના પરિહરતિ. **તથા હી**તિ તેનેવ કારણેન, સતિપિ સઞ્ઞન્તરનિમિત્તયોગે અનોકાસસઞ્ઞાનં બલવભાવેનેવાતિ અત્થો.

સઙ્ગહવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૨. ઉદ્દેસવારવણ્ણના

૧. **વિભાગેના**તિ સરૂપવિભાગેન. અદિટ્ઠં જોતીયતિ એતાયાતિ **અદિટ્ઠજોતના**. દિટ્ઠં સંસન્દીયતિ એતાયાતિ **દિટ્ઠસંસન્દના**, સંસન્દનં ચેત્થ સાકચ્છાવસેન વિનિચ્છયકરણં. વિમતિ છિજ્જતિ એતાયાતિ **વિમતિચ્છેદના**. અનુમતિયા પુચ્છા **અનુમતિપુચ્છા**. ''તં કિં મઞ્ઞથા''તિ હિ કા તુમ્હાકં અનુમતીતિ અનુમતિ પુચ્છિતા. **કથેતુકમ્યતા**તિ કથેતુકમ્યતાય.

"**હરીયન્તિ એતેહી**"તિઆદિના કરણાધિકરણકત્તુભાવકમ્મસાધનાનં વસેન **હાર**-સદ્દસ્સ અત્થં વત્વા સદિસકપ્પનાવસેન દસ્સેતું "**હારા વિયા**"તિઆદિ વુત્તં. પુન ગન્થકરણાદિઅત્થેન ગન્થાદિસદ્દાનં વિય હારકરણાદિઅત્થેન હારસદ્દસિદ્ધિં દસ્સેતું "**હારયન્તી**"તિઆદિમાહ. "**હરણતો, રમણતો ચા**"તિ ઇમિના મનોહરા મનોરમા ચેતે સંવણ્ણનાવિસેસાતિ દસ્સેતિ.

**ઉપપત્તિસાધનયુત્તી**તિ લક્ખણહેતુ. **વુત્તનયેના**તિ ''નનુ ચ અઞ્ઞેપિ હારા યુત્તિસહિતા એવા''તિઆદિના દેસનાહારે વુત્તનયાનુસારેન.

**ચતુન્નં બ્યૂહો એત્થા**તિ ભિન્નાધિકરણાનમ્પિ પદાનં અઞ્ઞપદત્થસમાસો લબ્ભતિ ''ઉરસિલોમો''તિઆદીનં (દી॰ નિ॰ ટી॰ ૩.૫૪, ૩૦૩) વિયાતિ વુત્તં.

**સેસ**ન્તિ ''વિવચનમેવ વેવચન''ન્તિ એવમાદિ.

**અનુપ્પવેસીયન્તી**તિ અવગાહીયન્તિ. **સમાધીયન્તી**તિ પરિહરીયન્તિ. **વિના વિકપ્પેના**તિ જાતિ સામઞ્ઞં, ભેદો સામઞ્ઞં, સમ્બન્ધો સામઞ્ઞન્તિઆદિના પદત્થન્તરભાવવિકપ્પનમન્તરેન.

**પદટ્ઠાનાદિમુખેના**તિ પદટ્ઠાનવેવચનભાવનાપહાનમુખેન. **કેચી**તિ પદટ્ઠાનપરિક્ખારઆવટ્ટપરિવત્તનપઞ્ઞત્તિઓતરણે સન્ધાય વદતિ.

૨. **સમ્બન્ધો**તિ હેતુફલભાવયોગો. તથાભૂતાનઞ્હિ ધમ્માનં એકસન્તાનસિદ્ધતા એકત્તનયો. **વિભાગો** સતિપિ નેસં હેતુફલભાવે વિભત્તસભાવતા. અઞ્ઞો એવ હિ હેતુ, અઞ્ઞં ફલન્તિ. **બ્યાપારવિરહો** નિરીહતા. ન હિ હેતુફલાનં એવં હોતિ ''અહં ઇમં નિબ્બત્તેમિ, ઇમિનાહં નિબ્બત્તો''તિ. **અનુરૂપફલતા** પચ્ચયુપ્પન્નાનં પચ્ચયાનુકૂલતા. સમૂહાદિં ઉપાદાય લોકસઙ્કેતસિદ્ધા વોહારમત્તતા **સમ્મુતિસભાવો**. પથવીફસ્સાદીનં કક્ખળફુસનાદિલક્ખણં **પરમત્થસભાવો**. અયઞ્હેત્થ સઙ્ખેપો – યસ્મિં ભિન્ને, ઇતરાપોહે વા ચિત્તેન કતેન તથા બુદ્ધિ, ઇદં **સમ્મુતિસચ્ચં** યથા ઘટે, સસમ્ભારજલે ચ, તબ્બિપરિયાયેન **પરમત્થસચ્ચ**ન્તિ. **પરમત્થસચ્ચપ્પટિવેધાયા**તિ નિબ્બાનાધિગમાય.

**અન્તો**તિ અબ્ભન્તરો. **પધાનાવયવેના**તિ મૂલભાવેન. ''નન્દી દુક્ખસ્સ મૂલ''ન્તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૩) તણ્હા ''નન્દી''તિ વુત્તા. ''સઙ્ગામે ચ નન્દિં ચરતી''તિઆદીસુ પમોદોતિ આહ "**તણ્હાય, પમોદસ્સ વા**"તિ.

૩. **જાતિભેદતો**તિ કુસલા, અકુસલાતિ ઇમસ્મા વિસેસા. **યુજ્જન્તી**તિ એત્થ હેતુઅત્થો અન્તોનીતો વેદિતબ્બોતિ આહ "**યોજીયન્તી**"તિ. કેહિ યોજીયન્તિ? સંવણ્ણનકેહીતિ અધિપ્પાયો. **યુજ્જન્તી**તિ વા યુત્તા હોન્તિ,

તેહિ સમાનયોગક્ખમા તગ્ગહણેનેવ ગહિતા હોન્તીતિ અત્થો તદેકટ્ઠભાવતો. ઇમસ્મિં અત્થે “**નવહિ પદેહી**”તિ સહયોગે કરણવચનં, પુરિમસ્મિં કરણે. “**એતે ખો**”તિ ચ પાઠો. તત્થ **ખો**-સદ્દસ્સ પદપૂરણતા, અવધારણત્થતા વા વેદિતબ્બા. **એતે એવા**તિ એતે તણ્હાદયો એવ, ન ઇતો અઞ્ઞેતિ અત્થો. **અટ્ઠારસેવ** ન તતો ઉદ્ધં, અધો વાતિ. પુરિમસ્મિં પક્ખે મૂલપદન્તરાભાવો, દુતિયસ્મિં તેસં અનૂનાધિકતા દીપિતા હોતિ.

ઉદ્દેસવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૩. નિદ્દેસવારવણ્ણના

૪. નિદ્દેસવારે **સામઞ્ઞતો**તિ સાધારણતો. **વિસેસેના**તિ અસાધારણતો. **પદત્થો**તિ સદ્દત્થો. **લક્ખણ**ન્તિ સભાવો. **કમો**તિ અનુપુબ્બી. **એત્તાવતા**તિ એત્તકપ્પમાણભાવો. **હેત્વાદી**તિ હેતુફલભૂમિઉપનિસાસભાગવિસભાગલક્ખણનયા. વિસેસતો પન લક્ખણન્તિ સમ્બન્ધો.

## હારસઙ્ખેપવણ્ણના

૧. **યં, ભિક્ખવે**તિ એત્થ **ય**ન્તિ પચ્ચત્તવચનં, તઞ્ચ સુખં, સોમનસ્સન્તિ દ્વયેન સમાનાધિકરણન્તિ કત્વા "**અસ્સાદીયતીતિ અસ્સાદો, સુખં, સોમનસ્સઞ્ચા**"તિ વુત્તં. સુખાદિવેદના વિય મનાપિયરૂપાદિપિ અવીતરાગસ્સ અસ્સાદેતબ્બન્તિ આહ "**એવં ઇટ્ઠારમ્મણમ્પી**"તિ. "**અસ્સાદેતિ એતાયાતિ વા અસ્સાદો, તણ્હા**"તિ એતેન "**ય**"ન્તિ હેતુઅત્થે નિપાતોતિ દસ્સેતિ. તત્રાયમત્થો – યેન હેતુના પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધે પટિચ્ચ અસ્સાદનીયભાવેન ઉપ્પજ્જતિ સુખં સોમનસ્સં, અયં તણ્હાસઙ્ખાતો અસ્સાદો અસ્સાદનકિરિયાય કારણન્તિ. ઇતિ કત્વા અયમત્થો દિટ્ઠાભિનન્દનાદિભાવતો વિપલ્લાસેસુપિ સમ્ભવતીતિ આહ "**એવં વિપલ્લાસાપી**"તિ. **અનિટ્ઠમ્પીતિ પિ**-સદ્દેન ઇટ્ઠમ્પીતિ યોજેતબ્બં, અનવસેસા સાસવા ધમ્મા ઇધ આરમ્મણગ્ગહણેન ગહિતાતિ આહ "**સબ્બેસં તેભૂમકસઙ્ખારાન**"ન્તિ.

**દુક્ખાદુક્ખમસુખવેદનાન**ન્તિ એત્થ દુક્ખસભાવા એવ અદુક્ખમસુખા વેદના ગહિતા અનિટ્ઠારમ્મણસ્સ અધિપ્પેતત્તા, ન સુખસભાવા. યં સન્ધાય વુત્તં ''યાયં, ભન્તે, અદુક્ખમસુખા વેદના, સન્તસ્મિં એસા પણીતે સુખે વુત્તા ભગવતા''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૮૮; સં॰ નિ॰ ૪.૨૬૭). "**સુખપરિયાયસબ્ભાવતો**"તિ ઇમિના ઇટ્ઠતામત્તતોપિ લેસેન સત્તાનં આરમ્મણસ્સ અસ્સાદનીયતા સમ્ભવતીતિ દસ્સેતિ.

આદીનવો દોસનિસ્સન્દનતાય દોસો, સ્વાયં પીળનવુત્તિયા વેદિતબ્બોતિ આહ "**આદીનવો દુક્ખા વેદના, તિસ્સોપિ વા દુક્ખતા**"તિ. એવં દોસત્થતં આદીનવસ્સ દસ્સેત્વા ઇદાનિ કપણત્થતં દસ્સેતું "**અથ વા**"તિઆદિ વુત્તં. **યતો**તિ યસ્મા દોસકપણસભાવત્તાતિ વુત્તં હોતિ.

**નિસ્સરતી**તિ વિવિત્તિ, સબ્બસઙ્ખારવિવેકોતિ અત્થો. **સામઞ્ઞનિદ્દેસેના**તિ નિસ્સરણસદ્દવચનીયતાસામઞ્ઞેન. **પુરિમાન**ન્તિ અસ્સાદાદીનવતાનં. **ઉપાયો ચા**તિઆદીસુ **ચ**-સદ્દો પદપૂરણમત્તન્તિ કત્વા આહ "**પચ્છિમાનઞ્ચા**"તિ, ફલાદીનન્તિ અત્થો. **તદન્તોગધભેદાન**ન્તિ અરિયમગ્ગપરિયાપન્નવિસેસાનં.

**કામભવાદીન**ન્તિ **આદિ**-સદ્દેન ન રૂપારૂપભવા એવ ગહિતા, અથ ખો તે ચ સઞ્ઞીભવાદયો ચ એકવોકારભવાદયો ચ ગહિતા. તેનાહ "**તિણ્ણં તિણ્ણં ભવાન**"ન્તિ.

યાવદેવ અનુપાદાપરિનિબ્બાનત્થા ભગવતો દેસનાતિ આહ "**નનુ ચ...પે॰... નિપ્ફાદીયતી**"તિ. "**વુત્તમેવા**"તિ ઇમિના પુનરુત્તિદોસં ચોદેતિ. ઇતરો "**સચ્ચમેત**"ન્તિ અનુજાનિત્વા "**તઞ્ચ ખો**"તિઆદિના પરિહરતિ. "**પરમ્પરાયા**"તિ એતેન અજ્ઝત્તં યોનિસોમનસિકારો વિય ન પરતોઘોસો આસન્નકારણં ધમ્માધિગમસ્સ ધમ્મસ્સ પચ્ચત્તં વેદનીયત્તાતિ દસ્સેતિ. તથા હિ ''અક્ખાતારો તથાગતા, પટિપન્ના પમોક્ખન્તિ, ઝાયિનો મારબન્ધના''તિ

(ધ॰ પ॰ ૨૭૬) વુત્તં. **તદધિગમકારણં** અરિયમગ્ગાધિગમકારણં સિયા. કિં પન તન્તિ આહ "**સમ્પત્તિભવહેતૂ**"તિ, તેન ચરિમત્તભાવહેતુભૂતં પુઞ્ઞસમ્પત્તિં વદતિ.

"**અત્તાનુદિટ્ઠિં ઊહચ્ચ, એવં મચ્ચુતરો સિયા**"તિ ઇદં અરિયમગ્ગસ્સ પુબ્બભાગપટિપદાય ફલભાવસાધનં. યેન હિ વિધિના અત્તાનુદિટ્ઠિસમુગ્ઘાતો, મચ્ચુતરણઞ્ચ સિયા, સો ''એવ''ન્તિ ઇમિના પકાસિતોતિ. અત્તાનુદિટ્ઠિસમુગ્ઘાતમચ્ચુતરણાનં ફલભાવે વત્તબ્બમેવ નત્થિ.

''ધમ્મો હવે''તિ પન ગાથાયં લોકિયસ્સ પુઞ્ઞફલસ્સ વુત્તત્તા આહ "**ઇદં ફલ**"ન્તિ. યં નિબ્બત્તેતબ્બં, તં **ફલં**. યં નિબ્બત્તકં, સો **ઉપાયો**. અયમેત્થ વિનિચ્છયો. તેનાહ "**એતેન નયેના**"તિઆદિ. **ઉપધિસમ્પત્તી**તિ અત્તભાવસોભા.

**વિસુદ્ધી**તિ ઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિ અધિપ્પેતાતિ આહ – "**એત્થાપિ…પે॰… વિઞ્ઞાતુ**"ન્તિ. "**યસ્મા પના**"તિઆદિનાપિ તમેવત્થં વચનન્તરે પાકટતરં કરોતિ.

**સરૂપતો આગતાનિ** ''યતો ખો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ પઞ્ચન્નં ઉપાદાનક્ખન્ધાનં સમુદયઞ્ચ અત્થઙ્ગમઞ્ચ અસ્સાદઞ્ચ આદીનવઞ્ચ નિસ્સરણઞ્ચ યથાભૂતં પજાનાતી''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૩.૨૬-૨૮). **એકદેસેન આગતાનિ** ''સંયોજનિયેસુ, ભિક્ખવે, ધમ્મેસુ અસ્સાદાનુપસ્સિનો વિહરતો (સં॰ નિ॰ ૨.૫૩), બહુદુક્ખા બહુપાયાસા, આદીનવો એત્થ ભિય્યો (મ॰ નિ॰ ૧.૧૧૭), સઙ્ખારાનમેતં નિસ્સરણં, યદિદં નિબ્બાન''ન્તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૪; ૩.૪૧). **ન સરૂપેન આગતાનિ** યથા સામઞ્ઞફલસુત્તાદીસુ. **અત્થવસેના**તિ અસ્સાદેતબ્બાદિઅત્થવસેન. **ન પપઞ્ચિતો**તિ ન વિત્થારિતો.

**૨. એસેવ નયો**તિ અતિદેસેન વિચિયમાનવચનસેસો અતિદિટ્ઠો. ભાવત્થે તોહિ આહ "**વિસ્સજ્જિતન્તિ વિસ્સજ્જના**"તિ. **સુત્તે આગતં** ન અત્થસંવણ્ણનાવસેન અટ્ઠકથાયં આગતન્તિ અધિપ્પાયો. **પુચ્છાનુરૂપતા ઇધ પુબ્બાપરન્તિ** ચતુબ્યૂહપુબ્બાપરતો ઇમં વિસેસેત્વા દસ્સેતિ. **પુચ્છાનુસન્ધી**તિ પુચ્છાય વિસ્સજ્જનેન અનુસન્ધાનં. **અટ્ઠકથાયં** પન હેટ્ઠિમદેસનાય પુચ્છાનિમિત્તપવત્તઉપરિદેસનાય સમ્બન્ધો ''પુચ્છાનુસન્ધી''તિ વુત્તં. **પુબ્બાપેક્ખન્તિ** પુચ્છિતવિસ્સજ્જિતપદાપેક્ખં. "**સુત્તસ્સા**"તિ વા ઇમિના પુચ્છાવિસ્સજ્જનાઅનુગીતિયો ઠપેત્વા સેસો વિચયહારપદત્થો સઙ્ગહિતોતિ પદસ્સાપિ સઙ્ગહો વેદિતબ્બો. ઇમસ્મિં પક્ખે ગાથાયં **ચ**-સદ્દો પદપૂરણમત્તે દટ્ઠબ્બો.

''ચક્ખુ અનિચ્ચ''ન્તિ પુટ્ઠે ''આમ, ચક્ખુ અનિચ્ચમેવા''તિ એકન્તતો વિસ્સજ્જનં **એકંસબ્યાકરણં**. ''અઞ્ઞિન્દ્રિયં ભાવેતબ્બં, સચ્છિકાતબ્બઞ્ચા''તિ પુટ્ઠે ''મગ્ગપરિયાપન્નં ભાવેતબ્બં, ફલપરિયાપન્નં સચ્છિકાતબ્બ''ન્તિ વિભજિત્વા વિસ્સજ્જનં **વિભજ્જબ્યાકરણં**. ''અઞ્ઞિન્દ્રિયં કુસલ''ન્તિ પુટ્ઠે ''કિં અનવજ્જટ્ઠો કુસલટ્ઠો, ઉદાહુ સુખવિપાકટ્ઠો''તિ પટિપુચ્છિત્વા વિસ્સજ્જનં **પટિપુચ્છાબ્યાકરણં**. ''સસ્સતો અત્તા, અસસ્સતો વા''તિ વુત્તે ''અબ્યાકતમેત''ન્તિઆદિના અવિસ્સજ્જનં **ઠપનં**. ''કિં પનેતે કુસલાતિ વા ધમ્માતિ વા એકત્થા, ઉદાહુ નાનત્થા''તિ ઇદં પુચ્છનં **સાવસેસં**. વિસ્સજ્જનસ્સ પન સાવસેસતા વેનેય્યજ્ઝાસયવસેન દેસનાયં વેદિતબ્બા. અપ્પાટિહીરકં **સઉત્તરં**. સપ્પાટિહીરકં **નિરુત્તરં**. સેસં વિચયહારનિદ્દેસે સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

એત્થ ચ અસ્સાદો અસ્સાદહેતુ યાવ આણત્તિહેતૂતિ એવં હેતૂનમ્પિ અસ્સાદાદયો વેદિતબ્બા. તત્થ સઙ્ખેપતો સુખસુખપચ્ચયલક્ખણો **અસ્સાદો**, સો વિસેસતો સગ્ગસમ્પત્તિયા દીપેતબ્બો. સા હિ તસ્સ ઉક્કંસો, સેસા પનેત્થ ભવસમ્પત્તિ તદન્વાયિકા વેદિતબ્બા. તસ્સ હેતુ દાનમયં, સીલમયઞ્ચ પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ. દુક્ખદુક્ખપચ્ચયલક્ખણો **આદીનવો**. વિપરિણામસઙ્ખારદુક્ખતાનં તદવરોધતો વટ્ટદુક્ખસ્સાપિ એત્થ સઙ્ગહો. વિસેસતો પન કામાનં ઓકારોતિ દટ્ઠબ્બો, સ્વાયં સંકિલેસવત્થુના, ઇત્તરપચ્ચુપટ્ઠાનતાદીહિ ચ વિભાવેતબ્બો, તસ્સ હેતુ દસ અકુસલકમ્મપથા. નેક્ખમ્મં **નિસ્સરણં**, તસ્સ હેતુ યથારહં તદનુચ્છવિકા પુબ્બભાગપ્પટિપદા. **ફલં** દેસનાફલમેવ, તસ્સ હેતુ દેસના. **ઉપાયો** યથાવુત્તઉપાયોવ, તસ્સ હેતુ ચત્તારિ ચક્કાનિ. **આણત્તિ** ઉપદેસો, તસ્સ રાગગ્ગિઆદીહિ લોકસ્સ આદિત્તતા, સત્થુ મહાકરુણાયોગો ચ હેતુ.

તથા ચતૂસુ અરિયસચ્ચેસુ સમુદયેન **અસ્સાદો**, દુક્ખેન **આદીનવો**, મગ્ગનિરોધેહિ **નિસ્સરણં**, મગ્ગો વા **ઉપાયો**, તદુપદેસો **આણત્તિ**, અનુપાદિસેસા નિબ્બાનધાતુ **ફલં**. ઇતિ અનુપુબ્બકથાય સદ્ધિં બુદ્ધાનં સામુક્કંસિકાય ધમ્મદેસનાય નિદ્ધારણભાવેન વિચયો વેદિતબ્બો. પદસ્સ પદત્થસમ્બન્ધો **હેતુ**. સો હિ તસ્સ પવત્તિનિમિત્તં, પઞ્હસ્સ ઞાતુકામતા, કથેતુકામતા ચ. અદિટ્ઠજોતનાદીનઞ્હિ ચતુન્નં ઞાતુકામતા, ઇતરસ્સ ઇતરા. વિસ્સજ્જનસ્સ પઞ્હો **હેતુ**. એવં સેસાનમ્પિ યથારહં વત્તબ્બં.

૩. **બ્યઞ્જનત્થાનં યુત્તાયુત્તપરિક્ખા**તિ **બ્યઞ્જન**ગ્ગહણેન પદં ગહિતં, **અત્થ**ગ્ગહણેન પઞ્હાદીહિ સદ્ધિં અસ્સાદાદયો ગહિતા. વિચયહારપદત્થા એવ હિ યુત્તાયુત્તાદિવિસેસસહિતા યુત્તિહારાદીનં પદત્થા. તથા હિ પદટ્ઠાનપદટ્ઠાનિકભાવવિસિટ્ઠા તેયેવ પદટ્ઠાનહારસ્સ પદત્થા. લક્ખણલક્ખિતબ્બતાવિસિટ્ઠા, નિદ્ધારિતા ચ લક્ખણહારસ્સ, નિબ્બચનાદિવિભાવનાવિસિટ્ઠા ચતુબ્યૂહહારસ્સ, સભાગધમ્મવસેન, વિસભાગધમ્મવસેન ચ આવટ્ટનવિસિટ્ઠા આવટ્ટહારસ્સ, ભૂમિવિભાગાદિવિસિટ્ઠા વિભત્તિહારસ્સ, પટિપક્ખતો પરિવત્તનવિસિટ્ઠા પરિવત્તનહારસ્સ, પરિયાયવેવચનવિસિટ્ઠા વેવચનહારસ્સ, પભવાદિપઞ્ઞાપનવિસિટ્ઠા પઞ્ઞત્તિહારસ્સ, ખન્ધાદિમુખેહિ ઓતરણવિસિટ્ઠા ઓતરણહારસ્સ, પદપદત્થપઞ્હારમ્ભસોધનવિસિટ્ઠા સોધનહારસ્સ, સામઞ્ઞવિસેસનિદ્ધારણવિસિટ્ઠા અધિટ્ઠાનહારસ્સ, પચ્ચયધમ્મેહિ પરિક્ખરણવિસિટ્ઠા પરિક્ખારહારસ્સ, પહાતબ્બભાવેતબ્બતાનિદ્ધારણવિસિટ્ઠા સમારોપનહારસ્સ પદત્થા. “**બ્યઞ્જનસ્સ સભાવનિરુત્તિતા, અત્થસ્સ સુત્તાદીહિ અવિલોમનં યુત્તભાવો**”તિ ઇમિના અસભાવનિરુત્તિતા, સુત્તાદીહિ વિલોમનઞ્ચ અયુત્તભાવોતિ દીપેતિ, તેન યુત્તાયુત્તીનં હેતું દસ્સેતિ.

૪. **યોનિસોમનસિકારાદી**તિ **આદિ**સદ્દેન સદ્ધમ્મસ્સવનસપ્પુરિસૂપનિસ્સયાદિસાધારણં, અસાધારણઞ્ચ દેય્યપટિગ્ગાહકાદિં સઙ્ગણ્હાતિ. **સમ્ભવતો**તિ યથારહં તસ્સ ધમ્મસ્સ અનુરૂપં. **યાવ સબ્બધમ્મા**તિ એત્થ **સબ્બં** નામ પદેસસબ્બં, ન સબ્બસબ્બન્તિ. અયઞ્હિ **સબ્બ**સદ્દો યથા પઠમવિકપ્પે સુત્તે આગતધમ્મવસેન પદેસવિસયો, એવં દુતિયવિકપ્પે પદટ્ઠાનપદટ્ઠાનિકનિદ્ધારણેન તંતંપકરણપરિચ્છિન્નધમ્મગ્ગહણતો પદેસવિસયો એવ, ન અનવસેસધમ્મવિસયોતિ. સુત્તાગતધમ્માનં યાનિ પદટ્ઠાનાનિ, તેસઞ્ચ યાનીતિ એવં કારણપરમ્પરાનિદ્ધારણલક્ખણો પદટ્ઠાનહારો, પરિક્ખારહારો પન સુત્તાગતધમ્માનં તંતંપચ્ચયુપ્પન્નાનં પટિહેતુપચ્ચયતાવિસેસવિભાવનલક્ખણોતિ સતિપિ કારણવિચારણભાવે અયં પદટ્ઠાનહારપરિક્ખારહારાનં વિસેસો.

૫. યથા ‘‘સમાનાધિકરણસમાનપદે’’તિઆદીસુ એકસદ્દસ્સ અત્થો **સમાન**સદ્દો, એવં એકરસટ્ઠેન ભાવના ‘‘એકુપ્પાદા’’તિઆદીસુ (કથા॰ ૪૭૩) વિય **એકલક્ખણા**તિ એત્થ **એક**સદ્દો સમાનત્થોતિ આહ ‘‘**સમાનલક્ખણા**’’તિ. **સંવણ્ણનાવસેના**તિ એત્થ કમ્મત્થે **અન**-સદ્દો, સંવણ્ણેતબ્બતાવસેનાતિ અત્થો. **લક્ખણા**તિ ઉપલક્ખણા. ‘‘નાનત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞિનો (દી॰ નિ॰ ૩.૩૪૧, ૩૫૭, ૩૫૯; અ॰ નિ॰ ૯.૨૪), નાનત્તસઞ્ઞાનં અમનસિકારા’’તિઆદીસુ **સહચારિતા** દટ્ઠબ્બા. સઞ્ઞાસહગતા હિ ધમ્મા તત્થ સઞ્ઞાગ્ગહણેન ગહિતા. ‘‘દદં મિત્તાનિ ગન્થતી’’તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૬; સુ॰ નિ॰ ૧૮૯) **સમાનકિચ્ચતા**. પિયવચનત્થચરિયા સમાનત્તતાપિ હિ તત્થ મિત્તગન્થનકિચ્ચેન સમાનકિચ્ચા ગય્હન્તિ સઙ્ગહવત્થુભાવતો. ‘‘ફસ્સપચ્ચયા વેદના’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૧, ૩૯; મહાવ॰ ૧; વિભ॰ ૨૨૫; ઉદા॰ ૧; નેત્તિ॰ ૨૪) **સમાનહેતુતા**. યથા હિ ફસ્સો વેદનાય, એવં સઞ્ઞાદીનમ્પિ સહજાતાદિના પચ્ચયો હોતિ એવાતિ તેપિ સમાનહેતુતાય વુત્તા એવ હોન્તિ. તથા હિ વુત્તં ‘‘તજ્જામનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્ફસ્સજા ચેતના’’તિ (ધ॰ સ॰ ૫), ‘‘ફુટ્ઠો સઞ્જાનાતિ, ફુટ્ઠો ચેતેતી’’તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૪.૯૩). એવં ‘‘તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાન’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૧, ૩૯; મહાવ॰ ૧; વિભ॰ ૨૨૫; ઉદા॰ ૧; નેત્તિ॰ ૨૪) એવમાદિપિ ઉદાહરિતબ્બં. ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૧, ૩૯; મહાવ॰ ૧; વિભ॰ ૨૨૫; ઉદા॰ ૧; નેત્તિ॰ ૨૪) **સમાનફલતા** દટ્ઠબ્બા. યથા હિ સઙ્ખારા અવિજ્જાય ફલં, એવં તણ્હુપાદાદીનમ્પીતિ તેપિ તત્થ ગહિતાવ હોન્તિ. તેનાહ ‘‘પુરિમકમ્મભવસ્મિં મોહો અવિજ્જા આયૂહના સઙ્ખારા નિકન્તિ તણ્હા ઉપગમનં ઉપાદાન’’ન્તિ. ‘‘રૂપં અસ્સાદેતિ અભિનન્દતિ , તં આરબ્ભ રાગો ઉપ્પજ્જતી’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૪) વુત્તે તંસમ્પયુત્તા વેદનાદયો વુત્તા એવ હોન્તિ સમાનારમ્મણભાવતો. ન હિ તેહિ વિના તસ્સ ઉપ્પત્તિ અત્થિ. **એવમાદીહી**તિ એત્થ **આદિ**સદ્દેન અત્થપ્પકરણલિઙ્ગસદ્દન્તરસન્નિધાનસામત્થિયાદીનમ્પિ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. અત્થાદિવસેનપિ હિ સુત્તે અવુત્તાનમ્પિ વુત્તાનં વિય નિદ્ધારણં સમ્ભવતીતિ. **વુત્તપ્પકારેના**તિ ‘‘વધકટ્ઠેન એકલક્ખણાની’’તિઆદિના પાળિયં, ‘‘સહચારિતા’’તિઆદિના અટ્ઠકથાયઞ્ચ વુત્તેન પકારેન.

૬. ‘‘ફુસનટ્ઠેન ફસ્સો’’તિઆદિના નિદ્ધારેત્વા વચનં **નિબ્બચનં**, તં પન પદસ્સેવ, ન વાક્યસ્સાતિ આહ ‘‘**પદનિબ્બચન**’’ન્તિ. અધિપ્પાયનિદાનાનિપેત્થ બ્યઞ્જનમુખેનેવ નિદ્ધારેતબ્બાનિ. નિબ્બચનપુબ્બાપરસન્ધીસુ વત્તબ્બમેવ નત્થીતિ આહ ‘‘**વિસેસતો બ્યઞ્જનદ્વારેનેવ અત્થપરિયેસના**’’તિ. **પવત્તિનિમિત્તં** અજ્ઝાસયાદિ.

૭. ‘‘**પદટ્ઠાને**’’તિ ઇદં સુત્તે આગતધમ્માનં કારણભૂતેપિ ધમ્મે નિદ્ધારેત્વા સભાગતો, વિસભાગતો ચ આવટ્ટનં કાતબ્બન્તિ દસ્સનત્થં વુત્તં, ન તન્તિવસેન. તસ્મા પદટ્ઠાનનિદ્ધારણાય વિનાપિ આવટ્ટનં યુત્તમેવાતિ સિદ્ધં હોતિ. પદસ્સ વા સદ્દપવત્તિટ્ઠાનં **પદટ્ઠાનં** પદત્થો. એતસ્મિં પક્ખે ‘‘આરમ્ભથ નિક્કમથાતિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૫; નેત્તિ॰ ૨૯; પેટકો॰ ૩૮; મિ॰ પ॰ ૫.૧.૪) વીરિયસ્સ પદટ્ઠાન’’ન્તિ (નેત્તિ॰ ૨૯) એત્થ વ્યાયમારમ્ભધાતુઆદિકો અત્થો વુત્તો, તં વીરિયસદ્દસ્સ પવત્તિટ્ઠાનં વીરિયસદ્દાભિધેય્યો અત્થોતિ એવમત્થો વેદિતબ્બો. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **સેસકં** નામગહિતતો ઇતરં, તં પન તસ્સ પટિપક્ખભૂતં વા સિયા, અઞ્ઞં વાતિ આહ ‘‘**વિસભાગતાય અગ્ગહણેન વા**’’તિ. **સંવણ્ણનાય યોજેન્તો**તિ યથાવુત્તવિસભાગધમ્મનિદ્ધારણભૂતેન અત્થકથનેન પાળિયં યોજેન્તો. તેનાહ ‘‘**દેસન**’’ન્તિ. ‘‘**પટિપક્ખે**’’તિ ઇદં નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં સભાગધમ્મવસેનપિ આવટ્ટનસ્સ ઇચ્છિતત્તા.

૮. **નામવસેના**તિ સાધારણનામવસેન. પાળિયં પન ‘‘મિચ્છત્તનિયતાનં સત્તાનં, અનિયતાનઞ્ચ સત્તાનં દસ્સનપહાતબ્બા કિલેસા સાધારણા’’તિઆગતત્તા (નેત્તિ॰ ૩૪) ‘‘**દસ્સનપહાતબ્બાદિનામવસેના**’’તિ વુત્તં. **વત્થુવસેના**તિ સત્તસન્તાનવસેન. સો હિ ધમ્માનં પવત્તિટ્ઠાનતાય ઇધ ‘‘વત્થૂ’’તિ અધિપ્પેતો. તેનાહ –

‘‘પુથુજ્જનસ્સ, સોતાપન્નસ્સ ચ કામરાગબ્યાપાદા સાધારણા’’તિઆદિ (નેત્તિ॰ ૩૪). **વુત્તવિપરિયાયેના**તિ નામતો, વત્થુતો ચ આવેણિકતાય. તંતંમગ્ગફલટ્ઠાનઞ્હિ તંતંમગ્ગફલટ્ઠતા, ભબ્બાનં ભબ્બતા, અભબ્બાનં અભબ્બતા અસાધારણા.

૯. ‘‘**ભાવિતે**’’તિ ઇદં ભાવનાકિરિયાય ઉપલક્ખણં, ન એત્થ કાલવચનિચ્છાતિ આહ ‘‘**ભાવેતબ્બેતિ અત્થો**’’તિ. ભાવના ચેત્થ આસેવનાતિ, કુસલસદ્દોપિ અનવજ્જટ્ઠોતિ વેદિતબ્બો . **પટિપક્ખતો**તિ વિપક્ખતો. વિસદિસૂદાહરણેન બ્યતિરેકતો યથાધિપ્પેતધમ્મપ્પતિટ્ઠાના હેસા.

૧૦. **પદત્થસ્સા**તિ પદાભિધેય્યસ્સ અત્થસ્સ, સભાવધમ્મસ્સ વા.

૧૧. **નિક્ખેપો** દેસના. **પભવો** સમુદયો.

૧૨. ‘‘**અવુત્તાનમ્પિ સઙ્ગહો**’’તિ ઇમિના અવુત્તસમુચ્ચયત્થો **ચ**-સદ્દોતિ દસ્સેતિ.

૧૩. ‘‘**ગાથારુળ્હે**’’તિ ઇમિના પાળિઆગતોવ પઞ્હો વેદિતબ્બો, ન ઇતરોતિ દસ્સેતિ. તેનાહ ‘‘**બુદ્ધાદીહિ બ્યાકતે**’’તિ. **તસ્સ અત્થસ્સા**તિ આરદ્ધસ્સ અત્થસ્સ, તેન આરમ્ભસોધનસ્સ વિસયમાહ. એત્થ ચ અત્થદ્વારેનેવ પદપુચ્છાસોધનમ્પિ કરીયતીતિ પુન ‘‘**તસ્સ અત્થસ્સા**’’તિ વુત્તં. અથ વા **વિસ્સજ્જિતમ્હી**તિ વિસ્સજ્જને. વિસ્સજ્જનસોધનેન હિ પઞ્હાસોધનં. **પઞ્હે**તિ પુચ્છાયં. **ગાથાયન્તિ** ઉપલક્ખણં, તેન ગાથાયં, સુત્તગેય્યાદીસુ ચાતિ વુત્તં હોતિ. **યમારબ્ભા**તિ યં સીલાદિમારબ્ભ ગાથાદીસુ દેસિતં, તસ્મિં આરમ્ભેતિ અત્થો. **પુચ્છિતા**તિ પુચ્છાકારિની, ‘‘કા એત્થ પદસુદ્ધિ, કા પઞ્હાસુદ્ધિ, કા આરમ્ભસુદ્ધી’’તિ એવં પુચ્છાકારિની પુચ્છં કત્વા પવત્તિતા સુદ્ધાસુદ્ધપરિક્ખાતિ યોજના.

૧૪. **ન વિકપ્પયિતબ્બા**તિ યથા લોકે ‘‘જાતિ સામઞ્ઞં, ભેદો સામઞ્ઞં, સમ્બન્ધો સામઞ્ઞ’’ન્તિઆદિના સામઞ્ઞં જાતિઆદિં, તબ્બિધુરઞ્ચ વિસેસં વિકપ્પેન્તિ પરિકપ્પેન્તિ, એવં ન વિકપ્પયિતબ્બાતિ અત્થો. યદા યો કાલવિસેસો ‘‘સ્વે’’તિ લદ્ધવોહારો, તદા સો તંદિવસાતિક્કમે ‘‘અજ્જા’’તિ, પુન તંદિવસાતિક્કમે ‘‘હિય્યો’’તિ વોહરીયતીતિ અનવટ્ઠિતસભાવા એતે કાલવિસેસા. દિસાયપિ ‘‘એકં અવધિં અપેક્ખિત્વા પુરત્થિમા દિસા, તતો અઞ્ઞં અપેક્ખિત્વા પચ્છિમા નામ હોતી’’તિઆદિના અનવટ્ઠિતસભાવતા વેદિતબ્બા. **જાતિઆદિઅપેક્ખાયા**તિ જાતિઆદિદુક્ખવિસેસાપેક્ખાય. **સચ્ચાપેક્ખાયા**તિ સચ્ચસામઞ્ઞાપેક્ખાય. ‘‘તણ્હા’’તિ વુચ્ચમાનં કામતણ્હાદિઅપેક્ખાય સામઞ્ઞમ્પિ સમાનં સચ્ચાપેક્ખાય વિસેસો હોતીતિ એવમાદિં સન્ધાયાહ ‘‘**એસ નયો સમુદયાદીસુપી**’’તિ.

૧૬. **એત્થા**તિ એતસ્મિં બુદ્ધવચને. તેનાહ ‘‘**સિક્ખત્તયસઙ્ગાતસ્સા**’’તિઆદિ. યથારુતં યથાકથિતં સદ્દતો અધિગતં નિદ્ધારિતં, ન અત્થપ્પકરણલિઙ્ગસદ્દન્તરસન્નિધાનાદિપ્પમાણન્તરાધિગતં . ‘‘**અત્થતો દસ્સિતા**’’તિ ઇદં યસ્મિં સુત્તે ભાવનાવ કથિતા, ન પહાનં, તં સન્ધાય વુત્તં.

**નયસઙ્ખેપવણ્ણના**

૧૭. **તણ્હાવિજ્જાહિ** કરણભૂતાહિ. સંકિલેસો પક્ખો એતસ્સાતિ **સંકિલેસપક્ખો**, સંકિલેસપક્ખિકો સુત્તત્થો, તસ્સ નયનલક્ખણોતિ યોજના. વોદાનપક્ખસ્સ સુત્તત્થસ્સાતિ સમ્બન્ધો. વુટ્ઠાનગામિનિયા, બલવવિપસ્સનાય ચ

દુક્ખાદીસુ પરિઞ્ઞેય્યતાદીનિ મગ્ગાનુગુણો ગહણાકારો **અનુગાહણનયો**. યદિ એવં કથં નયોતિ આહ “**તસ્સ પના**”તિઆદિ. તત્થ “**નયવોહારો**”તિ ઇમિના નયાધિટ્ઠાનં નયોતિ વુત્તન્તિ દસ્સેતિ.

૧૮. **બાધકાદિભાવતો**તિ બાધકપભવસન્તિનિય્યાનભાવતો. **અઞ્ઞથાભાવાભાવેના**તિ અબાધકઅપ્પભવઅસન્તિ અનિય્યાનભાવાભાવેન. **સચ્ચસભાવત્તા**તિ અમુસાસભાવત્તા. **અવિસંવાદનતો**તિ અરિયસભાવાદિભાવસ્સ ન વિસંવાદનતો એકન્તિકત્તાતિ અત્થો.

૧૯. **સંકિલિટ્ઠધમ્મા**તિ સંકિલેસસમન્નાગતા ધમ્મા **સદ્ધમ્મનયકોવિદા**તિ સચ્ચપટિચ્ચસમુપ્પાદાદિધમ્મનયકુસલા, એકત્તાદિનયકુસલા વા.

૨૦. **અત્થવિસ્સજ્જનેસૂ**તિ ‘‘ઇમે ધમ્મા કુસલા’’તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧) સુત્તે કતપઞ્હવિસ્સજ્જનેસુ ચેવ અટ્ઠકથાય કતઅત્થસંવણ્ણનાસુ ચ. “**વોદાનિયા**”તિ ઇમિના અનવજ્જધમ્મા ઇધ કુસલાતિ અધિપ્પેતા, ન સુખવિપાકાતિ દસ્સેતિ. તસ્સ તસ્સ અત્થનયસ્સ યોજનત્થં મનસા વોલોકયતેતિ યોજના.

૨૧. યદિ કરણભૂતં, કથં તસ્સ અત્થન્તરાભાવોતિ આહ “**યેન હી**”તિઆદિ. દિસાભૂતધમ્માનં વોલોકયનસમાનયનભાવતો વોહારભૂતો, કમ્મભૂતો ચ નયો, ન નન્દિયાવટ્ટાદયો વિય અત્થભૂતોતિ “**વોહારનયો, કમ્મનયો**”તિ ચ વુચ્ચતિ.

**દ્વાદસપદવણ્ણના**

૨૩. **અપરિયોસિતે પદે**તિ ઉચ્ચારણવેલાયં પદે અસમત્તે, વિપ્પકતેતિ અત્થો. પરિયોસિતે હિ ‘‘પદ’’ન્ત્વેવ સમઞ્ઞા સિયા, ન ‘‘અક્ખર’’ન્તિ અધિપ્પાયો. પદસ્સ વેવચનતાય અત્થવસેન પરિયાયં ખરન્તં સઞ્ચરન્તં વિય હોતિ, ન એવં વણ્ણો અવેવચનત્તાતિ આહ **પરિયાયવસેન અક્ખરણતો**”તિ. **ન હિ વણ્ણસ્સ પરિયાયો વિજ્જતી**”તિ ઇદં અકારાદિવણ્ણવિસેસં સન્ધાય વદતિ, ન વણ્ણસામઞ્ઞં. તસ્સ હિ વણ્ણો અક્ખરન્તિ પરિયાયો વુત્તો એવાતિ.

અક્ખરસદ્દસ્સ અત્થં વત્વા તપ્પસઙ્ગેન વણ્ણસદ્દસ્સપિ વત્તું “**કેનટ્ઠેન વણ્ણો**”તિઆદિમાહ. તત્થ નનુ પદેન, વાક્યેન વા અત્થો સંવણ્ણીયતિ, ન અક્ખરેનાતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ “**વણ્ણો એવ હી**”તિઆદિ. **પદાદિભાવેના**તિ પદવાક્યભાવેન. **યથાસમ્બન્ધ**ન્તિ યથાસઙ્કેતં. **અયં**-સદ્દો ઇમસ્સત્થસ્સ વાચકો, અયં અત્થો ઇમસ્સ સદ્દસ્સ વચનીયોતિ યથાગહિતસઙ્કેતાનુરૂપં સદ્દત્થાનં વાચકવચનીયભાવો. અથ વા ય્વાયં સદ્દત્થાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં અવિનાભાવો, સો **સમ્બન્ધો**. તદનુરૂપં એકક્ખરં નામપદં ‘‘મા એવં મઞ્ઞસી’’તિઆદીસુ **મા**-કારાદિ. **કેચી**તિ અભયગિરિવાસિનો. તે હિ અભિધમ્મદેસનં ‘‘મનસાદેસના’’તિ વદન્તિ, યતો રાહુલાચરિયો ‘‘વિસુદ્ધકરુણાનં મનસાદેસના વાચાય અક્ખરણતો અક્ખરસઞ્ઞિતા’’તિ આહ.

**સત્વપ્પધાન**ન્તિ દ્રબ્યપ્પધાનં. નામપદે હિ દ્રબ્યમાવિભૂતરૂપં, કિરિયા અનાવિભૂતરૂપા યથા ‘‘ફસ્સો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૬; સં॰ નિ॰ ૨.૧, ૩૯; મહાવ॰ ૧; વિભ॰ ૨૨૫; ઉદા॰ ૧; નેત્તિ॰ ૨૪). આખ્યાતપદે પન કિરિયા આવિભૂતરૂપા, દ્રબ્યમનાવિભૂતરૂપં યથા ‘‘ફુસતી’’તિ. તેન નેસં સત્વકિરિયાપ્પધાનતા વુત્તા. **કિરિયાવિસેસગ્ગહણનિમિત્ત**ન્તિ કિરિયાવિસેસાવબોધહેતુ કિરિયાવિસેસદીપનતો, યથા ‘‘ચિરપ્પવાસિ’’ન્તિ (ધ॰

પ॰ ૨૧૯) એત્થ પ-સદ્દો વસનકિરિયાય વિયોગવિસિટ્ઠતં દીપેતિ. ‘‘એવં મનસિ કરોથ, મા એવં મનસાકત્થા’’તિઆદીસુ કિરિયાવિસેસસ્સ જોતકો **એવં**-સદ્દો. ‘‘એવંસીલા (દી॰ નિ॰ ૩.૧૪૨) એવંધમ્મા’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૩; મ॰ નિ॰ ૩. ૧૯૮; સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૮) સત્વવિસેસસ્સ. એવં સેસનિપાતપદાનમ્પીતિ અધિપ્પાયો. તેનાહ ‘‘**કિરિયાય...પે॰... નિપાતપદ**’’ન્તિ.

**સઙ્ખેપતો વુત્તં**, કિં પન તન્તિ આહ ‘‘**પદાભિહિત**’’ન્તિ. અથ વા **સઙ્ખેપતો વુત્તં**, યો અક્ખરેહિ સઙ્કાસિતોતિ વુચ્ચતિ. **પદાભિહિતં** પદેહિ કથિતં, યો પદેહિ પકાસિતોતિ વુચ્ચતિ. તદુભયં, યદિ પદસમુદાયો વાક્યં, તસ્સ કો પરિચ્છેદો. યાવતા અધિપ્પેતત્થપરિયોસાનં, તાવતા એકવાક્યન્તિપિ વદન્તિ, બહૂપેત્થ પકારે વણ્ણેન્તિ. કિં તેહિ, સાખ્યાતં સાબ્યયં સકારકં સવિસેસનં ‘‘વાક્ય’’ન્તિ દટ્ઠબ્બં. નનુ ચ પદેનપિ અત્થો બ્યઞ્જીયતીતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ ‘‘**પદમત્તસવનેપિ હી**’’તિઆદિ. આકારેસુ વાક્યવિભાગેસુ અભિહિતં કથિતં નિબ્બચનં **આકારાભિહિતં નિબ્બચનં**. ‘‘**અભિહિત**ન્તિ ચ પાળિઆગત’’ન્તિ વદન્તિ.

‘‘નિબ્બાનં મગ્ગતિ, નિબ્બાનત્થિકેહિ વા મગ્ગીયતિ, કિલેસે વા મારેન્તો ગચ્છતીતિ **મગ્ગો**’’તિઆદિના (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૬) નિબ્બચનાનં વિત્થારો. તંનિદ્દેસકથનત્તા નિદ્દેસોતિ ઇમમત્થમાહ ‘‘**નિબ્બચનવિત્થારો નિરવસેસદેસનત્તા નિદ્દેસો**’’તિ. **પદેહી**તિ વાક્યાવયવભૂતેહિ, વાક્યતો વિભજ્જમાનેહિ વા આખ્યાતાદિપદેહિ. તેનાહ ‘‘**વાક્યસ્સ વિભાગો**’’તિ, તથા ચાહ ‘‘**અપરિયોસિતે**’’તિઆદિ. અપરે પન ‘‘પકતિપચ્ચયલોપાદેસાદિવસેન અક્ખરવિભાગો **આકારો**, નિરુત્તિનયેન પદવિભાગો **નિબ્બચનં**, વાક્યવિભાગો **નિદ્દેસો**. **વણ્ણપદવાક્યાનિ** હિ અવિભત્તાનિ, વિભત્તાનિ ચ છ **બ્યઞ્જનપદાની**’’તિ વદન્તિ. **છટ્ઠં વચન**ન્તિ છટ્ઠં પદં. **કાતબ્બ**ન્તિ ‘‘અક્ખરં પદં બ્યઞ્જનં આકારો તથેવ નિરુત્તિ નિદ્દેસો છટ્ઠવચન’’ન્તિ ગાથાયં એવં કત્તબ્બં, સંવણ્ણનાવસેન વા આકારપદં ચતુત્થં કાતબ્બન્તિ અત્થો. સબ્બો સદ્દવોહારો વિભત્તેહિ, અવિભત્તેહિ ચ અક્ખરપદવાક્યેહેવ, તદઞ્ઞપ્પકારો નત્થીતિ આહ ‘‘**યાનિમાની**’’તિઆદિ.

૨૪. **કાસના**સદ્દો કમ્મત્થોતિ દસ્સેતું ‘‘**કાસીયતી**’’તિઆદિ વુત્તં. પદેહિ તાવ અત્થસ્સ સઙ્કાસના, પકાસના ચ હોતુ, પદાવધિકાપિ સંવણ્ણના ઇચ્છિતાતિ અક્ખરેહિ પન કથન્તિ આહ ‘‘**અક્ખરેહિ સુચ્ચમાનેહી**’’તિઆદિ. **પદત્થસમ્પટિપત્તી**તિ પદાભિધેય્યઅત્થાવબોધો. ‘‘**અક્ખરેહિ સઙ્કાસેતી**’’તિઆદિના અક્ખરકરણં સઙ્કાસનભૂતં ઉગ્ઘટનકિરિયં વદન્તેન યથાવુત્તો અત્થો સાધિતોતિ દસ્સેતું ‘‘**તથા હી**’’તિઆદિ વુત્તં.

**વિભજનુત્તાનીકમ્મપઞ્ઞત્તી**તિ એકત્તનિદ્દેસો સમાહારોતિ અયં દ્વન્દસમાસો. **ઉભયેના**તિ ‘‘વિવરણા, વિભજના’’તિ ઇમિના દ્વયેન. **એતેહી**તિ એત્થ **એવ**-કારો લુત્તનિદ્દિટ્ઠોતિ આહ ‘‘**એતેહિ એવા**’’તિ. ‘‘**સઙ્કાસના...પે॰... અભાવતો**’’તિ ઇમિના યથાધિપ્પેતઅનૂનાવધારણફલં દસ્સેતિ. **ઉગ્ઘટનાદી**તિ આદિસદ્દેન વિપઞ્ચનનયાનિ સઙ્ગણ્હાતિ.

૨૫. **સમ્મા યુત્તો**તિ સમ્મા અવિપરીતં, અનવસેસતો ચ યુત્તો સહિતો. તથા હિ વુત્તં ‘‘**અનૂના**’’તિ. સબ્બો હિ પાળિઅત્થો અત્થપદઅત્થનયેહિ અનવસેસતો સઙ્ગહિતો. તેનાહ ‘‘**સબ્બસ્સ હી**’’તિઆદિ.

૨૬. કસ્મા પનેત્થ મૂલપદપદટ્ઠાનાનિ અસઙ્ગહિતાનીતિ? પદત્થન્તરાભાવતો. મૂલપદાનિ હિ નયાનં સમુટ્ઠાનમત્તત્તા પદટ્ઠાનાનીતિ દસ્સિતોયં નયો. તેન વુત્તં ‘‘**ઇતો વિનિમુત્તો કોચિ નેત્તિપદત્થો નત્થી**’’તિ.

**નેત્તિયા** કારણભૂતાય. **હારા સંવણ્ણેતબ્બા**તિ સુત્તસ્સ અત્થસંવણ્ણનાવસેન હારા વિત્થારેતબ્બા. **સ્વાયન્તિ** સો અયં સંવણ્ણનાક્કમો. યેન અનુક્કમેન નેત્તિયં દેસિતા, તેનેવ સુત્તે અત્થસંવણ્ણનાવસેન યોજેતબ્બાતિ. **એવં સિદ્ધે**તિ દેસનાક્કમેનેવ સિદ્ધે. **અયં આરમ્ભો**તિ ''સોળસ હારા પઠમ''ન્તિ એવં પવત્તો આરમ્ભો. **ઇમમત્થ**ન્તિ ઇમં વુચ્ચમાનનિયમસઞ્ઞિતં અત્થં.

યદિ દેસિતક્કમેનેવ હારનયા સુત્તે યોજેતબ્બા સિયું, કિં સો કમો કારણનિરપેક્ખો, ઉદાહુ કારણસાપેક્ખોતિ? કિઞ્ચેત્થ – યદિ તાવ કારણનિરપેક્ખો હારનયાનં અનુક્કમો, અનેકે અત્થા વુચ્ચમાના અવસ્સં એકેન કમેન વુચ્ચન્તીતિ. એવં સન્તે યેન કેનચિ કમેન સુત્તે યોજેતબ્બા સિયું, તથા સતિ નિયમો નિરત્થકો સિયા. અથ કારણસાપેક્ખો, કિં તં કારણન્તિ? ઇતરો કારણગવેસનં અકત્વા અત્થો એવેત્થ ગવેસિતબ્બોતિ અધિપ્પાયેન ''**નાયમનુયોગો ન કત્થચિ અનુક્કમે નિવિસતી**''તિ વત્વા ''ન પન મયં દેવાનંપિયસ્સ મનોરથવિઘાતાય ચેતેમા''તિ કમકારણં વિચારેન્તો ''**અપિચા**''તિઆદિના દેસનાહારસ્સ તાવ આદિતો દેસનાય કારણં પતિટ્ઠપેતિ. તત્થ **ધમ્મદેસનાય નિસ્સયો** અસ્સાદાદીનવનિસ્સરણાનિ, સરીરં આણત્તિ. **પકતિયા** સભાવેન. નિદ્ધારણેન વિનાપિ **પતિટ્ઠાભાવતો** નિસ્સયભાવતો.

''**તથા હિ વક્ખતી**''તિઆદિના યથાવુત્તં અત્થં પાકટતરં કરોતિ. એસ નયો ઇતરેસુપિ.

**વિચયાનન્તર**ન્તિ વિચયહારાનન્તરં. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **તથા હી**તિ લક્ખણહારવિભઙ્ગે યુત્તાયુત્તાનં કારણપરમ્પરાય પરિગ્ગાહિતસભાવાનં અવુત્તાનમ્પિ એકલક્ખણતાય ગહણં વુત્તં.

**અત્થતો નિદ્ધારિતાન**ન્તિ અત્થુદ્ધારપુબ્બાપરાનુસન્ધિઆદિઅત્થતો સુત્તન્તરતો ઉદ્ધટાનં સંવણ્ણિયમાનસુત્તે આનીતાનં પાળિધમ્માનં. સદ્દતો, પમાણન્તરતો ચ લદ્ધાનં ઇધ વિચારેતબ્બત્તા આહ ''**નિરવસેસતો**''તિ. **અત્થસ્સા**તિ અભિધેય્યત્થસ્સ. **ધમ્મસ્સા**તિ સભાવધમ્મસ્સ. **તત્થ તત્થ તં અભિનિરોપેતી**તિ તસ્મિં તસ્મિં અત્થે, ધમ્મે ચ તં નામં અભિનિરોપેતિ, ''અયમેવંનામો''તિ વોહરતિ. ''અત્થસ્સ, ધમ્મસ્સા''તિ પદદ્વયેન સામઞ્ઞતો અત્થો, ધમ્મો ચ અનવસેસેત્વા ગહિતોતિ આહ ''**અનવસેસપરિયાદાન**''ન્તિ, યતો વુત્તં ''તત્થ તત્થા''તિ. **તથા**તિ યથા અનવસેસત્થાવબોધદીપકં અનવસેસપરિયાદાનં કતં ચતુબ્યૂહપાળિયં, એવં **પુનપ્પુનં ગબ્ભમુપેતી**તિ એત્થ અસદ્દવતી અત્થા પવત્તિવસેન લબ્ભમાના સમ્માપટિપત્તિ ઉદ્ધટાતિ ઉપસંહારત્થો તથા-સદ્દો.

**તેનેવા**તિ સુત્તન્તરસંસન્દનસ્સ સભાગવિસભાગધમ્મન્તરાવટ્ટનૂપાયભાવતો એવ. **યતો**તિ સભાગવિસભાગધમ્માવટ્ટનસ્સ સાધારણાદિધમ્મવિભજનૂપાયત્તા. **પટિવિભત્તસભાવે**તિ પટિભાગભાવેન વિભત્તસભાવે.

**તે ધમ્મા**તિ પટિપક્ખતો પરિવત્તિતધમ્મા. ન પરિયાયવિભાવના પઞ્ઞત્તિવિભાગપરિગ્ગાહિકાતિ આહ ''**પરિયા...પે॰... સુબોધનઞ્ચા**''તિ.

**પુચ્છાવિસોધનં** વિસ્સજ્જનં. **આરમ્ભવિસોધનં** દેસનાય અત્થકથનં. તદુભયવિચારો ધાતાદીસુ અસમ્મુય્હન્તસ્સેવ સમ્ભવતીતિ આહ ''**ધાતાયતના...પે॰... સમ્પાદેતુ**''ન્તિ. **સુદ્ધો આરમ્ભો**તિઆદિપાળિનિદસ્સનેનપિ અયમેવત્થો ઉદાહટોતિ વેદિતબ્બં.

“**કારણાકારો**”તિ પદટ્ઠાનં સન્ધાય વદતિ. **પભેદતો દેસનાકારો**તિ વેવચનં. **નિદ્ધારેત્વા વુચ્ચમાનાની**તિ ઉદ્ધરિત્વા સમારોપિયમાનાનીતિ અધિપ્પાયો. **સુત્તસ્સ અત્થં તથત્તાવબોધાયા**તિ સુત્તસ્સ પદત્થાવગમમુખેન ચતુસચ્ચાભિસમયાય.

વેનેય્યત્તયયુત્તો અત્થનયત્તયૂપદેસો “**વેનેય્યત્તયપ્પયોજિતો**”તિ વુત્તો. વેનેય્યત્તયઞ્હિ પચ્ચયસમવાયે તદુપદેસફલં અધિગચ્છન્તં અત્થં પયોજેતિ નામાતિ. **તદનુક્કમેનેવા**તિ તેસં ઉગ્ઘટિતઞ્ઞુઆદીનં દેસનાનુક્કમેનેવ. **તે**તિ તયો અત્થનયા. **તેસ**ન્તિ ઉગ્ઘટિતઞ્ઞુઆદીનં. યથા ઉદ્દેસાદીનં સઙ્ખેપમજ્ઝિમવિત્થારવુત્તિયા તિણ્ણં પુગ્ગલાનં ઉપકારતા, એવં તેસં અત્થનયાનં. **તસ્સા**તિ અત્થનયત્થસ્સ. **તત્થા**તિ તસ્સં તસ્સં ભૂમિયં.

**સમુટ્ઠાનં** નિદાનં. **અનેકધા** સદ્દનયતો, નિરુત્તિનયતો ચાતિ અનેકપ્પકારં. **પદત્થો** સદ્દત્થો. **વિધિ અનુવાદો**તિ ઇદમેત્થ વિધિવચનં, અયમનુવાદોતિ અયં વિભાગો વેદિતબ્બો. **સમાધાતબ્બો**તિ પરિહરિતબ્બો. **અનુસન્ધીયા અનુરૂપં નિગમેતબ્બ**ન્તિ યાય અનુસન્ધિયા સુત્તે ઉપરિ દેસના પવત્તા, તદનુરૂપં સંવણ્ણના નિગમેતબ્બા. **પયોજન**ન્તિ ફલં. **પિણ્ડત્થો**તિ સઙ્ખેપત્થો. **અનુસન્ધી**તિ પુચ્છાનુસન્ધિઆદિઅનુસન્ધિ. **ઉપોગ્ઘાટો**તિ નિદસ્સનં. **ચાલના**તિ ચોદના. **પચ્ચુપટ્ઠાનં** પરિહારો.

પકતિઆદિપદાવયવં ભિન્દિત્વા કથનં **ભેદકથા** યથા ‘‘દિબ્બન્તીતિ દેવા’’તિ (મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧૫૩). પદસ્સ અત્થકથનં **તત્વકથા** યથા ‘‘બુદ્ધોતિ યો સો ભગવા સયમ્ભૂ અનાચરિયકો’’તિ (મહાનિ॰ ૧૯૨; ચૂળનિ॰ પારાયનત્થુતિગાથાનિદ્દેસ ૯૭; પટિ॰ મ॰ ૧.૧૬૧). **પરિયાયવચનં** વેવચનગ્ગહણં યથા ‘‘પઞ્ઞા પજાનના’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૬). વિચયયુત્તિચતુબ્યૂહપરિવત્તનહારેકદેસસઙ્ગહિતા, વેવચનહારસઙ્ગહિતા ચાતિ આહ “**તે ઇધ કતિપયહારસઙ્ગહિતા**”તિ.

અત્તનો ફલં ધારેતીતિ **ધમ્મો**તિ હેતુનો ધમ્મભાવો વેદિતબ્બો. ઞાપકહેતૂપિ ઞાણકરણટ્ઠેન કારકે પક્ખિપિત્વા આહ “**કારકો સમ્પાપકોતિ દુવિધો**”તિ. પુન ચક્ખુબીજાદિનિબ્બત્તકમેવ કારણં કત્વા દસ્સેન્તો “**પુન…પે॰… તિવિધો**”તિઆદિમાહ. ‘‘તયો કુસલહેતૂ’’તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૦૫૯-૧૦૬૦) આગતા અલોભાદયો, લોભાદયો ચ **હેતુહેતુ** નામ. ‘‘ચત્તારો ખો, ભિક્ખવે, મહાભૂતા હેતુ, ચત્તારો મહાભૂતા પચ્ચયો રૂપક્ખન્ધસ્સ પઞ્ઞાપનાયા’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૩.૮૬) આગતો **પચ્ચયહેતુ** નામ. કુસલાકુસલં કમ્મં અત્તનો વિપાકં પતિ **ઉત્તમહેતુ** નામ. ચક્ખાદિબીજાદિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણઅઙ્કુરાદીનં **અસાધારણહેતુ** નામ. કુસલાકુસલાનં સતિપિ પચ્ચયધમ્મભાવે ઇટ્ઠાનિટ્ઠફલવિસેસહેતુભાવદસ્સનત્થં વિસું ગહણં, સદ્ધમગ્ગાનં પન ઞાપકસમ્પાપકહેતુભાવદસ્સનત્થન્તિ દટ્ઠબ્બં. અઙ્કુરાદિકસ્સ અસાધારણહેતુ બીજાદિસમાનજાતિયહેતુતાય **સભાગહેતુ** . સાધારણહેતુ ભુસસલિલાદિઅસમાનજાતિયતાય **અસભાગહેતુ**. ઇન્દ્રિયબદ્ધસન્તાનિકો **અજ્ઝત્તિકહેતુ,** ઇતરો **બાહિરહેતુ**. કેચિ પન ‘‘સસન્તાનિકો અજ્ઝત્તિકહેતુ, ઇતરો બાહિરહેતૂ’’તિ વદન્તિ. **પરિગ્ગાહકો** ઉપત્થમ્ભકો. **પરમ્પરહેતુ** ઉપનિસ્સયપચ્ચયો.

નિબ્બાનસ્સ અનિબ્બત્તનિયેપિ સમુદયપ્પહાનસમુદયનિરોધાનં અધિગમાધિગન્તબ્બભાવતો નિબ્બાનં પતિ મગ્ગસ્સ હેતુભાવો વિય મગ્ગં પતિ નિબ્બાનસ્સ ફલભાવો ઉપચારસિદ્ધોતિ આહ “**ફલપરિયાયો લબ્ભતી**”તિ.

**પટિપજ્જમાનભૂમિ** મગ્ગધમ્મા. **પટિપન્નભૂમિ** ફલધમ્મા.

**કિચ્ચતો**તિ સરસતો. **લક્ખણતો**તિ ઉપલક્ખણતો. **સામઞ્ઞતો**તિ સમાનભાવતો. તેન સમાનહેતુતા, સમાનફલતા, સમાનારમ્મણતા ચ ગહિતા હોતીતિ. તત્થ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા **લક્ખણહારનિદ્દેસવણ્ણનાયં** વુત્તમેવ.

અપિચેત્થ સમ્પયોગવિપ્પયોગવિરોધપકરણલિઙ્ગસદ્દન્તરસન્નિધાનસામત્થિયાદીનમ્પિ વસેન નયવિભાગો વેદિતબ્બો. તત્થ **સમ્પયોગતો** તાવનયવિભાગો – ''નાહં, ભિક્ખવે, અઞ્ઞં એકધમ્મમ્પિ સમનુપસ્સામિ, યં એવં લહુપરિવત્તં, યથયિદં ચિત્ત''ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૪૮) ચિત્તસ્સ લહુપરિવત્તિતા ગહિતા, તંસમ્પયોગતો ચેતસિકાનમ્પિ ગહિતાવ હોતિ અઞ્ઞત્થ નેસં ચિત્તેન સમ્પયોગદીપનતો. અથ વા ''સઞ્ઞિનો''તિ. સઞ્ઞાસહિતતાવચનેન હિ નેસં વેદનાચેતનાદિવન્તતાપિ સમ્પયોગતો દીપિતા હોતિ.

**વિપ્પયોગતો** – ''અહેતુકા''તિ. હેતુસમ્પયુત્તા હિ ધમ્મા ''સહેતુકા''તિ વુત્તાતિ તબ્બિધુરા ધમ્મા વિપ્પયોગતો ''અહેતુકા''તિ વુત્તાતિ વિઞ્ઞાયતિ. અથ વા ''અસઞ્ઞિનો''તિ. સઞ્ઞાવિપ્પયુત્તા હિ ધમ્મપવત્તિ ઇધાધિપ્પેતા, ન સઞ્ઞાય અભાવમત્તન્તિ વિઞ્ઞાયતિ.

**વિરોધતો** – ''અટ્ઠમકો (યમ॰ ૩.ઇન્દ્રિયયમકપાળિ.૪૩૯), સદ્ધાનુસારી''તિ (પુ॰ પ॰ માતિકા ૭.૩૬) ચ વુત્તે તં સન્તતિયં સંયોજનત્તયપ્પહાનં વિઞ્ઞાયતિ, તથા ''સતિ વા ઉપાદિસેસે અનાગામિતા''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૪૦૪; મ॰ નિ॰ ૧.૧૩૭) વુત્તે પઞ્ચોરમ્ભાગિયસંયોજનપ્પહાનં , ''દિટ્ઠેવ ધમ્મે અઞ્ઞા''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૪૦૪; મ॰ નિ॰ ૧.૧૩૭) વુત્તે અનવસેસસંયોજનપ્પહાનં વિઞ્ઞાયતિ.

**પકરણતો** – ''અબ્યાકતા ધમ્મા''તિ (ધ॰ સ॰ માતિકા). અધિકારતો હિ કુસલાકુસલભાવેન ન કથિતાતિ ઞાયતિ. ''ઉપધી હિ નરસ્સ સોચના''તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૨, ૧૪૪) ચ. બાહિરા હિ ધમ્મા ઇધ ''ઉપધી''તિ અધિપ્પેતાતિ વિઞ્ઞાયતિ.

**લિઙ્ગતો** – ''સીતેનપિ રુપ્પતિ, ઉણ્હેનપિ રુપ્પતી''તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯). સીતાદિગ્ગહણેન હિ લિઙ્ગેન ભૂતુપાદાયપ્પકારસ્સેવ ધમ્મસ્સ રુપભાવો, ન ઇતરસ્સ.

**સદ્દન્તરસન્નિધાનતો** – ''કાયપસ્સદ્ધિ, કાયાયતન''ન્તિ. ''યા વેદનાક્ખન્ધસ્સા''તિઆદિવચનતો હિ પુરિમો કાયસદ્દો સમૂહવાચી, ઇતરો આયતનસદ્દસન્નિધાનતો પસાદવાચી.

**સામત્થિયતો** – ''સબ્બં, ભિક્ખવે, આદિત્તં (સં॰ નિ॰ ૪.૨૮; મહાવ॰ ૫૪), સબ્બે તસન્તિ દણ્ડસ્સા''તિ (ધ॰ પ॰ ૧૨૯) ચ, તથા ''સબ્બાવન્તં લોકં મેત્તાસહગતેન ચેતસા…પે॰… ફરિત્વા વિહરતી''તિઆદિ (દી॰ નિ॰ ૧.૫૫૬; ૩.૩૦૮; મ॰ નિ॰ ૧.૭૭, ૨૩૨, ૪૫૯, ૫૦૯; ૨.૩૦૯; ૩.૨૩૦; વિભ॰ ૬૪૨). એત્થ હિ સતિપિ સબ્બસદ્દસ્સ અનવસેસસત્તવાચકત્તે આદિત્તતા સાપેક્ખસ્સેવ અત્થસ્સ વાચકત્તા પદેસવાચી સબ્બસદ્દો, લોકસદ્દોપિ સત્તવાચી. સત્તારમ્મણા હિ અપ્પમઞ્ઞાતિ. તથા ''માતરં પિતરં હન્ત્વા''તિ (ધ॰ પ॰ ૨૯૪-૨૯૫) સબ્બેન સબ્બં હિ સપટિક્ખેપતો, માતુપિતુઘાતકમ્મસ્સ ચ મહાસાવજ્જતાપવેદનતો, ઇધ ચ તદનુઞ્ઞાય કતાય માતુપિતુટ્ઠાનિયા તાદિસા કેચિ પાપધમ્મા વેનેય્યવસેન ગહિતા વિઞ્ઞાયતિ. કે પન તેતિ? તણ્હામાના. તણ્હા હિ જનની સત્તાનં. ''તણ્હા જનેતિ પુરિસ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૫૫-૫૭) હિ વુત્તં. પિતુટ્ઠાનિયો માનો તં નિસ્સાય અત્તસમ્પગ્ગણ્હતો ''અહં અસુકસ્સ રઞ્ઞો, રાજમહામત્તસ્સ વા પુત્તો''તિ યથા. **સામત્થિયાદીન**ન્તિ **આદિ**સદ્દેન દેસપકતિઆદયો સઙ્ગય્હન્તિ.

**લબ્ભમાનપદત્થનિદ્ધારણમુખેના**તિ તસ્મિં તસ્મિં સુત્તે લબ્ભમાનઅસ્સાદાદિહારપદત્થનિદ્ધારણદ્વારેન. **યથાલક્ખણ**ન્તિ યં યં લક્ખણં, લક્ખણાનુરૂપં વા **યથાલક્ખણં**. હેતુફલાદીનિ ઉપધારેત્વા યોજેતબ્બાનિ તેસં વસેનાતિ અધિપ્પાયો. ઇદાનિ હેતુફલાદયો યે યસ્મિં હારે સવિસેસં ઇચ્છિતબ્બા, તે દસ્સેતું “**વિસેસતો પના**”તિઆદિમાહ. તં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

નિદ્દેસવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

# ૪. પટિનિદ્દેસવારવણ્ણના

## ૧. દેસનાહારવિભઙ્ગવણ્ણના

૫. **અન્વત્થસઞ્ઞત**ન્તિ અત્થાનુગતસઞ્ઞભાવં, ‘‘દેસનાહારો’’તિ અયં સઞ્ઞા અન્વત્થા અત્થાનુગતાતિ અત્થો.

**અવુત્તમેવા**તિ પુબ્બે અસંવણ્ણિતપદમેવ. ‘‘**ધમ્મં વો**’’તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૩.૪૨૦) વચનસ્સ સમ્બન્ધં દસ્સેતું ‘‘**કત્થ પના**’’તિઆદિ વુત્તં. તેપિટકસ્સ હિ બુદ્ધવચનસ્સ સંવણ્ણનાલક્ખણં નેત્તિપ્પકરણં, તઞ્ચ પરિયત્તિધમ્મસઙ્ગાહકે સુત્તપદે સંવણ્ણેતબ્બભાવેન ગહિતે ગહિતમેવ હોતિ. તેનાહ ‘‘**દેસનાહારેન…પે॰… દસ્સેતી**’’તિ.

યેસં અસ્સાદાદીનં વિભજનલક્ખણો દેસનાહારો, તે ગાથાય, ઇધાપિ ચ આગતે ‘‘અસ્સાદં આદીનવ’’ન્તિઆદિના ઉદાહરણવસેન વિભજિતું ‘‘**તત્થ કતમો અસ્સાદો**’’તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **તત્થા**તિ તસ્સં ‘‘અસ્સાદાદીનવતા’’તિ ગાથાયં વુત્તો કતમો અસ્સાદો. અથ વા ‘‘અસ્સાદં આદીનવ’’ન્તિઆદિના યો ઇધ અસ્સાદાદીનં ઉદ્દેસો, તત્થ કતમો અસ્સાદોતિ યેતિ અત્થો. એસ નયો સેસેસુપિ. કમ્મકરણત્થભિન્નસ્સ વિસયવિસયિતાલક્ખણસ્સ અસ્સાદદ્વયસ્સ નિદસ્સનત્થં ગાથાદ્વયુદાહરણં, તથા કામવિપરિણામલક્ખણસ્સ, વટ્ટદુક્ખલક્ખણસ્સ ચાતિ દુવિધસ્સાપિ આદીનવસ્સ નિદસ્સનત્થં ‘‘અરિયમગ્ગો નિબ્બાન’’ન્તિ દુવિધસ્સાપિ નિસ્સરણસ્સ નિદસ્સનનિદસ્સનત્થઞ્ચ દ્વે દ્વે ગાથા ઉદાહટા.

**ધમ્મો હવે રક્ખતિ ધમ્મચારિ**ન્તિ (જા॰ ૧.૧૦.૧૦૨-૧૦૩; નેત્તિ॰ ૫, ૨૬, ૩૧; પેટકો॰ ૨૨) એત્થ ધમ્મચારિનો મગ્ગફલનિબ્બાનેહિ સાતિસયારક્ખા સમ્ભવતિ, સમ્પત્તિભવસ્સાપિ વિપરિણામસઙ્ખારદુક્ખતાહિ દુગ્ગતિભાવો ઇચ્છિતોવાતિ અધિપ્પાયેનાહ ‘‘**નિસ્સરણં અનામસિત્વા**’’તિ. તથા હિ વક્ખતિ ‘‘નિબ્બાનં વા ઉપનિધાય સબ્બા ઉપપત્તિયો દુગ્ગતી’’તિ.

**અવેક્ખસ્સૂ**તિ વિધાનં. તસ્સા પન અવેક્ખાય પવત્તિઆકારો, વિસયો, કત્તા ચ ‘‘સુઞ્ઞતો, લોકં, મોઘરાજા’’તિ પદત્તયેન વુત્તાતિ આહ – ‘‘**સુઞ્ઞતો…પે॰… આણત્તી**’’તિ. તત્થ સઙ્ખારાનં સુઞ્ઞતા અનત્તસભાવતાય, અત્તસુઞ્ઞતાય ચ સિયા. યતો તે ન વસવત્તિનો, અત્તસારવિરહિતા ચ, યતો તે અનત્તા, રિત્તા, તુચ્છા ચ અત્તના, તદુભયં દસ્સેતિ ‘‘**અવસવત્તિતા**’’તિઆદિના. **એવં મચ્ચુતરો સિયા**તિ એવં પટિપત્તિયા મચ્ચુતરો ભવેય્યાતિ અત્થો. પરિકપ્પેત્વા વિધિયમાનસ્સ મચ્ચુતરણસ્સ પુબ્બભાગપટિપદા દેસનાય પચ્ચક્ખતો સિજ્ઝમાનં સાતિસયં ફલન્તિ આહ ‘‘**તસ્સ યં…પે॰… ફલ**’’ન્તિ.

૬. **ઉદાહરણવસેના**તિ નિદસ્સનવસેન. તત્થ ‘‘**પુગ્ગલવિભાગેના**’’તિ ઇમિના ઉગ્ઘટિતઞ્ઞુઆદિપુગ્ગલપયોજિતો અસ્સાદાદીસુ ભગવતો દેસનાવિસેસોતિ દસ્સેતિ.

**ઘટિતમત્ત**ન્તિ સોતદ્વારાનુસારેન મનોદ્વારિકવિઞ્ઞાણસન્તાનેન આલમ્બિતમત્તં. **સસ્સતાદિઆકારસ્સા**તિ સસ્સતુચ્છેદાકારસ્સ. ઇદઞ્હિ દ્વયં ધમ્મદેસનાય ચાલેતબ્બં, ન અનુલોમિકખન્તિ, યથાભૂતઞાણં વા. એતસ્મિઞ્હિ ચતુક્કે આસયસામઞ્ઞતા. વુત્તઞ્હેતં –

‘‘સસ્સતુચ્છેદદિટ્ઠી ચ, ખન્તિ ચેવાનુલોમિકા;
યથાભૂતઞ્ચ યં ઞાણં, એતં આસયસઞ્ઞિત’’ન્તિ. (વિસુદ્ધિ॰ મહાટી॰ ૧.૧૩૬; દી॰ નિ॰ ટી॰ ૧.પઠમમહાસઙ્ગીતિકથાવણ્ણના; સારત્થ॰ ટી॰ ૧.પઠમમહાસઙ્ગીતિકથાવણ્ણના, વેરઞ્જકણ્ડવણ્ણના; વિ॰ વિ॰ ટી॰ ૧.વેરઞ્જકણ્ડવણ્ણના);

**ચલનાયા**તિ વિક્ખમ્ભનાય. **પરાનુવત્તિયા**તિ સમુચ્છેદનાય. ઉગ્ઘટિતે જાનાતીતિ **ઉગ્ઘટિતઞ્ઞૂ**તિ મૂલવિભુજાદિપક્ખેપેન સદ્દસિદ્ધિ વેદિતબ્બા. **વિપઞ્ચિત**ન્તિ ‘‘વિસમં ચન્દિમસૂરિયા પરિવત્તન્તી’’તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૪.૭૦) વિય ભાવનપુંસકનિદ્દેસોતિ આહ ‘‘**મન્દં સણિક**’’ન્તિ.
નિસ્સરણઆદીનવનિસ્સરણઅસ્સાદાદીનવનિસ્સરણાનં વિભાવના વેનેય્યત્તયવિનયનસમત્થા.

**ચત્તારો**તિ અસ્સાદો ચ આદીનવો ચ અસ્સાદો આદીનવો ચ અસ્સાદો નિસ્સરણઞ્ચાતિ એતે ચત્તારો. યદિ નિસ્સરણવિભાવના વેનેય્યવિનયનસમત્થા, કસ્મા પઞ્ચમો ન ગહિતોતિ આહ ‘‘**આદીનવાવચનતો**’’તિ. યદિ હિ ઉગ્ઘટિતઞ્ઞું સન્ધાય અયં નયો વુચ્ચતિ, નિસ્સરણમત્તેન સિદ્ધં સિયા. અથ વિપઞ્ચિતઞ્ઞું, નેય્યં વા, આદીનવો ચ નિસ્સરણઞ્ચ અસ્સાદો ચ આદીનવો નિસ્સરણઞ્ચ વત્તબ્બો સિયા? તથા અપ્પવત્તત્તા ન ગહિતો. તેનાહ ‘‘આદીનવાવચનતો’’તિઆદિ. **દેસન**ન્તિ સામઞ્ઞતો ગહિતં ‘‘સુત્તેકદેસં ગાથં વા’’તિ વિસેસેતિ.
પદપરમઅગ્ગહણઞ્ચેત્થ સઉપાયસ્સ નિસ્સરણસ્સ અનામટ્ઠત્તા.

‘‘**કલ્યાણ**’’ન્તિ ઇમિના ઇટ્ઠવિપાકો, ‘‘**પાપક**’’ન્તિ અનિટ્ઠવિપાકો અધિપ્પેતોતિ આહ ‘‘**અયં અસ્સાદો, અયં આદીનવો**’’તિ. લાભાદીનં પુઞ્ઞફલત્તા તદનુરોધં વા સન્ધાય ‘‘**અયં અસ્સાદો**’’તિ વુત્તં. તબ્બિપરિયાયેન અલાભાદીનં **આદીનવ**તા વેદિતબ્બા.

**કામા**તિ કિલેસકામસહિતા વત્થુકામા. **વિરૂપરૂપેના**તિ અપ્પતિરૂપાકારેન. **મથેન્તી**તિ મદ્દન્તિ. **પબ્બજિતોમ્હી**તિ પબ્બજ્જં ઉપગતો અમ્હિ. **અપણ્ણક**ન્તિ અવિરજ્ઝનકં. **સામઞ્ઞ**ન્તિ સમણભાવો. સમિતપાપભાવોયેવ **સેય્યો** સુન્દરતરો.

તત્થ ‘‘કામા હિ ચિત્રા મધુરા મનોરમા’’તિ અયં અસ્સાદો, ‘‘વિરૂપરૂપેન મથેન્તિ ચિત્ત’’ન્તિ અયં આદીનવો, ‘‘અપણ્ણકં સામઞ્ઞ’’ન્તિ ઇદં નિસ્સરણન્તિ આહ ‘‘**અયં...પે॰... નિસ્સરણઞ્ચા**’’તિ.

ફલાદીનં એકકવસેન ચ તિકવસેન ચ પાળિયં ઉદાહટત્તા વુત્તં ‘‘**દુકવસેનપી**’’તિ.

સુખા પટિપદા, દુક્ખા પટિપદાતિ યા દ્વે પટિપદા, તાસુ એકેકા દન્ધખિપ્પાભિઞ્ઞતાય દ્વે દ્વે હોન્તીતિ આહ ‘‘**પટિપદાભિઞ્ઞાકતો વિભાગો પટિપદાકતો હોતી**’’તિ. કતપુબ્બકિચ્ચસ્સ પથવીકસિણાદીસુ સબ્બપઠમં ‘‘પથવી’’તિઆદિના પવત્તમનસિકારો **પઠમસમન્નાહારો**. **ઉપચાર**ન્તિ ઉપચારજ્ઝાનં. પટિપજ્જિતબ્બતાય ઝાનમ્પિ ‘‘**પટિપદા**’’તિ વુચ્ચતિ. તદઞ્ઞા હેટ્ઠિમપઞ્ઞતો અધિકા પઞ્ઞાતિ કત્વા ‘‘**અભિઞ્ઞા**’’તિ વુચ્ચતિ.

**કિલેસે**તિ નીવરણપ્પકારે, તંસહગતકિલેસે ચ. **અઙ્ગપાતુભાવ**ન્તિ વિતક્કાદિઝાનઙ્ગપટિલાભં.

**અભિનિવિસન્તો**તિ પટ્ઠપેન્તો. **રૂપારૂપં પરિગ્ગણ્હન્તો**તિ રૂપારૂપધમ્મે લક્ખણાદીહિ પરિચ્છિન્દિત્વા ગણ્હન્તો. પરિગ્ગહિતરૂપારૂપસ્સ મગ્ગપાતુભાવદન્ધતા ચ નામરૂપવવત્થાનાદીનં કિચ્છસિદ્ધિયા સિયાતિ ન

રૂપારૂપપરિગ્ગહકિચ્છતાય એવ દુક્ખાપટિપદતા વત્તબ્બાતિ ચે? ન, નામરૂપવવત્થાપનાદીનં પચ્ચનીકકિલેસમન્દતાય સુખસિદ્ધિયમ્પિ તથાસિદ્ધવિપસ્સનાસહગતાનં ઇન્દ્રિયાનં મન્દતાય મગ્ગપાતુભાવતો. **રૂપારૂપં પરિગ્ગહેત્વા**તિ અકિચ્છેનપિ પરિગ્ગહેત્વા, કિચ્છેન પરિગ્ગહિતે વત્તબ્બમેવ નત્થિ. એવં સેસેસુપિ. **નામરૂપં વવત્થાપેન્તો**તિ ''નામરૂપમત્તમેતં, ન અઞ્ઞો કોચિ સત્તાદિકો''તિ વવત્થાપનં કરોન્તો. કતરો પનેત્થ વારો યુત્તરૂપોતિ? યો કોચિ સકિં, દ્વિક્ખત્તું, અનેકસતક્ખત્તુન્તિ એવમાદીસુ હિ વિક્ખમ્ભનવારેસુ સકિં, દ્વિક્ખત્તુઞ્ચ વિક્ખમ્ભનવારો સુખા પટિપદા એવ, ન તતો ઉદ્ધં સુખા પટિપદા હોતિ, તસ્મા તિક્ખત્તું વિક્ખમ્ભનવારતો પટ્ઠાય દુક્ખા પટિપદા વેદિતબ્બા. અપિચ કલાપસમ્મસનાવસાને ઉદયબ્બયાનુપસ્સનાય ઉપ્પન્નસ્સ વિપસ્સનુપક્કિલેસસ્સ તિક્ખત્તું વિક્ખમ્ભનેન કિચ્છતાવારો દુક્ખા પટિપદા વેદિતબ્બા. એત્થ દન્ધત્તા પટિપદાય એતસ્સ અકિચ્છત્તેપિ પુરિમાનં કિચ્છત્તે દુક્ખાપટિપદતા વુત્તનયાવ. યસ્સ પન સબ્બત્થ અકિચ્છતા, તસ્સ પરમુક્કંસગતા સુખા પટિપદા વેદિતબ્બા.

યથા નામરૂપપરિગ્ગહકિચ્છતાય મગ્ગપાતુભાવદન્ધતાય દુક્ખા પટિપદા દન્ધાભિઞ્ઞા વુત્તા, તથા તબ્બિપરિયાયેન ચતુત્થી, તદુભયવોમિસ્સતાવસેન દુતિયા, તતિયા ચ ઞાતબ્બાતિ દસ્સેન્તો આહ **''ઇમિના... પે॰... વેદિતબ્બા''**તિ. વટ્ટદુક્ખતો નિય્યાનસ્સ અધિપ્પેતત્તા **''વિપસ્સનાપક્ખિકા એવા''**તિ વુત્તં.

**હેતુપાયફલેહી**તિ એત્થ તણ્હાચરિતતા, મન્દપઞ્ઞતા ચ પઠમાય પટિપદાય **હેતુ**, તણ્હાચરિતતા, ઉદત્થપઞ્ઞતા ચ દુતિયાય, દિટ્ઠિચરિતતા, મન્દપઞ્ઞતા ચ તતિયાય, દિટ્ઠિચરિતતા, ઉદત્થપઞ્ઞતા ચ ચતુત્થિયા. **ઉપાયો** પન યથાક્કમં સતિસમાધિવીરિયપઞ્ઞિન્દ્રિયાનિ , સતિપટ્ઠાનઝાનસમ્મપ્પધાનસચ્ચાનિ ચ ઉપનિસ્સયભૂતાનિ. **ફલં** વટ્ટદુક્ખતો નિય્યાનં.

**સમાધિમુખેના**તિ સમાધિમુખેન ભાવનાનુયોગેન. તેનેવાહ **''સમથપુબ્બઙ્ગમાય વિપસ્સનાયા''**તિ. **ઇધા**તિ ઇમસ્મિં નેત્તિપ્પકરણે. વક્ખતિ ''રાગવિરાગા ચેતોવિમુત્તિ સેક્ખફલ''ન્તિ, ''રાગવિરાગા ચેતોવિમુત્તિકામધાતુસમતિક્કમ''ન્તિ ચ. **સો**તિ અનાગામી.

**તેના**તિ પટિપક્ખેન. **તતો**તિ પટિપક્ખતો. સમાનાધિકરણવસેન ચ ચેતોવિમુત્તિસદ્દાનં સમાસં કત્વા ભિન્નાધિકરણવસેન વત્તું **''અથ વા''**તિઆદિ વુત્તં. પુન **''ચેતસો વા''**તિઆદિના અઞ્ઞપદત્થવસેન ચેતોવિમુત્તિપદાનં સમાસં દસ્સેતિ. વિઞ્ઞાણપરિયાયેન ચેતો-સદ્દેન વુત્તયોજના ન સમ્ભવતીતિ આહ **''યથાસમ્ભવ''**ન્તિ.

**હા**-સદ્દો ગતિઅત્થો, ગતિ ચેત્થ ઞાણગતિ અધિપ્પેતાતિ આહ **''હાતબ્બાતિ ગમેતબ્બા''**તિ. **નેતબ્બા**તિ ઞાપેતબ્બા.

**૭. ત**ન્તિ પુગ્ગલવિભાગં. **ઞાણવિભાગેના**તિ સુતમયાદિઞાણપ્પભેદેન. **નિબ્બત્તન**ન્તિ ઉપ્પાદનં. **તત્થા**તિ તસ્મિં ઉગ્ઘટિતઞ્ઞુતાતિઆદિપુગ્ગલવિભાગભૂતે દેસનાભાજને. **દેસનાય**ન્તિ સુત્તે. **તં દસ્સેતુ**ન્તિ તં પુગ્ગલવિભાગં દસ્સેતું. ''સ્વાયં હારો કથં સમ્ભવતી''તિ કેચિ પઠન્તિ.

**સા**તિ વુત્તપ્પકારધમ્મત્થાનં વીમંસનપઞ્ઞા. **અધિકારતો**તિ ''સત્થા વા ધમ્મં દેસયતી''તિઆદિઅધિકારતો. **સામત્થિયતો** ઉગ્ઘટિતઞ્ઞુઆદિવેનેય્યવિનયનસમત્થભાવતો. **પરિયત્તિધમ્મસ્સ ઉપધારણ**ન્તિ એત્થાપિ

‘‘અધિકારતો સામત્થિયતો વા’’તિ આનેત્વા યોજેતબ્બં.

‘‘**વીમંસાદિપરિયાયવતી** પઠમવિકપ્પવસેન, **વીમંસાદિવિભાગવતી** દુતિયવિકપ્પવસેન, ચિન્તાય હેતુભૂતાય નિબ્બત્તા **ચિન્તામયી**’’તિ એવમાદિવુત્તનયાનુસારેન સક્કા યોજેતુન્તિ આહ ‘‘**સેસં વુત્તનયમેવા**’’તિ.

**સુતચિન્તામયઞાણેસૂ**તિ સુતમયઞાણે ચ ચિન્તામયઞાણે ચ સુતચિન્તામયઞાણેસુ ચ સુતચિન્તામયઞાણેસૂતિ એકદેસસરૂપેકસેસો વેદિતબ્બો. ચિન્તામયઞાણેયેવ હિ પતિટ્ઠિતા મહાબોધિસત્તા ચરિમભવે વિપસ્સનં આરભન્તિ, ઇતરે સુતચિન્તામયઞાણેસૂતિ. **તેહી**તિ તથા પઠન્તેહિ. **વુત્તનયેના**તિ ‘‘ઉપાદારૂપં પરિગ્ગણ્હાતિ, અરૂપં પરિગ્ગણ્હાતી’’તિઆદિના **પટિપદાકથાયં** (નેત્તિ॰ અટ્ઠ॰ ૫) વુત્તનયેન.

૮. પરતો ઘોસો પચ્ચયભૂતો એતિસ્સાતિ અધિપ્પાયો. ‘‘**પચ્ચત્તસમુટ્ઠિતેન ચ યોનિસોમનસિકારેના**’’તિ ઇદં આવુત્તિનયેન દુતિયં આવટ્ટતીતિ વેદિતબ્બં. તેન સાવકાનં ભાવનામયઞાણુપ્પત્તિ સઙ્ગહિતા હોતિ. સાવકાનમેવ વા ઞાણુપ્પત્તિ ઇધાધિપ્પેતા ઉગ્ઘટિતઞ્ઞુઆદિવિભાગકથનતો. એતસ્મિં પક્ખે પુબ્બે વુત્તએકસેસનયોપિ પટિક્ખિત્તો દટ્ઠબ્બો. ‘‘**આસયપયોગપબોધસ્સ નિપ્ફાદિતત્તા**’’તિ એતેન પચ્છિમચક્કદ્વયપરિયાપન્નાનિ પુબ્બહેતુસઙ્ગહાનિ સુતચિન્તામયઞાણાનિ સન્ધાય ‘‘**ઇમા દ્વે પઞ્ઞા અત્થી**’’તિ વુત્તન્તિ દસ્સેતિ. અત્થિભાવો ચેતાસં પટિપક્ખેન અનુપદ્દુતતા વેદિતબ્બા. **અપરિક્ખતત્તા** અનભિસઙ્ખતત્તા. **સુતમયઞાણસ્સાપિ** પુરિમસિદ્ધસ્સ.

૯. **દેસનાપટિપદાઞાણવિભાગેહી**તિ નિસ્સરણદેસનાદિદેસનાવિભાગેહિ, દુક્ખાપટિપદાદિપટિપદાવિભાગેહિ, સુતમયઞાણાદિઞાણવિભાગેહિ.

**અવસિટ્ઠપારિસજ્જેના**તિ ખત્તિયગહપતિપરિસપરિયાપન્નેન. **અટ્ઠન્ન**ન્તિ ખત્તિયપરિસા બ્રાહ્મણગહપતિસમણચાતુમહારાજિકતાવતિંસમારબ્રહ્મપરિસાતિ ઇમાસં અટ્ઠન્નં.

**સમત્થેતી**તિ સમત્થં સમ્બન્ધત્થં કરોતિ.

તમેવ દ્વાદસપદભાવં દીપેત્વાતિ સમ્બન્ધો. **તદત્થસ્સા**તિ છછક્કપરિયાયત્થસ્સ (મ॰ નિ॰ ૩.૪૨૦ આદયો). સબ્બપરિયત્તિધમ્મસઙ્ગાહકત્તા છછક્કપરિયાયસ્સ, તદત્થસ્સ ચ ધમ્મચક્કપ્પવત્તેન સુત્તેન (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૧; મહાવ॰ ૧૩; પટિ॰ મ॰ ૨.૩૦) સઙ્ગહિતત્તા વુત્તં ‘‘**સબ્બસ્સાપિ…પે॰… વિભાવેન્તો**’’તિ. વિસયિભાવેન બ્યઞ્જનપદાનં, વિસયભાવેન અત્થપદાનં સમ્બન્ધં સન્ધાયાહ ‘‘**તેસં…પે॰… સમ્બન્ધભાવ**’’ન્તિ.

**પદાવયવો** અક્ખરાનિ. **પદત્થો**તિ પદત્થાવયવો. **પદત્થગ્ગહણસ્સા**તિ પદત્થાવબોધસ્સ. **વિસેસાધાનં** વિસેસુપ્પત્તિ. **વાક્યભેદે**તિ વાક્યવિસેસે. **ચિત્તપરિતોસનં** ચિત્તારાધનં. **બુદ્ધિનિસાનં** પઞ્ઞાય તેજનં તિક્ખભાવકરણં. **નાનાવાક્યવિસયતાપિ સિદ્ધા હોતિ** પદાદીહિપિ સઙ્કાસનસ્સ સિદ્ધત્તા . એકવાક્યવિસયતાય હિ અત્થપદાનં સઙ્કાસનાદયો યથાક્કમં અક્ખરાદિવિસયા એવાતિ નિયમો સિયા. **એતેના**તિ અત્થપદાનં નાનાવાક્યવિસયત્થેન.

**ઉગ્ઘટનાદિઅત્થાની**તિ ઉગ્ઘટનવિપઞ્ચનનયનપ્પયોજનાનિ.

**૧૦.** ઉપતિટ્ઠતિ એત્થાતિ **ઉપટ્ઠિતન્તિ** ઉપટ્ઠિતસદ્દસ્સ અધિકરણત્થતં દસ્સેતું "**ઉપતિટ્ઠનટ્ઠાન**"ન્તિ વુત્તં યથા "પદક્કન્ત"ન્તિ. તેનાહ "**ઇદં નેસ**"ન્તિઆદિ. **પટિપત્તિદેસનાગમનેહી**તિ પટિપત્તિગમનદેસનાગમનેહિ. "કિચ્છં વતાયં લોકો આપન્નો જાયતિ ચ...પે॰... જરામરણસ્સા"તિઆદિના જરામરણતો પટ્ઠાય પટિચ્ચસમુપ્પાદમુખેન વિપસ્સનં અભિનિવિસિત્વા મહાગહનં છિન્દિતું નિસાનસિલાયં ફરસું નિસેન્તો વિય કિલેસગહનં છિન્દિતું લોકનાથો ઞાણફરસું તેજેન્તો બુદ્ધભાવાય હેતુસમ્પત્તિયા પરિપાકગતત્તા સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણાધિગમાય વિપસ્સનાગબ્ભં ગણ્હાપેન્તો અન્તરન્તરા નાનાસમાપત્તિયો સમાપજ્જિત્વા અનુપદધમ્મવિપસ્સનાવસેન અનેકાકારવોકારસઙ્ખારે સમ્મસન્તો છત્તિંસકોટિસતસહસ્સમુખેન યં ઞાણં પવત્તેસિ, તં "**મહાવજિરઞાણ**"ન્તિ વદન્તિ. **અટ્ઠકથાયં** પન "ચતુવીસતિકોટિસતસહસ્સસમાપત્તિસઞ્ચારિમહાવજિરઞાણ"ન્તિ (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૧૪૧) આગતં, તં દેવસિકં વળઞ્જનકસમાપત્તીનં પુરેચરાનુચરઞાણં સન્ધાય વુત્તં. યં પન વક્ખતિ "ઞાણવજિરમોહજાલપદાલન"ન્તિ, તં સહ વિપસ્સનાય મગ્ગઞાણં વેદિતબ્બં. **એતં બ્રહ્મચરિયન્તિ** સાસનબ્રહ્મચરિયં અધિપ્પેતન્તિ તં દસ્સેન્તો "**બ્રહ્મુનો**"તિઆદિમાહ.

**દેસનાયા**તિ કરણત્થે ઇદં કરણવચનં. **નિયુત્તો**તિ એત્થ હેતુઅત્થો અન્તોનીતોતિ દસ્સેન્તો "**નિદ્ધારેત્વા યોજિતો**"તિ આહ.

દેસનાહારવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૨. વિચયહારવિભઙ્ગવણ્ણના

**૧૧.** જાતિલિઙ્ગકાલસાધનવિભત્તિસઙ્ખ્યાવિસેસાદિતો સદ્દતો પદવિચયો કાતબ્બો. તત્થ કરિયમાનો ચ યથાસભાવનિરુત્તિયા એવ કતો સુકતો હોતીતિ દસ્સેન્તો "**ઇદં નામપદં ...પે॰... અયં સદ્દતો પદવિચયો**"તિ વત્વા "**સો પનાય**"ન્તિઆદિમાહ. **વત્તબ્બઅત્થસંવણ્ણના**તિ તંતંપદવચનીયસ્સ અત્થસ્સ ભેદં વત્વા પરિયાયેહિ વિવરિત્વા કથનં.

**વિચિયમાનસ્સ સુત્તપદસ્સા**તિ પુચ્છાવસેન પવત્તસુત્તપદસ્સ. "સુત્તન્તરપદાનિપિ પુચ્છાવસેનેવ પવત્તાની"તિ વદન્તિ "ન સબ્બમ્પિ સુત્તપદ"ન્તિ. એકસ્સેવ પદસ્સ સમ્ભવન્તાનં અનેકેસં અત્થાનં ઉદ્ધારો **અત્થુદ્ધારો**. એકસ્સેવ પન અત્થસ્સ સમ્ભવન્તાનં અનેકેસં પદાનં ઉદ્ધારો **પદુદ્ધારો**. સબ્બે હિ સંવણ્ણિયમાને સુત્તે લબ્ભમાને સબ્બે પદત્થે. **નવ સુત્તન્તે**તિ સુત્તગેય્યાદિવસેન નવપ્પકારે સુત્તસ્મિં આનેત્વા વિચિનતીતિ યોજના. અથ વા "**સબ્બે નવ સુત્તન્તે**"તિ ઇમિના પવિચયલક્ખણેન હારેન સુત્તગેય્યાદીનિ સબ્બાનિપિ નવપ્પકારાનિ સુત્તાનિ વિચિનતીતિ અત્થો. તેનાહ "**સુત્તગેય્યાદિકે**"તિઆદિ.

"કોસલાનં પુરા રમ્મા"તિઆદિકા (સુ॰ નિ॰ ૯૮૨) છપઞ્ઞાસ ગાથા **વત્થુગાથા**. "પારાયનમનુગાયિસ્સ"ન્તિ (સુ॰ નિ॰ ૧૧૩૭ આદયો) પન આદિકા એકૂનવીસતિ ગાથા **અનુગીતિગાથા. ઇદં નામં કતન્તિ** ઇદં "પારાયન"ન્તિ નામં કતં. તેનાહ "પારં ગમનીયા ઇમે ધમ્મા, તસ્મા ઇમસ્સ ધમ્મપરિયાયસ્સ 'પારાયનન્ત્વેવ અધિવચન'"ન્તિ (સુ॰ નિ॰ પારાયનત્થુતિગાથા; ચૂળનિ॰ પારાયનત્થુતિગાથા ૧૪૯ આદયો). **બુદ્ધિયં વિપરિવત્તમાનન્તિ** ઇમસ્સ વિચયહારવિભઙ્ગસ્સ દેસનાકાલે આયસ્મા મહાકચ્ચાનો અત્તનો બુદ્ધિયં વત્તમાનં કત્વા એવમાહાતિ યોજના.

એકંસબ્યાકરણસ્સ અયન્તિ **એકંસબ્યાકરણીયા**, એકંસેન વા બ્યાકાતબ્બત્તા **એકંસબ્યાકરણીયા**, એકંસબ્યાકરણયોગ્ગાતિ અત્થો. સેસપદદ્વયેપિ એસેવ નયો. **ઠપનીયા**તિ ઠપેતબ્બત્તા અબ્યાકરણીયાતિ અત્થો. સમયન્તરપરિચયેન નિવારણધમ્મં પતિ સંસયપક્ખન્દો પુચ્છતીતિ અધિપ્પાયેનાહ "**વિમતિચ્છેદન**"ન્તિ. પકતિયા પન નિવારણધમ્મં અજાનન્તો ઞાતુકામતાય પુચ્છતીતિ અદિટ્ઠજોતનાય પુચ્છાપિ સિયા. તથા હિ વક્ખતિ "લોકસ્સ નિવારણાદીનિ અજાનન્તેના"તિ.

**એકવત્થુપરિગ્ગહા**તિ એકસ્સ અભિધેય્યત્થસ્સ ગહણતો.

વિમુત્તિપરિપાચકઇન્દ્રિયાનિ વિવટ્ટપક્ખે ઠિતસ્સ સદ્ધાદયો ધમ્મા, કિં પનેત્થ અરિયાનમ્પિ ઇન્દ્રિયલોકેન સઙ્ગહો હોતીતિ આહ "**પરિયાપન્નધમ્મવસેના**"તિઆદિ.

કાળપક્ખચાતુદ્દસીઘનવનસણ્ડમેઘપટલચ્છાદનઅટ્ઠઙ્ગસમન્નાગતેન. **વિવિચ્છા**તિ વિચિકિચ્છાય. તેનાહ "**વિચિકિચ્છાહેતૂ**"તિ. **દુક્ખમસ્સ મહબ્ભય**ન્તિ એત્થ વુત્તં "અસ્સા"તિ પદં "જપ્પાભિલેપનં અસ્સ બ્રૂમી"તિ આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બન્તિ દસ્સેન્તો "**જપ્પા તણ્હા અસ્સ લોકસ્સા**"તિ આહ. "**સબ્બસત્તાન**"ન્તિઆદિના, "**સબ્બસોવા**"તિઆદિના ચ અન્વયતો, બ્યતિરેકતો ચ સાતિસયં અવિજ્જાય નીવરણભાવં દસ્સેતિ. "દૂરે સન્તો પકાસન્તિ (ધ॰ પ॰ ૩૦૪; નેત્તિ॰ ૧૧), રત્તો અત્થં ન જાનાતી"તિ (નેત્તિ॰ ૧૧, ૨૭) ગાથાદ્વયેનાપિ અનુગીતિવિચયં દસ્સેતીતિ યોજેતબ્બં.

**રૂપાવચરા**તિ રૂપાવચરસત્તા. વિપરિણામદુક્ખતાય મુચ્ચનસ્સ કારણવચનન્તિ સમ્બન્ધો. **યતો** વટ્ટદુક્ખતો મુચ્ચનં. તં વટ્ટદુક્ખં **અનવસેસપરિયાદાનવસેન** સઙ્ખારદુક્ખતાગહણેન.

**એકાધાર**ન્તિ એકવત્થુ અધિટ્ઠાનં. નિવારણં વિક્ખમ્ભનં પિધાનં સમુચ્છેદોતિ અત્થદ્વયસ્સ પુચ્છિતત્તા "**અનેકાધારં દસ્સેતુ**"ન્તિ વુત્તં. તેનાહ "**નિવારણસઙ્ખાતં સંવરં...પે॰... પિધિય્યન્તિ પચ્છિજ્જન્તી**"તિ (સુ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧૦૪૧; ચૂળનિ॰ અટ્ઠ॰ ૩). તસ્સત્થો "નિવારણસઙ્ખાતં વિક્ખમ્ભનં, સંવરં, પિધાનઞ્ચ કથેહી"તિ.

"**વોદાન**"ન્તિ ઇમિના સોતાનં વિક્ખમ્ભનવિસુદ્ધિ, "**વુટ્ઠાન**"ન્તિ ઇમિના સમુચ્છેદવિસુદ્ધિ અધિપ્પેતાતિ આહ "**પુચ્છાય દુવિધત્થવિસયતં વિવરિતું 'એવ'ન્તિઆદિ વુત્ત**"ન્તિ. તથા ચાહ "**વોદાયતિ...પે॰... અરિયમગ્ગો**"તિ.

દિટ્ઠિમાનાવિજ્જાસોતાપિ તણ્હાસોતાનુગાતિ આહ "**યેભુય્યેન અનુરોધવસેના**"તિ. **ઉપચારવસેના**તિ નિસ્સિતુપચારવસેન. **સબ્બસ્મા**તિ ચક્ખુતો યાવ મનતોતિ સબ્બસ્મા દ્વારતો. **સબ્બપ્પકારેના**તિ તણ્હાયનમિચ્છાભિનિવેસનઉન્નમનાદિપ્પકારેન.

**તમેવ સતિ**ન્તિ યાયં સતિ પુબ્બભાગે સોતાનં વિક્ખમ્ભનવસેન વુત્તા, તમેવ સતિં. મગ્ગક્ખણે સોતાનં સંવરં પિધાનં બ્રૂમિ. યસ્મા પન પિધાયિકાપિ સતિ મગ્ગક્ખણે પઞ્ઞાનુગા, પઞ્ઞાકિચ્ચમેવેત્થ અધિકં, તસ્મા વુત્તં "**પઞ્ઞાયેતે પિધીયરે**"તિ.

**સંવરપિધાનાન**ન્તિ એત્થ સંવરસદ્દેન નિવારણં વુત્તં.

યસ્મિં યસ્મિં અરિયમગ્ગે અનધિગતે યં યં અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જનારહં, તસ્મિં તસ્મિં અધિગતે તં તં વિઞ્ઞાણં અનુપ્પાદનિરોધેન નિરુજ્ઝતિ સદ્ધિં અત્તના સમ્પયુત્તનામરૂપેનાતિ આહ “**તસ્સ તસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ નિરોધેન સહેવા**”તિ. અનુપ્પાદનિરોધો હિ એત્થ ‘‘નિરોધો’’તિ અધિપ્પેતો અનુપાદિસેસનિબ્બાનસ્સ અધિપ્પેતત્તાતિ. અનુસન્ધીયતિ એતેનાતિ **અનુસન્ધિ**, ઇધ પુચ્છિયમાનો અત્થો.

**સહ વિસયેન દસ્સેતુ**ન્તિ એત્થ સચ્ચાનિ એવ વિસયો. પહાતબ્બસભાવં સમુદયસચ્ચં, તસ્સ વિસયો દુક્ખસચ્ચં. ‘‘સંયોજનિયેસુ, ભિક્ખવે, ધમ્મેસુ અસ્સાદાનુપસ્સિનો વિહરતો તણ્હા પવડ્ઢતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૩, ૫૭) હિ વુત્તં. પહાયકસભાવં મગ્ગસચ્ચં, તસ્સ વિસયો નિરોધસચ્ચન્તિ આહ “**સહ વિસયેન…પે॰… સચ્ચેસૂ**”તિ. કામઞ્ચેત્થ ‘‘સમુદયો દ્વીસુ ભૂમીસુ પહીયતી’’તિ આરદ્ધં, ‘‘દસ્સનેન તીણિ સંયોજનાનિ પહીયન્તિ, ભાવનાય સત્ત સંયોજનાનિ પહીયન્તી’’તિ પન વિભાગવચનમેવ વત્તન્તિ આહ “**પહાયકવિભાગમુખેન પહાતબ્બવિભાગં દસ્સેતુ**”ન્તિ.

નિરવસેસકામરાગબ્યાપાદા તતિયમગ્ગેન પહીયન્તિ, ઇતરે ચતુત્થમગ્ગેનાતિ વુત્તં “**ઇતરેહિ પન નિરવસેસ**”ન્તિ. **તત્થા**તિ કમ્મવિપાકવટ્ટપ્પભેદેન તેધાતુકે ભવત્તયે. **સંયોજનવસેના**તિ સબ્બદા યોજનવસેન બન્ધનવસેન.

**૧૨.** અગ્ગફલઞાણતાય એકમ્પિ સમાનં તન્નિમિત્તસ્સ ખયાનુપ્પાદારમ્મણસ્સ પચ્ચવેક્ખણઞાણસ્સ વસેન ફલવોહારેન દ્વે નામાનિ લભતિ.

સોમનસ્સનામલાભો ઇમિના આરમ્મણસઙ્કેતેનાતિ તદત્થં વિવરન્તો “**ખયે…પે॰… સમઞ્ઞાયા**”તિ આહ.

**૧૩. તગ્ગહણેનેવા**તિ ફસ્સપઞ્ચમકપઞ્ચરૂપિન્દ્રિયગ્ગહણેનેવ. **સહચરણાદિના**તિ સહજાતાદિઅનન્તરાદિપચ્ચયભાવેન ચેવ નિસ્સયારમ્મણાદિના ચ. “**સમ્પયુત્ત**”ન્તિ ઇમિના સહિતતા અવિસિટ્ઠતા ઇધાધિપ્પેતાતિ આહ “**અવિભાગેન ગહણીયભાવં સન્ધાયા**”તિ.

કથં સમાધિન્દ્રિયં ઉપ્પાદેતીતિ આહ “**સતિગ્ગહણેન ચેત્થ પરિયુટ્ઠાનપ્પહાનં ઇધાધિપ્પેત**”ન્તિ. ન હિ સમાધિના પરિયુટ્ઠાનપ્પહાનં સમ્ભવતિ.

પદહતિ એતેનાતિ **પધાનં**, વીરિયં. **તે**તિ વીરિયસઙ્ખારા. **એકરસેના**તિ યથા ઇન્દ્રિયાનિ એકરસાનિ હોન્તિ, એવં એકરસભાવેન સરણતો પવત્તનતો. તથા પવત્તિયા એવ સુટ્ઠુ વત વીરિયં વાહેસીતિ યોગિના સઙ્કપ્પેતબ્બતો તદુપગવીરિયવાહનટ્ઠેન “**સમ્પહંસના**”તિ વુત્તં. તેનાહ “**એવં મે…પે॰… હેતુભાવતો**”તિ.

**ઇદ્ધિ**સદ્દસ્સ પઠમો કત્તુઅત્થો, દુતિયો કરણત્થો વુત્તો, **પાદ**સદ્દસ્સ એકો કરણત્થો એવ. પજ્જિતબ્બા ચ ઇદ્ધી વુત્તા, ન ચ ઇજ્ઝન્તિ. પજ્જિતબ્બા ચ ઇદ્ધી પજ્જનકરણેન પાદેન સમાનાધિકરણા ન હોન્તીતિ “**પઠમેન અત્થેન ઇદ્ધિ એવ પાદો**”તિ કથં સક્કા વત્તું, તથા ઇદ્ધિકિરિયાકરણેન સાધેતબ્બા બુદ્ધિસઙ્ખાતા ઇદ્ધિ પજ્જનકિરિયાકરણેન પજ્જિતબ્બાતિ દ્વિન્નં કરણાનં ન સમાનાધિકરણતા સમ્ભવતીતિ “**દુતિયેન અત્થેન ઇદ્ધિયા પાદો**”તિ કથં સક્કા વત્તુન્તિ ચે? સક્કા, પાદસ્સ ઇજ્ઝમાનકોટ્ઠાસ ઇજ્ઝનકરણૂપાયભાવતો. અથ વા ‘‘પઠમેન અત્થેન ઇદ્ધિયા પાદો,

દુતિયેન અત્થેન ઇદ્ધિ એવ પાદો ઇદ્ધિપાદો''તિ એવં યોજનતો. કથં? અનન્તરત્થો પચ્ચાસત્તિઞાયેન ઇધ પઠમોતિ અધિપ્પેતો, તતો પુરિમો દુતિયોતિ.

''છન્દં ચે ભિક્ખુ અધિપતિં કરિત્વા લભતિ સમાધિ''ન્તિઆદિ (વિભ॰ ૪૩૨) વચનતો **છન્દસમાધિપ્પધાનસઙ્ખારસમન્નાગતં ઇદ્ધિપાદં ભાવેતી**તિ એત્થાપિ છન્દાધિપતિ સમાધિ **છન્દસમાધી**તિ અધિપતિસદ્દલોપં કત્વા સમાસો વુત્તોતિ વિઞ્ઞાયતિ. અધિપતિસદ્દત્થદસ્સનવસેનેવ પન ''છન્દહેતુકો, છન્દાધિકો વા સમાધી''તિ **સમ્મોહવિનોદનિયં** (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૪૩૧) વુત્તં, તસ્મા ઇધાપિ છન્દાધિપતિ સમાધિ **છન્દસમાધી**તિ વેદિતબ્બો. તં પન છન્દં વુત્તનયેન સદ્ધાસીસેન દસ્સેન્તો ''**સદ્ધાધિપતેય્યા ચિત્તેકગ્ગતા**''તિ વુત્તં. ''**ઇદં પધાન**''ન્તિ વા વીરિયં વુત્તં. વીરિયસદ્દાપેક્ખાસહિતં એકવચનેન વત્વા ચતુબ્બિધસ્સપિ વીરિયસ્સ અધિપ્પેતત્તા નિબ્બત્તેતબ્બધમ્મવિભાગેન ચ ''**ઇમે સઙ્ખારા**''તિ વુત્તં. તેન પધાનભૂતા સઙ્ખારાતિ એવં સમાસો વેદિતબ્બો. સઙ્ખતસઙ્ખારાદિનિવત્તનત્થઞ્ચેત્થ પધાનગ્ગહણં. અથ વા તં તં વિસેસં સઙ્ખરોતીતિ **સઙ્ખારો**, સબ્બમ્પિ વીરિયં. તત્થ ચતુકિચ્ચસાધકતો અઞ્ઞસ્સ નિવત્તનત્થં પધાનગ્ગહણન્તિ પધાનભૂતા સેટ્ઠભૂતાતિ અત્થો.

વીરિયિદ્ધિપાદનિદ્દેસે ''**વીરિયસમાધિપ્પધાનસઙ્ખારસમન્નાગત**''ન્તિ (વિભ॰ ૪૩૫) દ્વિક્ખત્તું વીરિયં આગતં. તત્થ પુરિમં સમાધિવિસેસનં ''વીરિયાધિપતિ સમાધિ **વીરિયસમાધી**''તિ, દુતિયં સમન્નાગમઙ્ગદસ્સનત્થં. દ્વે એવ હિ સબ્બત્થ સમન્નાગમઙ્ગાનિ સમાધિ, પધાનસઙ્ખારો ચ. છન્દાદયો સમાધિવિસેસનાનિ. પધાનસઙ્ખારો પન પધાનવચનેનેવ વિસેસિતો, ન છન્દાદીહીતિ ન ઇધ વીરિયાધિપતિતા પધાનસઙ્ખારસ્સ વુત્તા હોતિ. વીરિયઞ્ચ સમાધિં વિસેસેત્વા ઠિતમેવ સમન્નાગમઙ્ગવસેન પધાનસઙ્ખારવચનેન વુત્તન્તિ નાપિ દ્વીહિ વીરિયેહિ સમન્નાગમો વુત્તો હોતિ. યસ્મા પન છન્દાદીહિ વિસિટ્ઠો સમાધિ તથા વિસિટ્ઠેનેવ તેન સમ્પયુત્તો પધાનસઙ્ખારો, સેસધમ્મા ચ, તસ્મા સમાધિવિસેસનાનં વસેન ''**ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા**''તિ વુત્તા. વિસેસનભાવો ચ છન્દાદીનં તંતંઅપસ્સયનવસેન હોતીતિ **છન્દસમાધિ...પે॰... ઇદ્ધિપાદ**ન્તિ એત્થ નિસ્સયત્થેપિ પાદસદ્દેન ઉપાયત્થેન છન્દાદીનં ઇદ્ધિપાદતા વુત્તા હોતિ. તથા હિ અભિધમ્મે **ઉત્તરચૂળભાજનીયે** ''ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા છન્દિદ્ધિપાદો''તિઆદિના (વિભ॰ ૪૫૭) છન્દાદીનમેવ ઇદ્ધિપાદતા વુત્તા. **પઞ્હાપુચ્છકે** ચ ''ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા – ઇધ ભિક્ખુ છન્દસમાધી''તિ (વિભ॰ ૪૬૨) આરભિત્વાપિ પુન છન્દાદીનંયેવ કુસલાદિભાવો વિભત્તો. ઉપાયિદ્ધિપાદદસ્સનત્થમેવ હિ નિસ્સયિદ્ધિપાદદસ્સનં કતં. અઞ્ઞથા ચતુબ્બિધતાવ ન હોતીતિ. અયમેત્થ પાળિવસેન અત્થવિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

તદઙ્ગસમુચ્છેદનિસ્સરણવિવેકનિસ્સિતત્તં વત્વા પટિપ્પસ્સદ્ધિવિવેકનિસ્સિતસ્સ અવચનં ''છન્દસમાધિ...પે॰... ઇદ્ધિપાદં ભાવેતી''તિ (વિભ॰ ૪૩૨) ભાવેતબ્બાનં ઇદ્ધિપાદાનં વુત્તત્તા. ભાવિતિદ્ધિપાદસ્સ હિ સચ્છિકાતબ્બા ફલપરિયાપન્ના ઇદ્ધિપાદાતિ.

વોસ્સગ્ગસદ્દો પરિચ્ચાગત્થો, પક્ખન્દનત્થો ચાતિ વોસ્સગ્ગસ્સ દુવિધતા વુત્તા. **યથાવુત્તેન પકારેના**તિ તદઙ્ગસમુચ્છેદપ્પકારેન, તન્નિન્નભાવારમ્મણપ્પકારેન ચ. **પરિણમન્તં** વિપસ્સનક્ખણે.

**૧૪. પુબ્બભાગપઞ્ઞાયા**તિ એકાવજ્જનનાનાવજ્જનવીથીસુ પવત્તઉપચારપઞ્ઞાય. **અધિગમપઞ્ઞાયા**તિ અપ્પનાપઞ્ઞાય. પુન **પુબ્બભાગપઞ્ઞાયા**તિ નાનાવજ્જનુપચારપઞ્ઞાય, પટિસન્ધિપઞ્ઞાય વા. **ઉપચારપઞ્ઞાયા**તિ એકાવજ્જને, સબ્બત્થ વા પવત્તઉપચારપઞ્ઞાય.

**પુચ્છાવિસ્સજ્જનવિચયોપી**તિ યથાવુત્તાય પુચ્છાય વિસ્સજ્જનવિચયોપિ. **વુત્તનયાનુસારેના**તિ અદિટ્ઠજોતના, વિમતિચ્છેદના ચાતિ હેટ્ઠા વુત્તનયાનુગમનેન.

**૧૫. સેખે અસેખે**તિ સેક્ખે અરિયપુગ્ગલે, અસેક્ખે અરિયપુગ્ગલે. **વિપસ્સનાપુબ્બઙ્ગમપ્પહાને**તિ વિપસ્સનં પુરેચારિકં કત્વા પવત્તકિલેસપ્પહાને, પહાનાભિસમયેતિ અત્થો.

''યં અનિચ્ચં દુક્ખં અનત્તા''તિ પાળિં દસ્સેત્વા પુન ''યં અનિચ્ચે દુક્ખે અનત્તની''તિ વચનં એવમ્પેત્થ પઠન્તીતિ દસ્સેતું.

**સેસસંકિલેસવોદાનધમ્મા**તિ ગેધતો અવસિટ્ઠસંકિલેસધમ્મા ચ સબ્બવોદાનધમ્મા ચ. **અભાવેના**તિ અભાવનેન અભાવકરણેન.

**પયોગપરક્કમ**ન્તિ ભુસં યોગો **પયોગો**, પયોગોવ પરક્કમો **પયોગપરક્કમો**, ચિત્તં. **ઉક્ખિપતી**તિ કોસજ્જપક્ખે પતિતું અદેન્તો કુસલપક્ખે ઉદ્ધં ખિપેન્તો વિય પવત્તતિ. **પધાનવીરિય**ન્તિ અકુસલાનં અનુપ્પાદનટ્ઠેન ઉત્તમવીરિયં. **યોજેતબ્બાની**તિ ''આસેવમાનો વાયમતી''તિઆદિના યોજેતબ્બાનિ. **અનુપ્પન્નાતિ અવત્તબ્બતં આપન્નાન**ન્તિ ભૂમિલદ્ધારમ્મણાધિગ્ગહિતાવિક્ખમ્ભિતાસમુગ્ઘાટિતુપ્પન્નાનં.

**૧૬**. ''અટ્ઠમકસ્સ ઇન્દ્રિયાની''તિ વુત્તત્તા ''**પઠમમગ્ગે સદ્ધાદયો**''તિઆદિ વુત્તં. ઇન્દ્રિયગ્ગહણઞ્ચ પાળિયં નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં.

અસુભાનુપસ્સના કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનન્તિ આહ ''**સતિપટ્ઠાનભાવનાય સુનિગ્ગહિતો કામવિતક્કો**''તિ. સમાધિ ઉપ્પજ્જમાનો કામવિતક્કમ્પિ નિગ્ગહેત્વા એવ ઉપ્પજ્જતીતિ દસ્સેન્તો ''**અનવજ્જસુખપદટ્ઠાનેના**''તિઆદિમાહ. ''**કુસલેસુ ધમ્મેસુ આરદ્ધવીરિયો**''તિઆદિના ધમ્મચ્છન્દતો ઉપ્પજ્જમાનો વીરિયચ્છન્દો ખન્તિં પરિબ્રૂહેતીતિ દસ્સેતિ. અનવજ્જધમ્માનં ઉપકારકધમ્માસેવનં વિય અનુપકારકધમ્મપરિવજ્જનમ્પિ પઞ્ઞાનિસેવનેનેવ હોતીતિ આહ ''**સમાધિઆદીન**''ન્તિઆદિ.

**૧૭**. સબ્બધમ્માધિટ્ઠાનં દેસનં પુગ્ગલાધિટ્ઠાનેન વિભજિતું ''**લોકો નામા**''તિઆદિ વુત્તન્તિ દસ્સેન્તો ''**સબ્બધમ્માનન્તિ...પે॰... દસ્સેતુ**''ન્તિ આહ. મહગ્ગતધમ્મેસુ ઠાનં તંસમ્પાદનાવ. તથા સેસેસુ. **વડ્ઢિયમાનેસૂ**તિ યથા વિમુત્તિં પરિપાચયન્તિ, એવં બ્રૂહિયમાનેસુ.

**દસ્સનપરિઞ્ઞા**તિ રૂપારૂપધમ્માનં સલક્ખણતો, પચ્ચયતો ચ પરિજાનના. તેનાહ ''**ઞાતપરિઞ્ઞા**''તિ. પટિપક્ખવિધમનેન સદ્ધિં લક્ખણત્તયવિભાવના ઇધ ''ભાવનાપરિઞ્ઞા''તિ અધિપ્પેતાતિ આહ ''**ભાવના...પે॰... પરિઞ્ઞા ચા**''તિ . દસ્સનત્થા પરિઞ્ઞા **દસ્સનપરિઞ્ઞા**, ભાવનત્થા પરિઞ્ઞા **ભાવનાપરિઞ્ઞા**તિ એવં વા એત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

**કક્ખળકુસનાદી**તિ કક્ખળાદિકુસનાદિ. **અભિજાનિત્વા**તિ અભિઞ્ઞાય પઞ્ઞાય જાનિત્વા, હિતસ્સ અભિજાનનહેતુ વાતિ અત્થો. **અત્થો**તિ ફલં. **નયો**તિ વુત્તનયો.

‘‘**યં અસઙ્ખત**’’ન્તિપિ પઠન્તિ. **ચતુનયકોવિદો**તિ એકત્તનાનત્તાદિનયચતુક્કે નિપુણો. **દેસનાયુત્તિકુસલો**તિ ધમ્માનં દેસનાવિધિમ્હિ કુસલો.

**સદિસી કાતબ્બા** સંસન્દનવસેનાતિ અધિપ્પાયો. **આનેતબ્બા** ‘‘અયં દેસના ઇમાય દેસનાય એવં સંસન્દતી’’તિ. **અત્થતો અપેત**ન્તિ અયુત્તત્થં. **અસમ્બન્ધત્થ**ન્તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં અસમ્બન્ધપદત્થં. નનુ પટ્ઠાનવિચારો નયવિચારો વિય હારેહિ અસમ્મિસ્સો વિચારણન્તરોતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ ‘‘**યસ્મા પના**’’તિઆદિ. **ઇધ નિક્ખિત્તો**તિ ઇધ સુત્તવિચયે સુત્તત્થવિચારભાવતો નિક્ખિત્તો, એતેન વા પટ્ઠાનસ્સ હારન્તોગધભાવદસ્સનેનેવ મૂલપદાનં વિય પટ્ઠાનસ્સ પદત્થન્તરાભાવો દસ્સિતોતિ વેદિતબ્બં.

**ઇમસ્સ સુત્તસ્સા**તિ સંવણ્ણિયમાનસુત્તં સન્ધાયાહ. **કસ્મિં વા પદે**તિ સંવણ્ણિયમાનં ગાથં સન્ધાયાહ. **તબ્બિચયેના**તિ પુચ્છાદિવિચયેન, અસ્સાદાદિવિચયેન ચ.

વિચયહારવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૩. યુત્તિહારવિભઙ્ગવણ્ણના

**૧૮.** એવમેતસ્સ સુત્તસ્સ અત્થો ન ગહેતબ્બો, એવં પન ગહેતબ્બોતિ અગ્ગહેતબ્બગહેતબ્બાનં અત્થાનં વિજહનગ્ગહણત્થાય યુત્તાયુત્તિવિચારણાયં વજ્જેતબ્બેસુ તાવ પઠમં પટિપત્તીતિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**અતથાકારેન ગય્હમાના સુત્તત્થા વિસયો**’’તિ યથા ‘‘વામં મુઞ્ચ, દક્ખિણં ગણ્હા’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૪૯૮; વિસુદ્ધિ॰ મહાટી॰ ૧.૧૪; સં॰ નિ॰ ટી॰ ૧.૧.૨૧૩). વજ્જેતબ્બભાવતો હિ સુત્તપદેહિ સુત્તત્થે વિવેચિતે ગહેતબ્બભાવો ચ અવસિટ્ઠો હોતિ. તથા હિ વક્ખતિ ‘‘મેત્તાવિહારસ્સ સતો બ્યાપાદો ચિત્તં પરિયાદાય ઠસ્સતી’તિ ન યુજ્જતિ દેસના, ‘બ્યાપાદો પહાનં અબ્ભત્થં ગચ્છતી’તિ યુજ્જતિ દેસના’’તિ (નેત્તિ॰ ૨૧).

યુત્તિનિદ્ધારણેન અયથાસભાવતો વિવેચિત્વા યથાસભાવતો ધમ્મસ્સ ગહણકારણાનિ કથેન્તો ‘‘મહન્તા અપદિસિતબ્બા એતેસન્તિ **મહાપદેસા**’’તિ ઇમમત્થમાહ ‘‘**બુદ્ધાદયો**’’તિઆદિના. **પતિટ્ઠાનાની**તિ પતિટ્ઠાનસાધનાનિ. **સેસેસૂ**તિ સઙ્ઘાપદેસાદીસુ. પઠમત્થો એવ હિ ઇધ પાળિ આગતો, વિનિચ્છયને કારણં મહાપદેસોતિ અધિપ્પાયો. **સુત્તોતરણાદીતિ આદિ**સદ્દેન સુત્તાનોતરણાદિપિ સઙ્ગય્હતિ. સુત્તોતરણવિનયસન્દસ્સનાનિ હિ કેનચિ યથાભતસ્સ ગન્થસ્સ ‘‘ધમ્મો’’તિ વિનિચ્છયને કારણં. સુત્તાનોતરણવિનયાસન્દસ્સનાનિ ‘‘અધમ્મો’’તિ. **યદિ એવ**ન્તિ યદિ યથાભતસ્સ ગન્થસ્સ સુત્તવિનયેહિ સંસન્દનં ‘‘ધમ્મો’’તિ, અસંસન્દનં ‘‘અધમ્મો’’તિ વિનિચ્છયકારણં, એવં સન્તેતિ અત્થો. સમ્પદીયતિ ઞાપીયતિ ધમ્મો એતેહીતિ **સમ્પદાયા**, અક્ખાતારો.

વિનીયન્તિ રાગાદયો એતેનાતિ **વિનયો**, કારણં. તેનાહ ‘‘**રાગાદિવૂપસમનિમિત્ત**’’ન્તિ. કિં પન તં? સાધિટ્ઠાનસમથવિપસ્સનાદિધમ્મા. યે પરતો ‘‘તેચત્તાલીસં બોધઙ્ગમા ધમ્મા’’તિ (નેત્તિ॰ ૨૪) વક્ખતિ.

વિનયમહાપદેસા કપ્પિયાનુલોમતો અનુલોમકપ્પિયં નામ, તંસદિસતાય સુત્તન્તમહાપદેસાપિ **અનુલોમકપ્પિય**ન્તિ અટ્ઠકથાવોહારો. તેન વુત્તં ‘‘**યં અનુલોમકપ્પિયન્તિ વુચ્ચતી**’’તિ.

યદિપિ તત્થ તત્થ પવત્તા ભગવતો પકિણ્ણકદેસના **અટ્ઠકથા**, સા પન ધમ્મસઙ્ગાહકેહિ તેપિટકં બુદ્ધવચનં સઙ્ગાયિત્વા તસ્સ અત્થસંવણ્ણનાનુરૂપેન વાચનામગ્ગં આરોપિતત્તા **આચરિયવાદો** નામ. તેન વુત્તં ‘‘**આચરિયવાદો**

**નામ અટ્ઠકથા**”તિ. તિસ્સોપિ સઙ્ગીતિયો આરુળ્હો એવ હિ બુદ્ધવચનસ્સ અત્થસંવણ્ણનાભૂતો કથામગ્ગો પચ્છા તમ્બપણ્ણિયેહિ મહાથેરેહિ સીહળભાસાય ઠપિતો. **અત્તનોમતિ** થેરવાદો. **સમેન્તમેવ ગહેતબ્બ**ન્તિ યથા પાળિયા સંસન્દતિ , એવં મહાપદેસતો અત્થા ઉદ્ધરિતબ્બાતિ દસ્સેતિ. પમાદપાઠવસેન આચરિયવાદસ્સ કદાચિ પાળિયા અસંસન્દનાપિ સિયા, સો ન ગહેતબ્બોતિ દસ્સેન્તો આહ – “**સુત્તેન સમેન્તો એવ ગહેતબ્બો**”તિ.

**ચતૂહિ મહાપદેસેહિ યુજ્જતી**તિ ચતૂહિ મહાપદેસેહિ ન વિરુજ્ઝતિ. ઇદાનિ તં અવિરુજ્ઝનાકારં દસ્સેન્તો “**યેન યેના**”તિઆદિ વુત્તં. સુત્તોતરણાદિ એવ હેત્થ કારણં. તસ્સ ચ અનેકાકારતાય “**પકારેના**”તિ વુત્તો. સંવણ્ણિયમાને સુત્તે સંવણ્ણનાવસેન ગહેતબ્બન્તિ સમ્બન્ધો. **આભતેના**તિ આનીતેન. **સુત્તતો**તિ સુત્તન્તરતો. અયઞ્હેત્થ અત્થો – કેનચિ પસઙ્ગેન સુત્તન્તરતો ઉદ્ધરિત્વા આનીતેન સુત્તપદેન સુત્તોતરણાદિના, કારણપ્પકારેન ચ ચતુમહાપદેસાવિરોધેન સંવણ્ણિયમાને સુત્તે સંવણ્ણનાવસેન અત્થજાતં ગહેતબ્બન્તિ. તેનાહ “**તેન...પે॰... કાતબ્બા**”તિ. તત્થ **યુત્તિહારયોજના કાતબ્બા**તિ યુત્તિનિદ્ધારણવસેન અયં યુત્તિહારો યોજેતબ્બો. અથ વા **યુત્તિહારયોજના કાતબ્બા**તિ ઇમિના હારેન વક્ખમાનનયેન યુત્તિગવેસનં કત્વા તાય યુત્તિયા સબ્બહારયોજના કાતબ્બાતિ અત્થો. લક્ખણઞ્હેતં યુત્તિગવેસનાય, યદિદં યુત્તિહારો. તેનાહ ‘‘સબ્બેસં હારાનં, યા ભૂમી, યો ચ ગોચરો તેસં. ‘‘યુત્તાયુત્તપરિક્ખા’’તિ (નેત્તિ॰ ૪), ‘‘ઇમાય યુત્તિયા અઞ્ઞમઞ્ઞેહિ કારણેહિ ગવેસિતબ્બ’’ન્તિ (નેત્તિ॰ ૨૦) ચ.

૧૯. યદિ વા સબ્બાનિ પદાનિ એકં અત્થં અભિવદન્તીતિ યોજના.

**૨૦. જરાયં ઠિતસ્સ અઞ્ઞથત્ત**ન્તિ ઠિતસ્સ યં અઞ્ઞથત્તં અઞ્ઞથાભાવો, અયં જરા નામ. **ખણિકમરણં** ખણિકનિરોધો. **સમુચ્છેદમરણં** ખીણાસવાનં ખન્ધપરિનિબ્બાનં.

**કેવલસ્સા**તિ જરાય અમિસ્સસ્સ. **અઞ્ઞાવ જરા, અઞ્ઞં મરણ**ન્તિ ‘‘પટિઞ્ઞાતસ્સ કેવલસ્સ મરણસ્સ દિટ્ઠત્તા’’તિ હેતુ. **યથા તં દેવાન**ન્તિ સદિસૂદાહરણં, વિસદિસૂદાહરણં પન ઇદ્ધિપાદાદયો, અન્વયબ્યતિરેકા ગહેત્વા યોજેતબ્બા.

**તેહી**તિ જરામરણેહિ.

“**જીરણભિજ્જનસભાવા**”તિ ઇમિના લેસેન તણ્હાજરામરણાનં અનઞ્ઞત્તં યોજેતિ. યદિપિ ‘‘અઞ્ઞા તણ્હા, અઞ્ઞા જરા, અઞ્ઞં મરણ’’ન્તિ સિદ્ધોવાયમત્થો, યં સન્ધાય વુત્તં “**ન ઇદ**”ન્તિઆદિ, તથાપિ સક્કુણેય્યપરિહારાયં ચોદનાતિ અજ્ઝારુળ્હં તત્થ દોસં દસ્સેતું ‘‘યદિ ચ યથા જરામરણ’’ન્તિ પાળિપવત્તાનિ દસ્સેન્તો “**યદિ...પે॰... દસ્સેતી**”તિ આહ. **ભાવો**તિ અધિપ્પાયો. **એતેસ**ન્તિ તણ્હાજરામરણાનં.

“**ઇમાય યુત્તિયા અઞ્ઞમઞ્ઞેહિ કારણેહિ ગવેસિતબ્બ**”ન્તિ ચ કેચિ પઠન્તિ, બ્યઞ્જનતોપિ ગવેસિતબ્બં, અઞ્ઞત્થ અત્થતો અઞ્ઞત્થમ્પીતિ અધિપ્પાયો. તમેવ બ્યઞ્જનતો અઞ્ઞત્થં દસ્સેતું પાળિયં “**સલ્લોતિ વા**”તિઆદિ વુત્તં. **ઇમેસ**ન્તિ સલ્લધૂપાયનાનં. **ઇચ્છાવિપરિયાયે**તિ ઇચ્છિતાલાભે, અપ્પચ્ચયસમવાયે વા. **ઇદમ્પિ સમત્થનં હોતિ** યથાધિપ્પેતસ્સ અઞ્ઞત્થસ્સ બ્યતિરેકદસ્સનભાવતો. **જરામરણવિપરિયાયે**તિ જરામરણે અસતિ. ન હિ યથાધિપ્પેતજરામરણાભાવે તણ્હા ન હોતીતિ.

**દ્વિધા વુત્તા**તિ દ્વિપ્પકારેન વુત્તા, દ્વિક્ખત્તું વા વુત્તા. **યં ઇદં…પે॰… આરમ્મણકરણવસેન વા અભિલપનન્તિ** એવં કિરિયાપરામસનં યોજેતબ્બન્તિ વેદિતબ્બં. **વિસેસો**તિ અયં એતાસં ઇચ્છાતણ્હાનં પકતિસઞ્ઞાતો વિસેસો. “**દ્વીહિ નામેહી**”તિપિ પાળિ. **યદિપિ એવ**ન્તિ કામં વિસયવિસેસેસુ એવં યથાવુત્તઅવત્થાવિસેસેન ઇચ્છાતણ્હાનં અત્થિ કાચિ ભેદમત્તાતિ અત્થો. સભાવતો પન ભેદો નત્થીતિ દસ્સેન્તો “**તથાપી**”તિ આહ.

**ઇચ્છન્તી**તિ કામેન્તિ. **તણ્હાયના** પાતુકામતા. **સન્તાપનટ્ઠેના**તિ પરિદહનભાવેન. **આકડ્ઢનટ્ઠેના**તિ અવહરણટ્ઠેન. **સરિતાની**તિ રાગવસેન અલ્લાનિ. તંસમ્પયુત્તપીતિવસેન સિનિદ્ધાનિ **સિનેહિતાનિ**. **વિસત્તિકા**તિ વિત્થતા રૂપાદીસુ તેભૂમકધમ્મેસુ બ્યાપનવસેન. **વિસટા**તિ પુરિમવેવચનમેવ ત-કારસ્સ ટ-કારં કત્વા વુત્તં. **વિસાલા**તિ વિપુલા. **વિસક્કતી**તિ પરિસક્કતિ સહતિ. રત્તો હિ રાગવત્થુના પાદેન તાળિયમાનોપિ સહતિ. ‘‘ઓસક્કનં, વિપ્ફન્દનં વા વિસક્કન’’ન્તિ વદન્તિ. અનિચ્ચાદિકં નિચ્ચાદિતો ગણ્હન્તી **વિસંવાદિકા** હોતિ. **વિસંહરતી**તિ તથા તથા કામેસુ આનિસંસં દસ્સેન્તી વિવિધેહિ આકારેહિ નેક્ખમ્માભિમુખપ્પવત્તિતો ચિત્તં સંહરતિ સંખિપતિ. **વિસં** વા દુક્ખં, તં હરતિ, વહતીતિ અત્થો. દુક્ખનિબ્બત્તકસ્સ કમ્મસ્સ હેતુભાવતો **વિસમૂલા**, વિસં વા દુક્ખાદિભેદા વેદના મૂલં એતાયાતિ **વિસમૂલા**, દુક્ખસમુદયત્તા વિસં ફલં એતિસ્સાતિ **વિસફલા**. રૂપાદિદુક્ખસ્સેવ પરિભોગો એતાય, ન અમતસ્સાતિ **વિસપરિભોગા**. સબ્બત્થ નિરુત્તિવસેન પદસિદ્ધિ વેદિતબ્બા. યો પનેત્થ પધાનો અત્થો, તં દસ્સેતું પુન “**વિસતા વા પના**”તિઆદિ વુત્તં.

**સિનેહનં** પેમકરણં. **બન્ધનટ્ઠેના**તિ સંયોજનટ્ઠેન. **આસીસનટ્ઠેના**તિ ઇચ્છનટ્ઠેન. **અભિનન્દનટ્ઠેના**તિ અસ્સાદનટ્ઠેન, સમ્પટિચ્છનટ્ઠેન વા.

**૨૧. અનભિરતી**તિ ઉક્કણ્ઠા. **ઞાણનિબ્બિદા**તિ નિબ્બિદાનુપસ્સના. યથા ચ દુક્ખૂ…પે॰… ચારેસુ યુત્તિ વુત્તાતિ યોજના.

સુખાપટિપદાદન્ધાભિઞ્ઞા સુખાપટિપદાખિપ્પાભિઞ્ઞા **સુખાપટિપદાદયો**. યો દુક્ખાય પટિપદાય વિસેસં અધિગન્તું ભબ્બો, તસ્સ સુખાપટિપદાયોગ્યસ્સ વિય કરિયમાના ધમ્મદેસના વિસેસાવહા ન હોતિ, તસ્મા સા ન યુત્તાતિ ઇમમત્થં દસ્સેતિ “**રાગચરિતો**”તિઆદિના. રાગચરિતસ્સ તથા તથા કામાનં આદીનવં, ઓકારં, સંકિલેસં, નેક્ખમ્મે આનિસંસઞ્ચ અવિભાવેત્વા આદિતો વિપસ્સનાકથાવ કરિયમાના ન વિસેસાવહા હોતિ આસયસ્સ અસોધિતત્તાતિ એતમત્થં દસ્સેન્તો પાળિયં “**વિપસ્સના…પે॰… દેસના**”તિ આહાતિ વેદિતબ્બં. **સેસપદેસુપી**તિ યથા ‘‘રાગચરિતસ્સા’’તિઆદિના રાગચરિતકોટ્ઠાસવસેન પાળિયં દેસનાય અયુત્તિ વુત્તા, ઇમિના નયેન સેસપદેસુપિ દોસચરિતકોટ્ઠાસાદીસુપિ ‘‘દોસચરિતસ્સ પુગ્ગલસ્સ અસુભં દેસેય્યા’’તિઆદિના પાળિયં અવુત્તોપિ યથાસમ્ભવમત્થો નિદ્ધારેત્વા વત્તબ્બો. કસ્મા પન યુત્તિહારે અયુત્તિનિદ્ધારણા કતાતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ “**એત્થ ચા**”તિઆદિ. **સેસેસુપિ એસેવ નયો**તિ સેસેસુપિ દોસચરિતાદિવસેન નિદ્ધારિતેસુ અયુત્તિગવેસનેસુ અયમેવ ઉપાયો. **અનુલોમપ્પહાન**”ન્તિપિ પાળિ, સો એવત્થો.

“**યાવતિકા ઞાણસ્સ ભૂમી**”તિ એતેન યુત્તિહારસ્સ મહાવિસયતં દસ્સેતિ. કસ્મા પનાયં મહાવિસયોતિ? યુત્તિવિચારભાવતો, સંવણ્ણેતબ્બસ્સ ચ ધમ્મસ્સ નાનાનયનિપુણાદિગુણવિસેસયોગતોતિ દસ્સેન્તો “**તં કિસ્સ હેતૂ**”તિ આહ.

**અપરભાગે**તિ પચ્છાભાગે. મેત્તાવિહારિભાગસ્સ અપરિહીનતાવચનતો અયોગો વુત્તો. તેનાહ "**સતો**"તિ. **યથાવુત્તકારણતો એવા**તિ પટિપક્ખત્તા એવ.

**પહાનેકટ્ઠભાવતો** દિટ્ઠિમજ્ઝિતસ્સ. આદીનવદસ્સનેન વિતક્કં જિગુચ્છન્તા દુતિયજ્ઝાનસ્સ આસન્નઉપચારજ્ઝાનધમ્માપિ વિતક્કારમ્મણા ન હોન્તિ, પગેવ દુતિયજ્ઝાનધમ્માતિ અધિપ્પાયેનાહ "**આરમ્મણકરણત્થો હેત્થ સહગતસદ્દો**"તિ.

એવં યુત્તિહારલક્ખણં આગમતો યુત્તાયુત્તવિચારં દસ્સેત્વા ઇદાનિ આગમાનુગતાય યુત્તિયાપિ તં દસ્સેતું ગુણમુખેન દોસવિભજનં વિભજન્તો "**અપિચેત્થા**"તિઆદિમાહ. તં ઉત્તાનત્થમેવ.

યુત્તિહારવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૪. પદટ્ઠાનહારવિભઙ્ગવણ્ણના

**૨૨. તેસં તેસ**ન્તિ અનવસેસપરિયાદાનં, તેન યે સુત્તે વુત્તા ચ ધમ્મા, યે ચ તેસં કારણભૂતં, તેસં સબ્બેસમ્પીતિ વુત્તં હોતિ. **સબ્બધમ્મયાથાવઅસમ્પટિવેધો**તિ ઇમમત્થં દસ્સેતું "**કત્થ પન સો**"તિઆદિ વુત્તં.

**પિયાયિતબ્બજાતિય**ન્તિ પેમનીયસભાવં. **મિચ્છાપટિપદા**તિ પમાદાપત્તિ, મિચ્છાભિનિવેસો વા. એકવારં ઉપ્પન્નાપિ પાણાતિપાતચેતના વેરપ્પસવનતો દોસસ્સ, એકવારં ઉપ્પન્નાપિ પમાદાપત્તિ, મિચ્છાભિનિવેસો વા મોહસ્સ ઉપ્પત્તિકારણન્તિ પાળિયં અવુત્તમ્પિ નયતો નિદ્ધારેતબ્બન્તિ દસ્સેન્તો "**દોસસ્સ...પે॰... ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બો**"તિ આહ. નિમિત્તત્થગ્ગહણલક્ખણં વણ્ણસઞ્ઞાનં, અનુબ્યઞ્જનત્થગ્ગહણલક્ખણં અનુબ્યઞ્જનન્તિ "**નિમિત્તાનુબ્યઞ્જનગ્ગહણલક્ખણા**"તિ વુત્તં. તત્થ તત્થ **નિમિત્તં** ઇત્થિપુરિસનિમિત્તં. **અનુબ્યઞ્જનં** હત્થપાદહસિતકથિતાદિ. ફસ્સો પચ્ચયો એતિસ્સાતિ **ફસ્સપચ્ચયા**, તંભાવો **ફસ્સપચ્ચયતા**. અસ્સાદેતિ એતાયાતિ **અસ્સાદો**, તણ્હા.

વત્થૂનિ ઞેય્યધમ્મોતિ આહ "**વત્થુઅવિપ્પટિપત્તિ વિસયસભાવપટિવેધો**"તિ. ઇધાધિપ્પેતં સમ્માપટિપત્તિં દસ્સેતું "**સીલસમાધિસમ્પદાન**"ન્તિ વુત્તં. એકદેસુપલક્ખણવસેન, વણ્ણગન્ધરાગિસપ્પાયવસેન વા પાળિયં "**વિનીલકવિપુબ્બકગ્ગહણલક્ખણા અસુભસઞ્ઞા**"તિ વત્વા "**તસ્સા નિબ્બિદાપદટ્ઠાન**"**ન્તિ વુત્તં નિબ્બિદં દસ્સેન્તો** "**નિબ્બિદા**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ પરિતસ્સનતો વિસેસેતું "**ઞાણેના**"તિ વિસેસિતં. **તથા પવત્ત**ન્તિ નિબ્બિદનાકારેન પવત્તનં.

યોનિસો ઉમ્મુજ્જન્તિયા વિદેહરઞ્ઞો ધીતાય **રુચાય** જાતિસ્સરઞાણં કમ્મસ્સકતઞ્ઞાણસ્સ કારણં અહોસિ, ન પન અસપ્પુરિસૂપનિસ્સયતો, અયોનિસો ઉમ્મુજ્જન્તસ્સ તસ્સેવ રઞ્ઞો સેનાપતિનો **અલાતસ્સ બીજકસ્સ** દાસસ્સાતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો "**ઇમસ્સ ચ...પે॰... ઉદાહરિતબ્બો**"તિ આહ. **સો**તિ પસાદો. **અવત્થાવિસેસો**તિ સમ્પયુત્તધમ્માનં અનાવિલભાવલક્ખિતો અવત્થાભેદો. **આયતનગતો**તિ ઠાનગતો, રતનત્તયવિસયોતિ અત્થો. "**કાયો**"તિઆદિના અવત્થાવિસેસેન વિના સભાવસિદ્ધમેવ પદટ્ઠાનં દસ્સેતિ.

ઇમસ્મિં ચ ઠાને પાળિયં પુબ્બે યેસં ધમ્માનં પદટ્ઠાનં નિદ્ધારિતં, તે ધમ્મા યેસં ધમ્માનં પદટ્ઠાનાનિ હોન્તિ, તે દસ્સેતું "**અપરો નયો**"તિઆદિ આરદ્ધન્તિ વેદિતબ્બં. અસ્સાદમનસિકારો અયોનિસોમનસિકારલક્ખણો વુત્તો

નિદસ્સનમત્તઅત્થોતિ વેદિતબ્બો, યેભુય્યેન સત્તાનં લોભવસેન અયોનિસોમનસિકારા સંવત્તન્તીતિ દસ્સનત્થં વા એવં વુત્તં. ઉપપત્તિ એવ **ઓપપચ્ચયં**, તસ્સ ભાવો **ઓપપચ્ચયિક**ન્તિ આહ "**ઉપપત્તિભવભાવેના**"તિ. **વવત્થિતભાવો**તિ વવત્થિતભાવો રૂપસ્સ દસ્સનાદિપટિનિયતારમ્મણકિચ્ચતા. **ભવસ્સ અઙ્ગાની**તિ ભવસ્સ કારણાનિ. દુતિયે **અઙ્ગાની**તિ અવયવા, કમ્મવટ્ટમ્પિ વા કારણઙ્ગભાવેન યોજેતબ્બં.

**કમ્મટ્ઠાનસ્સા**તિ ભાવનાય બ્રૂહના વડ્ઢના. **તેસૂ**તિ તિત્થઞ્ઞુતાદીસુ. કલ્યાણમિત્તસ્સ સમ્મદેવ પયિરુપાસનાયપીતિ તં નિસ્સાય લદ્ધેન સબ્બાય ધમ્મસ્સવનેન ધમ્મુપસંહિતં પામોજ્જં હોતીતિ તિત્થઞ્ઞુતા પીતઞ્ઞુતાય પદટ્ઠાનં. એવં યાય વિમુત્તિયા સતિ વિમુત્તિઞાણદસ્સનં હોતીતિ સા તસ્સ પદટ્ઠાનન્તિ અયમત્થો પાકટોતિ આહ "**પુરિમાનં...પે॰... સુવિઞ્ઞેય્યો એવા**"તિ. **સહ અધિટ્ઠાનેના**તિ ઞાતપરિઞ્ઞાય સદ્ધિં. ઞાતપરિઞ્ઞા હિ તીરણપરિઞ્ઞાય અધિટ્ઠાનં. સેસં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

પદટ્ઠાનહારવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૫. લક્ખણહારવિભઙ્ગવણ્ણના

૨૩. "**લક્ખણહારસ્સ વિસયં પુચ્છતી**"તિ વુત્તં, ''કો પન તસ્સ વિસયો''તિ વુત્તે સમાનલક્ખણા અવુત્તધમ્મા. કાયાનુપસ્સનાય સમારદ્ધાય વેદનાનુપસ્સનાદયો સુખેનેવ સિજ્ઝન્તીતિ તબ્બચનેન વેદનાગતાસતિઆદીનં વુત્તભાવો દસ્સિતો **સતિપટ્ઠાનભાવેન એકલક્ખણત્તા**તિ કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનસ્સ સદ્ધાનુગ્ગહિતાનિ વીરિયસતિસમાધિપઞ્ઞિન્દ્રિયાનિ સાધનં, એવં ઇતરેસમ્પીતિ કત્વા વુત્તં. અયં અત્થો **અટ્ઠકથાય**મેવ (નેત્તિ॰ અટ્ઠ॰ ૫૧) પરતો આગમિસ્સતિ. ઇમિના નયેન સેસેસુપિ એકલક્ખણતાનિદ્દેસેસુ અત્થો વેદિતબ્બો. **પરતો**તિ **ચતુબ્યૂહહારવણ્ણનાયં** (નેત્તિ॰ અટ્ઠ॰ ૨૦).

**અસમ્મિસ્સતો**તિ વેદનાદયોપિ એત્થ સિતા એત્થ પટિસન્ધાતિ કાયે વેદનાદિઅનુપસ્સનાપસઙ્ગેપિ આપન્ને તદસમ્મિસ્સતોતિ અત્થો.

અવયવિગાહસમઞ્ઞાતિધાવનસારાદાનાભિનિવેસનિસેધનત્થં કાયં અઙ્ગપચ્ચઙ્ગેહિ, તાનિ ચ કેસાદીહિ, કેસાદિકે ચ ભૂતુપાદાયરૂપેહિ વિનિબ્ભુજિતું "**તથા ન કાયે**"તિઆદિમાહ. પાસાદાદિનગરાવયવસમૂહે અવયવિવાદિનોપિ અવયવિગાહણં કરોન્તિ. નગરં નામ કોચિ અત્થો અત્થીતિ પન કેસઞ્ચિ સમઞ્ઞાતિધાવનં સિયાતિ ઇત્થિપુરિસાદિસમઞ્ઞાતિધાવને નગરનિદસ્સનં વુત્તં. **અઞ્ઞો કોચિ** સત્તાદિકો. **યં પસ્સતિ** ઇત્થિં, પુરિસં વા. નનુ ચક્ખુના ઇત્થિપુરિસદસ્સનં નત્થીતિ? સચ્ચં નત્થિ, ''ઇત્થિં પસ્સામિ, પુરિસં પસ્સામી''તિ પન પવત્તસમઞ્ઞાવસેન ''યં પસ્સતી''તિ વુત્તં. મિચ્છાદસ્સનેન વા દિટ્ઠિયા યં પસ્સતિ, ન તં દિટ્ઠં રૂપાયતનં હોતિ, રૂપાયતનં વા તં ન હોતીતિ અત્થો. અથ વા તં કોસાદિભૂતુપાદાયસમૂહસઙ્ખાતં દિટ્ઠં ન હોતિ, દિટ્ઠં વા યથાવુત્તં ન હોતીતિ અત્થો. **યં દિટ્ઠં તં ન પસ્સતી**તિ યં રૂપાયતનં, કેસાદિભૂતુપાદાયસમૂહસઙ્ખાતં વા દિટ્ઠં, તં પઞ્ઞાચક્ખુના ભૂતતો ન પસ્સતીતિ અત્થો.

**ન અઞ્ઞધમ્માનુપસ્સી**તિ ન અઞ્ઞસભાવાનુપસ્સી, અસુભાદિતો અઞ્ઞાકારાનુપસ્સી ન હોતીતિ વુત્તં હોતિ.

**પથવીકાયન્તિ** કેસાદિં પથવીધમ્મસમૂહત્તા ''કાયો''તિ વદતિ, લક્ખણપથવિમેવ વા અનેકભેદભિન્નં સકલસરીરગતં પુબ્બાપરિયભાવેન પવત્તમાનં સમૂહવસેન ગહેત્વા ''કાયો''તિ વદતિ. એવં અઞ્ઞત્થાપિ.

**આકારસમૂહસઞ્ઞાતસ્સા**તિ અનિચ્ચતાદિઆકારસમુદાયપરિયાયસ્સ.

**તીસુ ભવેસુ કિલેસે**તિ ભવત્તયવિસયકિલેસે. **સબ્બત્થિકન્તિ** સબ્બત્થ લીને, ઉદ્ધતે ચ ચિત્તે ઇચ્છિતબ્બત્થા, સબ્બે વા લીને, ઉદ્ધતે ચ ભાવેતબ્બા બોજ્ઝઙ્ગા અત્થિકા એતાયાતિ **સબ્બત્થિકા. અન્તો સઙ્કોચો**તિ અન્તો ઓલીયના, કોસજ્જન્તિ અત્થો.

**૨૪. ગહિતેસૂ**તિ ભાવનાગ્ગહણેન ગહિતેસુ, ભાવિતેસૂતિ અત્થો, વચનેન વા ગહિતેસુ. ભાવનાગ્ગહણદીપનત્થત્તા પન વચનેન ગહણસ્સ ભાવનાગ્ગહણમેત્થ પધાનં. યસ્સ સતિપટ્ઠાના ભાવિતા, તસ્સ સમ્મપ્પધાનાદયો બોધિપક્ખિયધમ્મા ન ભાવિતાતિ નેતં ઠાનં વિજ્જતીતિ ચ સમાનલક્ખણતાપદેસેન ઇમમત્થં દસ્સેતું પાળિયં ''**ચતૂસુ સતિપટ્ઠાનેસુ ભાવિયમાનેસુ ચત્તારો સમ્મપ્પધાના ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છન્તી**''તિઆદિ વુત્તં.

**વિપલ્લાસા પહીયન્તિ** ઉજુવિપચ્ચનીકભાવતો. ''આહારસમુદયા કાયસ્સ સમુદયો, ફસ્સસમુદયા વેદનાનં સમુદયો (સં॰ નિ॰ ૫.૪૦૮), સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણં, વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧, ૩૯; મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૬; મહાવ॰ ૧; ઉદા॰ ૧; વિભ॰ ૨૨૫) વચનતો કાયાદીનં સમુદયભૂતા કબળીકારાહારફસ્સમનોસઞ્ચેતનાવિઞ્ઞાણાહારાકાયાદીનં પરિજાનનેન પરિઞ્ઞાતા હોન્તિ તપ્પટિપક્ખપ્પહાનતોતિ દસ્સેન્તો ''**ચત્તારો આહારા**''તિઆદિમાહ. **સબ્બત્થા**તિ ''ઉપાદાનેહિ અનુપાદાનો ભવતી''તિ એવમાદીસુ.

તત્થ યસ્મા પઞ્ચ કામગુણા સવિસેસા કાયે લબ્ભન્તીતિ વિસેસેન કાયો કામુપાદાનસ્સ વત્થુ, સુખવેદનસ્સાદવસેન પરલોકનિરપેક્ખો ''નત્થિ દિન્ન''ન્તિઆદિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૭૧; મ॰ નિ॰ ૧.૪૪૫; ૨.૯૪-૯૫, ૨૨૫; ૩.૯૧, ૧૧૬; સં॰ નિ॰ ૩.૨૧૦; ધ॰ સ॰ ૧૨૨૧; વિભ॰ ૯૩૮) પરામાસં ઉપ્પાદેતીતિ દિટ્ઠુપાદાનસ્સ વેદના, ચિત્તે નિચ્ચગ્ગહણવસેન સસ્સતસ્સ ''અત્તનો સીલાદિવસેન પરિસુદ્ધપરામસનં હોતી''તિ સીલબ્બતુપાદાનસ્સ ચિત્તં, નામરૂપપરિચ્છેદેન ભૂતં ભૂતતો અપસ્સન્તસ્સ ''અત્તાભિનિવેસો હોતી''તિ અત્તવાદુપાદાનસ્સ ધમ્મા વત્થુ, તસ્મા ''**ચતૂસુ સતિપટ્ઠાનેસુ ભાવિયમાનેસુ ઉપાદાનેહિ અનુપાદાનો ભવતી**''તિ વુત્તં.

યસ્મા પન વુત્તનયેનેવ કાયો કામયોગસ્સ વત્થુ, ભવેસુ સુખગ્ગહણવસેન ભવસ્સાદો હોતીતિ ભવયોગસ્સ વેદના, સન્તતિઘનગ્ગહણવસેન ચિત્તે અત્તાભિનિવેસો હોતીતિ દિટ્ઠિયોગસ્સચિત્તં, ધમ્મવિનિબ્ભોગસ્સ દુક્કરત્તા, ધમ્માનં ધમ્મમત્તતાય ચ દુપ્પટિવિજ્ઝત્તા સમ્મોહો હોતીતિ અવિજ્જાયોગસ્સ ધમ્મા, વત્થુ, તસ્મા ચતુસતિપટ્ઠાનભાવનાય તેસુ તેસં પહાનસિદ્ધિતો યોગેહિ વિસંયુત્તતા વુત્તા. એતેનેવ આસવેહિ અનાસવતા, ઓઘેહિ નિત્તિણ્ણતા ચ સંવણ્ણિતા હોતિ કામરાગાદીનં એવ કામયોગકામાસવકામોઘાદિભાવતો.

વુત્તનયેનેવ કાયો અભિજ્ઝાકાયગન્થસ્સ વત્થુ, ''દુક્ખાય વેદનાય પટિઘાનુસયો અનુસેતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૫) દુક્ખદુક્ખવિપરિણામદુક્ખસઙ્ખારદુક્ખભૂતા વેદના વિસેસેન બ્યાપાદકાયગન્થસ્સ વત્થુ, ચિત્તે નિચ્ચાભિનિવેસવસેન સસ્સતસ્સ ''અત્તનો સીલેન સુદ્ધી''તિઆદિપરામસનં હોતીતિ સીલબ્બતપરામાસસ્સ ચિત્તં

વત્થુ, સપ્પચ્ચયનામરૂપદસ્સનાભાવતો ભવવિભવદિટ્ઠિસઙ્ખાતો ઇદંસચ્ચાભિનિવેસો હોતીતિ તસ્સ ધમ્મા વત્થૂતિ ચતુસતિપટ્ઠાનાતિ યોજેતબ્બં.

વુત્તનયેનેવ વિસેસતો કાયો રાગસલ્લસ્સ વત્થુ, વેદના દોસસલ્લસ્સ, ''ચિત્તં નિચ્ચગ્ગહણવસેન અત્તાભિનિવેસં અત્તાનં સેય્યાદિતો દહતી''તિ ચિત્તં માનસલ્લસ્સ, વુત્તનયેનેવ ધમ્મા મોહસલ્લસ્સ વત્થૂતિ ચતુસતિપટ્ઠાનાતિ યોજેતબ્બં.

યસ્મા પન કાયાનુપસ્સનાદીહિ કાયવેદનાચિત્તધમ્મેસુ પરિઞ્ઞાતેસુ રૂપવેદનાસઞ્ઞાસઙ્ખારક્ખન્ધા પરિઞ્ઞાતા હોન્તિ, ચિત્તે હિ પરિઞ્ઞાતે સઞ્ઞાપિ પરિઞ્ઞાતાવ હોતિ, તસ્મા ''**વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો ચસ્સ પરિઞ્ઞં ગચ્છન્તી**''તિ વુત્તં.

તથા વિસેસતો કાયે સાપેક્ખા છન્દાગતિં ગચ્છતીતિ કાયો છન્દાગતિયા વત્થુ, વુત્તનયેનેવ વેદના બ્યાપાદસ્સ નિમિત્તન્તિ સા દોસાગતિયા વત્થુ, સન્તતિઘનગ્ગહણવસેન સરાગાદિચિત્તે સમ્મોહો હોતીતિ મોહાગતિયા ચિત્તં, ધમ્મસભાવાનવબોધેન ભયં હોતીતિ ભયાગતિયા ધમ્મા વત્થૂતિ ચતુસતિપટ્ઠાનભાવનાય અગતિગમનપ્પહાનં હોતીતિ આહ ''**અગતિગમનેહિ ચ ન અગતિં ગચ્છતી**''તિ.

''**અકુસલસ્સ સોમનસ્સસ્સ વસેના**''તિ ઇદં ''અયમ્પિ અત્થો સમ્ભવતી''તિ કત્વા વુત્તં. ''સુખાય વેદનાય રાગાનુસયો અનુસેતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૫) પન વચનતો સુખવેદનાગ્ગહણેન તત્થાનુસયનેન સમુદયસચ્ચં દેસિતન્તિ વેદિતબ્બં. **દેસિતં દુક્ખં અરિયસચ્ચન્તિ** દુક્ખદુક્ખગ્ગહણેન સાતિસયં દુક્ખં અરિયસચ્ચં પકાસિતં હોતીતિ પાળિયં ''દુક્ખં અરિયસચ્ચં દેસિત''ન્તિ વુત્તં. સહચરણાદીસુ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા **નિદ્દેસવારવણ્ણનાયં** (નેત્તિ॰ અટ્ઠ॰ ૫ આદયો) વુત્તં.

લક્ખણહારવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૬. ચતુબ્યૂહહારવિભઙ્ગવણ્ણના

૨૫. **હારાનન્તિ** નિદ્ધારણે સામિવચનં. હારેસુ ઇમસ્સ ચતુબ્યૂહહારસ્સ વિસેસતો સુત્તસ્સ બ્યઞ્જનવિચયભાવતોતિ યોજના. તેન વુત્તં ''**બ્યઞ્જન...પે॰... દસ્સેતી**''તિ. **યાયાતિ** નિરુત્તિયા.

**યથારહન્તિ** સંવણ્ણિયમાને સુત્તે યં યં અરહતિ નિબ્બચનં વત્તું, તંતંલોકસમઞ્ઞાનુરોધેનેવ. પુબ્બભાગપટિપદા સમ્પાદેત્વા પચ્છા સચ્ચાભિસમયં પાપુણાતીતિ આહ ''**સમ્મુતિ...પે॰... હોતી**''તિ, તંતંપઞ્ઞત્તિગ્ગહણમુખેન પરમત્થગ્ગહણં હોતીતિ એવં વા ઇમિના સમ્બન્ધો.

યમિદં અનિન્દ્રિયબદ્ધરૂપસન્તાનં સન્ધાય ''**ઉભયમન્તરેના**''તિ ઇધ વુત્તં. ઓતરણહારે (નેત્તિ॰ અટ્ઠ॰ ૪૨ આદયો) પનસ્સ દ્વારપ્પવત્તફસ્સાદિધમ્મે સન્ધાય વુત્તભાવં દસ્સેતું ''ઉભયમન્તરેનાતિ ફસ્સસમુદિતેસુ ધમ્મેસૂ''તિ અત્થો વુત્તો. અટ્ઠકથાચરિયા પનાહુ ''અન્તરેનાતિ વચનં પન વિકપ્પન્તરદીપન''ન્તિ. તસ્મા અયમેત્થ અત્થો – ન ઇમં લોકં, ન હુરં લોકં, અથ ખો ઉભયમન્તરેનાતિ. અપરો વિકપ્પો – **ઉભયમન્તરેનાતિ** વા વચનં વિકપ્પન્તરાભાવદીપનં. તસ્સત્થો – ન ઇમં લોકં, ન હુરં લોકં નિસ્સાય ઝાયતિ ઝાયી, ઉભયમન્તરેન પન અઞ્ઞં ઠાનં અત્થીતિ.

યેપિ ચ ‘‘અન્તરાપરિનિબ્બાયી, સમ્ભવેસી’’તિ ચ ઇમેસં સુત્તપદાનં અત્થં મિચ્છા ગહેત્વા અત્થિ એવ અન્તરાભવોતિ વદન્તિ, તેપિ યસ્મા અવિહાદીસુ તત્થ તત્થ આયુવેમજ્ઝં અનતિક્કમિત્વા અન્તરા અગ્ગમગ્ગાધિગમેન અનવસેસકિલેસપરિનિબ્બાનેન પરિનિબ્બાયન્તીતિ **અન્તરાપરિનિબ્બાયી**, ન અન્તરાભવભૂતોતિ પુરિમસ્સ સુત્તપદસ્સ અત્થો. પચ્છિમસ્સ ચ યે ભૂતા એવ, ન પુન ભવિસ્સન્તિ, તે હિ (કથા॰ અનુટી॰ ૫૦૭) ખીણાસવા, પુરિમપદેહિ ‘‘**ભૂતા**’’તિ વુત્તા. તબ્બિપરીતતાય સમ્ભવં એસન્તીતિ **સમ્ભવેસિનો**. અપ્પહીનભવસંયોજનત્તા સેક્ખા, પુથુજ્જના ચ. ચતૂસુ વા યોનીસુ અણ્ડજજલાબુજસત્તા યાવ અણ્ડકોસં, વત્થિકોસઞ્ચ ન ભિન્દન્તિ, તાવ **સમ્ભવેસી** નામ. અણ્ડકોસતો, વત્થિકોસતો ચ બહિ નિક્ખન્તા **ભૂતા** નામ. સંસેદજઓપપાતિકા ચ પઠમચિત્તક્ખણે **સમ્ભવેસી** નામ, દુતિયચિત્તક્ખણતો પટ્ઠાય **ભૂતા** નામ. યેન વા ઇરિયાપથેન જાયન્તિ, યાવ તતો અઞ્ઞં ન પાપુણન્તિ, તાવ **સમ્ભવેસી**, તતો પરં **ભૂતા**તિ અત્થો, તસ્મા નત્થીતિ પટિક્ખિપિતબ્બં. સતિ હિ ઉજુકે પાળિઅનુગતે અત્થે કિં અનિદ્ધારિતસામત્થિયેન અન્તરાભવેન અત્તભાવપરિકપ્પિતેન પયોજનન્તિ.

યં પન યે ‘‘સન્તાનવસેન પવત્તમાનાનં ધમ્માનં અવિચ્છેદેન દેસન્તરેસુ પાતુભાવો દિટ્ઠો. યથા તં વીહિઆદિઅવિઞ્ઞાણકસન્તાને, એવં સવિઞ્ઞાણકસન્તાનેપિ અવિચ્છેદેન દેસન્તરેસુ પાતુભાવેન ભવિતબ્બં. અયઞ્ચ નયો સતિ અન્તરાભવે યુજ્જતિ, નાઞ્ઞથા’’તિ યુત્તિં વદન્તિ. તેહિ ઇદ્ધિમતો ચેતોવસિપ્પત્તસ્સ ચિત્તાનુગતિકં કાયં અધિટ્ઠહન્તસ્સ ખણેન બ્રહ્મલોકતો ઇધૂપસઙ્કમને, ઇતો વા બ્રહ્મલોકગમને યુત્તિ વત્તબ્બા. યદિ સબ્બત્થેવ વિચ્છિન્નદેસે ધમ્માનં પવત્તિ ન ઇચ્છિતા, યદિપિ સિયા ‘‘ઇદ્ધિવિસયો અચિન્તેય્યો’’તિ, તં ઇધાપિ સમાનં ‘‘કમ્મવિપાકો અચિન્તેય્યો’’તિ વચનતો, તસ્મા તં તેસં મતિમત્તમેવ. અચિન્તેય્યસભાવા હિ સભાવધમ્મા, તે કત્થચિ પચ્ચયવિસેસેન વિચ્છિન્નદેસે પાતુભવન્તિ, કત્થચિ અવિચ્છિન્નદેસે ચ. તથા હિ મુખઘોસાદીહિ અઞ્ઞસ્મિં દેસે આદાસપબ્બતપ્પદેસાદિકે પટિબિમ્બપટિઘોસાદિકં પચ્ચયુપ્પન્નં નિબ્બત્તમાનં દિસ્સતિ, તસ્મા ન સબ્બં સબ્બત્થ ઉપનેતબ્બન્તિ અયમેત્થ સઙ્ખેપો. વિત્થારતો પન પટિબિમ્બસ્સ ઉદાહરણભાવસાધનાદિકો અન્તરાભવવિચારો **કથાવત્થુપ્પકરણસ્સટીકાયં** (કથા॰ અનુટી॰ ૫૦૭) ગહેતબ્બો.

અપરે પન ‘‘**ઇધા**તિ કામભવો, **હુરન્તિ** અરૂપભવો, **ઉભયમન્તરેના**તિ રૂપભવો વુત્તો’’તિ વદન્તિ, ‘‘ઇધાતિ પચ્ચયધમ્મા, **હુરન્તિ** પચ્ચયુપ્પન્નધમ્મા, **ઉભયમન્તરેના**તિ પણ્ણત્તિધમ્મા વુત્તા’’તિ ચ વદન્તિ, તં સબ્બઅટ્ઠકથાસુ નત્થિ, તસ્મા વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો. **અવસિટ્ઠં રૂપન્તિ** આપોધાતુઆકાસધાતૂહિ સદ્ધિં લક્ખણરૂપાનિ, ઓજઞ્ચ સન્ધાયાહ અનિન્દ્રિયબદ્ધરૂપસ્સ અધિપ્પેતત્તા. તસ્સ ખીણાસવસ્સ તં નિબ્બાનારમ્મણં ચિત્તં ન જાનન્તિ ન ઞાયન્તિ ‘‘ઞાયમાના’’તિ વુત્તત્તા. સેસં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

ચતુબ્યૂહહારવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૭. આવટ્ટહારવિભઙ્ગવણ્ણના

૨૯. અકુસલાનં ધમ્માનં વિદ્ધંસનસભાવત્તા, અકુસલાનં વા પજહને કુસલાનં સમ્પાદને પટ્ઠપનસભાવત્તા **આરમ્ભધાતુ**. **તથાભૂતા**તિ સીલાદીહિ સમઙ્ગીભૂતા. કામધાતુઆદિકા તિધાતુયોવ **તેધાતુ**. તસ્સ અભિભવનતો **તેધાતુઇસ્સરો** મચ્ચુરાજા. અનાદિમતિસંસારે ચિરકાલં લદ્ધપતિટ્ઠાપિ અચિરકાલં ભાવિતેહિ કુસલેહિ ધમ્મેહિ સમુચ્છિન્દનીયત્તા અબલા કિલેસાતિ વુત્તં ‘‘**અબલં દુબ્બલ**’’ન્તિ. તેનાહ ‘‘**અબલા નં બલીયન્તી**’’તિ.

**ઇદં વચનં** અયં ગાથાપાદો. **સમાધિસ્સ પદટ્ઠાન**ન્તિ એત્થ સમાધિસ્સ કારણં સમતાનુયોગે નિયોજનતોતિ યોજેતબ્બં. એસ નયો સેસેસુપિ. **પપઞ્ચાતિ** રાગાદયોવ. **તથા ચેવ સંવણ્ણિત**ન્તિ દેસનાય પદટ્ઠાનભાવેનેવ અત્થસંવણ્ણના કતાતિ અત્થો.

ન્તિ તં દેસનં. **તસ્સાતિ** સભાગાદિવસેન આવટ્ટનસ્સ. પરિપક્કઞાણાનં વિસેસાધિગમાય. **લાભવિનિચ્છયપરિગ્ગહમચ્છરિયાનીતિ**આદીસુ **લાભોતિ** રૂપાદિઆરમ્મણપ્પટિલાભો. સો પરિયેસનાય સતિ હોતીતિ પરિયેસનાગ્ગહણેન ગહિતો. **વિનિચ્છયોતિ** ''એત્તકં મે રૂપારમ્મણત્થાય ભવિસ્સતિ, એત્તકં સદ્દાદિઆરમ્મણત્થાય, એત્તકં મય્હં, એત્તકં પરસ્સ, એત્તકં પરિભુઞ્જિસ્સામિ, એત્તકં નિદહિસ્સામી''તિ એવં પવત્તો વિતક્કો વિનિચ્છયો. સો લાપિતહેતુકત્તા પરિયેસનમૂલકતાય પરિયેસનાગ્ગહણેનેવ ગહિતો, તથા પરિગ્ગહમચ્છરિયાનિ. તત્થ **પરિગ્ગહો** ''મમ ઇદ''ન્તિ પરિગ્ગણ્હનં. **મચ્છરિયં** ''મય્હેવ હોતૂ''તિ પરેહિ સાધારણભાવાસહનં. તેનેવસ્સ પોરાણા એવં વચનત્થં વદન્તિ ''મય્હેવિદમચ્છરિયં હોતુ, મા અઞ્ઞેસં અચ્છરિયં હોતૂતિ પવત્તત્તા મચ્છરિયન્તિ વુચ્ચતી''તિ (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૧૦૩; અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૩.૯.૨૩). પરિભોગત્થાનં પન વિનિચ્છયાદીનં પરિભોગન્તોગધતા વેદિતબ્બા. **છન્દરાગો** દુબ્બલરાગો. **અજ્ઝોસાનં** ''મમ ઇદ''ન્તિ તણ્હાવસેન બલવસન્નિટ્ઠાનન્તિ આહ "**છન્દરાગઅજ્ઝોસાના તણ્હા એવા**"તિ. **આરક્ખનિમિત્તં** દ્વારપિદહનમઞ્જૂસાગોપનાદિના સુટ્ઠુ રક્ખણનિમિત્તં. પાપાનિ કરોન્તો પરિભોગનિમિત્તં રત્તો ગિદ્ધો ગધિતો મુચ્છિતો હુત્વા મિગોવ પરિભુઞ્જનનિમિત્તં પમાદં આપજ્જતીતિ એવં પરિયેનારક્ખા **પરિભોગનિમિત્તં**. પમાદો તિવિધો તણ્હાય વસેન કથિતોતિ દસ્સેન્તો "**તિવિધો તણ્હાયાતિ વુત્ત**"ન્તિ આહ.

**અવિસેસેન વુત્ત**ન્તિ ''કતમેન ઉપાદાનેન સઉપાદાના''તિ વિભાગેન પુચ્છિત્વાપિ ''અવિજ્જાય ચ તણ્હાય ચા''તિ અવિનિબ્ભુજિત્વા વુત્તં. **તણ્હઞ્ચ અવિજ્જઞ્ચ ચતુરુપાદાનં વસેનાતિ** કામુપાદાનાદીનં ચતુન્નં ઉપાદાનાનં વસેન વિભજિત્વા ખન્ધાનં **દુક્ખભાવેન** દુક્ખસચ્ચભાવેન સહ પરિઞ્ઞેય્યભાવં, ઉપાદાનાનં **સમુદયભાવેન** સમુદયસચ્ચભાવેન સહ પહાતબ્બભાવં દસ્સેતીતિ યોજના.

૩૦. "**યો**"તિઆદિના વુત્તો તિવિધો પમાદો પરિયેસતિ, આરક્ખણઞ્ચ કરોતિ, પરિભોગનિમિત્તઞ્ચાતિ સમ્બન્ધો. પમાદો હિ પમજ્જન્તસ્સ પુગ્ગલસ્સ ભોગાનં પરિયેસનાય, આરક્ખણાય ચ હેતુભૂતો કત્તુભાવેન ઉપચરિતો, પરિભોગસ્સ પન નિમિત્તં. ''તપ્પટિપક્ખેના''તિ પદસ્સ અત્થં વિવરતિ "**અપ્પમાદાનુયોગેના**"તિ, તેન સમથભાવં દસ્સેતિ . **ખેપનાતિ** ખયપાપના. **વોદાનપક્ખવિસભાગધમ્મવસેનાતિ** વોદાનપક્ખો ચ સો પમાદસ્સ વિસભાગધમ્મો ચાતિ **વોદાન...પે॰... ધમ્મો**, સમથો, તસ્સ વસેન.

**સમથે સતીતિ** અધિટ્ઠાનભૂતે ઝાને સતિ, તં પાદકં કત્વાતિ અત્થો. **યા પઞ્ઞાતિ** નામરૂપપરિચ્છેદાદિવસેન પવત્તપઞ્ઞા. તેનાહ "**અયં વિપસ્સના**"તિ. **પહીનેસૂતિ** પહીયમાનેસુ.

**વોદાનપક્ખ**ન્તિ આરમ્ભધાતુઆદિવોદાનપક્ખં નિક્ખિપિત્વા. **વિસભાગધમ્મવસેનાતિ** પમાદવસેનેવ. **સભાગધમ્મવસેનાતિ** પુબ્બે નિક્ખિત્તસ્સ આરમ્ભધાતુઆદિવોદાનધમ્મસ્સ સમથાદિસભાગધમ્મવસેન.

પુન અપરિયોદાપનિયં સિખાપ્પત્તપરિયોદાપનં ઇધાધિપ્પેતન્તિ આહ "**તં પન અરહત્તેન હોતી**"તિ.

**મોહસમુટ્ઠાનતા વુત્તા** ‘‘મોહો એવ સમુટ્ઠાન’’ન્તિ કત્વા. અઞ્ઞથા પિસુણાવાચાય દોસસમુટ્ઠાનતા મુસાવાદસ્સ વિય મોહસમુટ્ઠાનભાવા વત્તબ્બા સિયા.

કમ્મપથભાવં પત્તાનં, અપ્પત્તાનઞ્ચ અકુસલધમ્માનં ‘‘સબ્બપાપ’’ન્તિ પદેન પરિગ્ગહિતત્તા વુત્તં ‘‘**કમ્મપથકમ્મવિભાગેના**’’તિ.

**૩૧. સેસપદાન**ન્તિ ‘‘કુસલસ્સ ઉપસમ્પદા’’તિઆદીનં (દી॰ નિ॰ ૨.૯૦; ધ॰ પ॰ ૧૮૩; નેત્તિ॰ ૩૦, ૫૦, ૧૧૬, ૧૨૪; પેટકો॰ ૨૯) ગાથાય અવસિટ્ઠપદાનં. **યથાધિગત**ન્તિ અત્તના અધિગતપ્પકારં, પચ્છા ભૂમિદિસા.

**ઉપરિ યાપેન્તી**તિ મનુસ્સલોકતો ઉપરિટ્ઠિમં દેવલોકં ગમેન્તિ.

**૩૨. યથાવુત્તસ્સ ધમ્મસ્સા**તિ સીલસ્સ ચ મગ્ગસ્સ ચ. **તણ્હાવિજ્જાદીન**ન્તિ **આદિ**સદ્દેન તદેકટ્ઠકિલેસા ગય્હન્તિ, તેસં પદટ્ઠાનધમ્મા ચ. **સમથવિપસ્સનાદીન**ન્તિ **આદિ**સદ્દેન સામઞ્ઞફલાનં સઙ્ગહો. યદગ્ગેન ચેત્થ ‘‘નિરોધો રક્ખતી’’તિ વુત્તો, તદગ્ગેન મગ્ગો રક્ખણકિરિયાય કરણં વુત્તં ‘‘**યેન રક્ખતી**’’તિ. વિસભાગધમ્મવસેન પુરિમાનિ સભાગધમ્માવટ્ટનવસેન પચ્છિમાનિ સચ્ચાનિ નિદ્ધારિતાનીતિ યોજેતબ્બં.

આવટ્ટહારવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૮. વિભત્તિહારવિભઙ્ગવણ્ણના

**૩૩. ધમ્મેસૂ**તિ પુઞ્ઞાદિદાનાદિભેદભિન્નેસુ સભાવધમ્મેસુ. **તત્થ લબ્ભમાનો**તિ તેસુ યથાવુત્તેસુ ધમ્મેસુ લબ્ભમાનો. **ભૂમિવિભાગો**તિ કામાવચરાદિદસ્સનાદિભૂમિપ્પભેદો. **પદટ્ઠાનવિભાગો**તિ તે પુઞ્ઞાદિધમ્મા યેસં પદટ્ઠાનં, તેસં વા યે ધમ્મા પદટ્ઠાનં, તબ્બિભાગો. **યેસં સુત્તાન**ન્તિ મૂલપદટ્ઠાનભૂતાનં સંકિલેસભાગિયાદીનં ચતુન્નં સુત્તાનં વસેન. અસઙ્કરવવત્થાનેન હિ એતેસુ સુત્તેસુ સાતિસયં ધમ્મા વિભત્તા નામ હોન્તિ. તેનાહ ‘‘**વિસેસતો**’’તિ. યદિ એવં કસ્મા વાસનાભાગિયનિબ્બેધભાગિયસુત્તાનિ એવેત્થ ગહિતાનીતિ? નયિદમેવં નિક્ખમનપરિયોસાનભાવેન ઇતરેસમ્પિ ગહિતત્તા. યતો હિ નિસ્સટા વાસનાભાગિયા ધમ્મા, તે સંકિલેસભાગિયા. યંપરિયોસાના નિબ્બેધભાગિયા ધમ્મા, તે અસેક્ખભાગિયાતિ દ્વયગ્ગહણેનેવ ઇતરમ્પિ દ્વયં ગહિતમેવ હોતિ. તેનાહ ‘‘**ઇમેસં ચતુન્નં સુત્તાનં દેસનાયા**’’તિ. **ઇમાનિ ચત્તારિ સુત્તાની**તિ પાળિયા, વક્ખમાનાય દેસનાય વા ઇતરદ્વયસઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો, ન પટિક્ખેપો.

**તેનેવા**તિ નિયમસ્સ અકતત્તા, તતો ચ તેન તન્નિસ્સિતેન ચ બ્રહ્મચારી ભવતીતિ સિદ્ધં હોતિ. **એવ**-સદ્દો વા સમુચ્ચયત્થો દટ્ઠબ્બો. **સિયા તસ્સ પટિક્ખેપો**તિ તસ્સ અટ્ઠસમાપત્તિબ્રહ્મચરિયસ્સ સિયા પટિક્ખેપો. એવં સતિ સાવસેસા દેસના સિયા.

તદઙ્ગાદિપ્પહાનદ્વયં પદટ્ઠાનભૂતં ઇધ ગણનૂપગં ન હોતીતિ ‘‘**સમુચ્છેદપટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનાનં વસેના**’’તિ વુત્તં. તથા હેત્થ કેચિ ‘‘તેનેવા’’તિ પઠન્તિ. ‘‘**તેનેવ બ્રહ્મચરિયેનાતિ પઠન્તી**’’તિ ઇદં ‘‘સંવરસીલે ઠિતો’’તિ (નેત્તિ॰ ૩૩) એત્થ વુત્તં પાળિવિકપ્પં સન્ધાય વદતિ. ‘‘**યસ્મા...પે॰... વક્ખતી**’’તિ ઇદં પચ્છિમપાઠસ્સેવ યુત્તતાય કારણવચનં.

કથં મન્તાતિ? અનિબ્બેધસભાવત્તા મહગ્ગતપુઞ્ઞાનં ન નિબ્બેધભાગિયસુત્તેન સઙ્ગહો, વાસનાભાગિયત્તા પન વાસનાભાગિયસુત્તેનેવ સઙ્ગહોતિ. તદુપસઙ્ગા હિ પચ્છિમો એવ પાઠો યુત્તતરો. ઇતરથા સાવસેસા દેસના ભવેય્ય. તેનાહ "**ન હિ…પે॰… દેસેતી**"તિ.

સંકિલેસભાગિયઅસેક્ખભાગિયાનં પરતો વક્ખમાનત્તા વુત્તં "**વક્ખમાનાનં…પે॰… વસેના**"તિ. "**સબ્બતો**"તિ ઇદં પુબ્બપરાપેક્ખં. તસ્સ પરાપેક્ખતાય "સબ્બતોભાગેન એકાદસસુ ઠાનેસુ પક્ખિપિત્વા"તિ અટ્ઠકથાયં યોજિતં. તત્થ પદાદિકે વિચયહારપદત્થે સન્ધાય "**એકાદસસુ ઠાનેસૂ**"તિ વુત્તં. પુબ્બપેક્ખતાય પન "સબ્બતોભાગેન દેસનાય ફલેના"તિઆદિના યોજેતબ્બં.

સંકિલેસભાગિયાનં તણ્હાસંકિલેસાદિના દેસનાનયો વેદિતબ્બો. **ફલં** અપાયદુક્ખેન મનુસ્સેસુ દોભગ્ગિયેન. અસેક્ખભાગિયાનં અસેક્ખેહિ સીલક્ખન્ધાદીહિ દેસનાનયો. **ફલં** અગ્ગફલેન ચ અનુપાદિસેસાય ચ નિબ્બાનધાતુયા વેદિતબ્બં. ઇતરેસં પાળિયં વુત્તમેવ. કામરાગબ્યાપાદઉદ્ધમ્ભાગિયસંયોજનગ્ગહણેન સંકિલેસભાગિયાનં, વિરાગગ્ગહણેન અસેક્ખગ્ગહણેનેવ ચ અસેક્ખભાગિયાનં વક્ખમાનત્તા વુત્તં "**વક્ખમાનાનં… પે॰… વસેના**"તિ. પદપદત્થવિચારયુત્તિનિદ્ધારણમુખેન ધમ્મવિભત્તિઆદિવિચારો કાતબ્બોતિ દસ્સેતું પાળિયં "**વિચયેન…પે॰… તબ્બાની**"તિ વુત્તન્તિ અટ્ઠકથાયં "**વિચયેન…પે॰… દસ્સેતી**"તિ વુત્તં.

૩૪. **એવન્તિ** ઇતિ. **ધમ્મે**તિ વુત્તસભાગધમ્મે. **સાધારણાસાધારણભાવેહી**તિ સામઞ્ઞવિસેસેન વિસિટ્ઠેહિ. **દ્વે ધમ્મા સાધારણા**તિ દ્વે ઇમે ધમ્મા યેહિ સભાગધમ્મા સાધારણા નામ હોન્તિ. કતમે દ્વે? નામં, વત્થુ ચ. તત્થ **નામં** નામપઞ્ઞત્તિ, તંમુખેનેવ સદ્દતો તદત્થાવગમો. સદ્દેન ચ સામઞ્ઞરૂપેનેવ તથારૂપસ્સ અત્થસ્સ ગહણં, ન વિસેસરૂપેન, તસ્મા સદ્દવચનીયા અત્થા સાધારણરૂપનામાયત્તગહણીયતાય નામસાધારણા વુત્તા. **વત્થૂ**તિ પવત્તિટ્ઠાનં. યત્થ હિ યે ધમ્મા પવત્તન્તિ, તેસં સબ્બેસં તે ધમ્મા સાધારણાતિ પવત્તિટ્ઠાનસઙ્ખાતાનં વત્થૂનં સાધારણા. યસ્મા પનિદં દ્વયં તેસં ધમ્માનં સાધારણભાવે પકતિભૂતં સભાવભૂતં, તસ્મા વુત્તં "**દ્વે ધમ્માતિ દુવે પકતિયો**"તિ. **એકસન્તતિપતિતતાયા**તિ સમાનસન્તતિપવત્તિયા. તેનાહ "**સમાનવત્થુકા**"તિ. દસ્સનપહાતબ્બાનઞ્હિ યથા મિચ્છત્તનિયતસત્તા પવત્તિટ્ઠાનં, એવં અનિયતાપીતિ ઉભયે હિ તે સમાનવત્થુકા. એસ નયો ઇતરેસુપિ. સક્કાયદિટ્ઠિવિચિકિચ્છાસીલબ્બતપરામાસા હિ ભિન્નસભાવાપેતે ધમ્મા દસ્સનેન પહાતબ્બતં નાતિવત્તન્તીતિ તે નામસામઞ્ઞતં પત્તા, રૂપરાગાદયો ચ ભાવનાય પહાતબ્બતન્તિ આહ "**પહાનેકટ્ઠા નામસાધારણા**"તિ. યથા પન "વત્થૂનં સાધારણા વત્થુસાધારણા"તિ અયમત્થો લબ્ભતિ, એવં "વત્થુના સાધારણા વત્થુસાધારણા"તિ અયમ્પિ અત્થો લબ્ભતીતિ દસ્સેન્તો "**સહજેકટ્ઠા વત્થુસાધારણા**"તિ આહ. તે હિ અઞ્ઞમઞ્ઞં કુસનાદિસભાવતો ભિન્નાપિ યસ્મિં પવત્તન્તિ, તેન વત્થુના સાધારણા નામ હોન્તિ. એત્થ ચ લબ્ભમાનમ્પિ કુસલાદિનામસાધારણં અનામસિત્વા વત્થુસાધારણા તાવ યોજિતાતિ વેદિતબ્બા. **પટિપક્ખાદીહી**તિ **આદિ**સદ્દેન સમાનફલતાસહબ્યતાદિકે સઙ્ગણ્હાતિ. **સેસપદેસૂ**તિ "પુથુજ્જનસ્સા"તિઆદિવાક્યેસુ. કથં? તત્થ હિ પુથુજ્જનસ્સ, સોતાપન્નસ્સ ચ સમ્ભવતો અનાગામિનો, અરહતો ચ અસમ્ભવતોતિઆદિના યોજેતબ્બં.

**કથં તે ઓધિસો ગહિતા**તિ કેનાકારેન તે "સાધારણા"તિ વુત્તધમ્મા ભાગસો ગહિતા. "અમુકસ્સ, અમુકસ્સ ચા"તિ અયઞ્હેત્થ અત્થો. સામઞ્ઞભૂતા ધમ્મા **સાધારણા** નામ, એવં સન્તે કથં તેસં મિચ્છત્તનિયતાનિયતાદિવસેન વિભાગેન પવત્તિટ્ઠાનતા વુચ્ચતિ, ન વત્તબ્બન્તિ અધિપ્પાયો. અથ વિભાગેન તં વત્તબ્બં, નનુ તે સાધારણાતિ ન વત્તબ્બમેવાતિ? એવં સાધારણાતિ મિચ્છત્તનિયતાનં, અનિયતાનન્તિ ઇમેસં

ઉભયેસંયેવ તે ધમ્મા સાધારણા. તેનાહ – "**ન સબ્બસત્તાનં સાધારણતાય સાધારણા**"તિ. "**યસ્મા**"તિઆદિના તત્થ કારણમાહ, તેનેતં દસ્સેતિ ''કેચિ ધમ્મા કેસઞ્ચિદેવ ધમ્માનં સાધારણા હોન્તિ, અઞ્ઞેસં અસાધારણા''તિ. તેનાહ "**પટિનિયતઞ્હિ તેસં પવત્તિટ્ઠાન**"ન્તિ.

**ઇતરથા**તિ અનિયતપવત્તિટ્ઠાનતાય સબ્બેસં સાધારણા, અસાધારણા વા સિયું, તથા સતિ. **તથા વોહારો**તિ ''સાધારણા, અસાધારણા''તિ ચ અયં વોહારો સામઞ્ઞા એવ ન ભવેય્ય. **એતે એવ ધમ્મા**તિ ''સાધારણા''તિ વુત્તધમ્મા એવ. **એવન્તિ** ''મિચ્છત્તનિયતાન''ન્તિઆદિના વુત્તપ્પકારેન. **નિયતવિસયા** પરિચ્છિન્નપ્પવત્તિટ્ઠાના. "**યોપી**"તિઆદિ પુગ્ગલાધિટ્ઠાનેન વુત્તસ્સેવત્થસ્સ પાકટકરણં. "**ન હી**"તિઆદિના અન્વયતો, બ્યતિરેકતો ચ તમેવત્થં વિભાવેતિ. **સેસેપી**તિ ''ભાવનાપહાતબ્બા''તિ એવમાદિમ્હિપિ.

**પચ્ચત્તનિયતો**તિ પાટિપુગ્ગલિકો. **ઇતરસ્સા**તિ અપચ્ચત્તનિયતસ્સ. **તથા**તિ અસાધારણભાવેન. કોચિ ધમ્મો કઞ્ચિ ધમ્મં ઉપાદાય સાધારણોપિ સમાનો તદઞ્ઞં ઉપાદાય અસાધારણોપિ હોતીતિ આહ "**સાધારણાવિધુરતાયા**"તિ. તેનાહ "**તં તં ઉપાદાયા**"તિઆદિ. તથા હિ ''ધમ્મતા''તિ વુત્તપઠમમગ્ગટ્ઠતા દીપિતા, તાદિસાનં એવ અનેકેસં અરિયાનં વસેન સાધારણાતિ . **પઠમસ્સા**તિ અટ્ઠમકસ્સ. **દુતિયસ્સા**તિ સોતાપન્નસ્સ. પુન **અટ્ઠમકસ્સા**તિ ''અટ્ઠમકસ્સ, અનાગામિસ્સ ચા''તિ એત્થ વુત્તઅટ્ઠમકસ્સ. તેનાહ "**અનાગામિમગ્ગટ્ઠસ્સા**"તિ. અગ્ગફલટ્ઠતો પટ્ઠાય પટિલોમતો ગણિયમાનો પઠમમગ્ગટ્ઠો **અટ્ઠમકો**, મગ્ગટ્ઠતાય, પહીયમાનકિલેસતાય ચ સબ્બેપિ મગ્ગટ્ઠા અટ્ઠમકા વિયાતિ **અટ્ઠમકા**, ''એકચિત્તક્ખણતો ઉદ્ધં ન તિટ્ઠતીતિ **અટ્ઠમકો**"તિ અપરે નિરુત્તિનયેન. ''સેક્ખા''તિ નામં સાધારણન્તિ સમ્બન્ધો. **ઇતરેસૂ**તિ ''ભબ્બાભબ્બા''તિ વુત્તેસુ અનરિયેસુ. તેનાહ પાળિયં "**હીનુક્કટ્ઠમજ્ઝિમં ઉપાદાયા**"તિ.

**નિયામાવક્કન્તિયા**તિ અવક્કન્તનિયામતાય. **ઞાણુત્થરસ્સા**તિ ઞાણાધિકસ્સ. **તથાવિધપચ્ચયસમાયોગે**તિ ઞાણવિસેસપચ્ચયસમવાયે. યથા હિ ઞાણબલેન દન્ધાભિઞ્ઞતા ન હોતિ, એવં પટિપદાપટિપન્નોપિ સુખેન વિસોસીયતીતિ. સા હિ સુખાપટિપદા ખિપ્પાભિઞ્ઞા તંસમઙ્ગિનો ઞાણુત્તરત્તા વિપસ્સનાય પદટ્ઠાનન્તિ વુત્તા.

ધમ્મતો અનપેતા ચિન્તા **ધમ્મચિન્તા**, યોનિસોમનસિકારેન પવત્તિતત્તા ધમ્મેસુ ચિન્તા, **ધમ્મો** વા ઞાણં, તસ્મા ધમ્માવહા ચિન્તા **ધમ્મચિન્તા**, ચિન્તામયઞાણસ્સ હેતુભૂતા ચિન્તાતિ અત્થો.

પાળિયં સુતમયપઞ્ઞાગ્ગહણેન ''યે તે ધમ્મા આદિકલ્યાણા...પે॰... તથારૂપાસ્સ ધમ્મા બહુસ્સુતા હોન્તી''તિઆદિ (અ॰ નિ॰ ૮.૨) સુત્તપદસઙ્ગહો અત્થો પરિગ્ગહિતો, તથા યોનિસોમનસિકારગ્ગહણેન ''સો 'અનિચ્ચ'ન્તિ યોનિસો મનસિ કરોતી''તિઆદિના વુત્તો ઉપાયમનસિકારો પરિગ્ગહિતો. સમ્માદિટ્ઠિગ્ગહણેન ''સમ્માદિટ્ઠિં ભાવેતિ વિવેકનિસ્સિત''ન્તિઆદિના વુત્તા સમ્માદિટ્ઠિ પરિગ્ગહિતાતિ દસ્સેન્તો આહ "**અથ ખો...પે॰... દસ્સેતુ**"ન્તિ. **સેસન્તિ** ''ધમ્મસ્વાક્ખાતતા''તિ એવમાદિ.

યસ્સ ચ પુબ્બે અત્થો ન સંવણ્ણિતો, તત્થ કલ્યાણમિત્તતાય આયતનગતો પસાદો, ચિત્તવૂપસમો ચ ફલન્તિ દસ્સેન્તો "**સપ્પુરિસ...પે॰... પદટ્ઠાન**"**ન્તિ આહ. અત્તસમ્માપણિહિતત્તા પાપજેગુચ્છિનિબ્બિદાદિબહુલોવ હોતીતિ દસ્સેન્તો આહ** ''અત્થ...પે॰... પદટ્ઠાન''ન્તિ. ધમ્મો સ્વાક્ખાતો આદિતો પટ્ઠાય યાવ પરિયોસાના સબ્બસમ્પત્તિપારિપૂરિહેતૂતિ દસ્સેન્તો "**ધમ્મસ્વાક્ખાતતા...પે॰... પદટ્ઠાન**"ન્તિ આહ. કુસલમૂલરોપના હિ

સમાપત્તિપરિયોસાનાતિ . **સઙ્ઘસુટ્ઠુતાય** સઙ્ઘસ્સ સુટ્ઠુભાવાય સઙ્ઘસ્સ સપ્પતિસ્સતાય ''સુટ્ઠુ, ભન્તે''તિ વચનસમ્પટિચ્છનભાવાય. ઇતરં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

વિભત્તિહારવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૯. પરિવત્તનહારવિભઙ્ગવણ્ણના

૩૫. **સમ્માદિટ્ઠિસ્સ...પે॰... નિજ્જિણ્ણા ભવતી**તિ એત્થ યથા મગ્ગસમ્માદિટ્ઠિવસેનત્થો વુત્તો, એવં કમ્મસ્સકતાકમ્મપથસમ્માદિટ્ઠીનમ્પિ વસેન અત્થો લબ્ભતેવ. કમ્મપથકથા હેસા. **યથાવુત્તેનાકારેના**તિ ''અવિમુત્તાવ સમાના''તિ, ''અવિમુત્તિય''ન્તિ ચ વુત્તપ્પકારેન. **મિચ્છાભિનિવેસવસેના**તિ અસમ્માસમ્બુદ્ધં એવ સમ્માસમ્બુદ્ધોતિ, અનિય્યાનિકં એવ નિય્યાનિકોતિ, અસન્તં એવ પન સન્તન્તિ, અનરિયં એવ અરિયોતિ વિપરીતાભિનિવેસવસેન . **મિચ્છાધિમોક્ખો**તિ અયાથાવપસાદો, અયાથાવસન્નિટ્ઠાનં વા. ઉપ્પન્નમોહો મિચ્છાવિમુત્તિઞાણદસ્સનન્તિ સમ્બન્ધો.

૩૬. વાદાનં વા અનુવાદા **વાદાનુવાદા,** તેસં વાદાનં ઉપાદાતિ અત્થો. **વાદાનુપવત્તિયો**તિ વાદાનં દોસાનં અનુપવત્તિયો.

**અન્તદ્વયપરિવત્તન**ન્તિ કામસુખઅત્તકિલમથાનુયોગસઙ્ખાતસ્સ અન્તદ્વયસ્સ પટિપક્ખવસેન પરિવત્તનં.

**એતેસુપિ વારેસૂ**તિ ''નિય્યાનિકો ધમ્મો તેસં અધમ્મો, સુખો તેસં અધમ્મો''તિ ચ ઇમેસુ વારેસુ. **વુત્તનયેના**તિ યદિ અત્તપરિતાપનં અત્તનો દુક્ખાપનં ધમ્મો, ધમ્મસ્સ પટિવિરુદ્ધો અધમ્મો સિયા, દુક્ખસ્સ ચ સુખપટિવિરુદ્ધન્તિ ઝાનમગ્ગફલસુખસ્સ, અનવજ્જપચ્ચયપરિભોગસુખસ્સ ચ તેસં અધમ્મભાવો આપજ્જતીતિ એવં વત્તબ્બા. **''યં યં વા પનાતિઆદિના''**તિ ઇદં અવસેસપાઠામસનં. એત્થ **યં યં વા પન ધમ્મ**ન્તિ યં વા તં વા ધમ્મં, કુસલં વા અકુસલં વા ઇટ્ઠં વા અનિટ્ઠં વાતિ વુત્તં હોતિ. **રોચયતિ વા ઉપગચ્છતિ વા**તિ ચિત્તેન રોચતિ, દિટ્ઠિયા ઉપગચ્છતીતિ. **તસ્સ તસ્સ ધમ્મસ્સ યો પટિપક્ખો**તિ તસ્સ તસ્સ રુચિતસ્સ, ઉપગતસ્સ વા ધમ્મસ્સ યો પટિપક્ખો નામ. **સ્વસ્સ અનિટ્ઠતો અજ્ઝાપન્નો ભવતી**તિ યો ધમ્મો અસ્સ રુચિતસ્સ, ઉપગતસ્સ વા ધમ્મસ્સ અનિટ્ઠતો પચ્ચનીકતો અબ્ભુપગતો હોતિ, તેન પટિપક્ખેન દેસનાય પરિવત્તનં પરિવત્તનો હારોતિ અત્થો. તેનાહ **''પટિપક્ખસ્સ લક્ખણં વિભાવેતી''**તિ.

પરિવત્તનહારવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૧૦. વેવચનહારવિભઙ્ગવણ્ણના

૩૭. **અઞ્ઞમઞ્ઞેહી**તિ અઞ્ઞેહિ અઞ્ઞેહિ. **આયતિ**ન્તિ પચ્ચવેક્ખણકાલે. **કથઞ્ચીતિ** યેન કેનચિ પકારેન, પઠમં વુત્તેન પરિયાયેન અપ્પટિવિજ્ઝન્તો અપરેન પરિયાયેન પટિવિજ્ઝેય્યાતિ અધિપ્પાયો. પરિયાયવચનં નિદ્દિસતીતિ સમ્બન્ધો. એવં સબ્બત્થ. **તસ્મિં ખણે**તિ પરિયાયવચનસ્સ વુત્તક્ખણે. **વિક્ખિત્તચિત્તાન**ન્તિ આરમ્મણન્તરેહિ વિવિધખિત્તચિત્તાનં . **અઞ્ઞવિહિતાન**ન્તિ અઞ્ઞં ચિન્તેન્તાનં. કસ્મા પન અઞ્ઞેન પરિયાયેન તદત્થાવબોધનં, નનુ તેન વુત્તે દળ્હીકરણં હોતીતિ ચોદનં સન્ધાયાહ **''તેનેવા''**તિઆદિ. તત્થ **તદઞ્ઞેસ**ન્તિ તેહિ વિક્ખિત્તચિત્તાદીહિ અઞ્ઞેસં, યેહિ પઠમં વચનં સમ્મદેવ ગહિતં. **તત્થા**તિ વુત્તવચનેનેવ પુનપ્પુનં વચને.

અધિગતઅન્વત્થતાય પુનરુત્તિ **પરિવજ્જનત્થં** વિસેસનભાવેન **તાહિ તાહિ સઞ્ઞાહિ**પિ અયમ્પિ સદ્દો ઇમસ્સત્થસ્સ વાચકો, અયમ્પિ સદ્દો ઇમસ્સત્થસ્સ વાચકોતિ પઞ્ઞાપનેહિ. દેસેતબ્બસ્સ તસ્સ તસ્સ અત્થસ્સ અત્તનો ચિત્તે **ઉપનિબન્ધનં** ઠપનં. **તત્થા**તિ ધમ્મનિરુત્તિપટિસમ્ભિદાયં. **બીજાવાપનં** હેતુસમ્પાદનં.

એવં ભગવતો પરિયાયદેસનાયં અનેકાનિ પયોજનાનિ વત્વા ઇદાનિ અત્તનો સમ્માસમ્બુદ્ધતાય એવં તથાગતા બુદ્ધલીલાય અનેકેહિ પરિયાયેહિ ધમ્મં દેસેન્તીતિ દસ્સેન્તો "**કિં બહુના**"તિઆદિમાહ.

પાળિયં "**પિહા નામ યા વત્તમાનસ્સ અત્થસ્સ પત્થના**"તિ પચ્ચુપ્પન્નવિસયતં દસ્સેત્વા પુન અનાગતવિસયતં દસ્સેતું "**સેય્યતરં વા**"તિઆદિ વુત્તન્તિ "**અનાગતપચ્ચુપ્પન્નત્થવિસયા તણ્હા પિહા**"તિ આહ.

**અત્થનિપ્ફત્તિપટિપાલના**તિ ઇમસ્મિં વા પદે પિહાય એવત્થવસેન અનાગતપચ્ચુપ્પન્નત્થવિસયભાવદીપનતો.

**ધમ્મારમ્મણેનેવ સઙ્ગહિતા** "ધમ્મારમ્મણ"ન્ત્વેવ ગહણં ગતા. **ચતુવીસતિ પદાની**તિ એત્થ ગેહસિતદોમનસ્સૂપવિચારાદીનં ચતુન્નં છક્કાનં વસેન ચતુવીસ કોટ્ઠાસા.

૩૮. **સાયેવ પત્થનાકારેન ધમ્મનન્દીતિઆદિમાહા**તિ એત્થ અયમત્થો – સા એવ પત્થનાકારેન પવત્તિયા આસાદિપરિયાયેન વુત્તા તણ્હા રૂપાદિધમ્મેસુ નન્દનટ્ઠેન **ધમ્મનન્દી**. તેસં એવ પિયાયનટ્ઠેન **ધમ્મપેમં**. ગિલિત્વા પરિનિટ્ઠપેત્વા ઠાનતો **ધમ્મજ્ઝોસાન**ન્તિ.

**ઇમિનાપી**તિ ન કેવલં "પઞ્ઞા પજાનના"તિઆદિઆવેણિકપરિયાયેનેવ વેવચનં વત્તબ્બં, અથ ખો ઇમિના આધિપતેય્યાદિસાધારણપરિયાયેનપિ વેવચનં વત્તબ્બન્તિ અત્થો. **ઇમિનાવ નયેના**તિ એતેન પરિયાયવચનેન . ન હિ દેસનત્થસાધનં "ઇતિપિ સો ભગવા"તિઆદિપાળિનયદસ્સનન્તિ દસ્સેતિ. **બલનિપ્ફત્તિગતો**તિઆદીસુ દસસુ તથાગતબલેસુ નિપ્ફત્તિં પારિપૂરિં ગતો. સમ્બોધિપહાનન્તરાયદેસના વિસેસચોદનાસુ વિસારદભાવસઙ્ખાતાનિ ચત્તારિ ઞાણાનિ પત્તો અધિગતોતિ **વેસારજ્જપ્પત્તો**.

લોભજ્ઝાસયાદિઅજ્ઝાસયં વિસેસેન અતિવત્તોતિ **અજ્ઝાસયવીતિવત્તો**. અતીતહેતુસઙ્ખેપાદિસઙ્ખેપવિરહિતતાય **અસઙ્ખેપસ**ઙ્ખાતં નિબ્બાનં, અકુપ્પધમ્મતાય ગુણેહિ વા અસઙ્ખેપં અસઙ્ખ્યેય્યં ગતો ઉપગતોતિ **અસઙ્ખેપગતો**. સેસં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ. **ઉદ્ધેય્ય**ન્તિ ઉદ્ધરિતબ્બં.

ધમ્માનુસ્સતિયં એવં અત્થો દટ્ઠબ્બોતિ સમ્બન્ધો. સંસારદુક્ખતો પાતિ, સન્તેન સુખેન રમેતિ યાતિ વા **પારં**.

**અભૂતપુબ્બત્તા**તિ અનુપ્પન્નપુબ્બત્તા, તેનસ્સ નિચ્ચતંવ વિભાવેતિ કેનચિ દેવતોપસગ્ગાદિના અનુપસજ્જનીયત્તા અનુપસટ્ઠત્તા.

"**દુપ્પસ્સ**"ન્તિપિ પાળિ, દુરધિગમન્તિ અત્થો. **ગુણસોભાસુરભિભાવેના**તિ ગુણેહિ સોભાય, સુગન્ધિભાવેન ચ.

યથા અક્ખણવેધી પુગ્ગલો સિપ્પનિપ્ફત્તિયા રત્તન્ધકારતિમિસાય અચિરક્ખણાલોકેન અતિસુખુમમ્પિ દૂરગતં લક્ખં વિજ્ઝતિ, એવં અરિયસાવકો સીલસમ્પત્તિયા અતિસુખુમં નિબ્બાનં ચતુસચ્ચધમ્મં એકપટિવેધેનેવ

પટિવિજ્ઝતીતિ આહ "**સિપ્પઞ્ચ સીલં અક્ખણવેધિતાયા**"તિ. **લોકિકન્તિ** નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં લોકુત્તરધમ્મઓલોકનસ્સાપિ અધિટ્ઠાનભાવતો.

વેવચનહારવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૧૧. પઞ્ઞત્તિહારવિભઙ્ગવણ્ણના

૩૯. **ભગવતો સાભાવિકધમ્મકથાયા**તિ અત્તનો ભાવો **સભાવો**, સભાવેન નિબ્બત્તા, તતો વા આગતાતિ **સાભાવિકા**, સા એવ ધમ્મકથાતિ **સાભાવિકધમ્મકથા**, બુદ્ધાનં સામુક્કંસિકધમ્મકથાતિ અત્થો , તાય કરણભૂતાય ધમ્મદેસનાય અનઞ્ઞત્તેપિ કથાદેસનાનં ઉપચારસિદ્ધેન ભેદેનેવં વુત્તં, અવયવસમુદાયવિભાગેન વા. તેનાહ "**કા ચ પકતિકથાય દેસના? ચત્તારિ સચ્ચાની**"તિ. ઇદઞ્હિ અત્થસ્સ દેસનાય અભેદોપચારં કત્વા વુત્તં. **તસ્સા** દેસનાય પઞ્ઞાપના. **અયં પઞ્ઞત્તિહારો**તિ સઙ્ખેપેનેવ પઞ્ઞત્તિહારસ્સ સરૂપમાહ. **સા**તિ યથાવુત્તદેસના. **તથા તથા**તિ યથા યથા સચ્ચાનિ દેસેતબ્બાનિ, તથા તથા. કથઞ્ચેતાનિ દેસેતબ્બાનિ? પરિઞ્ઞેય્યાદિપ્પકારેન. **યથાધિપ્પેતન્તિ** અધિપ્પેતાનુરૂપં, બોધનેય્યબન્ધવાનં બોધનાધિપ્પાયાનુકૂલન્તિ અત્થો. **અત્થન્તિ** દેસેતબ્બત્થં, દુક્ખાદિઅત્થમેવ વા. **નિક્ખિપતી**તિ પતિટ્ઠાપેતિ. યતો ''ચત્તારો સુત્તનિક્ખેપા''તિઆદિ (મ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.મૂલપરિયાયસુત્તવણ્ણના) **અટ્ઠકથાસુ** વુચ્ચતિ.

**તત્થા**તિ નિક્ખેપદેસનાયન્તિ અત્થો. **મગ્ગપક્ખિયા**તિ દુક્ખસચ્ચતો બહિકતાતિ અધિપ્પાયો.

**યસ્મિં ઠાને**તિ યસ્મિં ભવાદિસઙ્ખાતે ઠાને. **યથાવુત્તા દેસના**તિ ચતુરાહારપટિબદ્ધરાગાદિમુખેન વટ્ટદીપની વુત્તપ્પકારા દેસના.

૪૧. **તેપરિવટ્ટવસેના**તિ એત્થાપિ ''સચ્ચેસૂ''તિ યોજેતબ્બં. પરિઞ્ઞાપઞ્ઞત્તીતિ આહાતિ સમ્બન્ધો. **અજ્ઝત્તરતો, સમાહિતો**તિ પદદ્વયેન સમાધાનવિસિટ્ઠં અજ્ઝત્તરતતાભાવનં દીપેતિ ગોચરજ્ઝત્તતાદીપનતો. કેવલો હિ અજ્ઝત્તસદ્દો અજ્ઝત્તજ્ઝત્તગોચરજ્ઝત્તેસુપિ વત્તતિ. અજ્ઝત્તરતતાવિસિટ્ઠઞ્ચ સમાધાનં સાતિસયં ચિત્તટ્ઠિતિં દીપેતીતિ ઇમમત્થં દસ્સેતિ "**સમાધાનવિસિટ્ઠસ્સા**"તિઆદિના.

**આસજ્જનટ્ઠેના**તિ આસઙ્ગનટ્ઠેન. **તથા દસ્સનન્તિ** અતથાભૂતસ્સાપિ ભબ્બરૂપસ્સ વિય અત્તનો વિદંસનં. **અલક્ખિકો**તિ વિલક્ખિકો.

**કામાનન્તિ** કામાવચરધમ્માનં. **રૂપાનન્તિ** રૂપાવચરધમ્માનં. **નિસ્સરણન્તિ** કામાનં રૂપાવચરધમ્મા નિસ્સરણં, તેસં અરૂપાવચરધમ્મા નિસ્સરણં. **એવં તંસભાવાનન્તિ** સઉત્તરસભાવાનં. **તથા**તિ યથા સઙ્ખતધમ્માનં નિસ્સરણભાવતો, કિલેસસમુચ્છેદકસ્સ અરિયમગ્ગસ્સ આરમ્મણભાવતો ચ અત્થેવ અસઙ્ખતા ધાતુ, તથા વુચ્ચમાનેનાપિ કારણેન અત્થેવ અસઙ્ખતા ધાતૂતિ દસ્સેતિ. **કત્થચિ વિસયે**તિ અસઙ્ખતધાતું સન્ધાય વદતિ. **અવિપરીતત્થો**તિ ભૂતત્થો. ''યતો ખો ભો અયં અત્તા પઞ્ચહિ કામગુણેહિ સમપ્પિતો સમઙ્ગીભૂતો પરિચારેતિ, એત્તાવતા ખો ભો અયં અત્તા પરમદિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનપ્પત્તો હોતિ (દી॰ નિ॰ ૧.૯૪), સપકટ્ઠનિબ્બાનભાવિનો''તિ ચ એવમાદીસુ ઉપચારવુત્તિસબ્ભાવતો. **યથા તં સીહસદ્દો**તિ યથા ''સીહો માણવકો''તિઆદિના માણવકાદીસુ ઉપચારવુત્તિના વત્તમાનો મિગરાજે ભૂતત્થવિસયે દિટ્ઠો, એવં નિબ્બાનસદ્દોપિ કામગુણરૂપજ્ઝાનસમઙ્ગિતાસુ

ઉપચારવુત્તિયા વત્તમાનો કત્થચિ વિસયે અવિપરીતત્થો. યત્થ ચ વિસયે અવિપરીતત્થો, સા અસઙ્ગતા ધાતુ. હત્થતલે સઆમલકં વિય ઞેય્યં પચ્ચક્ખતો પસ્સન્તસ્સ એકપ્પમાણસ્સ સત્થુવચનમેવેત્થ પમાણન્તિ દસ્સેન્તો “**કિં વા એતાય યુત્તિચિન્તાયા**”તિઆદિમાહ. “**પટિઞ્ઞાતસ્સ અત્થસ્સ સિદ્ધિયા પકાસનાપઞ્ઞત્તી**”તિ નિગમં સન્ધાયાહાતિ.

પઞ્ઞત્તિહારવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૧૨. ઓતરણહારવિભઙ્ગવણ્ણના

૪૨. **ઇન્દ્રિયેહી**તિ કરણે કરણવચનં ‘‘મગ્ગેન ગચ્છતી’’તિઆદીસુ વિય, ‘‘ફરસુના છિન્દતી’’તિ એવમાદીસુ વિય ચ. **ઓતરણા**તિ અનુપ્પવેસના.

પઞ્ઞાક્ખન્ધે સઙ્ગણ્હનવસેન સમ્માસઙ્કપ્પો વિયાતિ યોજના. અધિચિત્તઅનુયુત્તાનં સદ્દહનુસ્સહનુપટ્ઠાનસમાદહનેહિ સદ્ધાદીસુ ઉપકરોન્તેસુ એવ પઞ્ઞા દસ્સનકિચ્ચં સાધેતીતિ દસ્સેન્તો “**સદ્ધા..પે॰... વુત્તાની**”તિ આહ. **નો ચ ભવઙ્ગા**તિ તેસં સઙ્ખારાનં પવત્તિકારણતાભાવં દસ્સેતિ.

૪૩. **તથા વુત્તો**તિ ‘‘નિસ્સયો’’તિ વુત્તો. **ચેતનાસીસેન તણ્હં એવ વદતિ** ચેતનાસહચરણતો.

**રત્તસ્સા**તિ મગ્ગેન અસમુચ્છિન્નરાગસ્સ. યેન પુગ્ગલો ‘‘રત્તો’’તિ વુચ્ચતિ, તસ્સ રાગસ્સ સમ્બન્ધિની સુખા વેદના વુત્તા તત્થ તસ્સ અનુસયનતો. તેનાહ “**સુખાય...પે॰... વુત્ત**”ન્તિ. એસ નયો સેસેસુપિ. તેનાહ “**તથા**”તિઆદિ.

**તાનિ એવ ઇન્દ્રિયાની**તિ સુખસોમનસ્સુપેક્ખિન્દ્રિયાનિ. ‘‘સઙ્ખારપરિયાપન્નાની’’તિ વચનં સન્ધાયાહ “**ઇધ વેદનાસીસેન ચેતના વુત્તા**”તિ. ન હિ વેદના સઙ્ખારક્ખન્ધપરિયાપન્ના હોતિ. **તણ્હાય, દિટ્ઠિયા**તિ ચ ઉપયોગે કરણવચનન્તિ દસ્સેન્તો “**તણ્હાયા**”તિઆદિમાહ. ઇદાનિ ઉપયોગવસેનેવ ‘‘તણ્હાયા’’તિઆદીનં અત્થં દસ્સેતું “**યથા વા**”તિઆદિમાહ. તત્થ **સેસધમ્માનન્તિ** તણ્હાવજ્જિતઅવિસિટ્ઠધમ્માનં. **તણ્હાય નિસ્સયભાવે**તિ યદા તણ્હા તેસં નિસ્સયો હોતિ.

**તણ્હાય સેસધમ્માનં પચ્ચયભાવે**તિ યદા સેસધમ્મા તણ્હાપચ્ચયા હોન્તિ. “**કરજકાયસન્નિસ્સિતા**”તિ ઇમિના વેદનાદિક્ખન્ધત્તયનિસ્સિતાપિ ગહિતા કાયપ્પસ્સદ્ધિભાવતો. **કારણભાવન્તિ** પરમ્પરહેતુભાવં. **તણ્હાદિટ્ઠિઉપયેના**તિ દિટ્ઠિઉપયેન ચ દિટ્ઠિસહગતતણ્હાઉપયેન ચ.

“**આગતીતિ ઇધાગતિ, ગતીતિ પેચ્ચભવો**”તિ પદદ્વયેન વુત્તમેવત્થં પાકટતરં કાતું પાળિયં “**આગતિગતીપિ ન ભવન્તી**”તિ વુત્તં. ઇધ **હુરન્તિ દ્વારારમ્મણધમ્મા દસ્સિતા** આસન્નદૂરભાવેહિ દ્વારારમ્મણેહિ વિનિવત્તેત્વા ગહિતત્તા. ઇધ **દ્વારપ્પવત્તધમ્મા** ‘‘ઉભયમન્તરેના’’તિ પદસ્સ અત્થભાવેન વુત્તા. ચતુબ્યૂહહારે પન અનિન્દ્રિયબદ્ધરૂપધમ્મા તથા વુત્તા. **કારણભૂતેન** અનન્તરપચ્ચયભૂતેન, ઉપનિસ્સયપચ્ચયભૂતેન ચ. યે ધમ્મા ઉપાદાય ‘‘અત્તા’’તિ સમઞ્ઞા, **તેસં** વિઞ્ઞાણાદિ**ધમ્માનં** અભાવેન અનુપ્પાદધમ્મતં આપાદિતત્તાતિ અત્થો. “**અનિસ્સિતસ્સ ચલિતં નત્થી**”તિઆદિના પટિલોમતો પચ્ચયભાવો દસ્સિતોતિ દસ્સેન્તો પાળિયં “**એસેવન્તો દુક્ખસ્સાતિ પટિચ્ચસમુપ્પાદો**”તિ વત્વા નનુ ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા’’તિઆદિકો પટિચ્ચસમુપ્પાદોતિ ચોદનં

સન્ધાય યથાવુત્તસ્સ પટિચ્ચસમુપ્પાદભાવં દસ્સેતું “**સો દુવિધો**”તિઆદિના લોકિયલોકુત્તરવસેન પટિચ્ચસમુપ્પાદો વિભત્તો. **તદત્થતાયા**તિ વીતરાગવિમુત્તિઅત્થતાય. **તબ્ભાવ**ન્તિ લોકુત્તરપટિચ્ચસમુપ્પાદભાવં.

ઓતરણહારવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૧૩. સોધનહારવિભઙ્ગવણ્ણના

૪૫. **સોધેતિ નામા**તિ પુચ્છિતમત્થં હત્થતલે ઠપિતઆમલકં વિય પચ્ચક્ખતો દસ્સેન્તો નિગ્ગુમ્બં નિજ્જટં કત્વા વિવરન્તો તબ્બિસયઅઞ્ઞાણસંસયાદિમલાપનયનેન સોધેતિ, એવં સોધેન્તો ચ પદસ્સ અત્થેન અભેદોપચારં કત્વા ‘‘પદં સોધેતિ’’ચ્ચેવ વુચ્ચતિ. તેનાહ “**પદં સોધેતિ નામા**”તિ. પુચ્છાય વિસ્સજ્જનમેવેત્થ સોધનન્તિ આહ “**તદત્થસ્સ વિસ્સજ્જનતો**”તિ. આરભીયતીતિ **આરમ્ભો**, દેસનાય પકાસિયમાનો અત્થો. તેનાહ “**ન તાવ…પે॰… પબોધિતત્તા**”તિ. ઇધ સોધનં નામ પટિચ્છન્નરૂપસ્સ અત્થસ્સ દેસનાનુભાવેન વિવટભાવકરણન્તિ તમત્થં ઉપમાય વિભાવેતું “**અઞ્ઞાણપક્ખન્દાન**”ન્તિઆદિ વુત્તં.

સોધનહારવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૧૪. અધિટ્ઠાનહારવિભઙ્ગવણ્ણના

૪૬. **ધારયિતબ્બા**તિ ઉપધારેતબ્બા, ઉપલક્ખિતબ્બાતિ અત્થો. **વુત્તમેવ** ‘‘સામઞ્ઞવિસેસકપ્પનાય વોહારભાવેન અનવટ્ઠાનતો’’તિઆદિના (નેત્તિ॰ અટ્ઠ॰ ૧૪).

**તં તં ફલ**ન્તિ નિરયાદિં તં તં ફલં. **અઞ્ચિતા**તિ ગતા. **યોની**તિ એકજાતિ. સમાનવસેન મિસ્સીભવતિ એતાયાતિ હિ **યોનિ**, ઉપપત્તિ. **પેચ્ચા**તિ મરિત્વા. **ઉસ્સન્નતાયા**તિ વિતક્કબહુલતાય. ‘‘ઉસ્સન્નત્તા’’તિપિ વદન્તિ. સસ્સતાદીહિ વા ઉસ્સન્નત્તા. અસુરજાતિયા નિબ્બત્તાપનકો **અસુરજાતિનિબ્બત્તનકો**.

**સઞ્ઞા**તિ પઞ્ઞા. પઞ્ઞાપધાના ચ ભાવનાતિ આહ “**પટિસઞ્ઞાય પટિપક્ખભાવનાયા**”તિ.

૪૭. પત્થટભાવેન **પથવી**. સભાવધારણટ્ઠેન, નિસ્સત્તનિજ્જીવટ્ઠેન ચ **ધાતુ**. આપીયતિ, અપ્પાયતીતિ વા **આપો**. તેજનવસેન તિક્ખતાવસેન, દહનવસેન વા **તેજો**. વાયનવસેન વેગગમનવસેન, સમુદીરણવસેન વા **વાયો**. **વીસતિ આકારા**તિ કેસાદયો વીસતિ કોટ્ઠાસા, પકારા વા. કક્ખળલક્ખણાધિકતાય કેસાદી કક્ખળલક્ખણા વુત્તા.

**પાટિયેક્કો પથવીધાતુકોટ્ઠાસો**તિ પથવીકોટ્ઠાસમત્તો, અત્તસુઞ્ઞધમ્મમત્તોતિ અત્થો. **સન્તપ્પતી**તિ એત્થ સરીરપકતિમતિક્કમિત્વા ઉણ્હભાવો સન્તાપો, સરીરદહનવસેન પવત્તો મહાદાહો, અયમેતેસં વિસેસો. **યેન ચ જીરીયતી**તિ એકાહિકાદિજરારોગેન જરીયતીતિ ચ અત્થો યુજ્જતિ. ‘‘સતવારં તાપેત્વા તાપેત્વા ઉદકે પક્ખિપિત્વા ઉદ્ધટસપ્પિ સતધોતસપ્પી’’તિ વદન્તિ. રસરુધિરમંસમેદન્હારુઅટ્ઠિઅટ્ઠિમિઞ્જા **રસાદયો**. કેચિ ન્હારું અપનેત્વા સુક્કં સત્તમં ધાતું વદન્તિ. **વિવેક**ન્તિ વિસુંભાવં, વિસદિસભાવન્તિ અત્થો. વત્થુસઞ્ઞાતો હિ આહારો પરિણામં ગચ્છન્તો પાણભક્ખગહણિપદનિય મુત્તકરીસભાવેહિ વિય અત્તનાપિ વિસદિસરસસઞ્ઞાતં વિસુંભાવં નિબ્બત્તેન્તો તબ્ભાવં ગચ્છતીતિ વુચ્ચતિ, તથા રસાદયોપિ રુધિરાદિકોટ્ઠાસં. તેનાહ “**રસાદિભાવેન વિવેકં ગચ્છતી**”તિ.

**સભાવલક્ખણતો**તિ અસુચિભાવેન લક્ખિતબ્બતો.

**૪૮. યાથાવસરસલક્ખણ**ન્તિ રસિતબ્બોતિ **રસો**, પટિવિજ્ઝિતબ્બો સભાવો, અત્તનો રસો **સરસો**, યાથાવો સરસો, **યાથાવસરસો** યાથાવસરસો એવ લક્ખિતબ્બત્તા લક્ખણન્તિ **યાથાવસરસલક્ખણ**ં. અથ વા **યાથાવસરસલક્ખણ**ન્તિ અવિપરીતં અત્તનો પવત્તિસઙ્ખાતં કિચ્ચઞ્ચેવ પીળનસઙ્ખાતં લક્ખણઞ્ચ. ''ઇદં કિચ્ચં, ઇદં લક્ખણ''ન્તિ અવિજ્જાહેતુ ઞાતું ન સક્કોતિ, તબ્બિસયઞાણુપ્પત્તિં નિવારેન્તી છાદેત્વા પરિયોનન્ધિત્વા તિટ્ઠતીતિ વુત્તા. તેન વુત્તં ''**જાનિતું પટિવિજ્ઝિતું ન દેતી**''તિ. તયિદમસ્સા કિચ્ચન્તિ **કિચ્ચતો કથિતા. કથિતા**તિ ચ વુત્તા, યતો ચ અવિજ્જા અસમ્પટિવેધરસાતિ વુચ્ચતિ. જાયતિ એત્થાતિ **જાતિ**, ઉપ્પત્તિટ્ઠાનં. યદિપિ નિરોધમગ્ગે અવિજ્જા આરમ્મણં ન કરોતિ, તે પન જાનિતુકામસ્સ તપ્પટિચ્છાદનવસેન અનિરોધમગ્ગેસુ નિરોધમગ્ગગ્ગહણસ્સ કારણભાવેન પવત્તમાના તત્થ ઉપ્પજ્જતીતિ વુચ્ચતિ, તેસમ્પિ અવિજ્જાય ઉપ્પત્તિટ્ઠાનતા હોતિ, ઇતરેસં આરમ્મણભાવેન ચાતિ.

**અત્થાનત્થ**ન્તિ હિતાહિતં. **સમ્મોહવિનોદનિયં** પન ''**અત્થત્થ**''ન્તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૨૨૬) વુત્તં, તત્થ અત્થો એવ **અત્થત્થો**તિ અત્થસ્સ અવિપરીતતાદસ્સનત્થં દુતિયેન અત્થસદ્દેન વિસેસનં. ન હિ ઞાણં અનત્થે ''અત્થો''તિ ગણ્હાતીતિ. **કારણાકારણ**ન્તિ એત્થાપિ એવં દટ્ઠબ્બં. **અત્થત્થ**ન્તિ વા આમેડિતવચનં સબ્બેસં અત્થાનં પાકટકરણભાવપ્પકાસનત્થં, ફલં ફલન્તિ અત્થો, હિતપરિયાયેપિ એસેવ નયો. ન્તિ અત્થાનત્થાદિકં. **આકાર**ન્તિ અત્થાદિકારણમેવ.

પટિવિદ્ધસ્સ પુન અવેક્ખના **પચ્ચવેક્ખણા**. દુચિન્તિતચિન્તિતાદિલક્ખણસ્સ બાલસ્સ ભાવો **બાલ્યં**. **સમ્પજાનાતી**તિ સમં પકારેહિ જાનાતિ. બલવમોહો **પમોહો**. સમન્તતો મોહનં **સમ્મોહો**. દુગ્ગતિગામિકમ્મસ્સ વિસેસપચ્ચયત્તા **અવિન્દિયં. વિન્દતી**તિ લભતિ. અનવજ્જધમ્માનં વિજ્જા વિય વિસેસપચ્ચયો ન હોતીતિ **વિન્દિયં ન વિન્દતિ. અયં અવિજ્જાય વેમત્તતા**તિ અયં ''દુક્ખે અઞ્ઞાણ''ન્તિઆદિના કિચ્ચજાતિલક્ખણેહિ વુત્તો અવિજ્જાય અવિસેસો. **વિજ્જા**તિઆદીનં વુત્તનયાનસારેન અત્થો વેદિતબ્બો.

પાસાણસક્ખરવાલિકાવિરહિતા ભૂમિ સણ્હાતિ ''**સણ્હકેના**''તિ વુત્તં.

**તત્તકમેવ કાલ**ન્તિ પઞ્ચકપ્પસતાનિ. વિભૂતં સમતિક્કન્તં રૂપસઞ્ઞાસઙ્ખાતં રૂપં એતાયાતિ **વિભૂતરૂપં**, સમાપત્તિન્તિ પદત્થો. ન હિ કાચિ અરૂપસમાપત્તિ રૂપસઞ્ઞાસહગતા પવત્તીતિ. નિરોધસમાપત્તિયં વત્તબ્બમેવ નત્થિ, તત્થ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિયા વિસું ગહિતત્તા વુત્તં ''**સેસારુપ્પસમાપત્તિયો**''તિ.

દમથં અનુપગચ્છન્તો દુટ્ઠસ્સો **ખલુઙ્કસ્સો. ઉત્તરિદમથાયા**તિ અરિયમગ્ગદમથાય.

**ઇતરો**તિ દુક્ખાપટિપદો ખિપ્પાભિઞ્ઞો, સુખાપટિપદો ચ ખિપ્પાભિઞ્ઞો. **ઉભયતોભાગેહી**તિ રૂપકાયનામકાયભાગેહિ. **ઉભયતો**તિ વિક્ખમ્ભનસમુચ્છેદવિમુત્તિવસેન.

**અનેકોપી**તિ સભાવેન અનેકોપિ. **એકસદ્દાભિધેય્યતાયા**તિ સામઞ્ઞસદ્દાભિધેય્યતાય.

અધિટ્ઠાનહારવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૧૫. પરિક્ખારહારવિભઙ્ગવણ્ણના

૪૯. "**હિનોતી**"તિ પદસ્સ અત્થં દસ્સેન્તો "**કારણભાવં ગચ્છતી**"તિ આહ અનેકત્થત્તા ધાતૂનં. **એતીતિ** આગચ્છતિ, ઉપ્પજ્જતીતિ અત્થો.

**અવિજ્જાયપિ હેતુભાવે**તિ એત્થ અવિજ્જા અનન્તરાય અવિજ્જાય અનન્તરસમનન્તરૂપનિસ્સયનત્થિવિગતાસેવનપચ્ચયેહિ, અનન્તરાય પન સહજાતાય સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતહેતુપચ્ચયેહિ, અસહજાતાય ઉપનિસ્સયકોટિયા એવ પચ્ચયો હોતીતિ વેદિતબ્બં. અત્તનો ફલં કરોતીતિ **કારણન્તિ** આહ "**કારણભાવો ચ ફલાપેક્ખાયા**"તિ.

**નિબ્બત્તિઅત્થો ફલત્થો** ફલસઙ્ખાતો અત્થો.

**યો સભાવો**તિ પુઞ્ઞાદિઅભિસઙ્ખારાનં યો અભિસઙ્ખરણસભાવો, સો હેતુ. **સેસપદેસૂ**તિ વિઞ્ઞાણાદિપદેસુ. **યથાવુત્તપ્પભેદો**તિ ''અસાધારણલક્ખણો હેતૂ''તિઆદિના વુત્તપ્પભેદો. **યો કોચિ પચ્ચયો**તિ જનકાદિભેદં યં કિઞ્ચિ કારણં. **અભિસઙ્ખરણતો**તિ પચ્ચક્ખતો, પરમ્પરાય ચ નિબ્બત્તનતો.

પરિક્ખારહારવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૧૬. સમારોપનહારવિભઙ્ગવણ્ણના

૫૦. **સુત્તેન ગહિતે**તિ સુત્તે વુત્તે. પદટ્ઠાનગ્ગહણં અધિટ્ઠાનવિસયદસ્સનત્થં, વેવચનગ્ગહણં અધિવચનવિભાગદસ્સનત્થન્તિ યોજના. **વિસયાધિટ્ઠાનભાવતો**તિ વિસયસઙ્ખાતપવત્તિટ્ઠાનભાવતો. **વનીયતી**તિ ભજીયતિ. **વનતી**તિ ભજતિ સેવતિ. **વનુતે**તિ યાચતિ, પત્થેતીતિ અત્થો . **પઞ્ચ કામગુણા કામતણ્હાય કારણં હોતિ** આરમ્મણપચ્ચયતાય. **નિમિત્તગ્ગાહો અનુબ્યઞ્જનગ્ગાહસ્સ** કારણં હોતિ ઉપનિસ્સયતાયાતિ એવં સેસેસુપિ યથારહં કારણતા વત્તબ્બા.

૫૧. "**કાયે કાયાનુપસ્સી વિહરાહી**"તિઆદીસુ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા **લક્ખણહારવિભઙ્ગવણ્ણનાયં** (નેત્તિ॰ અટ્ઠ॰ ૨૩) વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. અયં પન વિસેસો – **રૂપધમ્મપરિઞ્ઞાયા**તિ રૂપૂપિકવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિપરિઞ્ઞાય.

''દુક્ખ''ન્તિ પસ્સન્તી સા વેદનાનુપસ્સનાતિ યોજેતબ્બં. **વેદનાહેતુપરિઞ્ઞાયા**તિ ફસ્સપરિઞ્ઞાય. "**વેદનાવસેના**"તિ પદેન અત્તના ઉપ્પાદિતદુક્ખવસેન. **વેદનાપરિઞ્ઞાયા**તિ વેદનૂપિકવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિપરિઞ્ઞાય. **નિચ્ચાભિનિવેસપટિપક્ખતો** અનિચ્ચાનુપસ્સનાયાતિ અધિપ્પાયો. **નિચ્ચસઞ્ઞાનિમિત્તસ્સા**તિ નિચ્ચસઞ્ઞાહેતુકસ્સ. **સઞ્ઞાપરિઞ્ઞાયા**તિ સઞ્ઞૂપિકવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિપરિઞ્ઞાય. પઠમમગ્ગવજ્ઝત્તા અગતિગમનસ્સ વુત્તં "**દિટ્ઠાભિનિવેસસ્સ...પે॰... અગતિગમનસ્સ ચા**"તિ.

**સઙ્ખારપરિઞ્ઞાયા**તિ સઙ્ખારૂપિકવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિપરિઞ્ઞાય.

સમારોપનહારવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિટ્ઠિતા ચ હારવિભઙ્ગવણ્ણના.

## ૧. દેસનાહારસમ્પાતવણ્ણના

“**એવ**”ન્તિઆદિ હારસમ્પાતદેસનાય સમ્બન્ધદસ્સનં. તત્થ પુરિમેન ઉપમાદ્વયેન સુપરિકમ્મકતમણિકોટ્ટિમસદિસી, સુવિરચિતજમ્બુનદાભરણસદિસી ચ પાળિ. તત્થ કતનાનાવણ્ણપુપ્ફૂપહારસદિસી, વિવિધરંસિજાલાસમુજ્જલબદ્ધનાનારતનાવલિસદિસી ચ હારવિભઙ્ગદેસનાતિ દસ્સેતિ. પચ્છિમેન તસ્સ પણીતમહારહે જટાહિ સદ્ધિં દુક્કરતરતં દીપેતિ. યાયં ગાથા વુત્તાતિ યોજના.

**૫૨**. યસ્માયં હારવિભઙ્ગવારો નપ્પયોજેતિ યથાવુત્તેન કારણેન, તસ્મા સા હારવિભઙ્ગવારસ્સ આદિમ્હિ ન પચ્ચામટ્ઠાતિ અધિપ્પાયો . **હારસમ્પાતવારો પન તં પયોજેતી**તિ યસ્મા પન હારસમ્પાતવારો તં ગાથં પયોજેતિ યથાવુત્તેનેવ કારણેન, તસ્મા “**સોળસ...પે॰... આહા**”તિ આહ. **યોજનાનયદસ્સન**ન્તિ યોજનાય નયદસ્સનં.

**તેના**તિ ‘‘તં મચ્ચુનો પદ’’ન્તિ વચનેન. **સબ્બં વિપલ્લાસ**ન્તિ દ્વાદસવિધમ્પિ વિપલ્લાસં. **સામઞ્ઞસ્સ...પે॰... વોહરીયતિ** યત્થ પતિટ્ઠિતં સામઞ્ઞં, સો વિસેસો. અત્થતો પન સઞ્ઞાદયો એવ રૂપાદિવિસયં વિપરીતાકારેન ગણ્હન્તે વિપલ્લાસોતિ દસ્સેન્તો “**સઞ્ઞાવિપલ્લાસો**”તિઆદિમાહ.

ઇન્દજાલાદિવસેન મણિઆદિઆકારેન ઉપટ્ઠહન્તે ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકે અહંમમાદિકારણતાય નિરુત્તિનયેન ‘‘અત્તા’’તિ વુચ્ચમાનો તંબુદ્ધિવોહારપ્પવત્તિનિમિત્તતાય અત્તભાવો સુખાદીનં વત્થુતાય “**અત્તભાવવત્થૂ**”તિ પવુચ્ચતીતિ આહ “**તેહી**”તિઆદિ. **તેસ**ન્તિ ઉપાદાનક્ખન્ધાનં. **વિપલ્લાસાનં પવત્તિઆકારો** ‘‘અસુભે સુભ’’ન્તિઆદિ. **વિસયો** કાયવેદનાચિત્તધમ્મા. **અવિજ્જા ચ...પે॰... એવ** સમ્મોહપુબ્બકત્તા સબ્બવિપલ્લાસાનં. **ચ**-સદ્દો **સુભસુખસઞ્ઞાન**ન્તિ એત્થાપિ આનેત્વા યોજેતબ્બો.

તત્થાયં યોજના – ‘‘અવિજ્જા ચ સુભસુખસઞ્ઞાનં પચ્ચયો એવ, ન તણ્હા એવ, અવિજ્જા સુભસુખસઞ્ઞાનઞ્ચ પચ્ચયો, ન નિચ્ચઅત્તસઞ્ઞાનં એવા’’તિ. એવં સન્તેપિ પુરિમાનં દ્વિન્નં વિપરીતસઞ્ઞાનં તણ્હા, પચ્છિમાનં અવિજ્જા વિસેસપચ્ચયોતિ દસ્સેન્તો આહ “**તથાપી**”તિઆદિ. અવિજ્જાસીસેન ચેત્થ દિટ્ઠિયા ગહણં વેદિતબ્બં. તેનાહ “**દિટ્ઠિનિવુતં ચિત્ત**”**ન્તિ** , “**યો દિટ્ઠિવિપલ્લાસો**”તિ ચ આદિ, યથા ચ અવિજ્જાસીસેન દિટ્ઠિયા ગહણં, એવં દિટ્ઠિસીસેન અવિજ્જાયપિ ગહણં સિયાતિ આહ “**દિટ્ઠિસીસેન અવિજ્જા વુત્તા**”તિ. તણ્હાવિજ્જાસુ સુભસુખસઞ્ઞાનં યથા તણ્હા વિસેસપચ્ચયો, ન એવં અવિજ્જા. નિચ્ચઅત્તસઞ્ઞાનં પન યથા અવિજ્જા વિસેસપચ્ચયો, ન તથા તણ્હાતિ દસ્સેન્તો “**મોહો વિસેસપચ્ચયો**”તિ આહ.

**પચ્છિમાનં દ્વિન્નં...પે॰... હોતી**તિ અતીતંસે તણ્હાભિનિવેસસ્સ બલવભાવાભાવતો. તેનેવ હિ ‘‘સો અતીતં રૂપં અત્તતો સમનુપસ્સતિ’’ચ્ચેવ વુત્તં, ન ‘‘અભિનન્દતી’’તિ. **તણ્હાવિપલ્લાસો**તિ તણ્હં ઉપનિસ્સાય પવત્તો વિપલ્લાસો, ન હિ તણ્હા સયં વિપલ્લાસો. તેનાહ “**તણ્હામૂલકો વિપલ્લાસો**”તિ. **દિટ્ઠાભિનન્દનવસેના**તિ તણ્હુપનિસ્સયદિટ્ઠાભિનન્દનવસેન, યતો સો ‘‘તણ્હાવિપલ્લાસો’’તિ વુત્તો. **એતેના**તિ ‘‘યો તણ્હાવિપલ્લાસો’’તિઆદિપાઠેન. સોળસ સઞ્ઞીવાદા, અટ્ઠ અસઞ્ઞીવાદા, અટ્ઠ નેવસઞ્ઞીનાસઞ્ઞીવાદા, પઞ્ચ પરમદિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનવાદા ચ, યથા અત્તનો ગતાય, નિબ્બાનપ્પત્તિયા ચ પરિકપ્પવસેન સુભસુખાકારગ્ગાહિનો, ન એવં સત્ત ઉચ્છેદવાદાતિ આહ “**યેભુય્યેના**”તિ. **પટિપક્ખવસેનપી**તિ વિસુદ્ધિવસેનપિ. યાવ હિ ઉપક્કિલેસા, તાવ ચિત્તં ન વિસુજ્ઝતેવ. યદા ચ તે પહીના, તદા વિસુદ્ધમેવ. તેનાહ “**ન હી**”તિઆદિ. ‘‘અરક્ખિતેન

ચિત્તેના''તિ પાળિં નિક્ખિપિત્વા વિપલ્લાસમુખેનેવ દેસનાય નિદ્ધારિયમાનત્તા વુત્તં "**યથાનુસન્ધિનાવ ગાથં નિક્ખિપેતુ**"ન્તિ.

**મારસ્સા**તિ કિલેસમારસ્સ. તસ્સ હિ વસે ઠિતો સેસમારાનં હત્થગતો એવાતિ. તેનાહ "**કિલેસમારગ્ગહણેનેવા**"તિઆદિ.

**મારબન્ધન**ન્તિ સત્તમારપક્ખે મારસ્સ બન્ધનન્તિ **મારબન્ધનં**. સો હિ કિલેસબન્ધનભૂતે અત્તનો સમારકપરિસે મઞ્ઞતિ. તેન વુત્તં ''અન્તલિ...પે॰... મોક્ખસી''તિ (મહાવ॰ ૩૩). ઇતરમારપક્ખે મારોવ બન્ધનન્તિ **મારબન્ધનં**. **વિસઙ્ખારો** નિબ્બાનં.

મોહસમ્પયોગતો ચિત્તં ''મૂળ્હ''ન્તિ વુત્તન્તિ રત્તદુટ્ઠાનમ્પિ મૂળ્હતાય સબ્ભાવે ''મૂળ્હ''ન્તિ વિસું વચનં આવેણિકમોહવસેન વુત્તન્તિ દસ્સેન્તો "**દ્વિન્નં મોમૂહચિત્તુપ્પાદાનં વસેના**"તિ આહ. **એવ**ન્તિ એવં રાગાદિઅકુસલપ્પત્તિયા કુસલભણ્ડચ્છેદનતો અરક્ખિતં ચિત્તં હોતિ, સબ્બોપિ મિચ્છાભિનિવેસો એત્થેવ સઙ્ગહં સમોસરણં ગચ્છતીતિ આહ "**મિચ્છાદિટ્ઠિ ...પે॰... વેદિતબ્બ**"ન્તિ. **સબ્બેપી**તિ ''અરક્ખિતં, મિચ્છાદિટ્ઠિહતં, થિનમિદ્ધાભિભૂત''ન્તિ તીહિપિ પદેહિ વુત્તધમ્મા.

**ચક્ખુના**તિ દ્વારેન. **રૂપ**ન્તિ વિસભાગવત્થુસન્નિસ્સિતં રૂપાયતનં. **નિમિત્તગ્ગાહી**તિ ''ઇત્થી''તિ વા પુરિસો''તિ વા ''સુભ''ન્તિ વા ''અસુભ''ન્તિ વા પરિકપ્પિતનિમિત્તં ગણ્હાતિ, તસ્સ વા ગહણસીલો. **અનુબ્યઞ્જનગ્ગાહી**તિ હત્થપાદહસિતકથિતાદિપ્પભેદે કિલેસાનં અનુ અનુ બ્યઞ્જનતો અનુબ્યઞ્જનસઞ્ઞિતે આકારે ગણ્હાતિ, તેસં વા ગહણસીલો. **યત્વાધિકરણ**ન્તિ યં નિમિત્તં, નિમિત્તાનુબ્યઞ્જનગ્ગહણનિમિત્તન્તિ અત્થો. એવં ''ચક્ખુન્દ્રિયં અસંવુતં વિહરન્ત''ન્તિ, યો ''નિમિત્તગ્ગાહી, અનુબ્યઞ્જનગ્ગાહી''તિ ચ વુત્તો પુગ્ગલો, તમેનં **ચક્ખુન્દ્રિયં** ચક્ખુદ્વારં **અસંવુતં** સતિકવાટેન અપિહિતં કત્વા વત્તન્તં, તસ્સ ચ રૂપસ્સ ઇટ્ઠાકારગ્ગહણે **અભિજ્ઝા**, અનિટ્ઠાકારગ્ગહણે **દોમનસ્સં**, અસમપેક્ખને **મોહો** મિચ્છાભિનિવેસે **મિચ્છાદિટ્ઠી**તિ એવં અભિજ્ઝાબ્યાપાદા, અઞ્ઞે ચ લામકટ્ઠેન **પાપકા** અકોસલ્લસમ્ભૂતટ્ઠેન **અકુસલા** ધમ્મા **અન્વાસ્સવેય્યું** અનુ અનુ પવત્તેય્યું.

**તસ્સ સંવરાય ન પટિપજ્જતી**તિ તસ્સ ચક્ખુદ્વારસ્સ સંવરાય સતિકવાટેન પિદહનત્થં ન પટિપજ્જતિ. સા પન અપ્પટિપત્તિ ચક્ખુન્દ્રિયસ્સ અનારક્ખાસંવરસ્સ અનુપ્પાદોતિ દસ્સેન્તો "**ન રક્ખતિ...પે॰... આપજ્જતી**"તિ આહ. જવને ઉપ્પજ્જમાનોપિ હિ અસંવરો તેન દ્વારેન પવત્તનતો ''ચક્ખુન્દ્રિયાસંવરો''ત્વેવ વુચ્ચતીતિ. સેસદ્વારેસુપિ વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો. "**પુબ્બન્તકપ્પનવસેન ચા**"તિઆદિના સઙ્ખેપતો વુત્તમત્થં વિત્થારતો દસ્સેન્તો ''સઙ્ખેપતો ચ વિત્થારો અઞ્ઞો''તિ કત્વા તં સમુચ્ચિનન્તો "**યા ચ ખો ઇમા**"તિઆદિમાહ.

**યથાવુત્તા અકુસલા ધમ્મા**તિ દ્વાદસ અકુસલચિત્તુપ્પાદધમ્મા, તેસં વત્થૂનિ વા. તે હિ સમુદયવજ્જા પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા. "**એવ**"ન્તિ ઇમિના નેત્તિપાળિયં, અટ્ઠકથાયઞ્ચ નિદ્ધારિતપ્પકારેન. **ઇધા**તિ ઇમિસ્સં ''અરક્ખિતેન ચિત્તેના''તિ ગાથાયં.

યદિપિ દેસનાહારસમ્પાતપાળિયં "**તસ્મા રક્ખિતચિત્તસ્સા**"તિ ગાથા સરૂપતો ન ગહિતા, અત્થતો પન "**તેસં ભગવા પરિઞ્ઞાયા**"તિઆદિના ગહિતા એવાતિ તસ્સા ગહિતભાવં વિભાવેતું "**કથં દેસેતી**"તિ પુચ્છિત્વા "**તસ્મા રક્ખિતચિત્તસ્સા**"તિ ગાથં ઉદ્ધરિ.

**યોનિસોમનસિકારેન કમ્મં કરોન્તો**તિ ‘‘સો ‘ઇદં દુક્ખ’ન્તિ યોનિસો મનસિ કરોતી’’તિઆદિના નયેન વિપસ્સનાસઙ્ખાતેન યોનિસોમનસિકારેન ભાવનાકમ્મં કરોન્તો, ભાવેન્તોતિ અત્થો . **યથાભૂતઞાણ**ન્તિ ઞાતપરિઞ્ઞાય પુબ્બભાગવિપસ્સનાય ‘‘અવિજ્જાસમુદયા રૂપસમુદયો, અવિજ્જાનિરોધા રૂપનિરોધો’’તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૦) સમપઞ્ઞાસાય આકારેહિ. નિરયગતિયં દુક્ખદુક્ખતા, સુગતિવિસેસે બ્રહ્મલોકેકદેસે સઙ્ખારદુક્ખતા, ઇતરત્થ દ્વે તિસ્સોપીતિ દસ્સેન્તો આહ ‘‘**યથાસમ્ભવં તિવિધદુક્ખતાયોગેના**’’તિ.

દેસનાહારસમ્પાતવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## ૨. વિચયહારસમ્પાતવણ્ણના

૫૩. **કુસલધમ્મારમ્મણા**તિ કુસલધમ્મે ઉદ્દિસ્સ પવત્તિમત્તં સન્ધાય વુત્તં, ન તેસં આરમ્મણપચ્ચયતં ઇધ ‘‘**કુસલા ધમ્મા**’’તિ લોકુત્તરધમ્માનં અધિપ્પેતત્તા. ન હિ કદાચિ અનુપાદાનિયા ધમ્મા ઉપાદાનારમ્મણા હોન્તિ. ફલધમ્મે ઉદ્દિસ્સ પવત્તાય તણ્હાય ગહિતત્તા ‘‘**કુસલ...પે॰... દટ્ઠબ્બો**’’તિ વુત્તં. **દેસનાહારે**તિ દેસનાહારસમ્પાતે. **કથં પન કુસલભાવો**તિ ‘‘કુસલા’’તિ વચનમત્તં ગહેત્વા ચોદેતિ, તઞ્ચ નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં, પહાનહેતુભાવોપિસ્સા સિયા ચોદકેન સમ્પટિચ્છિતોવ. ‘‘**માનોપિ દુવિધો**’’તિઆદિના માનસ્સ ચ તસ્સા તણ્હાય ચ સેવિતબ્બભાવો અકુસલાનં પહાનાય, કુસલાનં ઉપ્પત્તિયા ચ પચ્ચયભાવતો.

નેક્ખમ્મસ્સિતં દોમનસ્સં નામ ‘‘અરિયભૂમિં પાપુણિતું નાસક્ખિ’’ન્તિ અનુસોચતો ઉપ્પન્નં દોમનસ્સન્તિ સમ્બન્ધો. **એવ**ન્તિ ઇમિના પાળિયં વુત્તપ્પકારેન, પિહં ઉપટ્ઠપેત્વા છસુ દ્વારેસુ ઇટ્ઠારમ્મણે આપાથગતે અનિચ્ચાદિવસેન વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વાતિ યોજના. ઇટ્ઠારમ્મણઞ્ચેત્થ યથાવુત્તઅનુસોચનદોમનસ્સુપ્પત્તીનં યથાભિનિવિટ્ઠસ્સ આરમ્મણસ્સ અનિટ્ઠતાયાતિ દસ્સનત્થં. ‘‘કથં નેક્ખમ્મવસેના’’તિ પદસ્સ અત્થં વિવરિતું ‘‘**વિપસ્સનાવસેના**’’તિઆદિ વુત્તં. વિપસ્સનાદિવિનિમુત્તા વા પઠમજ્ઝાનાદિવસેન વુત્તા કુસલા ધમ્મા ઇધ નેક્ખમ્મં. અનુસ્સતિગ્ગહણેન ઉપચારજ્ઝાનમેવ ગહિતન્તિ ‘‘**પઠમજ્ઝાનાદિવસેના**’’તિ વુત્તં. **આદિસદ્દેન** દુતિયજ્ઝાનતો પટ્ઠાય યાવ અગ્ગફલા ઉપરિવિસેસા સઙ્ગહિતા. **યાય** પઞ્ઞાવિમુત્તિયા.

**ઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધિભાવેના**તિ ઉપેક્ખાજનિતસતિપારિસુદ્ધિસબ્ભાવેન. **કમ્મયોગ્ગ**ન્તિ વિપસ્સનાભાવનાદિકમ્મસ્સ યોગ્ગં અનુરૂપં અનુચ્છવિકં. **અસ્સદ્ધિયે**તિ અસ્સદ્ધિયહેતુ, ‘‘**અસ્સદ્ધિયેના**’’તિપિ પઠન્તિ, સો એવત્થો. **ઓભાસગત**ન્તિ ઞાણોભાસગતં. કામં પુબ્બેપિ પઞ્ઞા વુત્તા, અસ્સદ્ધિયાદીહિ પન અઞ્ઞેસં કિલેસાનં વિધમનમ્પિ પઞ્ઞાય એવ હોતિ, સા ચ એવંભૂતાતિ દસ્સનત્થં ‘‘**ઓભાસગતં કિલેસન્ધકારે ન ઇઞ્જતી**’’તિ વુત્તં.

**કોપો** કોધો. **અપ્પચ્ચયો** દોમનસ્સં. ઇદ્ધિવિધઞાણાદિકા છ અભિઞ્ઞા પાકટા એવાતિ ‘‘દ્વે ચ વિસેસે’’તિ વુત્તધમ્મે દસ્સેતું ‘‘**મનોમયિદ્ધિ, વિપસ્સનાઞાણઞ્ચા**’’તિ આહ. **અઞ્ઞાણાનિ** રાગાદયો. **ઉપક્કિલેસા** અભિજ્ઝાવિસમલોભાદયો. **અનુલોમનં** તદેકટ્ઠતા. **ફન્દના** દુબ્બલા વિક્ખેપપ્પવત્તિ. બલવતી **અનવટ્ઠાનં**. સબ્બો મિચ્છાભિનિવેસો અયોનિસોમનસિકારેન હોતિ, મિચ્છાવિતક્કેન ચ. તત્થ **અયોનિસોમનસિકારો** અકુસલચિત્તુપ્પાદો તપ્પરિયાપન્નો મિચ્છાવિતક્કો વિક્ખેપસહિતો એવાતિ વુત્તં ‘‘**મિચ્છાભિનિવેસહેતુતાય દિટ્ઠિપક્ખો**’’તિ વુત્તઞ્હેતં ‘‘વિતક્કોપિ દિટ્ઠિટ્ઠાનં, અયોનિસો મનસિકારોપિ દિટ્ઠિટ્ઠાન’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૨૪).

અથ વા **ઇઞ્જનાતિ** ફન્દના, દિટ્ઠપરિત્તાસો. યથાહ ‘‘તદપિ તેસં ભવતં સમણબ્રાહ્મણાનં અજાનતં અપસ્સતં વેદયિતં તણ્હાગતાનં પરિતસ્સિતવિપ્ફન્દિતમેવા’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૦૫ આદયો). **અટ્ઠિતીતિ** અનવટ્ઠાનં, દિટ્ઠિવિતક્કો. તેન હિ પુથુજ્જનો કાલે સસ્સતં, કાલે ઉચ્છેદન્તિ તં તં દિટ્ઠિગ્ગહણં પક્ખન્દન્તો સત્તતો પરિબ્ભટ્ઠઅન્ધો વિય, સમુદ્દે વિસ્સટ્ઠવાહનિકા વિય, યન્તે યુત્તગોણો વિય ચ તથા તથા પરિબ્ભમતિ. તેનાહ ‘‘દિટ્ઠિયોપિ દિટ્ઠિટ્ઠાનં, વિતક્કોપિ દિટ્ઠિટ્ઠાન’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૨૪) ચ. એતસ્મિઞ્ચ પક્ખે મિચ્છાભિનિવેસતાય, મિચ્છાભિનિવેસહેતુતાય ચ તસ્સા દ્વે પક્ખાતિ એકદેસસરૂપેકસેસો કતોતિ વેદિતબ્બં.

‘‘**એવ**’’ન્તિઆદિના ‘‘સો ઉપરિમ’’ન્તિઆદિપાળિયં સમ્બન્ધં દસ્સેતિ. **પટિઘસઞ્ઞાતિ** ભુમ્મત્થે પચ્ચત્તવચનન્તિ દસ્સેન્તો ‘‘**પટિઘ...પે॰... સઞ્ઞાસૂ**’’તિ આહ. **રૂપાવચરસઞ્ઞાતિ** સઞ્ઞાસીસેન રૂપાવચરજ્ઝાનાનિ વદતિ. **નાનત્તસઞ્ઞાતિ** નાનાસભાવા, નાનાસભાવે વા આરમ્મણે સઞ્ઞા. ઠપેત્વા પટિઘસઞ્ઞા અવસિટ્ઠકામાવચરસઞ્ઞા હેતા. **તા સમતિક્કમતીતિ** તા રૂપસઞ્ઞાનાનત્તસઞ્ઞાયો આરમ્મણેહિ સદ્ધિં સમ્મદેવ અતિક્કમતિ.

રૂપાવચરજ્ઝાનોભાસોપિ કસિણારમ્મણા. કસિણનિસ્સન્દો હિ આરુપ્પજ્ઝાનુપ્પત્તિ. **દસ્સનન્તિ** કસિણરૂપાનં દસ્સનં. અભિજ્ઝાબ્યાપાદપ્પહાનેન સદ્ધિં વીરિયારમ્ભો ઉપકારકો સમથો સતિપસ્સદ્ધિયો પરિક્ખારઙ્ગતા વુત્તા એવ. સતિરહિતં સમ્મસનં નામ નત્થીતિ ‘‘**યા ઉપટ્ઠિતા સતિ અસમ્મુટ્ઠા, અયં વિપસ્સના**’’તિ વુત્તં. તેન સતિસીસેન વિપસ્સના ગહિતાતિ દસ્સેતિ. સમ્મોસાનં પહાનમાહાતિ સમ્બન્ધો.

૫૪. પચ્ચુપ્પન્નસુખઆયતિસુખવિપાકકિરિયનિરામિસઅકાપુરિસસેવિતભાવેહિ એવ સેસા પાળિયં એતસ્સ સમાધિસ્સ સન્તપણીતતાદિવિસેસા વુત્તા, તેપિ ઇધ સઙ્ગહિતાતિ તેસં પદાનં અત્થં દસ્સેન્તો ‘‘**અઙ્ગસન્તતાયા**’’તિઆદિમાહ. તત્થ **અઙ્ગસન્તતાયાતિ** ફલઝાનઙ્ગાનં ઉપસન્તતાય. **કિલેસદરથસન્તતાયાતિ** કિલેસદરથપટિપ્પસ્સદ્ધિયા. **પણીતોતિ** ઉળારો. **એકોદિભાવેનાતિ** મગ્ગસમાધિસઙ્ખાતેન એકોદિભાવેન. **એકોદિભાવન્તિ** સમાધાનં. લોકિયસમાધિસ્સ પચ્ચનીકનીવરણપઠમજ્ઝાનનિકન્તિઆદીનિ નિગ્ગહેતબ્બાનિ, અઞ્ઞે ચ કિલેસા વારેતબ્બા. ઇમસ્સ પન અરહત્તસમાધિસ્સ પટિપ્પસ્સદ્ધકિલેસત્તા ન નિગ્ગહેતબ્બં, વારેતબ્બઞ્ચ અત્થીતિ સો મગ્ગાનન્તરં સમાપત્તિક્ખણેવ અપ્પયોગેનેવ અધિગતત્તા, ઠિતત્તા ચ અપરિહાનિવસેન વા અધિગતત્તા **નસસઙ્ખારનિગ્ગય્હવારિતગતો**.

‘‘**સતિવેપુલ્લપ્પત્તો**’’તિ એતેન અપ્પવત્તમાનાયપિ સતિયા સતિબહુલતાય સતો એવ નામાતિ દસ્સેતિ. ‘‘**યથાપરિચ્છિન્નકાલવસેના**’’તિ એતેન પરિચ્છિન્નસતિયા સતોતિ દસ્સેતિ.

**વક્ખમાનેનાતિ** ‘‘પીતિફરણા’’તિઆદિના અનન્તરં વક્ખમાનેન. ‘‘પીતિફરણતા’’તિ પન પાળિ આગતા. તં ‘‘પઞ્ચઙ્ગિકો સમ્માસમાધી’’તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૫) સમાધિઅઙ્ગભાવેન પઞ્ઞા ઉદ્દિટ્ઠાતિ કત્વા વુત્તં. તતો એવ **અટ્ઠકથાયં** ‘‘**પીતિફરણતા**’’તિઆદીનઞ્ચ અત્થસંવણ્ણના કતા. તત્થ ‘‘સો ઇમમેવ કાયં વિવેકજેન પીતિસુખેન અભિસન્દેતી’’તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૧.૨૨૬) નયેન પીતિયા, સુખસ્સ ચ ફરણં વેદિતબ્બં. સેસં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

**સમાધિવસેન સમથો ઉદ્ધટોતિ** સભાવવસેન સમથો ઉદ્ધટો, ન ઉપકારકધમ્મવસેનાતિ અધિપ્પાયો.

**૫૫.** રાગપટિપક્ખત્તા સમાધિસ્સ ''**અધિચિત્તસિક્ખાય સિક્ખન્તો**''તિ વુત્તં. **વુત્તનયાનુસારેના**તિ ''સુખપણિધિઆદિસમુગ્ઘાટનેન અપ્પણિહિતો''તિઆદિના. એત્થ ચ સઙ્ખારાનં ખણભઙ્ગુરતં સમ્મદેવ પસ્સન્તસ્સ ન રાગો પતિટ્ઠં લભતીતિ અનિચ્ચાનુપસ્સના રાગચરિતસ્સ સપ્પાયા વુત્તા, તથા સઙ્ખારાનં સભાવદુક્ખતં સમ્મદેવ પસ્સન્તસ્સ પકતિયાપિ દુક્ખિતેસુ દુક્ખુપ્પાદનં વણે ખારોદકસેકસદિસન્તિ ન દોસો પતિટ્ઠં લભતીતિ દુક્ખાનુપસ્સના દોસચરિતસ્સ સપ્પાયા વુત્તા, તથા સઙ્ખારેસુ સમ્મદેવ ઘનવિનિબ્ભોગે કતે અત્તસુઞ્ઞતાય ઉપટ્ઠહમાનાય ન મોહો પતિટ્ઠં લભતીતિ અનત્તાનુપસ્સના મોહચરિતસ્સ સપ્પાયા વુત્તાતિ વેદિતબ્બં. રાગપટિપક્ખત્તા સમાધિસ્સ ''**અધિચિત્તસિક્ખાય સિક્ખન્તો**''તિ વુત્તં. એસ નયો ઇતરેસુ. સેસમેત્થ સુવિઞ્ઞેય્યં.

ખન્તિબહુલો ઉપ્પન્નં અરતિં અનભિરતિં અભિભુય્ય વિહરન્તો સુખેન સમાધિં અધિગચ્છતીતિ ખન્તિપ્પધાનતાપિ સમથપક્ખભજનસ્સ કારણં વુત્તા. **ઉટ્ઠાનં સમ્પજ્જતી**તિ સમ્પન્નકાયિકવીરિયં. સમ્માકમ્મન્તવાયામાનં યો કાયિકાદિવિકપ્પો વુત્તો પાળિયં, સો નેસં કાયિકસ્સ પયોગસ્સ સમુટ્ઠાનવસેન વેદિતબ્બો.

''**ખિપ્પાધિગમો**''તિ ઇમિના મગ્ગાસેવનભાવં દસ્સેતિ. ''**વિપસ્સનાય વિમુત્તાધિગમો**''તિ ઇમિના વિપસ્સનાનુભાવેન સમુચ્છેદવિમુત્તિ વિક્ખમ્ભનવિમુત્તિ વિય સમથાનુભાવેનાતિ દસ્સેતિ. **લોકિયેહી**તિ નિસ્સક્કવચનં. **મહન્તાન**ન્તિ ઉળારાનં, પણીતાનન્તિ અત્થો.

**૫૬. તન્તિ** વિચયહારં. **વિસંવાદનહેતૂનં** લોભાદીનં પાપધમ્માનં. **સોધેન્તો**તિ યથા સરણાદિવિસયા અઞ્ઞાણાદિસંકિલેસા ન પવત્તન્તિ, એવં સોધેન્તો. **પરિપૂરેન્તા**તિ યથા સીલં અખણ્ડાદિભાવેન પરિપુણ્ણં હોતિ અનૂનં, એવં પરિપૂરેન્તા.

''**તથા પટિપજ્જન્તો**''તિ ઇમિના સત્થુ મહાપતિકારભાવો પરિપુણ્ણો દસ્સિતોતિ પઠમવાદે ''**દસ્સનાભૂમિઞ્ચ ભાવનાભૂમિઞ્ચા**''તિ વુત્તં.

**યસ્સ અત્થાયા**તિ યસ્સ યસ્સ પહાનત્થાય. **તથા પટિપન્નસ્સા**તિ યથા અસુભજ્ઝાનાદિં પાદકં કત્વા અનાગામિમગ્ગાદિઅધિગમો હોતિ, તથા પટિપન્નસ્સ.

**વધિત**ન્તિ ઘાતિતં.

''**મનુસ્સભૂતો**''તિ ઇદં પુબ્બાપરાપેક્ખં કત્વા ''પિતા મનુસ્સભૂતો ખીણાસવો''તિ ચ તથા ''માતા મનુસ્સભૂતા''તિ યોજેતબ્બં. ભેદાનુરૂપસ્સ સાવનં **અનુસ્સાવનં**, ભેદાનુરૂપેન વા વચનેન વિઞ્ઞાપનં.

**૫૭. મનુસ્સત્ત**ન્તિ મનુસ્સજાતિતા. **લિઙ્ગસમ્પત્તી**તિ પુરિસભાવો. **હેતૂ**તિ મનોવચીપણિધાનસિદ્ધિયા સદ્ધિં પુબ્બહેતુસમ્પદા. **સત્થારદસ્સન**ન્તિ સત્થુ સમ્મુખીભાવો. **ગુણસમ્પત્તી**તિ અભિઞ્ઞાસમાપત્તિલાભો. **અધિકારો**તિ અત્તનો સરીરનિરપેક્ખં સત્થુ ઉપકારકરણં. **છન્દતા**તિ બુદ્ધભાવાય દળ્હચ્છન્દતા અનિવત્તિધમ્મતા.

**ન ઉપ્પજ્જન્તીતિ પન અત્થી**તિ ''ન મે આચરિયો અત્થિ, સદિસો મે ન વિજ્જતી''તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૮૫; ૨.૩૪૧; કથા॰ ૪૦૫; મહાવ॰ ૧૧; મિ॰ પ॰ ૪.૫.૧૧) ઇમિસ્સા લોકધાતુયા ઠત્વા વદન્તેન ભગવતા ''કિં પનાવુસો સારિપુત્ત, અત્થેતરહિ અઞ્ઞો સમણો વા બ્રાહ્મણો વા ભગવતો સમસમો સમ્બોધિયન્તિ એવં પુટ્ઠો અહં,

ભન્તે, 'નો'તિ વદેય્ય''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૬૧) વત્વા તસ્સ કારણં દસ્સેતું ''અટ્ઠાનમેતં અનવકાસો, યં એકિસ્સા લોકધાતુયા દ્વે અરહન્તો સમ્માસમ્બુદ્ધા''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૬૧; અ॰ નિ॰ ૧.૨૭૭) ઇમં સુત્તં દસ્સેન્તેન ધમ્મસેનાપતિનાવ બુદ્ધખેત્તભૂતં ઇમં લોકધાતું ઠપેત્વા અઞ્ઞત્થ અનુપ્પત્તિ વુત્તા હોતીતિ અધિપ્પાયો.

**ખેત્તપરિગ્ગહો કતો નામ હોતિ** ''ઇદં બુદ્ધખેત્તં નામા''તિ.

**એવં ઠાનાટ્ઠાનભાવં ગતા**તિ વુત્તપ્પકારેન ઠાનભૂતા, વુત્તનયેન વા અઞ્ઞેપિ યથારહં ઠાનાટ્ઠાનભાવેન પવત્તા. **સત્તપઞ્ઞત્તિયા ઉપાદાનભૂતા**તિ ઇન્દ્રિયબદ્ધે ખન્ધે સન્ધાય વદતિ.

૫૮. **ફલસ્સ પચ્ચક્ખકારિતા**તિ ''ઇમસ્સ કમ્મસ્સ ઇદં ફલ''ન્તિ તંતંકમ્મફલાવબોધો. **અપ્પદાનાભાવો**તિ પચ્ચયસમવાયે કમ્મસ્સ એકન્તતો ફલુપ્પાદનં. તેનાહ ''**કતૂપચિતાન**''ન્તિ.

૫૯. **અજ્ઝોસિતવત્થુના**તિ તણ્હાભિનિવેસવસેન અભિનિવિટ્ઠવત્થુના. **રૂપભવઅરૂપભવાદિના**તિ ભવતણ્હા વિય સયં દસ્સેતિ.

**ખન્ધત્તયવસેના**તિ સીલાદિક્ખન્ધત્તયવસેન. **પટિપદાવિભાગેના**તિ ''સબ્બત્થગામિની''તિ આદિપટિપદાય ભેદેન.

**તત્થતત્થગામિની**તિ નિરયાદિનિબ્બાનન્તિ દ્વીસુ ગન્ધબ્બટ્ઠાનેસુ તત્થ તત્થેવ ગમનસીલા. **સબ્બત્થગામિની**તિ યથાવુત્તેસુ સબ્બટ્ઠાનેસુ ચ ગમનસીલા.

સઞ્જીવો કાળસુત્તં સઙ્ઘાતો રોરુવો મહારોરુવો તાપનો મહાતાપનો અવીચીતિ એતે **અટ્ઠ મહાનિરયા**. એકેકસ્સ ચત્તારિ ચત્તારિ દ્વારાનિ, એકેકસ્મિં દ્વારે ચત્તારો ચત્તારો ગૂથનિરયાદયોતિ એવં **સોળસ ઉસ્સદનિરયે** વણ્ણેન્તિ.

સક્કસુયામાદિકો **જેટ્ઠકદેવરાજા**. પજાપતિવરુણઈસાનાદયો વિય દુતિયાદિટ્ઠાનન્તરકારકો **પરિચારકો**.

**કિલેસકામપક્ખે**તિ ''સઙ્કપ્પો કામો, રાગો કામો, સઙ્કપ્પરાગો કામોતિ (મહાનિ॰ ૧) એત્થ વુત્તસઙ્કપ્પવસેન વુત્તં. સોપિ હિ વિબાધતિ, ઉપતાપેતિ ચાતિ કિલેસત્તસમ્ભવતો કિલેસકામો વુત્તો, ન કિલેસવત્થુભાવતો. **કામપટિસંયુત્તો**તિ કામરાગસઙ્ખાતેન કામેન સમ્પયુત્તો, કામપટિબદ્ધો વા. અઞ્ઞેસુ ચ કામપટિસંયુત્તેસુ ધમ્મેસુ વિજ્જમાનેસુ વિતક્કે એવ કામસદ્દો ધાતુસદ્દો નિરુળ્હોતિ વેદિતબ્બો વિતક્કસ્સ કામસઙ્કપ્પવુત્તિયા સાતિસયત્તા. એસ નયો બ્યાપાદધાતુઆદીસુ. પરસ્સ, અત્તનો ચ દુક્ખાપનં **વિહિંસા**. તં તુ મિચ્છાહિ વિહિંસા.

બીજાદિધાતુનાનત્તવસેન ખન્ધાદિનાનત્તં વેદિતબ્બં. **ખન્ધો**તિ દ્વિધાભૂતઙ્ગો.

૬૦. **અજ્ઝાસયધાતૂ**તિ અજ્ઝાસયસભાવો. યથા ગૂથાદીનં સભાવો એસો યં ગૂથાદીહેવ સંસન્દતિ, એવં પુગ્ગલાનં અજ્ઝાસયસ્સેવેસ સભાવો, યં દુસ્સીલાદયો દુસ્સીલાદિકેહેવ સંસન્દન્તિ.

સદ્ધામૂલકત્તા કુસલકિરિયાય વુત્તં ''**યં સદ્ધાવસેના**''તિઆદિ. તથા હિ વુત્તં ''સદ્ધા બીજ''ન્તિ (સુ॰ નિ॰ ૭૭). યં લોભવસેન, સદ્ધાવસેન ચ દોસવસેન, સદ્ધાવસેન ચ મોહવસેન , સદ્ધાવસેન ચાતિ યોજેતબ્બં. **વીરિયવસેના**તિ સમ્મપ્પધાનવીરિયવસેન. **પઞ્ઞાવસેના**તિ મગ્ગસમ્માદિટ્ઠિવસેન.

અકુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતોકાસતાય પાળિયં વુત્તત્તા “**વિપાકાવરણેન નિવુત**”ન્તિ વુત્તં. તં પન નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં કમ્માવરણાદીહિપિ નિવુતતાય ઇચ્છિતત્તા. તથા હિ યથા દેવદત્તં કોકાલિકં સુનક્ખત્તં લિચ્છવિપુત્તન્તિ ઉદાહટં, યદિપિ ભગવા પટિવેધસ્સ અટ્ઠાનતં દિસ્વા નિબ્બેધભાગિયદેસનં ન દેસેતિ, વાસનાભાગિયં પન તથારૂપસ્સ દેસેતિ એવાતિ દસ્સેન્તો “**સચ્ચપ્પટિવેધ**”ન્તિઆદિમાહ. **અજાતસત્તુઆદીનન્તિ આદિસદ્દેન** સચ્ચકાદીનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. તસ્સાપિ ભગવા અનાગતે વાસનત્થાય ધમ્મં દેસેસિ. સત્થા હિ ‘‘અનાગતે તમ્બપણ્ણિદીપે સાસનં પતિટ્ઠહિસ્સતી’’તિ તત્થાયં કુલઘરે નિબ્બત્તો પબ્બજિત્વા **કાળબુદ્ધરક્ખિતત્થેરો** નામ પભિન્નપટિસમ્ભિદો મહાખીણાસવો ભવિસ્સતીતિ ઇદં દિસ્વા ધમ્મં દેસેસિ, સો ચ તથા અહોસીતિ.

**અસમ્પુણ્ણે**તિ એકન્તતો વિપાકદાનસમત્થતાવસેન પારિપૂરિં અનુપગતે. દિટ્ઠુપનિસ્સયદિટ્ઠિસહગતસ્સ કમ્મં સન્ધાય “**કમ્મે અસમ્પુણ્ણે**”તિ વુત્તં. તેનાહ “**કિલેસન્તરાય મિસ્સકં કમ્મન્તરાયં દસ્સેત્વા**”તિ.

**૬૧**. દિટ્ઠિ પનેત્થ પધાનભાવેન પાળિયં ગહિતા સીલબ્બતપરામાસસ્સ અધિપ્પેતત્તા. તથા હિ વુત્તં “**યથા પુણ્ણઞ્ચ ગોવતિકં, અચેલઞ્ચ કુક્કુરવતિક**”ન્તિ. અસમ્પુણ્ણત્તા એવ હિ તસ્સ મિચ્છાદિટ્ઠિકમ્મસમાદાનસ્સ તેસં ભગવા ‘‘ચત્તારિમાનિ, પુણ્ણ, કમ્માની’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૨.૮૧) ધમ્મં દેસેસિ. તાય ચ દેસનાય તે તં દિટ્ઠિં પટિનિસ્સજ્જિત્વા સમ્મત્તે પતિટ્ઠહિંસુ.

**૬૨**. પગુણતાય વોદાનં **પગુણવોદાનં**. તદેવ પઠમજ્ઝાનાદીહિ વુટ્ઠહિત્વા દુતિયજ્ઝાનાદિઅધિગમસ્સ પચ્ચયત્તા વુટ્ઠાનં નામ હોતીતિ આહ “**વુટ્ઠાનં પગુણવોદાન**”ન્તિ. **ભવઙ્ગવુટ્ઠાનં** ભવઙ્ગુપ્પત્તિ. ભવઙ્ગચિત્તે હિ ઉપ્પન્ને તંસમઙ્ગિસમાપત્તિતો વુટ્ઠિતો નામ હોતિ. સઞ્ઞાવેદયિતઅપગમો એવ **અપગમવિમોક્ખો**.

**ઇદં વુટ્ઠાનન્તિ** ઇદં યથાવુત્તં કોસલ્લં વુટ્ઠાનહેતુભાવતો વુટ્ઠાનં. તથા હિ વુત્તં ‘‘વોદાનમ્પિ તમ્હા તમ્હા સમાધિમ્હા વુટ્ઠાન’’ન્તિ (વિભ॰ ૮૨૮). ઇમાય પન વુટ્ઠાનપાળિયા અસઙ્ગહિતત્તા ‘‘નિરોધસમાપત્તિયા વુટ્ઠાનં પાળિમુત્તકવુટ્ઠાનં નામા’’તિ **સમ્મોહવિનોદનિયં** (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૮૨૮) વુત્તં. યે પન ‘‘નિરોધતો ફલસમાપત્તિયા વુટ્ઠાન’’ન્તિ પાળિયં નત્થીતિ વદેય્યું, તે ‘‘નિરોધા વુટ્ઠહન્તસ્સ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં ફલસમાપત્તિયા અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૭) ઇમાય પાળિયા પટિસેધેતબ્બા.

**૬૩**. **અયં ચસ્સ આસયો**તિ એત્થ આસયજાનનાદિના યેહિ ઇન્દ્રિયેહિ યેહિ પરોપરેહિ સત્તા કલ્યાણપાપાસયાદિકા હોન્તિ, તેસં પજાનનં વિભાવેતીતિ વેદિતબ્બં. એવઞ્ચ કત્વા ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઆસયાનુસયઞાણાનં વિસું અસાધારણતા, ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તનાનાધિમુત્તિકતાઞાણાનં વિસું બલતા ચ સિદ્ધા હોતિ.

**થામગતો**તિ એત્થ થામગમનં નામ અઞ્ઞેસં અસાધારણો કામરાગાદીનં એવ આવેણિકો સભાવો વેદિતબ્બો, યતો ‘‘થામગતો અનુસયં પજહતી’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૨૧) વુત્તં.

**આવજ્જનમત્તેનેવ સરતિ** આકઙ્ખાયત્તવુત્તિકત્તા. વુત્તઞ્હિ ‘‘આકઙ્ખપટિબદ્ધં બુદ્ધસ્સ ભગવતો ઞાણં, મનસિકારપટિબદ્ધં બુદ્ધસ્સ ભગવતો ઞાણ’’ન્તિઆદિ (મહાનિ॰ ૧૫૬; ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫; પટિ॰ મ॰ ૩.૫). સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં વિય હિ સબ્બં ભગવતો ઞાણં પરિકમ્મનિરપેક્ખન્તિ.

૬૪. **ઉપક્કિલેસવિમુત્તત્તા**તિ એત્થ ચિત્તાદિ એવ ઉપક્કિલેસા, નિબ્બત્તકસ્સ વા કમ્મસ્સ પારિબન્ધકિલેસા. કસિણકમ્મપરિકમ્મઝાનનિબ્બત્તનકસિણભાવો ચુદ્દસવિધેન ચિત્તપરિદમનં અભિઞ્ઞાભિનીહારોતિ સબ્બત્થાપિ વીરિયબલસ્સ બહૂપકારત્તા વુત્તં "**વીરિયભાવનાબલનિબ્બત્ત**"ન્તિ. **દિબ્બસદિસત્તા**તિ દિબ્બે ભવન્તિ **દિબ્બં**, યથાવુત્તં પસાદચક્ખુ, દિબ્બં વિયાતિ **દિબ્બં**, અઞ્ઞતં અભિઞ્ઞાણં. **દિબ્બવિહારો** ચત્તારિ રૂપાવચરજ્ઝાનાનિ. તેસં વસેન નિબ્બત્તિત્વા પટિલદ્ધબ્બત્તા **દિબ્બં**, તેન દિબ્બહેતુકત્તા દિબ્બન્તિ વુત્તન્તિ દસ્સેતિ. **દિબ્બવિહારસન્નિસ્સિતત્તા**તિ રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનેન નિસ્સયપચ્ચયેન નિબ્બત્તત્તા, તેન દિબ્બનિસ્સિતં દિબ્બન્તિ દસ્સેતિ. દિવુસદ્દં અક્ખરચિન્તકા કીળાદીસુ પઠન્તીતિ વુત્તં "**તં સબ્બં સદ્દસત્થાનુસારેન વેદિતબ્બ**"ન્તિ. પુરિમા હિ તયો અત્થા કીળત્થસ્સ વસેન, ઇતરે જુતિગતિઅત્થવસેનેવ દસ્સિતાતિ.

**મનુસ્સૂપચાર**ન્તિ મનુસ્સગોચરં. **દટ્ઠું ન સક્કા** ઇત્તરખણત્તા ખણપચ્ચુપ્પન્નસ્સ. "**આસન્નચુતિકા**"તિઆદિના સન્તતિપચ્ચુપ્પન્નવસેન ''ચવમાને ઉપપજ્જમાને''તિ વુત્તન્તિ દસ્સેતિ. "**મોહનિસ્સન્દયુત્તત્તા**"તિઆદિના સત્તાનં હીનપણીતત્તાદિભાવસ્સ મોહાદિકમ્મનિદાનહેતુકતં, નિસ્સન્દફલતઞ્ચ દસ્સેતિ. દિબ્બચક્ખુસ્સ પાદકં એતેસન્તિ **દિબ્બચક્ખુપાદકાનિ**. તેન વુત્તં "**દિબ્બચક્ખુના સહેવ ઇજ્ઝન્તી**"તિ. તાનિ હિસ્સ પરિભણ્ડઞાણાનિ.

સમાદીયન્તીતિ **સમાદાનાનિ**, કમ્માનિ સમાદાનાનિ એતેસન્તિ **કમ્મસમાદાના**. સમાદાતબ્બનાનાવિધકમ્માતિ અત્થો પુરિમે અત્થે, દુતિયે પન કમ્માનિ સમાદાપેન્તીતિ **કમ્મસમાદાના**, મિચ્છાદિટ્ઠિયા કમ્મસમાદાના **મિચ્છાદિટ્ઠિકમ્મસમાદાના**, હેતુઅત્થે ચેતં કરણવચનં.

**તં વાચ**ન્તિ તં અરિયાનં ઉપવદનવાચં. **તં ચિત્ત**ન્તિ સમુટ્ઠાપકચિત્તં. **તં દિટ્ઠિ**ન્તિ યેન મિચ્છાગાહેન અરિયે અનુદ્ધંસેતિ, મિચ્છાભિનિવેસં. અયમ્પેત્થ અત્થો – યથા નામ હેતુસમ્પન્નસ્સ ભિક્ખુનો વિસુદ્ધં સીલં, સમાધિઞ્ચ સમ્પાદેત્વા ઠિતસ્સ દન્ધો સતુપ્પાદો ખિપ્પાભિઞ્ઞાય દિટ્ઠેવ ધમ્મે અઞ્ઞા, સતિ વા ઉપાદિસેસે અનાગામિતા. એવમેવં યો અરિયૂપવાદી યથાવુત્તચિત્તદિટ્ઠીહિ અપક્કમિત્વા અપ્પતિરૂપં સભાવં ''મયા, ભન્તે, તુમ્હાકં ઉપરિ વુત્ત'ન્તિ અચ્ચયદેસનાય તે ન ખમાપેતિ, સો કાયસ્સ ભેદા નિરયે એવાતિ. તેસુ પસન્નચિત્તસ્સ ખમાપનઞ્હેત્થ તેસં વાચાદીનં પહાનં પટિનિસ્સગ્ગોવ. ઇતો **સાવજ્જતરં નામ અઞ્ઞં નત્થિ** સબ્બાનત્થવિધાનતો, સબ્બહિતસુખપરિધંસનતો ચ.

**કાયસ્સ ભેદા**તિ ઇધ **કાયસદ્દો** અત્તભાવપરિયાયોતિ આહ "**ઉપાદિન્નક્ખન્ધપરિચ્ચાગા**"તિ. **તદનન્તર**ન્તિ તસ્સ મરણસઙ્ખાતસ્સ ખન્ધપરિચ્ચાગસ્સ અનન્તરં. અભિનિબ્બત્તક્ખન્ધત્થો **પરસદ્દો**, અનોરિમભૂતવત્થુવિસયો વા સિયા, અવધિવિસેસનમત્તં વા. તેસુ પુરિમં સન્ધાયાહ "**અભિનિબ્બત્તક્ખન્ધગ્ગહણે**"તિ, પચ્છિમસ્સ પન વસેન "**ચુતિતો ઉદ્ધ**"ન્તિ.

**વુત્તવિપરિયાયેના**તિ ''સુટ્ઠુ ચરિતં, સોભનં વા ચરિત''ન્તિઆદિના. **હનન**ન્તિ ઘાતનં.

**કારણાકારણ**ન્તિ ઠાનાટ્ઠાનં. ચેતનાચેતનાસમ્પયુત્તધમ્મે નિરયાદિનિબ્બાનગામિપટિપદાભૂતે કમ્મન્તિ ગહેત્વા આહ "**કમ્મપરિચ્છેદમેવા**"તિ. **કમ્મવિપાકન્તરં** કમ્મવિપાકવિસેસો કમ્મવિપાકસ્સ વિભાગો. **અપ્પેતું ન સક્કોતિ** અટ્ઠમનવમબલાનિ વિય, તંસદિસં ઇદ્ધિવિધઞાણં વિય વિકુબ્બિતું, એતેનસ્સ બલસદિસતઞ્ચ નિવારેતિ. ઝાનાદિઞાણં વિય વા અપ્પેતું , વિકુબ્બિતુઞ્ચ. યદિપિ હિ ઝાનાદિપચ્ચવેક્ખણાઞાણં ઇધ છટ્ઠં બલન્તિ તસ્સ સવિતક્કસવિચારતા વુત્તા, તથાપિ ઝાનાદીહિ વિના પચ્ચવેક્ખણા નત્થીતિ ઝાનાદિસહગતં ઞાણં તદન્તોગધં

કત્વા એવં વુત્તં. અથ વા સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં ઝાનાદિકિચ્ચં વિય ન સબ્બં બલકિચ્ચં કાતું સક્કોતીતિ દસ્સેતું “**ઝાનં હુત્વા અપ્પેતું, ઇદ્ધિ હુત્વા વિકુબ્બિતુઞ્ચ ન સક્કોતી**”તિ (વિભ॰ મૂલટી॰ ૮૩૧) વુત્તં, ન પન કસ્સચિ બલસ્સ ઝાનઇદ્ધિભાવોતિ દટ્ઠબ્બં.

વિચયહારસમ્પાતવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૩. યુત્તિહારસમ્પાતવણ્ણના

**૬૫.** પટિપક્ખપટિબાળ્હા કુસલા ધમ્મા ઉપ્પજ્જિતુમેવ ન સક્કોન્તિ, ઉપ્પન્નાપિ સમ્મદેવ અત્તનો કિચ્ચં કાતું અસમત્થતાય અનુપ્પન્નસદિસાતિ પટિપક્ખનિવારણેન કુસલાનં ધમ્માનં કિચ્ચકરણભાવં દસ્સેતું “**મનચ્છટ્ઠાનિ... પે॰... ભવિસ્સતી**”તિ વુત્તં. **વિહરન્તસ્સા**તિ વિહરણહેતુ. **વિહરન્તો**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો, તેન રક્ખિતચિત્તતા વુત્તનયેન એકન્તતો સમ્માસઙ્કપ્પગોચરતાય ચ સંવત્તતીતિ દસ્સેતિ. **વુત્તનયેના**તિ મિચ્છાસઙ્કપ્પાનં અવસરં અદત્વા વિસોધિતનેક્ખમ્માદિવિતક્કતાય. **અવિપરીતમેવા**તિ કાયાદિઅસુભાદિતો આદાનં. **વિનિપાતભયન્તિ** દુગ્ગતિભયં. **સબ્બોપિ ચાયમત્થો**તિ ‘‘સમ્માસઙ્કપ્પગોચરો સમ્માદિટ્ઠિ ભવિસ્સતી’’તિઆદીસુ અત્થો યુત્તિયા યુત્તો એવ અનુરૂપકારણભાવતો.

યુત્તિહારસમ્પાતવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### ૪. પદટ્ઠાનહારસમ્પાતાદિવણ્ણના

**૬૬.** યસ્મા વા સંકિલેસતો રક્ખિતચિત્તસ્સ તીણિ સુચરિતાનિ પારિપૂરિં ગચ્છન્તિ, તસ્મા **રક્ખિતચિત્તસ્સા**તિ એત્થ યાયં રક્ખિતચિત્તતા, સા કાયસુચરિતાદીનં તિણ્ણં સુચરિતાનં પદટ્ઠાનન્તિ એવમેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો. **અત્તાધીનન્તિ** અત્તપરાધીનં.

**તતો એવા**તિ કારણગ્ગહણેન ફલસ્સ ગહિતત્તા એવ.

**૬૮. તત્થ ઇતિસદ્દો**તિ ‘‘પરિપાલીયતી’’તિ ઇતિસદ્દો.

**૭૩-૪.** પાળિયં **પઞ્ચિન્દ્રિયાનિ તીહિ ખન્ધેહિ સઙ્ગહિતાની**તિ એત્થ સદ્ધાવીરિયસતિન્દ્રિયેહિ પાતિમોક્ખાદિ તિવિધં સીલં ગહિતં સોધેતબ્બત્તા. તેસન્તિ તેહિ સીલક્ખન્ધો સઙ્ગહિતો. સમાધિપઞ્ઞિન્દ્રિયેહિ સમાધિપઞ્ઞાક્ખન્ધા ગહિતાતિ પાકટોયમત્થો, તથા સેસમ્પીતિ આહ “**ઇતો પરેસુ...પે॰... વુત્તનયમેવા**”તિ.

**૭૬. હેતુહેતુસમુપ્પન્નપચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નસઙ્ઘાતસ્સા**તિ એત્થ હેતુપચ્ચયવિભાગો હેટ્ઠા વુત્તોયેવ.

પદટ્ઠાનહારસમ્પાતાદિવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

### મિસ્સકહારસમ્પાતવણ્ણના

ઇદાનિ યસ્મા સુત્તેસુ હારાનં યોજનાનયદસ્સનત્તા હારસમ્પાતદેસના હારવિભઙ્ગદેસના વિય ન હારસરૂપમત્તદસ્સનત્તા, તસ્મા **પેટકોપદેસે** આગતનયાનુસારેન અપરેહિ વિપરિયાયેહિ હારસમ્પાતયોજનાવિધિં

દસ્સેન્તો “**અપિચા**”તિઆદિમાહ. તત્થ વિજ્જાવિજ્જાય કુસલાકુસલચિત્તપ્પવત્તિયા અલોભાદોસલોભદોસાપિ પરમ્પરભાવેન પવત્તન્તિ નિદાનભાવતોતિ દસ્સેન્તો “**છ ધમ્મા…પે॰… મૂલાની**”તિ આહ. યથા ચ નિદાનભાવેન પુબ્બઙ્ગમતા, એવં અત્તનો વસેવત્તનેનાપિ પુબ્બઙ્ગમતા લબ્ભતેવાતિ વુત્તં “**સાધિપતિકાનં અધિપતિ, સબ્બચિત્તુપ્પાદાનં ઇન્દ્રિયાની**”તિ. **અલોભસ્સા**તિ અલોભયુત્તસ્સ ચિત્તુપ્પાદસ્સ. **નેક્ખમ્મચ્છન્દેના**તિ કુસલચ્છન્દેન. નેક્ખમ્મસદ્દો પબ્બજ્જાદીસુ નિરુળ્હો. વુત્તઞ્હિ –

> ‘‘પબ્બજ્જા પઠમં ઝાનં, નિબ્બાનઞ્ચ વિપસ્સના;
> સબ્બેપિ કુસલા ધમ્મા, ‘નેક્ખમ્મ’ન્તિ પવુચ્ચરે’’તિ. (ઇતિવુ॰ અટ્ઠ॰ ૧૦૯; દી॰ નિ॰ ટી॰ ૨.૩૫૯; અ॰ નિ॰ ટી॰ ૨.૨.૬૬) –

તેસુ ઇધ કુસલા ધમ્મા અધિપ્પેતા. તેન વુત્તં ‘‘કુસલચ્છન્દેના’’તિ. નેક્ખમ્મચ્છન્દેન ઉપનિસ્સયભૂતેન, ન અધિપતિભૂતેન. ઇદં વુત્તં હોતિ – અલોભપ્પધાનો ચે ચિત્તુપ્પાદો હોતિ, નેક્ખમ્મચ્છન્દેન ઉપનિસ્સયભૂતેન મનો તસ્સ પુબ્બઙ્ગમો હોતિ. સેસપદદ્વયેપિ એસેવ નયો.

યદગ્ગેન તેસં ધમ્માનં મનો પુબ્બઙ્ગમં, તદગ્ગેન તેસં જેટ્ઠં, પધાનઞ્ચાતિ વુત્તં “**મનોસેટ્ઠાતિ મનો તેસં ધમ્માન**”ન્તિઆદિ. મનોમયતા મનેન કતાદિભાવો, સો ચ મનસ્સ તેસં સહજાતાદિના પચ્ચયભાવો એવાતિ વુત્તં “**મનોમયાતિ…પે॰… પચ્ચયો**”તિ. **તે પના**તિ એત્થ **પન**-સદ્દો વિસેસત્થદીપકો, તેનેતં દસ્સેતિ – યદિપિ તેસં ધમ્માનં છન્દાદયોપિ પચ્ચયા એવ, ઇન્દ્રિયાદિપચ્ચયેન પન સવિસેસં પચ્ચયભૂતસ્સ મનસ્સેવ વસેનેવ વુત્તં ‘‘મનોમયા’’તિ. તત્થ **છન્દસમુદાનીતા**તિ યથાવુત્તનેક્ખમ્માદિછન્દેન સમ્મા ઉદ્ધમુદ્ધં નીતા, તતો સમુદાગતાતિ અત્થો. તતો એવ નેક્ખમ્મવિતક્કાદિતો સમુપ્પન્નત્તા **અનાવિલસઙ્કપ્પસમુટ્ઠાના**. તજ્જામનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્ફસ્સેન સહાધિટ્ઠાનતો **ફસ્સસમોધાના**. ‘‘ફુટ્ઠો, ભિક્ખવે, વેદેતિ, ફુટ્ઠો સઞ્જાનાતિ, ફુટ્ઠો ચેતેતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૯૩) હિ વુત્તં. **ઇદં મનોકમ્મ**ન્તિ કાયઙ્ગવાચઙ્ગચોપનં અકત્વા સદ્ધાસમન્નાગતેન પસન્નેન મનસા પવત્તં ઇદં કુસલં મનોકમ્મં. તં પન અનભિજ્ઝાસહગતં, અબ્યાપાદસહગતં, સમ્માદિટ્ઠિસહગતન્તિ તિવિધં હોતિ.

**ભાસતી**તિ અવિસંવાદનાદિના વાચઙ્ગચોપનાવસેન પવત્તેન્તિયા વચીવિઞ્ઞત્તિયા સાધેતબ્બં સાધેતીતિ અત્થો, તેન કાયદ્વારતો પવત્તકુસલવચીકમ્મમ્પિ સઙ્ગહિતં હોતિ. તથા હિ વક્ખતિ ‘‘વચીવિઞ્ઞત્તિવિપ્ફારતો, તથા સાદિયનતો ચ ભાસતી’’તિ. સબ્બમ્પિ વચીકમ્મં સચ્ચાદિવસેન ચતુબ્બિધં. **કરોતી**તિ અત્તનો, પરેસઞ્ચ હિતાહિતાનિ કારણાકારણેહિ કાયઙ્ગચોપનાવસેન પવત્તેન્તિયા કાયવિઞ્ઞત્તિયા સાધેતબ્બં સાધેતીતિ અત્થો, તેન વચીદ્વારતો પવત્તકુસલકાયકમ્મમ્પિ સઙ્ગહિતં હોતિ. તથા ચ વક્ખતિ ‘‘કાયવિઞ્ઞત્તિવિપ્ફારતો, તથા સાદિયનતો ચ કરોતી’’તિ (નેત્તિ॰ અટ્ઠ॰ ૭૬ મિસ્સકહારસમ્પાતવણ્ણના). કમ્મપથવસેન ગય્હમાને પાણાતિપાતાદિવસેન તં તિવિધં હોતિ. તેનાહ “**ઇતિ દસકુસલકમ્મપથાદસ્સિતા**”તિ. દસપુઞ્ઞકિરિયવત્થુવસેનાપિ ગાથાય અત્થો યુજ્જતિ. તથા હિ વક્ખતિ ‘‘સો પસન્નચિત્તો’’તિઆદિ. ભાસતિ વા કરોતિ વા કેવલં મનસા પવત્તતીતિ અનિયમત્થો **વા**-સદ્દો. તથા ચેવ સંવણ્ણિતં.

**દસવિધસ્સ કુસલકમ્મસ્સા**તિ દસવિધસ્સ કુસલકમ્મપથકમ્મસ્સ, વક્ખમાનનયેન વા દસપુઞ્ઞકિરિયવત્થુસઙ્ખાતસ્સ કુસલકમ્મસ્સ. નનુ તત્થ દાનાદિમયં તિવિધમેવ પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ વુત્તન્તિ? સચ્ચં, તં પન ઇતરેસં તદન્તોગધત્તા.

‘‘સુખમન્વેતી’’તિ સઙ્ખેપેન વુત્તં સુખાનુગમં વિત્થારેન દસ્સેન્તો “**ઇધસ્સુ પુરિસો**”તિઆદિમાહ. તત્થ **એવં સન્ત**ન્તિ એવં ભૂતં, અપ્પહીનાનુસયો હુત્વા સુખવેદનીયફસ્સસમ્ભૂતન્તિ અત્થો.

તત્થ “**યં મનો**”તિઆદિના ગાથાત્થવસેન ચતુસચ્ચં નિદ્ધારેતિ. આદિતો વવત્થાપિતેસુ ખન્ધાદીસુ ખન્ધમુખેન સચ્ચાનં કથિતત્તા સત્તાનં ભિન્નરુચિભાવતો નાનાનયેહિ વિપસ્સનાભૂમિકોસલ્લત્થં, પુબ્બાપરસમ્બન્ધદસ્સનત્થઞ્ચ એવં વુત્તં “**એવં...પે॰... નિદ્ધારેતબ્બાની**”તિ. સચ્ચમુખેન અસ્સાદાદિકે નિદ્ધારેત્વા દેસનાહારસમ્પાતં યોજેતું “**તત્થ સમુદયેના**”તિઆદિમાહ, તં વુત્તનયમેવ. યઞ્હેત્થ અઞ્ઞમ્પિ અત્થતો ન વિભત્તં, તં હેટ્ઠા વુત્તનયત્તા, ઉત્તાનત્થત્તા ચાતિ વેદિતબ્બં.

**મનનલક્ખણે**તિ મનનલક્ખણહેતુ. “**મનનલક્ખણેના**”તિ વા પાઠો. **ઈહાભાવતો** બ્યાપારાભાવતો. યેન પસાદેન સમન્નાગતત્તા મનો ‘‘પસન્નો’’તિ વુત્તો, તસ્સ પસાદસ્સ કિચ્ચં મને આરોપેત્વા આહ “**અકાલુસિયતો, આરમ્મણસ્સ ઓકપ્પનતો ચ પસન્નેના**”તિ. **તથા સાદિયનતો**તિ વાચાય વત્તબ્બં અવત્વાવ ફસ્સસાદિયનતો અનુજાનતો. દુતિયે **તથા સાદિયનતો**તિ કાયેન કાતબ્બં યથા કતં હોતિ, તથા વાચાય સંવિધાનતો. **તથા પસુતત્તા**તિ યથા સુખમન્વેતિ, તથા ઉપચિતત્તા એવાતિ અત્થો. **તતો**તિ તતો કારણા, મનસા પસન્નેન, ભાસનેન, કરણેન ચ હેતુનાતિ વુત્તં હોતિ. **અનઞ્ઞત્થા**તિ એતસ્મિં પન અત્થે. **તતો**તિ તતો એવ. યો હિ પસન્નમનો તેન યં ભાસનં, કરણઞ્ચ, તતો એવ નં સુખમન્વેતીતિ વુત્તં હોતિ. **સાતભાવતો**તિ સાતવેદનાભાવતો. **ઇટ્ઠભાવતો**તિ મનાપભાવતો. કમ્મતો વિપાકુપ્પત્તિફલદાનસમત્થભાવેન કમ્મસ્સ નિબ્બત્તત્તા વિપાકસ્સેવ અનિબ્બત્તત્તાતિ આહ “**કતૂ...પે॰... અન્વેતીતિ વુત્ત**”ન્તિ **કારણાયત્ત વુત્તિતો**તિ કતભાવહેતુકત્તા કમ્મસ્સાતિ અધિપ્પાયો. **અસઙ્કન્તિતો**તિ યસ્મિં સન્તાને કમ્મં નિબ્બત્તં, તદઞ્ઞસન્તાના સઙ્કમનતો.

**આધિપચ્ચયોગતો**તિ સહજાતાધિપતિવસેન આધિપચ્ચયુત્તત્તા. સહજાતધમ્માનઞ્હિ તંસમ્પયુત્તસ્સ મનસ્સ વસેન પુબ્બઙ્ગમતા ઇધાધિપ્પેતા. **તતો એવા**તિ આધિપચ્ચયોગતો એવ. **મનસ્સા**તિ ઉપયોગત્થે સામિવચનં. તેસં ધમ્માનન્તિ સમ્બન્ધો. **કુસલભાવો યુજ્જતિ** પસાદસ્સ યોનિસોમનસિકારહેતુકત્તા . નનુ વિભજ્જબ્યાકરણેસુ તેસં સાવકાનં સદ્ધા ઉપ્પજ્જતીતિ? નાયં સદ્ધા, તદાકારા પન અકુસલા ધમ્મા તથા વુચ્ચન્તીતિ વેદિતબ્બં. તથા હિ વક્ખતિ ‘‘નાયં પસાદો’’તિઆદિ (નેત્તિ॰ અટ્ઠ॰ ૭૬ મિસ્સકહારસમ્પાતવણ્ણના). **સુખં અન્વેતીતિ યુજ્જતિ** કમ્મસ્સ ફલદાને સમત્થભાવતો. યથા હિ કતં કમ્મં ફલદાનસમત્થં હોતિ, તથા કતં ઉપચિતન્તિ વુચ્ચતીતિ.

મનોપવિચારા ઇધ નેક્ખમ્મસિતા સોમનસ્સૂપવિચારા, ઉપેક્ખૂપવિચારા ચ વેદિતબ્બા કુસલાધિકારત્તા. તે પન યસ્મા ચિત્તં નિસ્સાયેવ પવત્તન્તિ, નાનિસ્સાય, તસ્મા વુત્તં “**મનો મનોપવિચારાનં પદટ્ઠાન**”ન્તિ. **કુસલપક્ખસ્સ પદટ્ઠાન**ન્તિ એત્થ કુસલો તાવ ફસ્સો કુસલસ્સ વેદનાક્ખન્ધસ્સ સઞ્ઞાક્ખન્ધસ્સ સઙ્ખારક્ખન્ધસ્સ સહજાતાદિના પચ્ચયો હોતિ. ‘‘ફુટ્ઠો, ભિક્ખવે, વેદેતિ, ફુટ્ઠો સઞ્જાનાતિ, ફુટ્ઠો ચેતેતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૯૩) વુત્તં. એવં વેદનાદીનમ્પિ વેદિતબ્બં. સદ્ધાદીનમ્પિ પચ્ચયભાવે વત્તબ્બમેવ નત્થિ. **સબ્બસ્સા**તિ ચતુભૂમકસ્સ. કામાવચરા હિ કુસલા ધમ્મા યથારહં ચતુભૂમકસ્સાપિ કુસલસ્સ પચ્ચયા હોન્તિ, એવં ઇતરભૂમકાપિ.

‘‘પસન્નેન મનસા ભાસતી’’તિ વુત્તત્તા વિસેસતો સમ્માવાચાપચ્ચયં ભાસનં ઇધાધિપ્પેતન્તિ વુત્તં “**ભાસતીતિ સમ્માવાચા**”તિ. તત્થાયમધિપ્પાયો ‘‘ભાસતીતિ યમિદં પદં, ઇમિના સમ્માવાચા ગહિતા હોતી’’તિ. **કરોતીતિ સમ્માકમ્મન્તો**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. સુપરિસુદ્ધે કાયવચીકમ્મે ઠિતસ્સ આજીવપારિસુદ્ધિ, ન ઇતરસ્સાતિ વુત્તં

“**તે સમ્માઆજીવસ્સ પદટ્ઠાન**”ન્તિ. તત્થ **તે**તિ સમ્માવાચાકમ્મન્તા. યસ્મા પન આજીવટ્ઠમકે સીલે પતિટ્ઠિતસ્સ ઉપ્પન્નાનુપ્પન્નાનં અકુસલધમ્માનં પહાનાનુપ્પાદનાનિ, અનુપ્પન્નુપ્પન્નાનં કુસલધમ્માનં ઉપ્પાદનપારિપૂરિયા ચ સમ્ભવન્તિ, તથા સમ્માવાયામે ઠિતસ્સેવ કાયાદીસુ સુભસઞ્ઞાદિવિદ્ધંસિની સમ્માસતિ સમ્ભવતિ, તસ્મા વુત્તં “**સમ્માઆજીવો...પે॰...પદટ્ઠાન**”ન્તિ. જેટ્ઠકસીલં પાતિમોક્ખસંવરો, સદ્ધાસાધનો ચ સોતિ આહ “**તં સીલસ્સ પદટ્ઠાન**”ન્તિ.

**તેસ**ન્તિ કાયવચીકમ્માનં. **કમ્મપચ્ચયતાયા**તિ કુસલકમ્મહેતુકતાય.

**પદત્થો ચ વુત્તનયેના**તિ ‘‘મનનતો આરમ્મણવિજાનનતો’’તિઆદિના.

**અયં આવટ્ટો**તિ અયં સભાગવિસભાગધમ્માવટ્ટનવસેન આવટ્ટો. એત્થ હિ કુસલમૂલસમ્મત્તમગ્ગાદિનિદ્ધારણા સભાગધમ્માવટ્ટના. અવિજ્જાભવતણ્હાનં નિદ્ધારણા વિસભાગધમ્માવટ્ટના.

વિભત્તિહારે પદટ્ઠાનભૂમિવિભાગા વુત્તનયા, સુવિઞ્ઞેય્યા ચાતિ ધમ્મવિભાગમેવ દસ્સેન્તો “**નયિદ**”ન્તિઆદિમાહ. તત્થ “**નયિદં યથારુતવસેન ગહેતબ્બ**”ન્તિ સુત્તસ્સ નેય્યત્થતં વત્વા “**યોહી**”તિઆદિના તં વિવરતિ. ‘‘દુક્ખમેવ અન્વેતી’’તિ કસ્મા વુત્તં, નનુ યત્થ કત્થચિ હિતેસિતા કુસલમેવાતિ? નયિદમીદિસં સન્ધાય વુત્તં, અધમ્મં પન ધમ્મોતિ, ધમ્મઞ્ચ પન અધમ્મોતિ દીપનેન લોકસ્સ સબ્બાનત્થબીજભૂતેસુ સકલહિતસુખુપાયપટિક્ખેપકેસુ તિત્થકરેસુ અસન્તગુણસમ્ભાવનવસેન પવત્તમિચ્છાધિમોક્ખં સન્ધાય વુત્તં. યો હિ લોકે અપ્પમત્તકમ્પિ પુઞ્ઞં કાતુકામં પાપિકં દિટ્ઠિં નિસ્સાય પટિબાહતિ, સોપિ ગારય્હો, કિમઙ્ગં પન અરિયવિનયે સમ્માપટિપત્તિં પટિબાહન્તેસૂતિ દુક્ખફલાવ તત્થ સમ્ભાવનાપસંસા પયિરુપાસના. તથા હિ વુત્તં – ‘‘ન ખો અહં, મોઘપુરિસ, અરહત્તસ્સ મચ્છરાયામિ, અપિચ તુય્હેવેતં પાપકં દિટ્ઠિગતં...પે॰... દીઘરત્તં અહિતાય દુક્ખાય સંવત્તતી’’તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૭), ‘‘યો નિન્દિયં પસંસતિ (સુ॰ નિ॰ ૬૬૩; સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૦, ૧૮૧; અ॰ નિ॰ ૪.૩; નેત્તિ॰ ૯૨), સબ્બસ્સાપિ અનત્થસ્સ મૂલં બાલૂપસેવના’’તિ ચ.

**ઇદઞ્હિ સુત્ત**ન્તિ ‘‘મનોપુબ્બઙ્ગમા...પે॰...પદ’’ન્તિ (ધ॰ પ॰ ૧, ૨) પઠમં ગાથં સન્ધાય વદતિ. **એતસ્સા**તિ સંવણ્ણિયમાનસુત્તસ્સ.

**કિચ્ચપઞ્ઞત્તી**તિ અધિપતિપચ્ચયસઙ્ખાતસ્સ કિચ્ચસ્સ પઞ્ઞાપનં. **પધાનપઞ્ઞત્તી**તિ પધાનભાવસ્સ પઞ્ઞાપના. **સહજાતપઞ્ઞત્તી**તિ તેસં ધમ્માનં મનસા સહભાવપઞ્ઞાપના.

**મહાભૂતાતીતિ ઇતિ**સદ્દો આદિઅત્થો, તેન મહાભૂતાવિનાભાવી સબ્બો રૂપધમ્મો સઙ્ગય્હતિ.

‘‘મનોપુબ્બઙ્ગમા’’તિ સમાસપદે ‘‘મનો’’તિ પદં તદવયવમત્તન્તિ આહ “**નેવ પદસુદ્ધી**”તિ. તેનેવાહ “**મનોપુબ્બઙ્ગમાતિ પદસુદ્ધી**”તિ. “**છાયાવ અનપાયિની**”તિ ઇદં સુખાનુગમસ્સ ઉદાહરણમત્તં, ન યથાધિપ્પેતત્થપરિસમાપનં. “**સુખમન્વેતી**”તિ પન યથાધિપ્પેતત્થપરિસમાપનન્તિ વુત્તં “**પદસુદ્ધિ ચેવ આરમ્ભસુદ્ધિ ચા**”તિ.

**એકત્તતા**તિ મનોપુબ્બઙ્ગમાદિસામઞ્ઞં સન્ધાય વદતિ. એવં સેસેસુપિ. **વેમત્તતા** ‘‘મનોપુબ્બઙ્ગમા’’તિઆદિના સામઞ્ઞતો વુત્તધમ્મે પસાદો ધારણાય નિવત્તેત્વા પસન્નસઙ્ખાતે વિસેસે અવટ્ઠાપનતો. સેસેસુપિ એસેવ નયો.

પસાદો સિનેહસભાવો, અસ્સદ્ધિયં વિય લૂખસભાવં દોસં વિનોદેતીતિ આહ "**બ્યાપાદવિક્ખમ્ભનતો**"તિ. **બહિદ્ધાતિ** સદ્ધેય્યવત્થું સન્ધાયાહ. **ઓકપ્પનતો**તિ આરમ્મણં અનુપવિસિત્વા અનુપક્ખન્દિત્વા સદ્દહનતો.

**દેય્યધમ્માદયો**તિ એત્થ **આદિ**સદ્દેન સંવેગહિરોત્તપ્પકસિણમણ્ડલાદયો સઙ્ગય્હન્તિ. **ઇટ્ઠારમ્મણાદયો**તિ **આદિ**સદ્દેન ઇટ્ઠમજ્ઝત્તારમ્મણા, દ્વારધમ્મા, મનસિકારોતિ એવમાદીનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. **તથા ફસ્સો**તિ યથા વેદનાદીનં ઇટ્ઠારમ્મણાદયો પચ્ચયો, એવં ફસ્સોપીતિ પચ્ચયતાસામઞ્ઞમેવ ઉપસંહરતિ તથા-સદ્દો. **વેદનાદીન**ન્તિ હિ વેદનાદયો તયો ખન્ધા ગહિતા. **વિઞ્ઞાણસ્સ વેદનાદયો**તિ નામરૂપં સન્ધાય વદતિ.

"**સીલમયસ્સ અદોસો પદટ્ઠાન**"ન્તિ વુત્તં ખન્તિપધાનત્તા સીલસ્સ. **અધિટ્ઠાતી**તિ અનુયુઞ્જતિ ઉપ્પાદેતિ. **સો**તિ એવં કુસલચિત્તં ભાવેન્તો. "**અનુપ્પન્નાન**"ન્તિઆદિના ભાવનાપહાનસમારોપનાનિ દસ્સેન્તો નિબ્બેધભાગિયવસેન ગાથાય અત્થં વિચિનિત્વા સમારોપેતિ, એવમ્પિ સક્કા યોજેતુન્તિ વાસનાભાગિયવસેન પદટ્ઠાનનિદ્દેસે ઉદાહરીયતિ.

એવં ''મનોપુબ્બઙ્ગમા ધમ્મા''તિ ગાથાય વસેન હારસમ્પાતયોજનાવિધિં દસ્સેત્વા ઇદાનિ ગાથાન્તરેન દસ્સેતું "**તથા દદતો પુઞ્ઞ**"ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **ભાવનામય**ન્તિ પઞ્ઞાભાવનામયં.

"**અલોભો કુસલમૂલ**"ન્તિઆદિ દાનાદીનં અલોભાદિપધાનત્તા વુત્તં, સબ્બત્થ ચ ''વુત્ત''ન્તિ પદં આનેત્વા યોજેતબ્બં. **તેસ**ન્તિ રાગાદીનં. **નિસ્સરણ**ન્તિ ચ પરિનિબ્બાનમેવ સન્ધાય વદતિ.

પરિચ્ચાગસીલો અલોભજ્ઝાસયો કામેસુ આદીનવદસ્સાવી સમ્મદેવ સીલં પરિપૂરેતીતિ આહ "**દદતો...પે॰... પદટ્ઠાન**"ન્તિ. ઇધ **ઓળારિકા** નામ કિલેસા વીતિક્કમાવત્થાનં, તપ્પહાનં તદઙ્ગપ્પહાનેન વેદિતબ્બં. **મજ્ઝિમાન**ન્તિ પરિયુટ્ઠાનાવત્થાનં. **સુખુમાન**ન્તિ અનુસયાવત્થાનં. **કતાવીભૂમિ** ન્તિ ખીણાસવભૂમિં.

**દદતો**તિ મગ્ગસહગતેન અલોભેન સદેવકસ્સ લોકસ્સ અભયદાનં દદતો. **પુઞ્ઞ**ન્તિ લોકુત્તરકુસલં. **સંયમતો**તિ મગ્ગપરિયાપન્નેહિ સમ્માવાચાકમ્મન્તાજીવેહિ દિટ્ઠેકટ્ઠાદિસંકિલેસતો મગ્ગસંયમેન સંયમન્તસ્સ. **વેર**ન્તિ પાણાતિપાતાદિપાપં. **કુસલો**તિ મગ્ગસમ્માદિટ્ઠિયા કુસલો વિચક્ખણો. **જહાતિ પાપક**ન્તિ તેહિ તેહિ મગ્ગેહિ તં તં પહાતબ્બં પાપધમ્મં ઓધિસો જહાતિ સમુચ્છિન્દતિ. તેનાહ "**મગ્ગો વુત્તો**"તિ.

''દદતો''તિઆદિના પુબ્બે અવિભાગેન કુસલમૂલાનિ ઉદ્ધટાનીતિ ઇદાનિ વિભાગેન તાનિ ઉદ્ધરન્તો "**લોકિયકુસલમૂલ**"ન્તિઆદિમાહ.

**પુથુજ્જનભૂમિ સેક્ખભૂમિ દસ્સિતા** પહાનસ્સ વિપ્પકતભાવદીપનતો. **અસેક્ખભૂમિ દસ્સિતા** અનુપાદાપરિનિબ્બાનદીપનતો.

**સગ્ગગામિની પટિપદા** પુબ્બભાગપ્પટિપત્તિ.

પુઞ્ઞે કથિતે પુઞ્ઞફલમ્પિ કથિતમેવ હોતીતિ વુત્તં "**દદતો...પે॰... દેસનમાહા**"તિ. સચ્ચકમ્મટ્ઠાનેન વિના સંકિલેસપ્પહાનં નત્થીતિ દસ્સેન્તો આહ "**કુસલો...પે॰... દેસનમાહા**"તિ.

વેરસદ્ધો અદિન્નાદાનાદિપાપધમ્મેસુપિ નિરુળ્હોતિ વુત્તં “**એવં સબ્બાનિપિ સિક્ખાપદાનિ વિત્થારેતબ્બાની**”તિ. **દ્વેપિ વિમુત્તિયો** સેક્ખાસેક્ખવિમુત્તિયો, સઉપાદિસેસઅનુપાદિસેસવિમુત્તિયો ચ. તથા હિ વક્ખતિ ‘‘નિબ્બુતોતિ દ્વે નિબ્બાનધાતુયો’’તિઆદિ (નેત્તિ॰ અટ્ઠ॰ ૭૬).

કારણૂપચારેન, કારણગ્ગહણેન વા ફલં ગહિતન્તિ આહ “**દ્વે સુગતિયો**”તિઆદિ. વટ્ટવિવટ્ટસમ્પત્તિયો ઇમિસ્સા દેસનાય **ફલં**, તસ્સ દાનં સીલં ભાવના **ઉપાયો**, ‘‘સમ્પત્તિદ્વયં ઇચ્છન્તેન દાનાદીસુ અપ્પમત્તેન ભવિતબ્બ’’ન્તિ અયમેત્થ ભગવતો **આણત્તી**તિ ઇમમત્થં સન્ધાયાહ “**ફલાદીનિ યથારહં વેદિતબ્બાની**”તિ.

**વિચયો**તિ વિચયહારસમ્પાતો, સો વુચ્ચતીતિ અત્થો. એસ નયો ઇતો પરેસુપિ. “**તિવિધમ્પિ દાનમય**”ન્તિઆદિના પદત્થવિચયં દસ્સેતિ, તેન અસ્સાદાદયો, ઇતરે ચ વિચયહારપદત્થા અત્થતો વિચિતા એવ હોન્તીતિ. રૂપાદિઆરમ્મણસ્સ પરિચ્ચાગો વુત્તોતિ સમ્બન્ધો. **સબ્બો**તિ સકલો અનવસેસતો કિચ્ચસ્સ વુત્તત્તા.

દાનાભિરતસ્સ ચાગાધિટ્ઠાનં પારિપૂરિં ગચ્છતીતિ વુત્તં “**દદતો…પે॰… પદટ્ઠાન**”ન્તિ. વિરતિસચ્ચે, વચીસચ્ચે ચ તિટ્ઠતો સચ્ચાધિટ્ઠાનં પારિપૂરિં ગચ્છતીતિ વુત્તં “**સંયમ…પે॰… પદટ્ઠાન”ન્તિ**. કોસલ્લયોગતો ચ પાપપ્પહાનતો ચ પઞ્ઞાપારિપૂરિં ગચ્છતીતિ વુત્તં “**કુસલો…પે॰… પદટ્ઠાન**”ન્તિ. અનવસેસરાગાદીસુ પહીનેસુ ઉપસમો ઉપટ્ઠિતો નામ હોતીતિ વુત્તં “**રાગ…પે॰… પદટ્ઠાન**”ન્તિ.

**કુસલો**તિ પુગ્ગલાધિટ્ઠાનેન કોસલ્લસમ્માદિટ્ઠિ વુત્તાતિ આહ “**કુસલો…પે॰… મગ્ગઙ્ગાદિભાવેન એકલક્ખણત્તા**”તિ. **આદિસદ્દેન** બોધિપક્ખિયભાવાદિં સઙ્ગણ્હાતિ. **ખેપેતબ્બભાવેના**તિ પહાતબ્બભાવેન.

**અવેરત**ન્તિ અસપત્તતં. **કુસલધમ્મેહી**તિ અનવજ્જધમ્મેહિ, ફલનિબ્બાનેહીતિ અધિપ્પાયો. દાનસ્સ મહપ્ફલતા, સીલાદિગુણેહિ સત્થુ અનુત્તરદક્ખિણેય્યભાવો, અનુપાદાપરિનિબ્બાનન્તિ ઇમેસં પચ્ચવેક્ખણા ઇમસ્સ દાનસ્સ નિદાનન્તિ અયમત્થો પાળિયં નિરુળ્હોવ. નિબ્બચનનિદાનસન્ધયો સુવિઞ્ઞેય્યાવાતિ આહ “**નિબ્બચનનિદાનસન્ધયો વત્તબ્બા**”તિ.

**પટિપક્ખનિદ્દેસેન સમુદયો**તિ દેસનત્થં પટિપક્ખનિદ્દેસનેન નિદ્ધારિતો અયં મચ્છરિયાદિસંકિલેસપક્ખિકો સમુદયો. **અલોભેન…પે॰… દાનાદીહી**તિ યેહિ અલોભાદીહિ દાનાદયો ધમ્મા સમ્ભવન્તિ, તાનિ દાનાદિગ્ગહણેનેવ ગહિતાનીતિ કુસલમૂલાનિ નિદ્ધારેતિ “**ઇમાનિ તીણિ કુસલાની**”તિ. **તેસ**ન્તિ કુસલમૂલાનં.

**ભયહેતુ દેતિ** પણ્ણાકારાદિવસેન. **રાગહેતુ દેતિ** સભાગવત્થુસ્સ. **આમિસકિઞ્ચિક્ખહેતુ દેતિ** લઞ્જાદિવસેન. **અનુકમ્પન્તો** વા કરુણાખેત્તે. **અપચયમાનો** ગુણખેત્તે, ઉપકારખેત્તે વા. **ભયૂપરતો**તિ ભયેન ઓરતો. તેન તથારૂપેન સંયમેન વેરં ન ચિયતેવ. એવં સબ્બસ્સ અકુસલસ્સ પાપકો વિપાકોતિ યોજના.

“**દદતો**”તિઆદિના યથા દાનપટિક્ખેપેન પરિવત્તનં દસ્સિતં, એવં પહાનપટિક્ખેપેનપિ પરિવત્તનં દસ્સેતબ્બન્તિ વુત્તં “**અકુસલો પન ન જહાતી**”તિ.

કમ્મફલં સદ્દહન્તો દાનકિરિયાયં પદહન્તો યેન વિધિના દાનં દાતબ્બં, તત્થ સતિં ઉપટ્ઠપેન્તો ચિત્તં સમાદહન્તો સમ્માદિટ્ઠિં પુરક્ખરોન્તો દાને સમ્માપટિપન્નો હોતીતિ આહ “**દાનં નામ…પે॰… હોતી**”તિ.

ભાવનાપહાનસમારોપનાનિ પાળિયં સરૂપતો વિઞ્ઞાયન્તીતિ પદટ્ઠાનવેવચનસમારોપનાનિ દસ્સેતું “**તં સીલસ્સ પદટ્ઠાન**”ન્તિઆદિ વુત્તં, તં સુવિઞ્ઞેય્યં. અઞ્ઞઞ્ચ યદેત્થ અત્થતો ન વિભત્તં, તં વુત્તનયત્તા, ઉત્તાનત્થત્તા ચાતિ વેદિતબ્બં.

હારસમ્પાતવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## નયસમુટ્ઠાનવારવણ્ણના

**૭૯.** “**વિસયભેદતો**”તિ સઙ્ખેપેન વુત્તમત્થં વિત્થારતો વિવરિતું “**યથા હી**”તિઆદિમાહ. તત્થ **નયતો**તિ નયગ્ગાહતો. **ન** હિ પટિવેધઞાણં વિય વિપસ્સનાઞાણં પચ્ચક્ખતો પવત્તતીતિ. **અનુબુજ્ઝિયમાનો**તિ અભિસમયઞાણસ્સ અનુરૂપં બુજ્ઝિયમાનો. યથા એકપટિવેધેનેવ મગ્ગઞાણં પવત્તતિ, એવં તદનુચ્છવિકં વિપસ્સનાઞાણેન ગય્હમાનોતિ અત્થો. એવઞ્ચ કત્વા નન્દિયાવટ્ટાદીનં તિણ્ણં અત્થનયભાવો સમત્થિતો હોતીતિ. તથા હિ અત્થવિસેસસરૂપતાય તયો નયા ‘‘સુત્તત્થો’’તિ વુત્તા, પદત્થવિચારભાવેપિ પન હારા ‘‘બ્યઞ્જનવિચયો’’તિ. યદિ એવં કથં તયોતિ ચોદનં સન્ધાયાહ “**પટિવિજ્ઝન્તાનં પના**”તિઆદિ. તત્થ એકમેકો સંકિલેસવોદાનાનં વિભાગતો દ્વિસઙ્ખ્યોતિ યોજના. **ચતુછઅટ્ઠદિસો ચા**તિ ન પચ્ચેકં તે નન્દિયાવટ્ટાદયો ચતુછઅટ્ઠદિસા, અથ ખો યથાક્કમન્તિ. “**એવ**”ન્તિઆદિ યથાવુત્તસ્સ અત્થસ્સ નિગમનં.

**તથા ચા**તિ યથાવુત્તસ્સ અત્થસ્સ ઉપચયેન સમત્થના. **પુબ્બા કોટિ ન પઞ્ઞાયતી**તિ એત્થ યં વત્તબ્બં, તં પરતો પટ્ઠાનકથાયં આવિ ભવિસ્સતિ. ‘‘અન્ધં તમં તદા હોતિ, યં લોભો સહતે નર’’ન્તિઆદિ (ચૂળનિ॰ ખગ્ગવિસાણસુત્તનિદ્દેસ ૧૨૮) વચનતો કામતણ્હાપિ પટિચ્છાદનસભાવા, યતો કામચ્છન્દં ‘‘નીવરણ’’ન્તિ વુત્તં. અવિજ્જાય પન ભવેસુ આદીનવપ્પટિચ્છાદનં સાતિસયન્તિ. તથા અવિજ્જાપિ સંયોજનસભાવા, યતો સા બહિદ્ધા સંયોજનભાવેન વુત્તા. એવં સન્તેપિ તણ્હાય બન્ધનટ્ઠો સાતિસયો અપેક્ખિતભાવતોતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો “**તથાપિ...પે॰... વુત્ત**”ન્તિ આહ.

“**સંયુત્તા**”તિ પદસ્સ સમ્પયુત્તાતિ અત્થોતિ આહ “**મિસ્સિતા**”તિ. “**અવિજ્જાભિભૂતા...પે॰... અભિનિવિસન્તા**”તિ એતેન અવિજ્જાય અયાથાવગહણહેતુતં દસ્સેતિ, તતો સો અવિન્દિયં વિન્દતીતિ **અવિજ્જા**તિ વુચ્ચતિ. કિલિસ્સનં ઉપતાપનન્તિ આહ “**કિલિસ્સનપ્પયોગં અત્તપરિતાપનપટિપત્તિ**”ન્તિ. **અલ્લીયનં** સેવનં.

**દુક્ખન્તિ ...પે॰... જાનન્તી**તિ અત્તના અનુભૂયમાનં તથા તથા ઉપટ્ઠિતં કાયિકચેતસિકદુક્ખં, ઇતરમ્પિ વા એકદેસં જાનન્તિ. તણ્હાયપિ એસેવ નયો. સભાગવિસભાગપટિપજ્જિતબ્બાકારતો તત્થ તેસં ઞાણં નત્થેવાતિદસ્સેન્તો “**ઇદં દુક્ખ**”ન્તિઆદિમાહ. **પવત્તિપવત્તિહેતુમત્તમ્પી**તિ ‘‘પવત્તિ પવત્તિહેતૂ’’તિ એત્તકમ્પિ. **કા પન કથા**તિ પચુરજનસાધારણે લોકિયેપિ નામ અત્થે યેસં ઞાણસ્સ પટિઘાતો, પરમગમ્ભીરે અરિયાનં એવ વિસયભૂતે લોકુત્તરે નિવત્તિનિવત્તિહેતુસઙ્ખાતે અત્થે કા નામ કથા, છિન્ના કથાતિ અત્થો. અટ્ઠસમાપત્તિપભેદસ્સ કેવલસ્સ સમથસ્સ તાદિસે કાલે બાહિરકાનઞ્ચ ઇજ્ઝનતો “**વિપસ્સનાધિટ્ઠાન**”ન્તિ વિસેસિતં. **વૂપસમો** સમુચ્છેદો, પટિપ્પસ્સદ્ધિ ચ.

“**સંસારસ્સ અનુપચ્છેદનતો**”તિ ઇદં દિટ્ઠિગતાનં દિટ્ઠિગતિકમતદસ્સનં. સો હિ પુત્તમુખદસ્સને અસતિ સંસારો ઉચ્છિજ્જેય્યાતિ ભાયતિ. યતો વુત્તં –

> ‘‘ગણ્ડુપ્પાદો કિકી ચેવ, કુન્તી બ્રાહ્મણધમ્મિકો;
> એતે અભયં ભાયન્તિ, સમ્મૂળ્હા ચતુરો જના’’તિ. (સુ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૨.૨૯૩; અ॰ નિ॰ ટી॰ ૩.૫.૧૯૨);

**તદભિઞ્ઞા**તિ તં યથાવુત્તઅન્તદ્વયં અભિજાનન્તિ ગુણં આરોપેત્વા જાનન્તીતિ તદભિઞ્ઞા. અત્થભઞ્જનતો, રોગગણ્ડસલ્લસદિસતાય અત્તભાવસંકિલેસાનઞ્ચ **રોગગણ્ડસલ્લતા**.

**સક્કાયદસ્સને**તિ એત્થ દિટ્ઠિદસ્સનં, સક્કાયોવ દસ્સનં સક્કાયદસ્સનન્તિ અત્થો વેદિતબ્બો. **તેસ**ન્તિ દિટ્ઠિચરિતાનં. **અત્તાભિનિવેસો બલવા**. તસ્મા યથાઉપટ્ઠિતં રૂપં ''અત્તા''ઇચ્ચેવ ગણ્હન્તીતિ અધિપ્પાયો. તથા વેદનાદિં. તણ્હાચરિતો પન યથાઉપટ્ઠિતં રૂપં તણ્હાવત્થું કત્વા અત્તનિયાભિનિવેસેન અભિનિવિસન્તા તદઞ્ઞમેવ અત્તતો સમનુપસ્સન્તિ. એવં વેદનાદીસુ. તેનાહ ''**તણ્હાચરિતા**''તિઆદિ. **વિજ્જમાને**તિ પરમત્થતો ઉપલબ્ભમાને. **કાયે**તિ સમૂહે. દિટ્ઠિયા પરિકપ્પિતો અત્તાદિ એવ પરમત્થતો નુપલબ્ભતિ, દિટ્ઠિ પન લબ્ભતેવાતિ આહ ''**સતી વા વિજ્જમાના**''તિ.

**સક્કાયદસ્સનમુખેના**તિ સક્કાયદિટ્ઠિમુખેન.

**ઉચ્છેદસસ્સત**ન્તિ તંસહચરણતો ઉચ્છેદસસ્સતદિટ્ઠિ વુત્તા. ''ઉચ્છેદસસ્સતવાદા''તિપિ પાઠો.

**કસિણાયતનાની**તિ કસિણજ્ઝાનાનિ.

**તેજેત્વા**તિ નિસાનેત્વા.

૮૧. એત્તાવતા નન્દિયાવટ્ટસ્સ ભૂમિરચનવસેન સંકિલેસપક્ખો દસ્સિતોતિ આહ ''**તત્થ દિટ્ઠિચરિતોતિઆદિના વોદાનપક્ખં દસ્સેતી**''તિ. ''**યસ્મા સલ્લેખે તિબ્બગારવો**''તિ ઇમિના તત્થ તિબ્બગારવત્તા સંલેખાનુસન્તતવુત્તિના ભવતીતિ દસ્સેતિ. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **મિચ્છાધિમોક્ખો** સદ્ધાપતિરૂપકો અવત્થુસ્મિં પસાદો.

પુગ્ગલાધિટ્ઠાનેન ધમ્મમેવ વિભજતીતિ આહ ''**સત્તાપિ...પે॰... દસ્સેતી**''તિ.

**યે હિ કેચી**તિ એત્થ **હિ**-સદ્દો નિપાતમત્તં. ''**ઇમાહિ એવ ચતૂહિ પટિપદાહી**''તિપિ પાળિ. દુક્ખાપટિપદાદિવિભાગેન મગ્ગો એવ ઇધ વુત્તોતિ આહ ''**પટિપદા હિ મગ્ગો**''તિ **ચતુદ્દિસાસઙ્ખાતં મગ્ગ**ન્તિ ચતુદ્દિસાસઙ્ખાતં પવત્તનુપાયં. દ્વે દિસા એતિસ્સાતિ **દ્વિદિસા**. **નન્દિયાવટ્ટસ્સા**તિ નન્દિયાવટ્ટનયસ્સ.

૮૨. વિવત્તતિ વટ્ટં એત્થાતિ **વિવત્તં**, વિવત્તં એવ **વિવટ્ટં**, અસઙ્ખતધાતુ, નિબ્બુતિ એવ વા. તેન વુત્તં ''**નિબ્બાન**''ન્તિ.

''**કત્થ દટ્ઠબ્બ**''ન્તિ વા પાળિ. **ઉપચયે**તિ ઉપચયાવત્થાયન્તિ અત્થો. **દસન્ન**ન્તિ લોભાદિકિલેસવત્થૂનં. **વિપલ્લાસહેતુભાવતો**તિ સુભસઞ્ઞાદિવિપલ્લાસહેતુકભાવતો. વિપરિયેસગ્ગાહવસેન હિ આદીનવેસુ એવ સંયોજનિયેસુ ધમ્મેસુ અસ્સાદાનુપસ્સિતા. ન હિ યથાભૂતઞાણે સતિ તથા સમ્ભવો. તેન વુત્તં ''**દસન્નં...પે॰... ભાવતો**''તિ. **દસવિધકારણે**તિ દસવિધે કારણે, દસવિધસ્સ વા કારણે. **અયોનિસોમનસિકારપરિક્ખતા ધમ્મા** સુભારમ્મણાદયો.

**તબ્બિસયા કિલેસા**તિ આહારપરિઞ્ઞાપરિબન્ધભૂતા કિલેસા. **વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુપિ** એસેવ નયો. કાયે પવત્તમાનો પઠમો વિપલ્લાસો કાયસમુદાયે, કાયેકદેસે ચ કબળીકારે આહારે પવત્તો એવ હોતીતિ વુત્તં ''**પઠમે**

**આહારે વિસયભૂતે પઠમો વિપલ્લાસો પવત્તતી**”તિ. તથા વેદનાયં પવત્તમાનો દુતિયવિપલ્લાસો તપ્પચ્ચયે ફસ્સાહારે, ચિત્તે પવત્તમાનો તતિયવિપલ્લાસો તપ્પચ્ચયે મનોસઞ્ચેતનાહારે, ધમ્મેસુ પવત્તમાનો ચતુત્થવિપલ્લાસો તપ્પચ્ચયે વિઞ્ઞાણાહારે પવત્તો એવ હોતીતિ વુત્તં “**ચતુત્થે આહારે ચતુત્થો વિપલ્લાસો**”તિ. તેનાહ “**સેસાહારેસુપિ એસેવ નયો**”તિ. આહારસીસેન વા આહારપટિબદ્ધો છન્દરાગો ગહિતો. **વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ**પિ એસેવ નયો. તેનેવાહ “**આહારસીસેન તબ્બિસયા કિલેસા અધિપ્પેતા**”તિ. **પઠમે આહારે વિસયભૂતે**તિ ચ પઠમે આહારે છન્દરાગસ્સ વિસયભાવં પત્તે, તબ્ભાવં અનતિક્કન્તેતિ અત્થો. અપ્પહીનચ્છન્દરાગસ્સ હિ તત્થ વિપલ્લાસા સમ્ભવન્તિ, ન ઇતરસ્સ. તથા દુતિયવિપલ્લાસાદીસુ અપ્પહીનેસુ. ઇતરે ઉપાદાનાનિ પવત્તન્તેવ અપ્પહીનત્તાતિ આહ “**સેસપદેસુપિ એસેવ નયો**”તિ. યસ્મા ચ ઉપાદાનાદીસુ અપ્પહીનેસુપિ યોગાદયો પવત્તન્તેવ યથારહં તંસભાવત્તા, તદેકટ્ઠસભાવતો ચ, તસ્મા વુત્તં પાળિયં “**પઠમે ઉપાદાને પઠમો યોગો**”તિઆદિ. તેનાહ “**સેસપદેસુપિ એસેવ નયો**”તિ.

૮૩. **અપરિજાનન્તસ્સા**તિ ઞાતપરિઞ્ઞાય, તીરણપરિઞ્ઞાય, પહાનપરિઞ્ઞાયાતિ તીહિ પરિઞ્ઞાહિ પરિચ્છિન્દિત્વા અજાનન્તસ્સ, તેસં સમુદયઞ્ચ અત્થઙ્ગમઞ્ચ અસ્સાદઞ્ચ આદીનવઞ્ચ નિસ્સરણઞ્ચ યથાભૂતં અનવબુજ્ઝન્તસ્સાતિ અત્થો. **તિબ્બો** બહલો **છન્દરાગો હોતિ** તણ્હાચરિતભાવતોતિ અધિપ્પાયો. ઇતિ ઉપક્કિલેસસ્સ દિટ્ઠાભિનિવેસસ્સ હેતુભાવતોતિ ઇમમત્થં સન્ધાયાહ “**વુત્તનયેનેવા**”તિ. સુભસુખસઞ્ઞાકામુપાદાનકામભવયોગઅભિજ્ઝાકાયગન્થકામભવાસવ- કામભવોઘરાગસલ્લછન્દાગતિગમનાનિ તણ્હાપક્ખિકતાય, તણ્હાસભાવતાય ચ **તણ્હાપધાનાનિ**. સીલબ્બતુપાદાનબ્યાપાદકાયગન્થદોસસલ્લદોસાગતિગમનાનિ પન તણ્હાભાવે ભાવતો , વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો તણ્હાવિસયતો, સબ્બેસં વા તણ્હાવિસયતો તણ્હાપધાનતા લબ્ભતેવ. પચ્છિમકાનં દિટ્ઠિપધાનતા વુત્તનયાનુસારેન વેદિતબ્બા.

૮૪. **કબળીકારે આહારે**તિ કબળીકારાહારવિસયે છન્દરાગે. ‘‘અપ્પહીને’’તિઆદિકં પરિયાયકથં મુઞ્ચિત્વા નિપ્પરિયાયમેવ દસ્સેન્તો કબળીકારાહારસ્સ “**અસુભસભાવત્તા, અસુભસમુટ્ઠાનત્તા ચા**”તિ વુત્તં. લબ્ભમાને હિ ઉજુકે અત્થે કિં પરિયાયકથાયાતિ. છન્દરાગો વા તત્થ અત્થસિદ્ધોતિ એવમ્પેત્થ અત્થો વુત્તો. ન હિ તત્થ અસતિ છન્દરાગે વિપલ્લાસો સમ્ભવતિ. **દુક્ખસભાવત્તા**તિ સઙ્ખારદુક્ખતાય દુક્ખસભાવત્તા. **દુક્ખપચ્ચયત્તા**તિ તિવિધદુક્ખતાલક્ખણસ્સ દુક્ખસ્સ કારણતો. **વિઞ્ઞાણે નિચ્ચસઞ્ઞિનો**. તથા હિ **સાતિ** નામ ભિક્ખુ કેવટ્ટપુત્તો ‘‘તંયેવ વિઞ્ઞાણં સન્ધાવતિ સંસરતી’’તિ તત્થ નિચ્ચાભિનિવેસં સંવેદેસિ. યેભુય્યેન સઙ્ખારેસુ અત્તસઞ્ઞિતા દિટ્ઠિગતિકાનં ‘‘ચેતના અત્તા’’તિઆદિદિટ્ઠિપરિદીપનેસુ વેદિતબ્બા. “**ભવવિસુદ્ધી**”તિ પદસ્સ અત્થવચનં “**નિબ્બુતિસુખ**”ન્તિ. “**સીલબ્બતેહિ…પે॰… સુખન્તિ દળ્હં ગણ્હાતી**”તિ ઇમિના સીલબ્બતુપાદાનં ઇધ ભવુપાદાનન્તિ દસ્સેતિ. તથા હિ વક્ખતિ ‘‘સીલબ્બતુપાદાનસઙ્ખાતેન ભવુપાદાનેના’’તિ.

**પચ્ચયા હોન્તિ** ઉપનિસ્સયપચ્ચયાદિના. **પઠમે યોગે ઠિતો**તિ પઠમે યોગે પતિટ્ઠિતો. અપ્પહીના હિ કિલેસા કમ્મવટ્ટાદીનં કારણભૂતા તંસમઙ્ગિનો સત્તસ્સ પતિટ્ઠાતિ વુચ્ચન્તિ. પરસ્સ અભિજ્ઝાયનં **પરાભિજ્ઝાયનં**. ભવપત્થનાય ભવદિટ્ઠિભવરાગવસેન પિયાયિતસ્સ વત્થુનો વિપરિણામઞ્ઞથાભાવે દોમનસ્સુપ્પત્તિં સન્ધાય વુત્તં “**ભવરાગ…પે॰… પદુસેન્તી**”તિ.

**ગન્થિત્વા**તિ ગન્થિં કત્વા. દ્વિધાભૂતં રજ્જુઆદિકે વિય ગન્થિકરણમ્હિ ગન્થનં. ચિત્તં પરિયાદાય તિટ્ઠન્તા આસવાનં ઉપ્પત્તિહેતુ હોન્તીતિ સમ્બન્ધો. પરિયુટ્ઠાનપ્પત્તા એકચ્ચે કિલેસા વિસેસતો આસવુપ્પત્તિહેતુ હોન્તીતિ દસ્સનત્થં અટ્ઠકથાયં ઉપ્પટિપાટિવચનં. તપ્પટિપક્ખે વિસયે પત્થેતીતિ યોજના. **તબ્બિસયબહુલે ભવે પત્થેતી**તિ યથા માનુસકેહિ કામેહિ નિબ્બિન્નરૂપા દેવૂપપત્તિ. **તંસભાવત્તા**તિ દિટ્ઠિસભાવત્તા. **અપરાપર**ન્તિ અઞ્ઞમઞ્ઞં. એકચ્ચા હિ દિટ્ઠિ એકચ્ચસ્સ દિટ્ઠાભિનિવેસસ્સ કારણં હોતિ, યથા સક્કાયદિટ્ઠિ ઇતરાસં. **અભિનિવિસન્તસ્સા**તિ અભિનિવેસનહેતુ. "**અયોનિસોમનસિકારતો...પે॰... અવિજ્જાસવો ઉપ્પજ્જતી**"તિ ઇદં સચ્ચાભિનિવેસસ્સ ફલભૂતં અવિજ્જાસવં દસ્સેતિ એકન્તવસ્સિમેઘવુટ્ઠાનેન વિય મહોઘપ્પવત્તિ. **અવિજ્જાસવો સિદ્ધો હોતિ** વુટ્ઠિહેતુકમહોઘસિદ્ધિયા ઉપરિમેઘવુટ્ઠાનં વિય.

''નન્દીરાગસહગતા''તિઆદીસુ (મહાવ॰ ૧૪) વિય તબ્ભાવત્થો સહગતસદ્દોતિ આહ "**અનુસય...પે॰... ભૂતા વા**"તિ. **ચિત્તસ્સ અબ્ભન્તરસઙ્ખાતં હદય**ન્તિ વિપાકચિત્તપ્પવત્તિં સન્ધાય વદતિ. વિપાકવટ્ટેપિ કિલેસવાસનાહિતા અત્થિ કાચિ વિસેસમત્તા.

**લોભસહગતસ્સ** વિઞ્ઞાણસ્સ. **ઇતરસ્સ** દોસસહગતાદિકસ્સ. બ્યઞ્જનેન વિય ભોજનસ્સ આરમ્મણસ્સ અભિસઙ્ખરણં વિસેસાપાદનં **ઉપસેચનં**, નન્દી સપ્પીતિકતણ્હા ઉપસેચનં એતસ્સાતિ **નન્દૂપસેચનં** ઉપસેચનભૂતાયપિ નન્દિયા રાગસલ્લઉપનિસતો. ઉપસિત્તે પન વત્તબ્બમેવ નત્થીતિ દસ્સેતું પાળિયા ''રાગસલ્લેન નન્દૂપસેચનેન વિઞ્ઞાણેના''તિ વુત્તન્તિ તમત્થં પાકટં કાતું "**કેન પન તં નન્દૂપસેચન**"ન્તિ પુચ્છતિ.

**રાગસલ્લેના**તિ હેતુમ્હિ કરણવચનન્તિ દસ્સેન્તો "**રાગસલ્લેન હેતુભૂતેના**"તિ આહ. **ઉપનિસ્સયપચ્ચયત્થો** ચેત્થ હેત્વત્થો. ઉપગન્તબ્બતો વિઞ્ઞાણેનાતિ વિભત્તિં પરિણામેત્વા યોજેતબ્બં. "**પતિટ્ઠાભાવતો**"તિ ઇમિના વિઞ્ઞાણસ્સ નિસ્સયાદિપચ્ચયતં વદતિ. તેનાહ "**રૂપક્ખન્ધં નિસ્સાય તિટ્ઠતી**"તિ. એવં દુતિયાદિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુપિ નિસ્સયાદિપચ્ચયતા વત્તબ્બા પતિટ્ઠાવચનતો.

૮૫. યદિપિ અકુસલમૂલાદિકે તિપુક્ખલસ્સ, તણ્હાદિકે નન્દિયાવટ્ટસ્સ દિસાભાવેન વક્ખતિ, તથાપિ અઞ્ઞમઞ્ઞાનુપ્પવેસતો એકસ્મિં નયે સિદ્ધે ઇતરેપિ સિદ્ધા એવ હોન્તીતિ ઇમસ્સ વિસેસસ્સ દસ્સનત્થં "**આહારાદયો...પે॰... વવત્થપેતુ**"ન્તિ વુત્તં. વક્ખમાને વા અકુસલમૂલતણ્હાદિકે **આદિ**સદ્દેન સઙ્ગહેત્વા ''આહારાદયો''તિ વદન્તો "**નયાન**"ન્તિ બહુવચનમાહ. **એકસ્સ અત્થસ્સા**તિ રાગચરિતસ્સ ઉપક્કિલેસતાસઙ્ખાતસ્સ એકસ્સ પયોજનસ્સ. **બ્યઞ્જનત્થોપિ ગહિતો**, ન બ્યઞ્જનમેવ ગહિતન્તિ સુત્તપદાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞપરિયાયવચનાનિ યથારહં તણ્હાવત્થૂનં તત્થ કથિતત્તા વુત્તં "**સવત્થુકા તણ્હા વુત્તા**"તિ. દોસવત્થૂનં, દિટ્ઠિવત્થૂનઞ્ચ તત્થ કથિતત્તા ''સવત્થુકો દોસો, સવત્થુકા દિટ્ઠિ ચ વુત્તા''તિ ઇમમત્થં સન્ધાયાહ "**વુત્તનયાનુસારેના**"તિ.

**દુક્ખાકારેન** સહ દુક્ખાકારં ગહેત્વાતિ અત્થો. **એવઞ્ચેત**ન્તિ યદિ તંતંઅનુપસ્સનાબહુલસ્સ વસેન પુરિમાહારદ્વયાદીસુ વિમોક્ખમુખવિસેસનિદ્ધારણં કતં, એતં એવમેવ વેદિતબ્બં, ન અઞ્ઞથા. તત્થ કારણં વદન્તો "**ન હી**"તિઆદિમાહ. તસ્સત્થો – યથા અરિયમગ્ગાનં ઓધિસો કિલેસપ્પજહનતો પહાતબ્બેસુ ધમ્મેસુ નિયમો અત્થિ, ન એવં વિપસ્સનાય પરિઞ્ઞાપહાનાનં અનિચ્ચન્તિકત્તાતિ.

અપરે પનાહુ – **પુરિમે** આહારદ્વયે પરિકિલેસભાવેન, દુક્ખપચ્ચયત્તા ચ દુક્ખલક્ખણં સુપાકટં. તત્થ પુરિમે વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિદ્વયવિઞ્ઞાણાહારે તતિયવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયં અનિચ્ચલક્ખણં, મનોસઞ્ચેતનાહારે ચતુત્થવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયં અનત્તલક્ખણં સુપાકટન્તિ તિસ્સન્નં અનુપસ્સનાનં પવત્તિમુખતાય તેહિ અપ્પણિહિતાદિવિમોક્ખમુખેહિ પરિઞ્ઞં ગચ્છન્તીતિ. તથા વિપલ્લાસાદીસુ પુરિમદ્વયં દુક્ખાનુપસ્સનાય ઉજુવિપચ્ચનીકં, ઇતરદ્વયં અનિચ્ચાનત્તાનુપસ્સનાનં. ઇતિ પવત્તિમુખતાય ચ ઉજુવિપચ્ચનીકતાય ચ ઇમે ધમ્મા યથારહં અપ્પણિહિતાદિવિમોક્ખમુખેહિ પરિઞ્ઞેય્યા, પહાતબ્બા ચ વુત્તા. તત્થ સુભસુખસઞ્ઞાકામુપાદાનસીલબ્બતુપાદાનકામયોગભવયોગઅભિજ્ઝાકાય ગન્થકામાસવકામોઘ ભવોઘ રાગસલ્લછન્દઅગતિગમનાનિ સુખસ્સાદવસેન પવત્તનતો દુક્ખાનુપસ્સનાય પટિપક્ખભાવતો બ્યાપાદકાયગન્થદોસસલ્લદોસઅગતિગમનાનિ પવત્તિમુખતાય અપ્પણિહિતવિમોક્ખમુખેન પહાતબ્બાનિ. તતિયસઞ્ઞાદયો નિચ્ચાભિનિવેસતન્નિમિત્તાહિ અનિચ્ચાનુપસ્સનાય પટિપક્ખભાવતો અનિમિત્તવિમોક્ખમુખેન પહાતબ્બા. ચતુત્થસઞ્ઞાદયો અત્તાભિનિવેસતન્નિત્તાહિ અનત્તાનુપસ્સનાય પટિપક્ખભાવતો સુઞ્ઞતવિમોક્ખમુખેન પહાતબ્બા. તત્થ માનસલ્લભયઅગતિગમનાનં નિચ્ચાભિનિવેસનિમિત્તતા વેદિતબ્બા. ન હિ અનિચ્ચતો પસ્સતો માનજપ્પનં, ભયં વા સમ્ભવતિ. અવિજ્જાયોગાદીનં અત્તાભિનિવેસનિમિત્તતા પાકટા એવાતિ.

૮૬. અપ્પમઞ્ઞાવજ્જા રૂપાવચરસમાપત્તિયો **દિબ્બવિહારા** ‘‘દેવૂપપત્તિસંવત્તનિકકુસલસમાપત્તિયો ચા’’તિ કત્વા, સતિપિ તબ્ભાવે પરહિતપટિપત્તિતો, નિદ્દોસતાય ચ સેટ્ઠા વિહારાતિ ચતસ્સો અપ્પમઞ્ઞા **બ્રહ્મવિહારા**, ચતસ્સો ફલસમાપત્તિયો **અરિયવિહારા** ‘‘આરકા કિલેસેહિ અરિયાનં વિહારા’’તિ. ચતસ્સો આરુપ્પસમાપત્તિયો **આનેઞ્જવિહારા** , સતિપિ દેવૂપપત્તિસંવત્તનિકકુસલસમાપત્તિભાવે આનેઞ્જસન્તતાહિ લોકિયેસુ સિખાપ્પત્તિતો.

**અધિકરણભેદેના**તિ વત્થુભેદેન.

યં અભિણ્હં ન પવત્તતિ, તં **અચ્છરિયન્તિ** દસ્સેતું ‘‘**અન્ધસ્સ...પે॰... ઉપ્પજ્જનક**’’ન્તિ વુત્તં. **અધિતિટ્ઠતિ** સીલાદિ **એતેન** સચ્ચેન, **એત્થ** વા સચ્ચે નિમિત્તભૂતે, **અધિટ્ઠાનમત્તમેવ વા** તં સચ્ચન્તિ એવં કરણાધિકરણભાવત્થા પચ્ચયવસેન વેદિતબ્બા સમાનાધિકરણસમાસપક્ખે. તથા અઞ્ઞપદત્થસમાસપક્ખે. ઇતરસ્મિં પન સમાસે કરણાધિકરણત્થા એવ, તે ચ ખો સીલાદિવસેન ચ વેદિતબ્બા. સુખન્તિ ઝાનવિપસ્સનામગ્ગફલનિબ્બાનસુખં. લોકિયવિપાકસુખમ્પિ લબ્ભતેવ. ‘‘નાઞ્ઞત્ર બોજ્ઝા...પે॰... પાણિન’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧. ૯૮) હિ ઇમાય ગાથાય સઙ્ગહિતા અનત્તપરિહારમુખેન સત્તાનં અભયા નિબ્બાનસમ્પત્તિસુખાવહા ચત્તારો ધમ્મા ઇધ ‘‘**સુખભાગિયા**’’તિ વુત્તાતિ. **અનવસેસપરિયાદાનતો**તિ ફરણવસેન અનવસેસગ્ગહણતો.

**પઠમસ્સ સતિપટ્ઠાનસ્સ** પઠમપટિપદાવસેન પવત્તસ્સાતિ અધિપ્પાયો. એવં સેસેસુપિ. ‘‘**યથા હી**’’તિઆદિના યથાવુત્તપટિપદાસતિપટ્ઠાનાનં નાનન્તરિયકતં ઉપમાય વિભાવેતિ. સતિપિ ચ સબ્બાહિ પટિપદાહિ સબ્બેસં સતિપટ્ઠાનાનં નિયમાભાવે નાનન્તરિકભાવેન દેસનાક્કમેનેવેત્થ નેસં અયમનુક્કમો કતોતિ વેદિતબ્બો. અથ વા કાયવેદનાસુ સુભસુખસઞ્ઞાનં દુબ્બિનિવેઠિયતાય અસુભદુક્ખાનુપસ્સનાનં કિચ્ચસિદ્ધિતો પુરિમેન પટિપદાદ્વયેન પુરિમં સતિપટ્ઠાનદ્વયં યોજિતં તદભાવતો. ઇતરેન ઇતરં. તાનિ હિ પુરિમેસુ સતિપટ્ઠાનેસુ કતકમ્મસ્સ ઇચ્છિતબ્બાનિ. અથ વા યથા તણ્હાચરિતદિટ્ઠિચરિતાનં મન્દતિક્ખપઞ્ઞાનં વસેન ચતસ્સો પટિપદા યોજિતા, એવં ચત્તારિ સતિપટ્ઠાનાનિ સમ્ભવન્તીતિ દસ્સેતું પટિપદાસતિપટ્ઠાનાનં અયમનુક્કમો કતો.

“**તથા**”તિ ઇમિના યથા સમાનપટિપક્ખતાય પઠમસ્સ સતિપટ્ઠાનસ્સ ભાવના પઠમસ્સ ઝાનસ્સ વિસેસાવહા, એવં પીતિસહગતાદિસમાનતાય દુતિયસતિપટ્ઠાનાદિભાવના દુતિયજ્ઝાનાદીનં વિસેસાવહાતિ ઇમમત્થં ઉપસંહરતિ. **પીતિપટિસંવેદનાદી**તિ **આદિ**સદ્દેન સુખપટિસંવેદનં, ચિત્તસઙ્ખારપટિસંવેદનં, પસ્સમ્ભનઞ્ચ સઙ્ગણ્હાતિ. ચિત્તસ્સ અભિપ્પમોદનગ્ગહણઞ્ચેત્થ નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં પટિસંવેદનસમાદહનવિમોચનાનમ્પિ વસેન પવત્તિયા ઇચ્છિતબ્બત્તા. **અનિચ્ચવિરાગાદી**તિ **આદિ**સદ્દેન નિરોધપટિનિસ્સગ્ગા સઙ્ગય્હન્તિ.

**રૂપાવચરસમાપત્તીન**ન્તિ એત્થ પટિલદ્ધમત્તં પઠમજ્ઝાનં પઠમજ્ઝાનસમાપત્તિયા પગુણવસીભાવાપાદનસ્સ પચ્ચયો હોતિ, ન ઇતરાસં. ઇતરાસં પન અધિટ્ઠાનભાવેન પરમ્પરાય પચ્ચયો હોતીતિ વેદિતબ્બં. બ્યાપાદવિહિંસાવિતક્કઅરતિરાગા **બ્યાપાદવિતક્કાદયો. સુખેના**તિ અકિચ્છેન, અકસિરેનાતિ અત્થો.

દિબ્બવિહારાદિકે ચત્તારો વિહારે પદટ્ઠાનં કત્વા નાનાસન્તાનેસુ ઉપ્પન્નાય વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સનાય યથાક્કમં અનુપ્પન્નાકુસલાનુપ્પાદનાદિવસેન પવત્તવિસયં સન્ધાય પાળિયં “**પઠમો વિહારો ભાવિતો બહુલીકતો**”તિઆદિ વુત્તં. સમ્મપ્પધાનસદિસઞ્હેત્થ સમ્મપ્પધાનં વુત્તં. અરિયવિહારે ચ હેટ્ઠિમે નિસ્સાય ઉપરિમગ્ગાધિગમાય વાયમન્તસ્સ અયં નયો લબ્ભતિ. મગ્ગપરિયાપન્નસ્સેવ વા સમ્મપ્પધાનસ્સ નાનાસન્તાનિકસ્સ યથાવુત્તવિપસ્સનાગમનેન તંતંકિચ્ચાદિકસ્સ વસેનેતં વુત્તં. સક્કા હિ વિપસ્સનાગમનેન સદ્ધિન્દ્રિયાદિતિક્ખતાવિસેસો વિય વીરિયસ્સ કિચ્ચવિસેસવિસયો મગ્ગો વિઞ્ઞાતું.

તથા સિખાપ્પત્તઉપેક્ખાસતિપારિસુદ્ધિદિબ્બવિહારં નિસ્સાય ઉપ્પન્નં પઠમં સમ્મપ્પધાનં માનપ્પહાનં ઉક્કંસેતિ, બ્રહ્મવિહારસન્નિસ્સયે ઉપ્પન્નં દુતિયં સમ્મપ્પધાનં કામાલયસમુગ્ઘાતં, અરિયવિહારસન્નિસ્સયેન ઉપ્પન્નં તતિયં સમ્મપ્પધાનં અવિજ્જાપહાનં, સન્તવિમોક્ખસન્નિસ્સયેન ઉપ્પન્નં ચતુત્થં સમ્મપ્પધાનં ભવૂપસમં ઉક્કંસેતીતિ દસ્સેતું “**પઠમં સમ્મપ્પધાન**”ન્તિઆદિ વુત્તં.

પહીનમાનો ન વિસંવાદેય્યાતિ **માનપ્પહાનં સચ્ચાધિટ્ઠાનં** વડ્ઢેતિ વિસંવાદનનિમિત્તસ્સેવ અભાવતો. અપ્પહીનમાનો હિ માનનિસ્સયેન કિઞ્ચિ વિસંવાદેય્ય. કામાલયે, દિટ્ઠાલયે ચ સમુગ્ઘાટિતે ચાગપટિપક્ખસ્સ અવસરો એવ નત્થીતિ **આલયસમુગ્ઘાતો ચાગાધિટ્ઠાનં** વડ્ઢેતિ. અવિજ્જાય સમુચ્છિન્નાય પઞ્ઞાબુદ્ધિયા પરિબન્ધોવ નત્થિ, ભવસઙ્ખારેસુ ઓસ્સટ્ઠેસુ અભવૂપસમસ્સ ઓકાસોવ નત્થીતિ માનપ્પહાનાદયો સચ્ચાધિટ્ઠાનાદિકે સંવડ્ઢેન્તીતિ દસ્સેતું “**માનપ્પહાન**”ન્તિઆદિ વુત્તં.

અવિસંવાદનસીલો ધમ્મચ્છન્દબહુલો છન્દાધિપતેય્યં સમાધિં નિબ્બત્તેતિ. ચાગાધિમુત્તો નેક્ખમ્મજ્ઝાસયો અકોસજ્જબહુલતાય વીરિયાધિપતેય્યં, ઞાણુત્તરો ચિત્તં અત્તનો વસે વત્તેન્તો ચિત્તાધિપતેય્યં, વૂપસન્તસભાવો ઉપસમહેતુભૂતાય વીમંસાય વીમંસયતો વીમંસાધિપતેય્યં સમાધિં નિબ્બત્તેતીતિ સચ્ચાધિટ્ઠાનાદિપારિસુદ્ધિછન્દસમાધિઆદીનં પારિપૂરિયા સંવત્તતીતિ દસ્સેતું “**સચ્ચાધિટ્ઠાનં ભાવિત**”ન્તિઆદિ વુત્તં.

ધમ્મચ્છન્દબહુલો છન્દસમાધિમ્હિ ઠિતો ઇટ્ઠાનિટ્ઠછળારમ્મણાપાતે અનવજ્જસેવી હોતિ. આરદ્ધવીરિયો વીરિયસમાધિમ્હિ ઠિતો સંકિલેસપક્ખસ્સ સન્તપનવસેનેવ પુઞ્ઞં પરિપૂરેતિ. ચિત્તં અત્તનો વસે વત્તેન્તો ચિત્તસમાધિમ્હિ ઠિતો પઞ્ઞાય ઉપકારાનુપકારકે ધમ્મે પરિગ્ગણ્હન્તો **બુદ્ધિં** ફાતિં ગમિસ્સતિ. વીમંસાસમાધિમ્હિ

ઠિતો ધમ્મવિચયબહુલો ઉપધિપટિનિસ્સગ્ગાવહમેવ પટિપત્તિં બ્રૂહેતીતિ ઇમમત્થં દસ્સેતું "**છન્દસમાધિ ભાવિતો**"તિઆદિ વુત્તં.

દૂરાદૂરપચ્ચત્થિકનિવારણે બહૂપકારો **ઇન્દ્રિયસંવરો** મેત્તાય વિસેસુપ્પત્તિહેતુતો **મેત્તં** વડ્ઢેતિ. તપેન સંકિલેસધમ્મે વિક્ખમ્ભેન્તો વીરિયાધિકો પરદુક્ખાપનયનકામતં સાહત્થિકં કરોતીતિ **તપો કરુણં** સંવડ્ઢેતિ. પઞ્ઞા પરિયોદાપિતા સાવજ્જાનવજ્જધમ્મે પરિગ્ગણ્હન્તી પહાસનિપાततો **મુદિતં** રક્ખન્તી પરિબ્રૂહેતિ. ઉપધિનિસ્સગ્ગો પક્ખન્દો નિન્નપોણપબ્ભારોવ સમ્મદેવ સત્તસઙ્ખારેસુ ઉદાસિનો હોતીતિ સો **ઉપેક્ખા**વિહારં પરિવડ્ઢેતીતિ ઇમમત્થં દસ્સેતું "**ઇન્દ્રિયસંવરો ભાવિતો**"તિઆદિ વુત્તં. તેનાહ "**યો યસ્સ વિસેસપચ્ચયો, સો તં પરિપૂરેતીતિ વુત્તો**"તિ.

૮૭. **દિસાભાવેના**તિ નયાનં દિસાભાવેનાતિ યોજેતબ્બં. અત્થોપિસ્સ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. **યેન** ચતુક્કેન **યસ્સ** રાગચરિતાદિપુગ્ગલસ્સ **વોદાનં** વિસુદ્ધિ. યથા અપરિઞ્ઞાતા, અપ્પહીના ચ પઠમાહારવિપલ્લાસાદયો રાગચરિતાદીનં પુગ્ગલાનં ઉપક્કિલેસા, એવં પઠમપટિપદાદયો ભાવિતા બહુલીકતા નેસં વિસુદ્ધિયો હોન્તીતિ વુત્તનયાનુસારેન સક્કા વિઞ્ઞાતુન્તિ આહ "**હેટ્ઠા વુત્તનયમેવા**"તિ.

અથ વા પુરિમાહિ દ્વીહિ પટિપદાહિ સિજ્ઝમાના વિપસ્સના અત્તનો કિચ્ચવુત્તિસઙ્ખાતં પવત્તિદુક્ખમ્પિ સઙ્ગણ્હન્તી દુક્ખાનુપસ્સનાબાહુલ્લવિસેસતો દુક્ખલક્ખણં પટિવિજ્ઝન્તી "**અપ્પણિહિતં વિમોક્ખમુખ**"ન્તિ વુત્તા. તતિયાય પટિપદાય સિજ્ઝમાના સુખપ્પવત્તિકતાય સમ્મદેવ સન્તતિઘનં ભિન્દિત્વા અનિચ્ચલક્ખણં વિભાવેન્તી "**અનિમિત્તં વિમોક્ખમુખ**"ન્તિ વુત્તા. ચતુત્થાય પન પટિપદાય સિજ્ઝમાના સુખપ્પવત્તિકતાય, વિસદઞાણતાય ચ સમૂહકિચ્ચારમ્મણઘનં ભિન્દિત્વા સમ્મદેવ અનત્તલક્ખણં વિભાવેન્તી "**સુઞ્ઞતં વિમોક્ખમુખ**"ન્તિ વુત્તા.

તથા કાયવેદનાનુપસ્સના વિસેસતો દુક્ખલક્ખણં વિભાવેન્તી, ચિત્તાનુપસ્સના અનિચ્ચલક્ખણં, ધમ્માનુપસ્સના અનત્તલક્ખણન્તિ તા યથાક્કમં ''અપ્પણિહિતાદિવિમોક્ખમુખ''ન્તિ વુત્તા.

સપ્પીતિકતાય અસ્સાદાનિ પઠમદુતિયજ્ઝાનાનિ વિરજ્જનવસેન વિસેસતો દુક્ખતો પસ્સન્તિયા વિપસ્સનાય વસેન "**અપ્પણિહિતં વિમોક્ખમુખ**"ન્તિ વુત્તાનિ. તતિયં સન્તસુખતાય બાહિરકાનં નિચ્ચાભિનિવેસવત્થુભૂતં સભાવતો ''અનિચ્ચ''ન્તિ પસ્સન્તિયા વિપસ્સનાય વસેન "**અનિમિત્તં વિમોક્ખમુખ**"ન્તિ વુત્તં. ચતુત્થં ઉપક્કિલેસવિગમાદીહિ પરિસુદ્ધં સુસમાહિતં યથા પરેસં, એવં અત્તનો ચ યથાભૂતસભાવાવબોધહેતુતાય સમ્મદેવ ''સુઞ્ઞ''ન્તિ પસ્સન્તિયા વિપસ્સનાય વસેન "**સુઞ્ઞતં વિમોક્ખમુખ**"ન્તિ વુત્તં.

એવં વિહારાનં વિપસ્સનાવસેનેવ વિમોક્ખમુખતા, તત્થ ''દિબ્બબ્રહ્મવિહારાનં સન્તસુખતાય અસ્સાદનીયતા''તિઆદિના અપ્પણિહિતવિમોક્ખમુખતા યોજેતબ્બા. અરિયવિહારસ્સ પઞ્ઞાધિકત્તા વિસેસતો અનત્તાનુપસ્સનાસન્નિસ્સયતાય સુઞ્ઞતવિમોક્ખતા. આનેઞ્જવિહારસ્સ સન્તવિમોક્ખતાય અનિચ્ચલક્ખણપ્પટિવેધસ્સ વિસેસપચ્ચયસભાવતો અનિમિત્તવિમોક્ખમુખતા યોજેતબ્બા.

તથા પુરિમાનં દ્વિન્નં સમ્મપ્પધાનાનં સંકિલેસવિસયત્તા કિલેસદુક્ખવીતિક્કમસ્સ દુક્ખાનુપસ્સનાબાહુલ્લત્તા અપ્પણિહિતવિમોક્ખમુખતા. તતિયસ્સ અનુપ્પન્નકુસલુપ્પાદનેન ધમ્માનં ઉદયવયવન્તતાવિભાવનતો

અનિચ્ચલક્ખણં પાકટન્તિ અનિમિત્તવિમોક્ખમુખતા. ચતુત્થસ્સ ઉપ્પન્નાનં ઠિતત્તં બ્યાપારાપજ્જનેન ધમ્માનં અવસવત્તિતાદીપનતો અનત્તલક્ખણં સુપાકટન્તિ સુઞ્ઞતવિમોક્ખમુખતા.

માનપ્પહાનાલયસમુગ્ઘાતાનં સહાયતણ્હાપહાનતાય તણ્હાપણિધિવિસોધનતો અપ્પણિહિતવિમોક્ખમુખતા. અવિજ્જાપહાનસ્સ પઞ્ઞાકિચ્ચાધિકતાય સુઞ્ઞતવિમોક્ખમુખતા. ભવૂપસમસ્સ સઙ્ખારનિમિત્તપટિપક્ખતાય અનિમિત્તવિમોક્ખમુખતા.

પકતિયા દુક્ખસભાવે સઙ્ખારે ઞાણસચ્ચેન અવિસંવાદેન્તો દુક્ખતો એવ પસ્સતિ, ચાગાધિવિમુત્તતાય તણ્હં વિદૂરીકરોન્તો રાગપ્પણિધિં વિસોસેતીતિ પુરિમં અધિટ્ઠાનદ્વયં “**અપ્પણિહિતં વિમોક્ખમુખ**”ન્તિ વુત્તં. ઇતરસ્સ પન અધિટ્ઠાનદ્વયસ્સ સુઞ્ઞતાનિમિત્તવિમોક્ખમુખતા વુત્તનયા એવ.

છન્દાધિપતેય્યા ચિત્તેકગ્ગતા વિસેસતો ધમ્મચ્છન્દવતો નેક્ખમ્મવિતક્કબહુલસ્સ હોતિ, વીરિયાધિપતેય્યા પન કામવિતક્કાદિકે વિનોદેન્તસ્સાતિ તદુભયં નિસ્સાય પવત્તા વિપસ્સના વિસેસતો રાગાદિપ્પણિધીનં વિસોસનતો “**અપ્પણિહિતં વિમોક્ખમુખ**”ન્તિ વુત્તા. ચિત્તાધિપતેય્યં , વીમંસાધિપતેય્યઞ્ચ નિસ્સાય પવત્તા યથાક્કમં અનિચ્ચાનત્તાનુપસ્સનાબાહુલ્લતો “**અનિમિત્તં વિમોક્ખમુખં, અપ્પણિહિતં વિમોક્ખમુખ**”ન્તિ ચ વુત્તા.

અભિજ્ઝાવિનયનો ઇન્દ્રિયસંવરો, કામસઙ્કપ્પાદિવિનોદનો તપો ચ વુત્તનયેનેવ પણિધિપટિપક્ખતો **અપ્પણિહિતં વિમોક્ખમુખં**, બુદ્ધિ અનત્તાનુપસ્સનાનિમિત્તં, ઉપધિપટિનિસ્સગ્ગો નિમિત્તગ્ગાહપટિપક્ખોતિ તદુભયસન્નિસ્સયા વિપસ્સના યથાક્કમં “**સુઞ્ઞતં, અનિમિત્તં વિમોક્ખમુખ**”ન્તિ વુત્તા.

આસન્નપચ્ચત્થિકરાગં પટિબાહન્તી **મેત્તા** રાગપણિધિયા પટિપક્ખો, **કરુણા** પરદુક્ખાપનયનાકારવુત્તિકા દુક્ખસહગતાય દુક્ખાનુપસ્સનાય વિસેસપચ્ચયોતિ તદુભયસન્નિસ્સયા વિપસ્સના “**અપ્પણિહિતં વિમોક્ખમુખ**”ન્તિ વુત્તા. **મુદિતા** સત્તાનં મોદગ્ગહણબહુલા તદનિચ્ચતાદસ્સનતો અનિચ્ચાનુપસ્સનાય વિસેસપચ્ચયોતિ તન્નિસ્સયા વિપસ્સના **અનિમિત્તં વિમોક્ખમુખં**. **ઉપેક્ખા** ઞાણકિચ્ચાધિકતાય અનત્તાનુપસ્સનાય વિસેસપચ્ચયોતિ તન્નિસ્સયા વિપસ્સના “**સુઞ્ઞતં વિમોક્ખમુખ**”ન્તિ વુત્તાતિ એવમેત્થ પવત્તિઆકારતો વિપસ્સતો નિસ્સયતો, કિચ્ચતો ચ ભિન્દિત્વા વિમોક્ખમુખાનિ યોજિતાનીતિ.

**સમતિક્કમનં** પરિઞ્ઞાપહાનઞ્ચ. **સપરસન્તાને**તિ અત્તનો, પરેસઞ્ચ સન્તાને, તેન કાયિકો, વાચસિકો ચ વિહારો ‘‘વિક્કીળિત’’ન્તિ વુત્તોતિ દસ્સેતિ ‘‘વિવિધો હારો’’તિ કત્વા. તસ્સ પન વિભાવના ઇધ અધિપ્પેતા નયસ્સ ભૂમિભાવતો. **યેન** પટિપક્ખભાવેન. **તેસં પટિપક્ખભાવો**તિ તેસં આહારાદીનં પટિપક્ખભાવો પહાતબ્બભાવો પટિપદાદીનં પટિપક્ખભાવો પહાયકભાવોતિ યોજેતબ્બં. તત્થ પટિપદાગ્ગહણેન વિપસ્સના કથિતા. વિપસ્સના ચ ચત્તારો આહારે પરિજાનન્તી તપ્પટિબદ્ધછન્દરાગં પજહતીતિ ઉજુકમેવ તેસં પટિપક્ખતા, એવં ઝાનાદીનમ્પિ ઉપાદાનાદિપટિપક્ખતા વેદિતબ્બા તદુપદેસેન વિપસ્સનાય કથિતત્તા. વિપલ્લાસસતિપટ્ઠાનાનં પટિપક્ખભાવો પાકટો એવ. ન્તિ સીહવિક્કીળિતં. વીસતિયા ચતુક્કેહિ વિસભાગતો વિત્થારેન વિભત્તન્તિ તીહિ પદેહિ સઙ્ગહેત્વા કથિતત્તા વુત્તં “**સઙ્ખેપેન દસ્સેન્તો**”તિ.

**ઇન્દ્રિયાન**ન્તિ સદ્ધાદિઇન્દ્રિયાનં. દસન્નં ચતુક્કાનં નિદ્ધારણાતિ યોજના.

૮૮. **નિગ્ગચ્છતી**તિ નિક્ખમતિ. તતો નિદ્ધારેત્વા વુચ્ચમાનો હિ નિગ્ગચ્છન્તો વિય હોતીતિ. **ચત્તારો પુગ્ગલે**તિ ''તણ્હાચરિતો મન્દો''તિઆદિના (નેત્તિ॰ ૬) વુત્તે ચત્તારો પુગ્ગલે. પુગ્ગલાધિટ્ઠાનેન ચેત્થ ધમ્મો વુત્તોતિ આહ ''**ભૂમિં નિદ્દિસિત્વા**''તિ. **તતો એવા**તિ યથાવુત્તપુગ્ગલચતુક્કતો એવ. **ઇતરત્થાપી**તિ ''સુખાય...પે॰... પુગ્ગલા''તિ એત્થાપિ. **સાધારણાયા**તિ પઠમચતુત્થાહિપિ વિમિસ્સાય. **યથાવુત્તાસૂ**તિ દુતિયતતિયાસુ.

**હેટ્ઠા**તિ દેસનાહારવિભઙ્ગવિચયહારસમ્પાતવણ્ણનાસુ.

**એસેવ નયો**તિ કુસલમૂલાદિદ્વાદસતિકસઙ્ગહો અનવજ્જપક્ખો. ''વોદાયતિ સુજ્ઝતિ એતેનાતિ વોદાન''ન્તિ (નેત્તિ॰ અટ્ઠ॰ ૧૧) વં નેતબ્બતં સન્ધાયાહ.

યથા હારઉદ્દેસો કતો, એવં નયાનં અકરણે કારણં, પયોજનઞ્ચ વિભાવેતુકામો ''**કસ્મા પના**''તિઆદિમાહ. **નયેહિ** નયન્તરેહિ. **સમ્ભવદસ્સનત્થ**ન્તિ ઉપપત્તિદસ્સનત્થં. તત્થ સમ્ભવો અનુદ્દેસક્કમેન નિદ્દિસને કરણં દસ્સનં પયોજનં. યદિ હિ ઇમે નયા ઉપ્પત્તિટ્ઠાનવસેન અસંકિણ્ણા ભવેય્યું, હારા વિય ઉદ્દેસાનુક્કમેનેવ નિદ્દિસિતબ્બા સિયું. તથા હિ વુત્તં હારાનં ઉદ્દેસાવસાને ''એતે સોળસ હારા પકિત્તિતા અત્થતો અસંકિણ્ણા''તિ (નેત્તિ॰ ૧).

યસ્મા પનેતે મૂલપદેહિ મૂલપદન્તરનિદ્ધારણેન અઞ્ઞમઞ્ઞં તે નિગ્ગચ્છન્તિ, તસ્મા એકસ્મિં નિદ્દિટ્ઠે ઇતરોપિ અત્થતો નિદ્દિટ્ઠોયેવ નામ હોતીતિ ઇમસ્સ અત્થસ્સ દસ્સનત્થં ''**ઉદ્દેસાનુક્કમેન નિદ્દેસો ન કતો**''તિ.

ઇદાનિ તમેવ સઙ્ખેપેન વુત્તમત્થં વિત્થારેન દસ્સેતું ''**પઠમનયતો હી**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ તણ્હાદિટ્ઠિચરિતવસેન દ્વિધા પુગ્ગલે વિભજિત્વા તેસં વસેન નન્દિયાવટ્ટનયં નીહરિત્વા પુન તે એવ તણ્હાદિટ્ઠિચરિતે ચતુપ્પટિપદાવિભાગેન વિભજિત્વા સીહવિક્કીળિતસ્સ નયસ્સ સમ્ભવો દસ્સિતો, તે એવ ચતુપ્પટિપદાભેદભિન્ને પુગ્ગલે પુન ઉગ્ઘટિતઞ્ઞુઆદિવિભાગેન તિધા વિભજિત્વા તિપુક્ખલસ્સ નયસ્સ સમ્ભવો દસ્સિતો. તં સન્ધાયાહ ''**પઠમનયતો...પે॰... નિદ્દિટ્ઠો**''તિ.

યસ્મા સુભસુખસઞ્ઞાહિ લોભો, નિચ્ચસઞ્ઞાય દોસો ''ઇમિના મે અનત્થો કતો''તિ આઘાતુપ્પત્તિતો , અત્તસઞ્ઞાય મોહો ગહિતો હોતિ. તથા અસુભસઞ્ઞાદીહિ અલોભાદયો, તસ્મા ધમ્માધિટ્ઠાનવસેન તતિયનયતો દુતિયનયસ્સ સમ્ભવો. યસ્મા પન લોભે સતિ સમ્ભવતો લોભગ્ગહણેનેવ દોસો ગય્હતિ. લોભો ચ તણ્હા, મોહો અવિજ્જા, તપ્પટિપક્ખતો અલોભાદોસેહિ સમથો ગય્હતિ, અમોહેન વિપસ્સના, તસ્મા ધમ્માધિટ્ઠાનવસેનેવ દુતિયનયતો પઠમનયસ્સ સમ્ભવોતિ ઇમં વિસેસં દીપેતું ઉદ્દેસાનુક્કમેન નિદ્દેસો ન કતોતિ દસ્સેન્તો ''**ધમ્માધિટ્ઠાનવસેન પના**''તિઆદિમાહ.

**તેનેવા**તિ તતિયનયતો દુતિયનયસ્સ વિય દુતિયનયતો પઠમનયસ્સપિ સમ્ભવતો. એવં પાળિયં પુગ્ગલાધિટ્ઠાનવસેન આગતં નિસ્સાય અટ્ઠકથાયં ધમ્માધિટ્ઠાનવસેનેવ નયનિગ્ગમો નિદ્ધારિતોતિ અયમેવ વિસેસો. **યદિ એવ**ન્તિ પાળિયં આગતપ્પકારતો અઞ્ઞેનપિ પકારેન નયા નિદ્ધારેતબ્બા, એવં સન્તે યથા પુગ્ગલાધિટ્ઠાનવસેન પઠમનયતો તતિયનયસ્સ, તતિયનયતો દુતિયનયસ્સ સમ્ભવો દસ્સિતો, એવં ધમ્માધિટ્ઠાનવસેનેવ પઠમનયતો તતિયનયદુતિયનયાનં, ધમ્માધિટ્ઠાનવસેનેવ દુતિયનયતો તતિયનયસ્સ સમ્ભવો દીપેતબ્બોતિ ઇમમત્થમાહ ''**દ્વે હુત્વા...પે॰... સિયા**''તિ.

તત્થ **નયો**તિ પચ્છા વુત્તદુતિયનયો. **અત્થતો**તિ અત્થાપત્તિતો, અત્થતો લબ્ભમાનત્તા એવ સરૂપેન ન કથિતોતિ અત્થો. ઇદાનિ તં અત્થાપત્તિં એકન્તિકં કત્વા દસ્સેતું "**યસ્મા**"તિઆદિ વુત્તં. **અનુપ્પવેસો ઇચ્છિતો** તંતંનયમૂલપદાનં નયન્તરમૂલપદેસુ સમવરુજ્ઝનતો. તથા હિ ''યત્થ સબ્બો અકુસલપક્ખો સઙ્ગહં સમોસરણં ગચ્છતિ, યત્થ સબ્બો કુસલપક્ખો સઙ્ગહં સમોસરણં ગચ્છતી''તિ (નેત્તિ॰ ૩) ચ વુત્તં. **અયઞ્ચ અત્થો**તિ ''નયાનં અઞ્ઞમઞ્ઞઅનુપ્પવેસો નિગ્ગમો''તિ અયં દુવિધો અત્થો. પિટકાનં અત્થકથનં **પેટકં**, સો એવ ઉપદેસોતિ **પેટકોપદેસો**, ઉપદેસભૂતા પરિયત્તિસંવણ્ણનાતિ અત્થો.

**આદિતો પટ્ઠાયા**તિ નયાનં અઞ્ઞમઞ્ઞઅનુપ્પવેસનિગ્ગમમત્તમેવ અવિભાવેત્વા નયવિચારસ્સ પઠમાવયવતો પભુતિ **વિભાવના** દીપના પકાસના.

**દોસદિટ્ઠી**તિ અપ્પસ્સાદતાદિદોસગાહિકદિટ્ઠી, દોસદસ્સિનોતિ અત્થો. તે હિ અસમૂહતાનુસયા, કામેસુ ચ આદીનવદસ્સિનો. ઇદઞ્હિ નેસં અઙ્ગદ્વયં અત્તકિલમથાનુયોગસ્સ કારણં વુત્તં. **નત્થિ અત્થો**તિ યો રાગાભિભૂતેહિ અન્ધબાલેહિ પરિકપ્પિતો દિટ્ઠધમ્મિકો કામેહિ અત્થો, સો મધુબિન્દુગિદ્ધસ્સ મધુલિત્તસત્થધારાવલેહનસદિસો અપ્પસ્સાદો બહુદુક્ખો બહુપાયાસો બહુઆદીનવો સવિઘાતો સપરિળાહો સમ્પરાયિકો તથેવાતિ સબ્બદાપિ વિઞ્ઞૂજાતિકસ્સ કામેહિ પયોજનં ન વિજ્જતિ. **અનજ્ઝોસિતા**તિ અનભિભૂતા વિહરન્તિ. **તેન વુચ્ચતિ સુખા પટિપદાતિ** તેન મન્દકિલેસભાવેન તેસં પુગ્ગલાનં અકિચ્છેન સિજ્ઝમાના વિપસ્સના પટિપદા ''સુખા પટિપદા''તિ વુચ્ચતિ. **અજ્ઝોસિતા**તિ અભિનિવિટ્ઠા. **ઇમે સબ્બે સત્તા**તિ ઇમે તણ્હાદિટ્ઠિચરિતભાવેન દ્વિધા વુત્તા અપરિમાણપ્પભેદા સબ્બેપિ પટિપજ્જન્તા સત્તા.

**સુખેન પટિનિસ્સજ્જન્તી**તિ કિલેસે અકિચ્છેન પજહન્તિ. "**ઇમા ચતસ્સો પટિપદા**"તિઆદિ પટિપદાનં એત્તાવતાયં, વિસયભાવકિચ્ચેસુ ચ બ્યભિચારાભાવદસ્સનં. **અયં પટિપદા**તિ નિગમનં, અયં પટિપદા યાય વસેન સીહવિક્કીળિતસ્સ નયસ્સ ભૂમિદસ્સનત્થં ચત્તારો પુગ્ગલા નિદ્ધારિતાતિ અધિપ્પાયો. **ચતુક્કમગ્ગેન કિલેસે નિદ્દિસતી**તિ અનન્તરં વક્ખમાનેન આહારાદિચતુક્કમગ્ગેન દસવત્થુકે કિલેસસમૂહે નિદ્દિસતિ. **ચતુક્કમગ્ગેન અરિયધમ્મેસુ નિદ્દિસિતબ્બા**તિ તપ્પટિપક્ખેન પટિપદાદિચતુક્કમગ્ગેન અરિયધમ્મેસુ બોધિપક્ખિયેસુ વિસયભૂતેસુ નિદ્ધારેત્વા કથેતબ્બા.

**ઇદઞ્ચ પમાણં ચત્તારો આહારા**તિ ઇમેસં વિપલ્લાસાનં પવત્તિયા પમાણં, યદિદં ચત્તારો આહારા. ઇદં વુત્તં હોતિ – યાવદેવ ચત્તારો આહારા પરિઞ્ઞં ન ગચ્છન્તિ, તાવદેવ ચત્તારો વિપલ્લાસે વિભજન્તિ. યાવદેવ ચત્તારો વિપલ્લાસા અપ્પહીના, તાવદેવ ચત્તારિ ઉપાદાનાનિ પરિબ્રૂહન્તીતિ. એવં સબ્બત્થ યથારહં વત્તબ્બં. તેનાહ "**એવં ઇમાનિ સબ્બાનિ દસ પદાની**"તિ. ''યોજેતબ્બાની''તિ ચ વચનસેસો.

"**અભિજ્ઝાય ગન્થતી**"તિ ઇમિના અભિજ્ઝાયનમેવ ગન્થનન્તિ દસ્સેતિ. એસ નયો સેસેસુપિ. **પપઞ્ચેન્તો**તિ દિટ્ઠાભિનિવેસં વિત્થારેન્તો.

વિપ્પટિસારુપ્પત્તિહેતુભાવો કિલેસાનં આસવનન્તિ આહ "**આસવન્તી**"તિ. **કિં વિપ્પટિસારા**તિ તેન કિલેસાનં વીતિક્કમવત્થું વદતિ. યસ્મા અપ્પહીનાનુસયસ્સેવ વિપ્પટિસારા, ન ઇતરસ્સ, તસ્મા "**યે વિપ્પટિસારા, તે અનુસયા**"તિ વુત્તં. પદદ્વયેનપિ ફલૂપચારેન કારણં વુત્તં.

**પઠમેન પદેના**તિ યથાવુત્તેસુ દસસુ સુત્તપદેસુ પઠમેન પદેન. **પઠમાય દિસાયા**તિ તદત્થસઞ્ઞાતાય સીહવિક્કીળિતસ્સ સંકિલેસપક્ખે પઠમાય દિસાય.

**ઇતી**તિ એવં, વુત્તનયેનાતિ અત્થો. **કુસલાકુસલાન**ન્તિ યથાવુત્તઅનવજ્જસાવજ્જધમ્માનં. **પક્ખપટિપક્ખવસેના**તિ વોદાનપક્ખતપ્પટિપક્ખવસેન. **યોજના**તિ પઠમદિસાદિભાવેન યુત્તે કત્વા મનસાનુપેક્ખના. ''મનસા વોલોકયતે''તિ (નેત્તિ॰ ૪) હિ વુત્તં.

**તસ્સા**તિ દિસાલોકનસ્સ. સોતાપત્તિફલાદીનં પરિયોસાનતા ઇન્દ્રિયવસેન વેદિતબ્બા. યેસઞ્હિ સદ્ધાદીનં ઇન્દ્રિયાનં વસેન સતિપટ્ઠાનાદીનિ સિજ્ઝન્તિ, તેસં વસેન સોતાપત્તિફલાદીનં પરિયોસાનતા. તત્થ સોતાપત્તિફલે સદ્ધિન્દ્રિયં પારિપૂરિં ગચ્છતિ. સોતાપન્નો હિ સદ્ધાય પરિપૂરિકારી. સકદાગામિફલે વીરિયિન્દ્રિયં પારિપૂરિં ગચ્છતિ. સકદાગામી હિ આરદ્ધવીરિયો ઉપરિમગ્ગાધિગમાય. અનાગામિફલે સમાધિન્દ્રિયં પારિપૂરિં ગચ્છતિ. અનાગામી સમાધિસ્મિં પરિપૂરિકારી. અગ્ગફલે અરહત્તે સતિન્દ્રિયઞ્ચ પઞ્ઞિન્દ્રિયઞ્ચ પારિપૂરિં ગચ્છતિ. અરહા હિ સતિવેપુલ્લપ્પત્તો, પઞ્ઞાવેપુલ્લપ્પત્તો ચાતિ.

અપરે પનાહુ – સદ્ધાબલેન સુભસઞ્ઞાય પહાનં. સદ્દહન્તો હિ પટિક્કૂલમનસિકારે કમ્મં કરોતિ. વીરિયબલેન સુખસઞ્ઞાય પહાનં. વીરિયવા હિ સુખસ્સાદં અભિભવિત્વા યોનિસોમનસિકારમનુયુઞ્જતિ. સમાધિબલેન નિચ્ચસઞ્ઞાય પહાનં. સમાહિતો હિ સઙ્ખારાનં ઉદયબ્બયં પરિગ્ગણ્હન્તો અનિચ્ચસઞ્ઞં પટિલભતિ. પઞ્ઞાબલેન અત્તસઞ્ઞાય પહાનં. પઞ્ઞવા હિ સઙ્ખારાનં અવસવત્તિતં સલ્લક્ખેન્તો અત્તસુઞ્ઞતં પટિવિજ્ઝતિ. સતિ પન સબ્બત્થાપિ ઇચ્છિતબ્બા. તેનાહ ''સતિં ચ ખ્વાહં, ભિક્ખવે, સબ્બત્થિકં વદામી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૪; મિ॰ પ॰ ૨.૧.૧૩). એવં ચતુવિપલ્લાસપ્પહાયીનં ચતુન્નં ઇન્દ્રિયાનં પારિપૂરિટ્ઠાનં ચત્તારિ સામઞ્ઞફલાનિ ચતુવિપલ્લાસમુખાનં ચતુન્નં દિસાનં પરિયોસાનાનિ વુત્તાનીતિ.

''**લોભો અકુસલમૂલ**''ન્તિઆદિ લોભાદીનં હેતુફલભાવેન સમ્પયુત્તતાય દસ્સનં.

તત્થ **મનાપિકેના**તિ યેભુય્યવસેન વુત્તં. અમનાપિકેનાપિ હિ આરમ્મણેન વિપરિયેસવસેન લોભો ઉપ્પજ્જતિ. **મનાપિકેના**તિ વા મનાપિકાકારેન. ફસ્સવેદનૂપવિચારરાગવિતક્કપરિળાહા સહજાતાપિ લબ્ભન્તિ, અસહજાતાપિ. ''**ઉપ્પાદો**''તિ એતેન ઉપ્પજ્જમાનસઙ્ખારગ્ગહણન્તિ ''**ઉપ્પજ્જતી**''તિ વુત્તં. ઉપ્પાદલક્ખણસ્સેવ પન ગહણે ''ઉપ્પજ્જતી''તિ ન વત્તબ્બં સિયા. ન હિ ઉપ્પાદો ઉપ્પજ્જતિ, રાગજપરિળાહહેતુકતા ચ તેસં રાગસ્સ તણ્હાસભાવત્તા. તણ્હા હિ દુક્ખસ્સ સમુદયો, યં કિઞ્ચિ સમુદયધમ્મં, સબ્બં તં દુક્ખન્તિ. તથા ચ વુત્તં ''તણ્હાસહજાતવેદનાય પન લોભો સહજાતાદિપચ્ચયેહિ ચ પચ્ચયો''તિ. એવં ઇટ્ઠારમ્મણે ઉપ્પન્નલોભસહગતસુખવેદનાય ઉદયો ઇધ ''**ઉપ્પાદો સઙ્ખતલક્ખણ**''ન્તિ વુત્તો, તસ્સા વિપરિણામો ''**વિપરિણામદુક્ખતા**''તિ. વિપરિણામાવત્થા ચ ઉદયાવત્થં વિના ન હોતીતિ સા તં નિસ્સાય ઉપ્પજ્જન્તી વિય વુત્તા ''**ઉપ્પાદં...પે॰... દુક્ખતા**''તિ.

**દોસો અકુસલમૂલ**ન્તિઆદીસુપિ વુત્તનયાનુસારેન અત્થો વેદિતબ્બો. અયં પન વિસેસો – **ઠિતસ્સ અઞ્ઞથત્તં** નામ જરા, તં નિસ્સાય દોમનસ્સસ્સ ઉપ્પજ્જનતો વુત્તં ''**ઠિતસ્સ...પે॰... દુક્ખદુક્ખતા**''તિ. **દોસજપરિળાહહેતુકતા** જરાય દોસબહુલસ્સ પુગ્ગલસ્સ નચિરેન જીરણતો વેદિતબ્બા.

**વયો**તિ સઙ્ખારાનં નિરોધો. અનિચ્ચતાવસેન ચ સઙ્ખતધમ્માનં સઙ્ખારદુક્ખતાતિ વુત્તં "**વય...પે॰... સઙ્ખારદુક્ખતા**"તિ. તેનાહ ભગવા ''યદનિચ્ચં તં દુક્ખ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૫, ૪૫, ૭૬; પટિ॰ મ॰ ૨.૧૦). મોહજપરિળાહહેતુકતા વયલક્ખણસ્સ યેભુય્યેન સમ્મોહનિમિત્તત્તા, મરણસ્સ અવિજ્જાપચ્ચયત્તા ચ સંસારપ્પવત્તિયા વેદિતબ્બા.

અલોભાદીનં પઞ્ઞાદિપારિપૂરિહેતુકતા યથારહં ઉપનિસ્સયકોટિસહજાતકોટિયા ચ પચ્ચયભાવેન વેદિતબ્બા. સબ્બે હિ કુસલા ધમ્મા સબ્બેસં કુસલાનં ધમ્માનં યથાસમ્ભવં પચ્ચયવિસેસા હોન્તિ એવાતિ. અબ્યાપાદવિતક્કસન્નિસ્સયો ઉપવિચારો **અબ્યાપાદૂપવિચારો. અવિહિંસૂપચારે**પિ એસેવ નયો.

**અયં તિપુક્ખલો નામ દુતિયો નયો** સદ્ધિં દિસાલોકનનયેન નિદ્દિટ્ઠોતિ વચનસેસો. "**ઇમે ચત્તારો**"તિઆદિ પુગ્ગલાધિટ્ઠાનેનેવ નન્દિયાવટ્ટસ્સ નયસ્સ ભૂમિદસ્સનત્થં આરદ્ધં. **ઇમે** યથાવુત્તપટિપદાચતુક્કસ્સ વસેન ચતુબ્બિધા. **વિસેસેના**તિ દિટ્ઠિતણ્હાસન્નિસ્સયતાવિસેસેન. દિટ્ઠિચરિતો હિ તિક્ખપઞ્ઞો, મન્દપઞ્ઞો ચ સુખાય પટિપદાય ખિપ્પાભિઞ્ઞાય ચ દન્ધાભિઞ્ઞાય ચ નિય્યાતીતિ દ્વિધા વુત્તોતિ. તથા તણ્હાચરિતો દુક્ખાય પટિપદાય ખિપ્પાભિઞ્ઞાય ચ દન્ધાભિઞ્ઞાય ચ નિય્યાતીતિ દ્વિધા વુત્તોતિ દસ્સિતો ચાયમત્થો. તેનાહ "**દ્વે હોન્તિ દિટ્ઠિચરિતો ચ તણ્હાચરિતો ચા**"તિ.

**ચત્તારો હુત્વા**તિ સીહવિક્કીળિતસ્સ નયસ્સ ભૂમિદસ્સને ચત્તારો હુત્વા ઠિતા, ચતુપ્પટિપદાવસેન ચત્તારો કત્વા વુત્તાતિ અત્થો. **તયો હોન્તી**તિ તિપુક્ખલસ્સ નયસ્સ ભૂમિદસ્સને ઉગ્ઘટિતઞ્ઞુઆદિવસેન તયો ભવન્તિ. **તયો હુત્વા**તિ તથા તયો હુત્વા ઠિતા તયો કત્વા કથિતા. **દ્વે હોન્તી**તિ ઇદાનિ નન્દિયાવટ્ટસ્સ નયસ્સ ભૂમિદસ્સને દ્વે ભવન્તિ. **અજ્ઝોસાન**ન્તિ દિટ્ઠિઅજ્ઝોસાનં. **અભિનિવેસો**તિ તણ્હાભિનિવેસો. **અહંકારો**તિ અહંમાનો ''અહ''ન્તિ વા કરણં **અહંકારો**. દિટ્ઠિમાનમઞ્ઞનાનં વસેન ''અહમસ્મી''તિ સમનુપસ્સના **મમંકારો**, મમાયનં તણ્હાગ્ગાહો.

**દસપદાનિ "પઠમા દિસા"તિ કાતબ્બાની**તિ નન્દિયાવટ્ટસ્સ નયસ્સ ''પઠમા દિસા''તિ કરણીયાનિ, ''પઠમા દિસા''તિ વવત્થપેતબ્બાનીતિ અત્થો. **સંખિત્તેન...પે॰... પક્ખસ્સા**તિ અનેકપ્પભેદસ્સપિ કણ્હપક્ખસ્સ સંકિલેસપક્ખસ્સ અત્થં સંખિત્તેન સઙ્ખેપેન પટિપક્ખે વત્તમાને વોદાનધમ્મે ઉદ્દિસ્સ ઞાપેન્તિ પકાસેન્તિ, પઠમા કાતબ્બાતિ યોજના. **દસ પદાનિ દુતિયકાની**તિ તણ્હાદિકા દસ કોટ્ઠાસા ''દુતિયા દિસા''તિ કાતબ્બા. ''સંખિત્તેન... પે॰... કણ્હપક્ખસ્સા''તિ આનેત્વા યોજેતબ્બં.

**યોનિસો**તિ ઉપાયસો. **યોનિસો મનસિકારો** અનિચ્ચાદિવસેન પઠમમનસિકારો. **પઞ્ઞા**તિ સુતચિન્તામયી પઞ્ઞા, ઝાનાભિઞ્ઞા ચ. **નિબ્બિદા**તિ નિબ્બેધઞાણં. સોમનસ્સધમ્મૂપસઞ્હિતં પમોદાદિસહગતં ચેતસિકસુખં.

**કુસલપક્ખે ચા**તિ **ચ**-સદ્દો સમુચ્ચયત્થો, તેન ઉભયપક્ખતો સમુચ્ચયવસેન ચતસ્સો દિસા, ન પચ્ચેકન્તિ દસ્સેતિ.

**તેસ**ન્તિ તણ્હાદીનં, તણ્હાય, તણ્હાપક્ખિકાનઞ્ચાતિ અત્થો. સતિપિ અનવસેસતો રાગે પહીયમાને અનવસેસતો અવિજ્જાપિ પહીયતેવ, રાગસ્સ પન ચેતોવિમુત્તિ ઉજુપટિપક્ખોતિ દસ્સનત્થં "**રાગવિરાગા**"તિ વુત્તં. **અવિજ્જાવિરાગા**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. અયઞ્ચ અત્થો ''આસવાનં ખયા અનાસવં ચેતોવિમુત્તિં પઞ્ઞાવિમુત્તિ''ન્તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૪૩૮) આગતપાળિયા અત્થવણ્ણનાવસેન વુત્તા, ઇધ પન ''રાગવિરાગા

ચેતોવિમુત્તિ સેક્ખફલં, અવિજ્જાવિરાગા પઞ્ઞાવિમુત્તિ અસેક્ખફલ''ન્તિઆદિના (નેત્તિ॰ ૫૧) વેવચનસમારોપને આગતત્તા પુરિમા અનાગામિફલં. તઞ્હિ કામરાગસ્સ ઉજુવિપચ્ચનીકતો સમાધિપારિપૂરિયાવ વિસેસતો ''રાગવિરાગા ચેતોવિમુત્તી''તિ વુચ્ચતિ, પચ્છિમા અરહત્તફલં તણ્હાય, અવિજ્જાય ચ અનવસેસપ્પહાનતો, પઞ્ઞાપારિપૂરિયા ચ ''અવિજ્જાવિરાગા પઞ્ઞાવિમુત્તી''તિ વુચ્ચતિ.

**તત્થા**તિ નન્દિયાવટ્ટનયે. **તેસૂ**તિ ''ચત્તારિ પદાની''તિ વુત્તેસુ તણ્હાદીસુ ચતૂસુ મૂલપદેસુ. ઇધ સમોસરણન્તિ સઙ્ગહો વુત્તો, સો ચ સભાવતો, સભાગતો ચ હોતીતિ તણ્હાદીનિ ચત્તારિ દસ્સેત્વા ''**તેસુ અટ્ઠારસ મૂલપદાનિ સમોસરન્તી**''તિ વુત્તં. **સમથં ભજન્તિ** સભાવતો, સભાગતો ચાતિ અધિપ્પાયો. **વિપસ્સનં ભજન્તી**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. નયાધિટ્ઠાનાનં નયાધિટ્ઠાને અનુપ્પવેસો નયાનં નયેસુ અનુપ્પવેસો એવ નામ હોતીતિ આહ ''**તિપુક્ખલો...પે॰... અનુપ્પવિસન્તી**''તિ.

અલોભામોહપક્ખં અભજાપેત્વા અદોસપક્ખં ભજાપેતબ્બસ્સ નન્દિયાવટ્ટસીહવિક્કીળિતમૂલપદસ્સ અભાવતો અદોસો એકસુત્તકોટિયા એકકોવ હોતીતિ દસ્સેન્તો આહ ''**અદોસો અદોસો એવા**''**તિ. દોસો દોસો એવા**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. **સમોસરન્તિ** સભાગતો ચ સભાવતો ચ સઙ્ગહં ગચ્છન્તીતિ અત્થો.

**ભૂમિ ગોચરો**તિ ચ મૂલપદાનિ એવ સન્ધાય વદતિ. **એકેકં નયં અનુપ્પવિસતિ** તંતંમૂલપદાનુપ્પવેસતો. કુસલે વા વિઞ્ઞાતે અકુસલો પટિપક્ખો, અકુસલે વા કુસલો પટિપક્ખો **અન્વેસિતબ્બો** સંવણ્ણિયમાનસુત્તપદાનુરૂપતો ઉપપરિક્ખિતબ્બો. અન્વેસના ઉપપરિક્ખા ''દિસાલોકન''ન્તિ વુચ્ચતિ. **સો નયો નિદ્દિસિતબ્બો**તિ તથા અન્વેસિત્વા તેહિ ધમ્મેહિ દિસા વવત્થપેત્વા સો સો નયો નિદ્ધારેત્વા યોજેતબ્બો. યથા મૂલપદેસુ મૂલપદાનં અનુપ્પવેસો સંવણ્ણિતો, ઇમિનાવ નયેન મૂલપદતો મૂલપદાનં નિદ્ધારણાતિ વેદિતબ્બાતિ દસ્સેન્તો ''**યથા એકમ્હિ...પે॰... નિદ્દિસિતબ્બાની**''તિ આહ. ''**એકેકસ્મિઞ્હી**''તિઆદિ કારણવચનં.

તત્થ **તત્થા**તિ એકેકસ્મિં નયે. **એકસ્મિં ધમ્મે વિઞ્ઞાતે**તિ તણ્હાદિકે એકસ્મિં મૂલપદધમ્મે સરૂપતો, નિદ્ધારણવસેન વા વિઞ્ઞાતે. **સબ્બે ધમ્મા વિઞ્ઞાતા હોન્તી**તિ તદઞ્ઞમૂલપદભૂતા સબ્બે લોભાદયો વિઞ્ઞાતા નયસ્સ ભૂમિચરણાયોગ્યતાય પકાસા પાકટા હોન્તિ . ''**ઇમેસ**''ન્તિઆદિ નયત્તયદિસાભૂતધમ્માનં મત્થકપાપનેન તિણ્ણં નયાનં કૂટગ્ગહણં, તં હેટ્ઠા વુત્તનયમેવ.

પુન ''**ઇમેસૂ**''તિઆદિ કમ્મનયદ્વયસ્સ વિભાગવિભાવનં, તં વિઞ્ઞેય્યમેવ.

નયસમુટ્ઠાનવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## સાસનપટ્ઠાનવારવણ્ણના

૮૯. **સઙ્ગહવારાદીસૂ**તિ સઙ્ગહવારઉદ્દેસનિદ્દેસવારેસુ. **સરૂપતો ન દસ્સિતં**, અત્થતો પન દસ્સિતમેવાતિ અધિપ્પાયો. તમેવ હિ અત્થતો દસ્સનત્થં ઉદાહરણભાવેન નિક્ખિપતિ, યથા મૂલપદેહિ પટ્ઠાનં નિદ્ધારેતબ્બન્તિ. “**અઞ્ઞમઞ્ઞસઙ્ગહો**”તિ ઇદં મૂલપદપટ્ઠાનાનં અઞ્ઞમઞ્ઞતો નિદ્ધારેતબ્બતાય કારણવચનં ‘‘સતિ અનુપ્પવેસે તતો વિનિગ્ગામો સિયા’’તિ. **પટ્ઠાન**ન્તિ એત્થ **પ**-ઇતિ ઉપસગ્ગપદં, તં પન ‘‘વિભત્તેસુ ધમ્મેસુ યં સેટ્ઠં, તદુપાગમુ’’ન્તિઆદીસુ વિય પકારત્થજોતકન્તિ દસ્સેન્તો “**પકારેહિ ઠાન**”ન્તિઆદીસુ વિય પકારત્થજોતકન્તિ દસ્સેન્તો “**પકારેહિ ઠાન**”ન્તિ આહ. **ઇધા**તિ ઇમસ્મિં નેત્તિપ્પકરણે. **તસ્સા**તિ દેસનાસઙ્ખાતસ્સ પરિયત્તિસાસનસ્સ. **તથાભાવદીપન**ન્તિ વેનેય્યજ્ઝાસયાનુરૂપેન પવત્તિતત્તા સંકિલેસભાગિયતાદિપ્પકારેહિ ઠિતભાવેન દીપેતબ્બત્તા ‘‘દીપિસ્સતીતિ **દીપન**’’ન્તિ કત્વા. **પતિટ્ઠહન્તિ** અધિસીલસિક્ખાદયો સમુદાયરૂપેન ગહિતા. **એતેહિ** સંકિલેસધમ્માદીહિ, સંકિલેસધમ્માદીનં અધિસીલસિક્ખાદીનં પવત્તનુપાયતા અનુપુબ્બિકથાય સામુક્કંસિકાય ધમ્મદેસનાય દીપેતબ્બા. **તેસ**ન્તિ સંકિલેસધમ્માદીનં. પુન **તેસ**ન્તિ સુત્તાનિ સન્ધાયાહ.

**ગોટ્ઠા**તિ વજા. **પટ્ઠિતગાવો**તિ ગતગાવો. **આગતટ્ઠાનસ્મિ**ન્તિ સીહનાદસુત્તં (મ॰ નિ॰ ૧.૧૫૬) વદતિ. પવત્તગમનત્તા એત્થાતિ વચનસેસો. અથ વા ગચ્છતિ એત્થાતિ **ગમનં**, દેસનાઞાણસ્સ નિસ્સઙ્ગવસેન પવત્તગમનદેસભાવતો પટ્ઠાનં નામાતિ અત્થો. **વોમિસ્સા**તિ ‘‘સંકિલેસભાગિયઞ્ચ વાસનાભાગિયઞ્ચા’’તિઆદિના દુકતિકચતુક્કભાવેન મિસ્સિતા.

**સંકિલેસભાવે** ઞાપેતબ્બે પવત્તં, તં વિસયં કત્વા દેસિતન્તિ અત્થો, અત્થમત્તવચનઞ્ચેતં , સંકિલેસભાગે ભવન્તિ સદ્દનયેન અત્થો વેદિતબ્બો. “**સંકિલેસભાગિક**”ન્તિપિ પાઠો, તસ્સ સંકિલેસભાગો એતસ્સ અત્થિ, સંકિલેસભાગે વા નિયુત્તં, સંકિલેસભાગસ્સ વા પબોધનસીલં **સંકિલેસભાગિકં**, તદેવ સંકિલેસભાગિયન્તિ અત્થો વેદિતબ્બો. **પદાલનં** સમુચ્છિન્દનં, પદાલનસન્નિસ્સયતા ચેત્થ પદાલનગ્ગહણેન ગહિતાતિ દટ્ઠબ્બં. **અસેક્ખે**તિ અસેક્ખધમ્મે. **તેસં વોમિસ્સકનયવસેના**તિ તેસં સંકિલેસભાગિયાદીનં ચતુન્નં પટિક્ખેપાપટિક્ખેપવોમિસ્સકનયવસેન.

“**તાનિ પન છ દુકા**”તિઆદિના પદાનં ગહણપરિચ્છેદતો વવત્થાપનતં વત્વા પરતો ‘‘સાધારણાનિ કતાની’’તિ પદસ્સ અત્થસંવણ્ણનાય સયમેવ સરૂપતો દસ્સેસ્સતિ. “**અનુદ્ધરણે કારણં નત્થી**’તિ વત્વા ઉદ્ધરણે પન કારણં દસ્સેન્તો “**તથા હિ વક્ખતી**”તિઆદિના પાળિમાહરિ. **વોદાનં નામ** સંકિલેસતો હોતિ સંકિલિટ્ઠસ્સેવ વોદાનસ્સ ઇચ્છિતત્તા. યસ્મા વોદાનં તદઙ્ગાદિવસેન સંકિલેસતો વિસુજ્ઝનં, તસ્મા “**તં પન અત્થતો વાસનાભાગિયાદિ એવ હોતી**”તિ વુત્તં. તત્થ તદઙ્ગવિક્ખમ્ભનેહિ વોદાનં વાસનાભાગિયાદિવસેન હોતિ, સમુચ્છેદપટિપ્પસ્સદ્ધીહિ વોદાનં નિબ્બેધભાગિયવસેન, અસેક્ખભાગિયવસેન વોદાનં પટિપ્પસ્સદ્ધિયા એવ વેદિતબ્બં. યાયં દેસના રાગાદિભાગિની સિયા, સા **સંકિલેસભાગિયા**. યાયં દેસના ચાગાદિભાગિની સિયા, સા **વાસનાભાગિયા**. યા પન આપત્તિવિચ્છેદની સાવસેસં, અનવસેસઞ્ચ, સા **નિબ્બેધભાગિયા, અસેક્ખભાગિયા ચ.**

‘‘તણ્હાસંકિલેસભાગિયં સુત્ત’’ન્તિઆદિના પઠમમેવ સંકિલેસભાગસ્સ દસ્સિતત્તા વુત્તં “**સંકિલેસો તિવિધો... પે॰... વિસયદસ્સનત્થં આરદ્ધ**”ન્તિ. ભવરાગો **ભવપત્થના**. **ઉપ્પજ્જતી**તિ ન વિગચ્છતિ. **તત્ર તત્ર ભવે**તિ યદિ વા

કામભવે, યદિ વા રૂપભવે, યદિ વા અરૂપભવે. **પદન્તરસંયોજનવસેના**તિ દુકનયેનેવ પદન્તરેન યોજનવસેન. **મિસ્સિતાનિ કતાની**તિ સંસટ્ઠાનિ કતાનિ.

એકકચતુક્કવસેન દસ્સિતબ્બાનિ પદાનિ એવ ગહેત્વા આવુત્તિનયદસ્સનવસેન મિસ્સેત્વા અવસિટ્ઠદુકવસેન, તિકચતુક્કવસેન ચ ઇતરે અટ્ઠ પટ્ઠાનભાગા દસ્સિતાતિ આહ "**તાનિયેવ યથાવુત્તાનિ અટ્ઠ સુત્તાની**"તિઆદિ . **ચત્તારો એકકા**યેવ પાળિયં આદિતો દસ્સિતા. **છદુકા** પાળિયં આગતા ચત્તારો, અટ્ઠકથાયં દ્વેતિ. **ચત્તારો તિકા** પાળિયં આગતા દ્વે, અટ્ઠકથાયં દ્વેતિ. દ્વે ચતુક્કા પન અટ્ઠકથાયમેવ આગતા. "**પાળિયં અનાગતા**"તિ ઇદં સરૂપતો અનાગમનં સન્ધાય વુત્તં, નયતો પન આગતભાવો દસ્સિતો એવ. યે પનેત્થ પાળિયં અનાગતા, તેસં ઉદાહરણાનિ પરતો દસ્સયિસ્સામ.

**સોળસહી**તિ સોળસવિધેહિ. ન હિ તાનિ સુત્તાનિ સોળસેવ, અથ ખો સોળસપ્પકારાનીતિ મૂલગણનં ઠપેત્વા કારણસુત્તલદ્ધેન સઞ્ચારગબ્ભેન તદનુરૂપો યો ગણનવિત્થારો, તસ્સ પત્થરણવિધિ પટ્ઠાનનયો. **ઇમિના...પે॰... નત્થી**તિ યથાવુત્તપટ્ઠાનવિનિમુત્તો પરિયત્તિસાસનપ્પદેસો ન વિજ્જતિ યથારહં તંતંપટ્ઠાનભાવેન પવત્તત્તાતિ દસ્સેતિ. યદિ સુત્તગેય્યાદિ નવવિધં પરિયત્તિસાસનં યથાવુત્તપટ્ઠાનવસેનેવ પવત્તં, તત્થ કથમિધ અનિદસ્સિતાનં ગાથાદીનં સંકિલેસભાગિયાદિભાવો ગહેતબ્બોતિ પઞ્હં સન્ધાય ''ગાથાય ગાથા અનુમિનિતબ્બા''તિઆદિપાળિ પવત્તાતિ દસ્સેતું "**કથં પના**"તિઆદિ વુત્તં.

તત્થ **અયં ગાથા વિયા**તિ ''કામન્ધા જાલસઞ્છન્ના, મનોપુબ્બઙ્ગમા ધમ્મા, ઉદ્ધં અધો સબ્બધિ વિપ્પમુત્તો, યસ્સ સેલૂપમં ચિત્ત''ન્તિઆદિના ઇધ ઉદાહટગાથા વિય. **ગાથા**તિ અઞ્ઞાપિ તેપિટકે બુદ્ધવચને આગતા ઇધ અનુદાહટા. સંવણ્ણનાકાલે સમ્મુખીભાવેન ''અયં ગાથા વિયા''તિ વુત્તા યા કાચિ ગાથા ''સંકિલેસભાગિયા''તિ વા ''સંકિલેસવાસનાનિબ્બેધઅસેક્ખભાગિયા''તિ વા **અનુમિનિતબ્બા** નયગ્ગાહેન ઞાપેતબ્બાતિ દસ્સેતું વુત્તં "**સંકિલેસ...પે॰... જાનિતબ્બાતિ અત્થો**"તિ. **વા**-સદ્દો હિ ઇધ અવુત્તવિકપ્પનત્થો. **સેસપદેસૂ**તિ વેય્યાકરણસુત્તપદેસુ.

૯૦. **અરિયાનં ધમ્મ**ન્તિ ચારિત્તવારિત્તભેદં સીલાચારં. એકન્તકરણીયસ્સ અકરણમ્પિ **વીતિક્કમો** એવ.

અવિજ્જાદિકે સંકિલેસધમ્મે તદઙ્ગાદિવસેન ધુનાતીતિ **ધોના** વુચ્ચતિ પઞ્ઞા. **પચ્ચવેક્ખિત્વા પરિભુઞ્જનપઞ્ઞા**તિ પન પકરણેન અવચ્છિજ્જિત્વા વુત્તં. **તં અતિક્કમિત્વા ચરન્તો**તિ પચ્ચયાનં અપચ્ચવેક્ખિત્વા પચ્ચયપરિભોગે આદીનવં અપસ્સન્તો ઇણપરિભોગવસેન પરિભુઞ્જન્તો ન પરિમુચ્ચતિ નિરયાદિદુક્ખતો, વટ્ટદુક્ખતો ચ.

**કુક્કુજનકં** નામ કદલિયા પુપ્ફનાળિ. **પરાભવાયા**તિ વિનાસાય. **તથા**તિ યથા ફલપાકન્તા કદલી, એવં વેળુનળાપિ ઓસધિજાતિકત્તાતિ ઉપસંહારત્થો તથા-સદ્દો. તેનાહ "**ફલં વેળું ફલં નળ**"ન્તિ.

**સુખેત્તેપી**તિ **પિ**-સદ્દેન કો પન વાદો ઊસરાદિદોસદુટ્ઠેસુ ખેત્તેસૂતિ દસ્સેતિ. "**છકણ...પે॰... અત્થો**"તિ એતેન યથાવુત્તઅભિસઙ્ખરણાભાવેન બીજદોસદુટ્ઠન્તિ દસ્સેતિ.

૯૧. **સજ્જિત**ન્તિ સજ્જિતં. **અપરિક્ખતે**તિ પટિપક્ખેહિ ધમ્મેહિ અવિક્ખમ્ભિતે અરોગે.

યાય સમન્નાગતો પુગ્ગલો ‘‘કિં સુતં મયા, કિં વા સુણામી’’તિ કુસલં ગવેસી ચરતિ, સા ધમ્મોજપઞ્ઞા **કિસ્સવા** નામ. **દુબ્ભાસિતા**તિ દુટ્ઠુ ભાસિતા, ઇસ્સામચ્છરિયદોસાદીહિ દુટ્ઠા વા ભાસિતા.

૯૨. **વિચિનાતી**તિ વિસેસતો ચિનાતિ પસવતિ.

**વિગતભૂતા**તિ વિગતસચ્ચ. તેનાહ ‘‘**અલીકવાદી**’’તિ.

**અવજાતપુત્તા**તિ લામકપુત્ત. ભગવતો સાસને પબ્બજિત્વા નિહીનવુત્તિતં સન્ધાય વદતિ. **નેરયિકો**તિ નિરયે નિબ્બત્તનકો. પાપકમ્મિનો પપતન્તિ એત્થાતિ **પપતં**, નરકં.

**તણ્હાદીનં સભાવભેદતો**તિ તણ્હાદિટ્ઠિદુચ્ચરિતાનં તણ્હાયનવિપરીતદસ્સનદુટ્ઠચરિતતાસઙ્ખાતસભાવવિભાગતો. **અવત્થાભેદતો**તિ તણ્હાય છન્દપેમલોભરાગનન્દીપિપાસામુચ્છાદયો, દિટ્ઠિયા ગાહપરામાસમિચ્છાભિનિવેસવિસુકવિપ્ફન્દિતવિપરીતદસ્સનાદયો, દુચ્ચરિતસ્સ તિરચ્છાનપેત્તિવિસયઅસુરયોનિગામિતાદયો અવત્થાવિસેસા. **ચ**-સદ્દેન તેસં કામતણ્હાદિરૂપતણ્હાદિઅત્તાનુદિટ્ઠાદિસસ્સતગાહાદિકાયદુચ્ચરિતાદિ- પાણાતિપાતાદિપ્પકારભેદો સઙ્ગય્હતિ.

૯૩. **વિપુલ**ન્તિ ઉળારં, તેલાદીહિ ચેવ ધનધઞ્ઞાદીહિ ચ પહૂતસન્નિચયન્તિ અત્થો. **સમ્બાધા**તિ જનસંમદ્દસઙ્કટા.

**દણ્ડેન ન હિંસતી**તિ એત્થ વુત્તં યં દણ્ડનિધાનં, તં વટ્ટવિવટ્ટનિસ્સિતં. તદુભયસ્સાપિ ફલં દસ્સેન્તો ‘‘**સો પુગ્ગલો**’’તિઆદિમાહ.

૯૪. કિઞ્ચતિ તંસમઙ્ગિનં વિમદ્દતીતિ **કિઞ્ચનં**, રાગાદિ, પલિબુન્ધતિ કુસલપ્પવત્તિં નિવારેતીતિ **પલિબોધો**, રાગાદિયેવ, કિઞ્ચનમેવ પલિબોધો **કિઞ્ચનપલિબોધો**. અથ વા કિઞ્ચનઞ્ચ પલિબોધો ચ **કિઞ્ચનપલિબોધો**, આમિસકિઞ્ચિક્ખઞ્ચ રાગાદિસંકિલેસો ચાતિ અત્થો.

**વિસેસિત**ન્તિ વિલોમં, વિસમં કિરિયન્તિ અત્થો. **રાજભણ્ડ**ન્તિ ઓરોધે સન્ધાય વદન્તિ.

**યાચયોગો**તિ યાચનયોગો, યાચકાનં મનોરથપરિપૂરણતો. તેનાહ ‘‘**યાચિતબ્બયુત્તો**’’તિ. **દાનયુત્તો**તિ સતતં દાનકિરિયાસમઙ્ગી. **દાનસંવિભાગરતો**તિ એત્થ **દાનં** નામ અત્થિકાનં યથાધિપ્પાયપટિયત્તપરિચ્ચાગો, **સંવિભાગો** અત્તના પરિભુઞ્જિતબ્બતો અપ્પમત્તકતોપિ સંવિભજનં. **ઇમેહિ ખો...પે॰... હોતી**તિ એત્થ હોતિસદ્દેન ‘‘સમન્નાગતો’’તિ પદં સમ્બન્ધિતબ્બં, ન ‘‘સોતાપન્નો’’તિ દસ્સેતું ‘‘**સોતાપન્નો...પે॰... હોતી**’’તિ વુત્તં. તેહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગમો હિ ઇધ વિધીયતિ, ન સોતાપન્નભાવો, તેન સોતાપન્નલક્ખણમેતે ધમ્મા, ન સોતાપન્નભાવલક્ખણન્તિ દસ્સેતિ. તથા હિ ‘‘**સોતાપન્નેન...પે॰... લબ્ભમાનતં દસ્સેતી**’’તિ વુત્તં.

૯૫. લપતિ કથેતિ એતેનાતિ **લપનં**, ઓટ્ઠં.

૯૭. **મુદિતો**તિ દિબ્બસમ્પત્તિયા પમુદિતો.

૯૯. કિઞ્ચાપિ **ઉદતારી**તિ તરણકિરિયા અતીતભાવેન વુત્તા, તરણમેવ પન ગહેત્વા આહ "**ઓઘતરણસ્સ અરિયમગ્ગકિચ્ચત્તા**"તિ. એવં **વિપ્પમુત્તો, વિમુત્તો**તિ ચ એત્થ મુચ્ચનકિરિયાયપિ વત્તબ્બં.

**૧૦૦. પાતુ**-સદ્દપુબ્બકો **ભવન્તિ**-સદ્દો સિયા ઉપ્પાદપરિયાયો સિયા આવિભાવપરિયાયોતિ "**પાતુભવન્તી**"તિ પદસ્સ ''ઉપ્પજ્જન્તિ, પકાસેન્તિ ચા''તિ અત્થો વુત્તો. **પાતુભૂતધમ્મસ્સા**તિ ઉપ્પન્નબોધિપક્ખિયધમ્મસ્સ, વિભૂતચતુસચ્ચધમ્મસ્સ વા. **નો કલ્લો**તિ ન યુત્તો. **સહેતુધમ્મન્તિ** એત્થ પચ્ચયુપ્પન્નધમ્માવ ગહિતા, ન પચ્ચયધમ્માતિ? નયિદમેવં દટ્ઠબ્બં પચ્ચયધમ્માનમ્પિ પચ્ચયુપ્પન્નભાવાનતિવત્તનતો. અથ વા **સહેતુધમ્મન્તિ** પચ્ચયુપ્પન્નધમ્મો પધાનભાવેન વુત્તો, પચ્ચયધમ્મો પન ગુણભાવેનાતિ એવમેત્થ ઉભયેસં વુત્તભાવો વેદિતબ્બો.

**આરઞ્ઞક**ન્તિ આરઞ્ઞકઙ્ગસમન્નાગતં. **અઞ્ઞાતો**તિ પરિચયવસેન ન ઞાતો, અસંસટ્ઠોતિ અત્થો. તેનાહ "**નિચ્ચનવો**"તિ.

બ્યાપાદવિહિંસાવિતક્કવિરહે વેરિપરિસઙ્કાય અભાવે અકિત્તિપરિમુત્તીતિ એવમાદીહિપિ કારણેહિ કોધપ્પહાનેન **સુખં** સુપતિ. કોધપરિળાહાભાવો પન પાકટતરોતિ આહ "**કોધ...પે॰... સયતી**"તિ. **વિસમૂલસ્સા**તિ એત્થ વિસસરિક્ખતાય "**વિસ**"ન્તિ દુક્ખં અધિપ્પેતન્તિ આહ "**દુક્ખવિપાકસ્સા**"તિ. **સુખન્તિ** ચેતસિકસુખં. અક્કુટ્ઠસ્સ પચ્ચક્કોસિત્વા ચ પચ્ચક્કોસનહેતુ ઉપ્પજ્જતીતિ યોજના.

**૧૦૧. સલ્લુબ્બાહનં** સલ્લુદ્ધરણં.

વિસયભેદેન, પવત્તિઆકારભેદેન ચ અનેકભેદત્તા કામસઞ્ઞાય વુત્તં "**યાય કાયચી**"તિ.

**દાનમુખેના**તિ દાનેન મુખભૂતેન, દાનં પમુખં કત્વાતિ અત્થો.

"**અરિયમગ્ગસમ્પાપનવસેના**"તિ ઇમિના અનુકમ્પાનુદ્દયાનં એકન્તાનવજ્જતમેવ વિભાવેતિ. ''અનુકમ્પા''તિ પદસ્સત્થવિવરણં "**કરુણાયના**"તિ, ઇતરસ્સ "**મેત્તાયના**"તિ.

**૧૦૨. પકતિઆદીતિ આદિ**સદ્દેન અણુઇસ્સરપજાપતિપુરિસકાલાધિટ્ઠાયકારિઆદિકે સઙ્ગણ્હાતિ.

**કામેસૂ**તિ કામગુણેસુ રૂપાદિવિસયેસુ.

**બહલકિલેસતાયા**તિ બહુલકિલેસભાવેન. **પુબ્બહેતુમન્દતાયા**તિ વિવટ્ટૂપનિસ્સયસ્સ કુસલસ્સ અકતત્તા.

**ચિત્તવૂપસમભાવનાયા**તિ ચિત્તવૂપસમકરભાવનાય સમથવિપસ્સનાય.

**પરિસ્સયા** સીલાદિપરિપૂરણસ્સ પરિબન્ધભૂતા કિલેસા એવ. અનરિયા પઞ્ઞાસીસં ઉક્ખિપિત્વા ઠાતુમેવ ન સક્કોન્તીતિ વુત્તં "**ઞાણસિરેન અધોસિરા હુત્વા**"તિ.

૧૦૩. ભગવતો, ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ ચ વસનયોગ્યભાવો, તેહિ નિવુત્થભાવો ચ તસ્સ સાતિસયો વણ્ણોતિ વુત્તં "**પઠમગાથાય જેતવનસ્સ વણ્ણં કથેત્વા**"તિ. વુત્તઞ્હેતં –

‘‘ગામે વા યદિ વારઞ્ઞે, નિન્ને વા યદિ વા થલે;
યત્થ અરહન્તો વિહરન્તિ, તં ભૂમિરામણેય્યક’’ન્તિ. (ધ॰ પ॰ ૯૮; થેરગા॰ ૯૯૧);

ઇધ **ધમ્મ**સદ્દો સમાધિપરિયાયો ‘‘એવંધમ્મા તે ભગવન્તો’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૩; મ॰ નિ॰ ૩.૧૯૮; સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૮) વિયાતિ આહ ‘‘**ધમ્મોતિ સમાધી**’’તિ **સમાધિપક્ખિકા ધમ્મા** સતિવાયામા.

**નાનુગચ્છેય્યા**તિ નાનુતસેય્ય. અનુતસનમેવ હિ તણ્હાદિટ્ઠીહિ અનુગમનં. **પટિવિપસ્સેય્યા**તિ વિપસ્સનાસમ્મસનમાહ. યમકતો, હિ ખણિકતો, પટિપાટિતો ચ સમ્મસનં વિપસ્સનાયપિ સમ્મસનતો પટિવિપસ્સના નામ. સા હિ વિપસ્સનાય દિટ્ઠિઉગ્ઘાટનમાનસમુગ્ઘાટનનિકન્તિપરિયાદાનહેતુતાય વિસેસતો પટિપક્ખેન અસંહીરઅસંકુપ્પનહેતુભૂતા પરિબ્રૂહના હોતિ. ‘‘**પુનપ્પુનં…પે॰… અપ્પેન્તો**’’તિ એતેન નિબ્બાનારમ્મણધમ્માનુબ્રૂહનં યથા ‘‘બ્રૂહેતા સુઞ્ઞાગારાન’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૬૪) દસ્સેતિ.

યં કિઞ્ચિ અપદિસિત્વા પટિઞ્ઞાદાનં **સઙ્ગરો**. સો પન અત્તનો કિચ્ચવિસેસં અપદિસિત્વા મિત્તસન્થવવસેન વા કાલાગમનં અપદિસિત્વા કિઞ્ચિક્ખાનુપ્પદાનેન વા પટિબાહકરણં અપદિસિત્વા બલગ્ગબોધવસેન વા સિયાતિ તસ્સ મિત્તકરણાદિપરિયાયતં સન્ધાયાહ ‘‘**સઙ્ગરોતિ…પે॰… નામ**’’ન્તિ. **એવં પટિપન્નત્તા**તિ એવં અનિચ્ચસઞ્ઞામુખેન તિયદ્ધકેસુ સઙ્ખારેસુ અપ્પમાદપ્પટિપત્તિયા પટિપન્નત્તા.

**દિબ્બચક્ખુ સુવિસુદ્ધ**ન્તિ સાવસેસા દેસનાતિ આહ ‘‘**યં સચ્છિકરોતી**’’તિ. રૂપાયતનઞ્હેત્થ અધિપ્પેતં.

**૧૦૪. અન્ત**ન્તિ સઙ્ખારાનં પારિમન્તભૂતં. **વેદાન**ન્તિ મગ્ગઞાણવેદાનમેવ. અરહત્તાધિગમેન **અન્તં** પરિયોસાનં **ગતત્તા**. કમ્મવિપાકવટ્ટાનં, કિલેસવટ્ટસ્સાપિ ચ ઉસ્સદેન ઉપચયેન **ઉસ્સદા**, રાગાદયો.

સુક્કોભાસતાય **સુક્કા**, અભિવિસિટ્ઠગ્ગહા. સબ્બાનિ વા તારકરૂપાનિ **સુક્કા. વિન્દતી**તિ ઉપલભતિ, પટિવિજ્ઝતીતિ અત્થો.

‘‘**અજ્ઝત્તં વિપસ્સનાભિનિવેસો હોતી**’’તિ ઇદં ‘‘સકેસુ ધમ્મેસૂ’’તિ પારગુભાવસ્સ વિસેસિતત્તા વુત્તં, તઞ્ચ ખો અભિનિવેસેનેવ દેસિતં. ‘‘સબ્બં , ભિક્ખવે, અભિઞ્ઞેય્ય’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૪૬; પટિ॰ મ॰ ૧.૩) વુત્તં. પારગુતા ચ તેસં ખન્ધાનં પરિઞ્ઞાભિસમયવસેન હોતિ. તતો ચ નેસં હેતુભૂતસમુદયે, તદપ્પવત્તિલક્ખણે નિરોધે, નિરોધગામિનિયા પટિપદાય ચ પહાનસચ્છિકિરિયાભાવનાભિસમયપારિપૂરિવસેન ઇતરસચ્ચેસુપિ પારગુભાવો વુત્તો એવ હોતિ. સબ્બસો હિ સકઅત્તભાવબોધેનપિ ચતુસચ્ચાભિસમયો હોતિયેવ. વુત્તઞ્હેતં ‘‘ઇમસ્મિંયેવ બ્યામમત્તે કળેવરે સસઞ્ઞિમ્હિ સમનકે લોકઞ્ચ પઞ્ઞપેમિ, લોકસમુદયઞ્ચા’’તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૦૭; અ॰ નિ॰ ૪.૪૫). અથ વા **સકેસુ ધમ્મેસૂ**તિ અત્તનો ધમ્મેસુ. અત્તધમ્મા નામ અત્થકામસ્સ કુલપુત્તસ્સ સીલાદિધમ્મા. સીલસમાધિપઞ્ઞાદયો હિ વોદાનધમ્મા એકન્તહિતસુખસમ્પાદનતો પુરિસસ્સ સકધમ્મા નામ, ન અનત્થાવહા સંકિલેસધમ્મા વિય પરધમ્મા. તેસં સીલાદીનં પારિપૂરિયા પારં પરિયન્તં ગતોતિ **પારગૂ**. ‘‘**અક્કુલ પક્કુલ**’’ઇતિ એવં વિહિંસનકપયોગં. **અજકલાપેન** (ઉદા॰ ૭) હિ તદા ભગવન્તં ભીસાપેતુકામેન કતં યક્ખગજ્જિતં ‘‘અક્કુલ પક્કુલ’’ ઇતિ ઇમિના આકારેન સત્તાનં સોતપથં અગમાસિ, તસ્મા તં ‘‘**અક્કુલં પક્કુલકરણ**’’ન્તિ વુત્તં.

**નાભિનન્દતી**તિ ‘‘અયં મં દટ્ઠું આગતા’’તિ ન તુસ્સતિ. યસ્મા પન ‘‘ભગવતો ભાસિતં અભિનન્દી’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૧.૮૮) વિય સમ્પટિચ્છનત્થોપિ અભિનન્દસદ્દો હોતિ, તસ્મા વુત્તં **‘‘ચિત્તેન ન સમ્પટિચ્છતી’’**તિ. **ન સોચતી**તિ ‘‘મયા અસમ્મોદિતા ગચ્છતી’’તિ ન ચિત્તસન્તાપં આપજ્જતિ. **‘‘સઙ્ગા સઙ્ગામજિં મુત્ત’’**ન્તિ ઇદં અભિનન્દસોચનાનં અભાવસ્સ કારણવચનં.

**તેના**તિ ઉદકે ન્હાનેન. તેનેવાહ ‘‘ન ઉદકેન સુચી હોતી’’તિ. તસ્સત્થો – ઉદકુમ્મુજ્જનાદિના નેવ સત્તાનં સુચિ પાપતો સુદ્ધિ નામ હોતીતિ. ઉદકુમ્મુજ્જનાદીનિ હિ ઇધ ઉત્તરપદલોપેન **‘‘ઉદક’’**ન્તિ વુત્તં. **ઉદકેના**તિ વા ઉમ્મુજ્જનાદિકિરિયાસાધનભૂતેન ઉદકેન સત્તાનં સુચિ પાપસુદ્ધિ ન હોતીતિ. અથ વા સુચિતેન યથાવુત્તેન ઉદકેન પાપમલતો સુદ્ધો નામ સત્તો ન હોતીતિ. યદિ સિયા, સબ્બેસમેવ મચ્છબન્ધાનં પાપસુદ્ધિ સિયા. તેનાહ **‘‘બહ્વેત્થ ન્હાયતી જનો’’**તિ. માતુઘાતાદિપાપકમ્મકારીનં, અઞ્ઞેસઞ્ચ ગોમહિંસાદીનં ઉદકં ઓરોહન્તાનં અન્તમસો મચ્છકચ્છપે ઉપાદાય સબ્બેસમ્પિ પાપસુદ્ધિ સિયા , ન પનેવં હોતિ. કસ્મા? ન્હાનીયપાપહેતૂનં અપ્પટિપક્ખભાવતો. યઞ્હિ યં વિનાસેતિ, સો તસ્સ પટિપક્ખો. યથા આલોકો અન્ધકારસ્સ, વિજ્જા અવિજ્જાય, ન એવં ન્હાનં પાપસ્સ, તસ્મા નિટ્ઠમેત્થ ગન્તબ્બં ‘‘ન ઉદકેન સુચી હોતી’’તિ. યેન પન સુચિ હોતિ, તં દસ્સેતું **‘‘યમ્હિ સચ્ચઞ્ચા’’**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **સચ્ચ**ન્તિ વચીસચ્ચઞ્ચ વિરતિસચ્ચઞ્ચ. અથ વા **સચ્ચ**ન્તિ ઞાણસચ્ચઞ્ચેવ પરમત્થસચ્ચઞ્ચ. **ધમ્મો**તિ સેસો અરિયધમ્મો. સચ્ચસ્સ પનેત્થ વિસું ગહણં તસ્સ બહુકારતાદસ્સનત્થં. સેસં સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

**જાતિબલનિસેધક**ન્તિ જાતિમત્તબ્રાહ્મણાનં ભોવાદિકાનં પટિસેધકં. જાતિવાદસ્સ વા નિસેધકં, ‘‘ન જચ્ચા બ્રાહ્મણો હોતી’’તિ (સુ॰ નિ॰ ૬૫૫) હિ વુત્તં. થેરો હિ તથાવાદેન તે અનિગ્ગણ્હન્તોપિ નિગ્ગણ્હન્તો વિય હોતીતિ કત્વા વુત્તં.

૧૦૫. **વિમુત્તિય**ન્તિ અનુપાદિસેસનિબ્બાનધાતુયં.

**સવાસન**ન્તિ એત્થ ખીણાસવસ્સાપિ અખીણાસવસદિસકાયવચીપયોગહેતુભૂતા સન્તાને કિલેસભાવના **વાસના** નામ આયસ્મતો પિલિન્દવચ્છસ્સ (અ॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧.૨૧૫; ધ॰ પ॰ અટ્ઠ॰ ૨.પિલિન્દવચ્છત્થેરવત્થુ) વસલવોહારો વિય, સહ વાસનાયાતિ **સવાસનં**, ભાવનપુંસકઞ્ચેતં ‘‘વિસમં ચન્દિમસૂરિયા પરિવત્તન્તી’’તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૪.૭૦) વિય. યથાવુત્તવાસનમ્પિ અસેસેત્વાતિ અત્થો. કુમ્મગ્ગપરિહરણવસેન મગ્ગસમ્પટિપત્તીતિ મગ્ગે કુસલો અમગ્ગેપિ કુસલો એવ હોતિ. ભગવા પન સબ્બઞ્ઞુતાય સબ્બત્થેવ કુસલોતિ આહ **‘‘મગ્ગે ચ અમગ્ગે ચ કોવિદો’’**તિ.

૧૦૬. **તમેન યુત્તો**તિ યથાવુત્તતમો તસ્સ અત્થીતિ **તમો**, પુગ્ગલો. અપ્પકાસભાવેન ઠિતા ખન્ધાવ તમો. **આલોકભૂતો**તિ જાતિગુણાલોકો, પાકટગુણોતિ અત્થો.

કિલેસમયં બન્ધનં ‘‘દળ્હ’’ન્તિ વદન્તિ. યતો સચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝન્તા બુદ્ધાવ નં છિન્દન્તિ, ન અઞ્ઞે.

દુચ્છેદનત્થેન સતિપિ દળ્હભાવે સિથિલવુત્તિતં તસ્સ દીપેતું **‘‘બન્ધનભાવમ્પી’’**તિઆદિમાહ. તેન ‘‘અહો સુખુમતરં ખો, ભિક્ખવે, મારબન્ધન’’ન્તિ વુત્તં.

**૧૦૭.** યદિપિ ચેતના કુસલાકુસલસાધારણા, અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો ઇધાધિપ્પેતોતિ તસ્સ વસેન અત્થં દસ્સેન્તો "**અકુસલચેતનાવસેન ચેતેતી**"તિ આહ. **ચેતનં** અભિસન્દહનં, ચિત્તસ્સ બ્યાપારાપત્તિભાવેન પવત્તીતિ અત્થો. યસ્મા પન ચેતના યદા વિઞ્ઞત્તિં સમુટ્ઠાપેતિ, તદા દિગુણુસ્સાહાદિગુણવાયામા વિય હુત્વા પાકટં પયોગં નિપ્ફાદેતિ, તસ્મા "**પકપ્પેતી**"તિ વુત્તા. પાકટપ્પયોગકપ્પનઞ્હેત્થ પકપ્પનં અધિપ્પેતં. તેનાહ "**તમેવ પકપ્પેતી**"તિ. પચ્ચયટ્ઠો ઇધ આરમ્મણત્થોતિ વુત્તં "**પવત્તિયા પચ્ચયો હોતી**"તિ.

**૧૦૮.** યથા જલસમુદ્દસ્સ વીચિસમુટ્ઠાનવસેન લબ્ભમાનો વેગો ''વીચિમયો''તિ વુચ્ચતિ, એવં ચક્ખુસમુદ્દસ્સાપિ રૂપાવભાસનવસેન લબ્ભમાનો વેગો "**રૂપમયો**"તિ વુત્તો. એસેવ નયો સેસેસુપિ. **આવિઞ્છનતો**તિ આકડ્ઢનતો, આકડ્ઢનઞ્ચેત્થ સન્તાનસ્સ તન્નિન્નભાવહેતુતાય દટ્ઠબ્બં.

**સમુદનં** કિલેસતેમનં, અવસ્સવહેતુતા, કિલેસાનં ઊમિઆદિસદિસતા સમાવટ્ટનેન સત્તાનં અનત્થાવહતાય વેદિતબ્બા. ઉપરૂપરિવેગુપ્પત્તિયા ઉપગતસ્સ ઉટ્ઠાતું અપ્પદાનેન, ગુણસારવિનાસનેન ચ કોધુપનાહાદીનં ઊમિઆદિસદિસતા દટ્ઠબ્બા.

**અભિમુખો નન્દતી**તિ તદારમ્મણં સુખં સોમનસ્સં સાદિયન્તો સમ્પટિચ્છતિ. **અભિવદતી**તિ તણ્હાભિનિવેસવસેન અભિનિવિસ્સ વદતિ. તઞ્હિસ્સ અભિનિવેસં દીપેતું "**અહો સુખ**"ન્તિઆદિ વુત્તં. અજ્ઝોસાનં અધિમુચ્ચનભૂતાય તણ્હાય તણ્હાવત્થુકસ્સ અનુપવિસિત્વા આવેણિકતાકરણન્તિ આહ "**અજ્ઝોસાય તિટ્ઠતીતિ ગિલિત્વા પરિનિટ્ઠપેત્વા**"તિ.

**૧૦૯.** "**કસ્મા**"તિઆદિના સન્તાપદુક્ખાનં અસુપ્પતિકારતં આહ "**યેન વા પકારેના**"તિ. **યેના**તિ યેન વા કામજ્ઝોસાનદિટ્ઠિજ્ઝોસાનભૂતેન મિચ્છાભિનિવેસપ્પકારેન. ગહટ્ઠપબ્બજિતા તથારૂપં કત્વા અત્તનો વડ્ઢિઞ્ચ મઞ્ઞન્તિ. **અવડ્ઢિ એવ પન હોતિ** તસ્સ પકારસ્સ વડ્ઢિયં અનુપાયભાવતો ચ ઉપાયભાવતો ચ અવડ્ઢિયં. **તથાપી**તિ તત્થ તત્થ ઇચ્છાવિઘાતં પાપુણન્તોપિ. યસ્મા ઇતો બાહિરકા સબ્બેન સબ્બં ભવનિસ્સરણં અપ્પજાનન્તો મન્દકિલેસં દીઘાયુકં સુખબહુલં એકચ્ચં ભવં તેનેવ મન્દકિલેસાદિભાવેન ''નિબ્બાન''ન્તિ સમનુપસ્સન્તિ, તસ્મા ભવેન ભવવિપ્પમોક્ખં વદન્તીતિ.

ભવદિટ્ઠિસહગતા તણ્હા પુરિમપદે ઉત્તરપદલોપેન **ભવતણ્હા**તિ વુત્તાતિ આહ "**ભવતણ્હાતિઆદીસુ વિયા**"તિ.

**યત્થા**તિ યસ્મિં ભવે.

**તતો એવા**તિ ભૂતરતિયા એવ. **અઞ્ઞમઞ્ઞઞ્હિ સત્તાનં છન્દરાગો બલવા હોતિ. અનવસેસતો**તિ અનવસેસેન, ન કિઞ્ચિ સેસેત્વા.

સંસારસોતસ્સ અનુકૂલભાવેન ગચ્છતીતિ **અનુસોતગામી**. તસ્સેવ પટિક્કૂલવસેન નિબ્બિદાનુપસ્સનાદીહિ પવત્તતીતિ **પટિસોતગામી**, અચલપ્પસાદાદિસમન્નાગમેન ઠિતસભાવોતિ અત્થો.

**૧૧૦.** ''પલબ્ભતિ, નિખજ્જતી''તિઆદીસુ વિય ઉપસગ્ગો પદવડ્ઢનમત્તન્તિ આહ "**અભિજાતિકોતિ જાતિયો**"તિ. કણ્હધમ્મસમન્નાગતત્તા વા **કણ્હો**. પઠમવયેપિ મજ્ઝિમવયેપિ પાપસમઙ્ગી હુત્વા ઠિતો કણ્હધમ્મે **અભિજાયતિ**, પચ્છાપિ પાપં પસવતીતિ અત્થો. **સુક્કો**તિ વા એત્થ વુત્તવિપરિયાયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો.

૧૧૧. **પુરિમસ્મિ**ન્તિ પુરિમસ્મિં પદે. **વિસયે ભુમ્મં** તત્થ દેય્યધમ્મસ્સ પતિટ્ઠાપનતો. **દુતિયે અધિકરણે**, તદધિકરણઞ્હિ નિબ્બાનન્તિ. ગહટ્ઠપબ્બજિતકિચ્ચેસુ વા વિસિટ્ઠધમ્મદસ્સનત્થં પચ્ચયદાનારહત્તાનં સમધુરતાનિદ્દેસો. અથ વા **યેન યેન પન વત્થુના**તિ રૂપારૂપનિરોધાદિના તણ્હાવત્થુના. **અમરાવિક્ખેપવત્થુઆદિના**તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન સુભસુખાદિમિચ્છાભિનિવેસવત્થું સઙ્ગણ્હાતિ. યથા વા તણ્હાદિટ્ઠિદુચ્ચરિતાનં વસેન સંકિલેસભાગિયસ્સ સુત્તસ્સ વિભાગો, એવં સમથવિપસ્સનાસુચરિતવસેન તણ્હાવોદાનભાગિયાદિસુત્તવિભાગોતિ દસ્સેતું પાળિયં "**તણ્હા...પે॰... નિદ્દિસિતબ્બ**"ન્તિ વુત્તં.

**ઇદં એવં પવત્ત**ન્તિ યથા દુચિન્તિતાદિવસેન બાલો હોતિ પુગ્ગલો, એવં તસ્સ દુચિન્તિતચિન્તિતાદિભાવનાવસેન પવત્તં ઇદં સંકિલેસભાગિયં નામ સુત્તન્તિ પુબ્બે સંકિલેસધમ્મવિભાગેન વુત્તં ઇદાનિ સામઞ્ઞતો સઙ્ગહેત્વા વદતિ. **ઇદં વાસનાભાગિયં સુત્ત**ન્તિ એત્થાપિ ઇમિના નયેન અત્થો વેદિતબ્બો.

**કિલેસટ્ઠાનેહી**તિ કિલેસાનં પવત્તિટ્ઠાનેહિ. **કિલેસાવત્થાહી**તિ કિલેસાનં પવત્તિઆકારવિસેસેહિ. **કામરાગાદીહિ સંયુજ્જતિ** કામરાગાદિહેતુ કમ્મવિપાકાદિના. સતિપિ તેસં કાલન્તરવુત્તિયં સંયુત્તો નામ હોતિ, યતો કામરાગાદયો "સંયોજન"ન્તિ વુચ્ચન્તિ. **ઉપાદિયતી**તિ દળ્હં ગણ્હાતિ પવત્તેતિ. સેસં વુત્તનયત્તા, ઉત્તાનત્તા ચ સંવણ્ણિતં.

૧૧૨. **ઉદાહરણવસેના**તિ નિદસ્સનવસેન, એકદેસદસ્સનવસેનાતિ અત્થો. સકલસ્સ હિ પરિયત્તિસાસનસ્સ સોળસહિ પટ્ઠાનભાગેહિ ગહિતત્તા. યથા તદેકદેસાનં સોળસન્નમ્પિ પટ્ઠાનભાગાનં ગહણં ઉદાહરણમત્તં, તેસં પન સોળસન્નં એકદેસગ્ગહણં ઉદાહરણન્તિ કિમેત્થ વત્તબ્બં. તેન વુત્તં "એકદેસદસ્સનવસેનાતિ અત્થો"તિ. કસ્મા પનેત્થ પાળિયં પટ્ઠાનસ્સ એકદેસોવ ઉદાહટો, ન અવસેસોતિ? નયનિદસ્સનત્થં. ઇમિના નયેન અવસેસોપિ પટ્ઠાનભાવો વેદિતબ્બોતિ.

તત્થ "અપ્પમ્પિ ચે સંહિત ભાસમાનો...પે॰... સ ભાગવા સામઞ્ઞસ્સ હોતી"તિ (ધ॰ પ॰ ૨૦) ઇદં વાસનાભાગિયઞ્ચ અસેક્ખભાગિયઞ્ચ. એત્થ હિ "અપ્પમ્પિ ચે સંહિત ભાસમાનો"તિ ઇદં વાસનાભાગિયં, "સ ભાગવા સામઞ્ઞસ્સ હોતી"તિ ઇદં અસેક્ખભાગિયં.

તથા **મઘદેવસુત્તં**. તત્થ હિ "ભૂતપુબ્બં, આનન્દ, ઇમિસ્સાયેવ મિથિલાયં મઘદેવો નામ રાજા અહોસિ ધમ્મિકો ધમ્મરાજા ધમ્મે ઠિતો મહાધમ્મરાજા, ધમ્મં ચરતિ બ્રાહ્મણગહપતિકેસુ નેગમેસુ ચેવ જનપદેસુ ચ, ઉપોસથઞ્ચ ઉપવસતિ ચાતુદ્દસિં, પઞ્ચદસિં, અટ્ઠમિઞ્ચ પક્ખસ્સા"તિઆદિ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૦૮), ઇદં વાસનાભાગિયં. "ઇદં ખો પનાનન્દ, એતરહિ મયા કલ્યાણં વત્તં નીહરિતં એકન્તનિબ્બિદાય વિરાગાય નિરોધાય ઉપસમાય અભિઞ્ઞાય સમ્બોધાય નિબ્બાનાય સંવત્તતી"તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૮૯) ઇદં અસેક્ખભાગિયં. "પમાદં અપ્પમાદેન, યદા નુદતિ પણ્ડિતો"તિ (ધ॰ પ॰ ૨૮) ઇદં નિબ્બેધભાગિયં. "પઞ્ઞાપાસાદ...પે॰... અવેક્ખતી"તિ (ધ॰ પ॰ ૨૮) ઇદં અસેક્ખભાગિયન્તિ ઇદં નિબ્બેધભાગિયઞ્ચ અસેક્ખભાગિયઞ્ચ.

તથા "તીણિમાનિ, ભિક્ખવે, ઇન્દ્રિયાની"તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૪૯૩) સુત્તં. તત્થ "તીણિમાનિ, ભિક્ખવે, ઇન્દ્રિયાનિ. કતમાનિ તીણીતિ? અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં **અઞ્ઞિન્દ્રિય**"ન્તિ ઇદં નિબ્બેધભાગિયં, "અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિય"ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૪૯૩) ઇદં અસેક્ખભાગિયં.

**રટ્ઠપાલસુત્તં** (મ॰ નિ॰ ૨.૨૯૩ આદયો) સંકિલેસભાગિયઞ્ચ વાસનાભાગિયઞ્ચ અસેક્ખભાગિયઞ્ચ. તત્થ હિ ‘‘ઊનો લોકો અતિત્તો તણ્હાદાસો’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૨.૩૦૬) સંકિલેસો વિભત્તો, ‘‘એકો વૂપકટ્ઠો’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૨.૨૯૯) અસેક્ખધમ્મા, ઇતરેન વાસનાધમ્માતિ.

‘‘ધમ્મે ચ યે અરિયપવેદિતે રતા, અનુત્તરો તે વચસા મનસા કમ્મુના ચ;
તે સન્તિસોરચ્ચસમાધિસણ્ઠિતા, સુતસ્સ પઞ્ઞાય ચ સારમજ્ઝગૂ’’તિ. (સુ॰ નિ॰ ૩૩૨);

ઇદં વાસનાભાગિયઞ્ચ નિબ્બેધભાગિયઞ્ચ અસેક્ખભાગિયઞ્ચ. એત્થ હિ ‘‘ધમ્મે ચ યે અરિયપવેદિતે રતા’’તિ અયં વાસના, ‘‘અનુત્તરા…પે॰… સણ્ઠિતા’’તિ અયં નિબ્બેધો, ‘‘સુતસ્સ પઞ્ઞાય ચ સારમજ્ઝગૂ’’તિ અસેક્ખધમ્મા.

તથા ‘‘સદ્ધો સુતવા નિયામદસ્સી’’તિ ગાથા (સુ॰ નિ॰ ૩૭૩). તત્થ હિ ‘‘સદ્ધો સુતવા’’તિ વાસના, ‘‘નિયામદસ્સી વગ્ગગતેસુ ન વગ્ગસારિ ધીરો, લોભં દોસં વિનેય્ય પટિઘ’’ન્તિ નિબ્બેધો, ‘‘સમ્મા સો લોકે પરિબ્બજેય્યા’’તિ અસેક્ખધમ્મા.

સબ્બાસવસંવરો પરિસ્સયાદીનં વસેન સબ્બભાગિયં વેદિતબ્બં. તત્થ હિ સંકિલેસધમ્મા, લોકિયસુચરિતધમ્મા, સેક્ખધમ્મા, અસેક્ખધમ્મા ચ વિભત્તા. અસબ્બભાગિયં પન ‘‘પસ્સં પસ્સતી’’તિઆદિકં (મ॰ નિ॰ ૧.૨૦૩) ઉદકાદિઅનુવાદનવચનં વેદિતબ્બં. એવમેતસ્મિં સોળસવિધે સાસનપટ્ઠાને એતે તણ્હાદિવસેન તયો સંકિલેસભાગા, વોદાનાદિવસેન તયો વાસનાભાગા, સેક્ખાનં સીલક્ખન્ધાદીનં વસેન તયો નિબ્બેધભાગા, અસેક્ખાનં સીલક્ખન્ધાદીનં એવ વસેન તયો અસેક્ખભાગા, તેસં વસેન મૂલપટ્ઠાનાનિ એવ દ્વાદસ હોન્તિ. તાનિ પન વિત્થારનયેન વિભજિયમાનાનિ છન્નવુતાધિકાનિ ચત્તારિ સહસ્સાનિ હોન્તિ. યથાદસ્સનં પનેતાનિ ઉદ્ધરિતબ્બાનિ. તાનિ પન યસ્મા સઙ્ગહતો કામતણ્હાદિવસેન તયો તણ્હાસંકિલેસભાગા, સસ્સતુચ્છેદવસેન દ્વે દિટ્ઠિસંકિલેસભાગા, કાયદુચ્ચરિતાદિવસેન તયો દુચ્ચરિતસંકિલેસભાગાતિ અટ્ઠ સંકિલેસભાગા. ધમ્મામિસાભયદાનવસેન તિવિધં દાનમયં પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ, કાયસુચરિતાદિવસેન તિવિધં સીલમયં પુઞ્ઞકિરિયવત્થુ, સમથવિપસ્સનાવસેન દુવિધં ભાવનામયં પુઞ્ઞકિરિયવત્થૂતિ અટ્ઠેવ વાસનાભાગા.

સદ્ધાનુસારી સદ્ધાવિમુત્તો ધમ્માનુસારી દિટ્ઠિપ્પત્તો કાયસક્ખીતિ (પુ॰ પ॰ માતિકા ૭.૩૨-૩૬; પુ॰ પ॰ ૨૬-૩૦) પઞ્ચન્નં સેક્ખાનં પચ્ચેકં તયો સીલાદિક્ખન્ધાતિ પન્નરસ નિબ્બેધભાગા, સુઞ્ઞતાનિમિત્તાપણિહિતભેદા પઞ્ઞાવિમુત્તાનં તયો અગ્ગફલધમ્મા, તેસુ પચ્ચેકં તયો તયો સીલાદિક્ખન્ધા, તથા ઉભતોભાગવિમુત્તાનન્તિ અટ્ઠારસ, સિક્ખિતબ્બાભાવસામઞ્ઞેન અસઙ્ખતધાતું પક્ખિપિત્વા એકૂનવીસતિ અસેક્ખભાગા, ઇતિ પુરિમાનિ એકતિંસ, ઇમાનિ એકૂનવીસતીતિ સમપઞ્ઞાસ સંકિલેસભાગિયાદિધમ્મા હોન્તિ. તસ્મા ઇમેસં સમપઞ્ઞાસાય સંકિલેસભાગિયાદિધમ્માનં વસેન સમપઞ્ઞાસ સુત્તાનિ હોન્તિ.

યસ્મા ચ તે પઞ્ઞાવિમુત્તા ઉભતોભાગવિમુત્તવિભાગં અકત્વા અસઙ્ખતાય ધાતુયા અગ્ગહણેન નિપ્પરિયાયેન અસેક્ખભાગાભાવતો નવેવ અસેક્ખભાગાતિ સમચત્તાલીસ હોન્તિ, તસ્મા **પેટકે** ‘‘ચત્તારીસાય આકારેહિ પરિયેસિતબ્બં, પઞ્ઞાસાય આકારેહિ સાસનપટ્ઠાનં નિદ્દિટ્ઠ’’ન્તિ (પેટકો॰ ૨૧) ચ વુત્તં. સઙ્ગહતો એવ પન પુબ્બે વુત્તવિત્થારનયેન સોળસ હોન્તિ, પુન તિવિધસંકિલેસભાગિયાદિવસેન દ્વાદસ હોન્તિ, પુન તણ્હાદિટ્ઠિદુચ્ચરિતસંકિલેસતણ્હાદિટ્ઠિદુચ્ચરિતવોદાનભાવેન છ હોન્તિ, પુન સંકિલેસભાગિયં વાસનાભાગિયં દસ્સનભાગિયં વાસનાભાગિયં અસેક્ખભાગિયન્તિ પઞ્ચ હોન્તિ, પુન મૂલપટ્ઠાનવસેન ચત્તારિ હોન્તિ,

પુથુજ્જનભાગિયસેક્ખભાગિયઅસેક્ખભાગિયભાવેન તીણિ હોન્તિ, પુન સંકિલેસભાગિયવોદાનભાગિયભાવેન દ્વે એવ હોન્તિ. પટ્ઠાનભાવેન પન એકવિધમેવ, ઇતિ પટ્ઠાનભાવેન એકવિધમ્પિ સંકિલેસવોદાનભાગિયભાવેન દુવિધન્તિ વિભાગતો યાવ છન્નવુતાધિકં ચતુસહસ્સપ્પભેદં હોતિ, તાવ નેતબ્બં. એવમેતં પટ્ઠાનં સઙ્ખતો, વિભાગતો ચ વેદિતબ્બં.

**ઇમસ્સાપિ** પટ્ઠાનવિભાગસ્સ, ન પુરિમસ્સેવાતિ અધિપ્પાયો. લોકિકં અસ્સત્થીતિ, લોકિકસહચરણતો વા **લોકિયં**, સુત્તં **પદેસેના**તિ એકદેસેન. **સબ્બપદેસૂ**તિ તંતંતિકાનં તતિયપદેસુ. **બુદ્ધાદીનન્તિ** બુદ્ધપચ્ચેકબુદ્ધબુદ્ધસાવકાનં. ધમ્મો પનેત્થ બુદ્ધાદિગ્ગહણેન વેદિતબ્બો, **આદિ**સદ્દેન વા.

**પરિણમતી**તિ પરિપચ્ચતિ. **ધરન્તી**તિ પબન્ધવસેન પવત્તન્તિ. **ન્તિ** પાપકમ્મં. **તે**તિ કુસલાભિનિબ્બત્તક્ખન્ધા. **રક્ખન્તિ** વિપાકદાનતો વિપચ્ચિતું ઓકાસં ન દેન્તીતિ અત્થો. અયઞ્ચ અત્થો ઉપપજ્જવેદનીયેસુ યુજ્જતિ, ઇતરસ્મિમ્પિ યથારહં લબ્ભતેવ. તેનાહ “**દુતિયે વા તતિયે વા અત્તભાવે**”તિ.

**૧૧૩**. અત્તનો અનવજ્જસુખાવહં પટિપત્તિં પટિપજ્જન્તો પરમત્થતો અત્તકામો નામાતિ આહ “**અત્તનો સુખકામો**”તિ. સુખાનુબન્ધઞ્હિ સુખં કામેન્તો સુખમેવ કામેતીતિ ચ **સુખકામો**તિ.

**વિત્થતટ્ઠેના**તિ સુવિપ્ફારદિટ્ઠીનં પવત્તનટ્ઠાનતાસઙ્ખાતેન વિત્થારટ્ઠેન.

**૧૧૪**. **દિટ્ઠે દુક્ખાદિધમ્મે**તિ ભાવેનભાવલક્ખણે ભુમ્મં, દુક્ખાદિધમ્મે દિટ્ઠે ઞાતેતિ અત્થો.

“**ઉદ્ધ**”ન્તિઆદિ કાલદેસાનં અનવસેસપરિયાદાનન્તિ આહ “**ઉદ્ધન્તિ અનાગતં, ઉપરિ ચા**”તિઆદિ. **ગમનેના**તિ ચુતૂપપાતગમનેન.

**૧૧૫**. **નગરદ્વારથિરકરણત્થન્તિ** નગરસ્સ દ્વારબાહથિરકરણત્થં. **ગમ્ભીરનેમતાયા**તિ ‘‘નેમં’’વુચ્ચતિ નિખાતથમ્ભાદીનં પથવિં અનુપવિસિત્વા ઠિતપ્પદેસો , ગમ્ભીરં નેમં એતસ્સાતિ **ગમ્ભીરનેમો**, તસ્સ ભાવો **ગમ્ભીરનેમતા**, તાય. **કમ્પનં** યથાઠિતસ્સ ઇતો ચિતો ચ સઞ્ચોપનં, **ચાલનં** ઠિતટ્ઠાનતો ચાવનં. **અજ્ઝોગાહેત્વા**તિ અવિપરીતસભાવાભિસમયવસેન અનુપવિસિત્વા, અનુપવિટ્ઠો વિય હુત્વાતિ અત્થો.

**સંયોજનાનં પજહનવસેના**તિ ગાથાય વચનસેસં આનેત્વા દસ્સેતિ. અથ વા પહાતબ્બસ્સ પહાનેન વિના ન ભાવનાસિદ્ધીતિ અત્થસિદ્ધં પહાતબ્બપહાનં અજ્ઝત્તં, બહિદ્ધાતિ પદદ્વયેન યોજેત્વા દસ્સેતું અજ્ઝત્તં બહિદ્ધાતિ ઓરમ્ભાગિયઉદ્ધમ્ભાગિયસંયોજનાનં વિસંયોગગહિતોતિ ઇમમત્થં પાળિયા સમત્થેતું “**તેનાહ સબ્બલોકે**”તિ વુત્તં.

**અલોભસીસેના**તિ અલોભેન પુબ્બઙ્ગમેન, યતો યોગાવચરો ‘‘નેક્ખમ્મચ્છન્દો’’તિ વુચ્ચતિ. અસુભસઞ્ઞા રાગપ્પટિપક્ખતાય ‘‘વિસેસતો અલોભપ્પધાના’’તિ વુત્તા, દસાસુભવસેન વા. **અધિગતજ્ઝાનાદીનીતિ આદિ**સદ્દેન વિપસ્સનાદીનિ સઙ્ગણ્હાતિ. વિહિંસારતિરાગાનં બ્યાપાદહેતુકતો ચત્તારોપિ બ્રહ્મવિહારા અબ્યાપાદપધાનાતિ આહ “**ચતુ…પે°… અબ્યાપાદો ધમ્મપદ**”ન્તિ. અધિગતાનિ ઝાનાદીનીતિ યોજના. **દસાનુસ્સતિ…પે°… અધિગતાનિ સમ્માસતિ ધમ્મપદં** સતિસીસેન તેસં અધિગન્તબ્બત્તાતિ અધિપ્પાયો. આનાપાનભાવનાયં સમાધિપિ પધાનો, ન સતિ એવાતિ દસ્સનત્થં “**દસકસિણ…પે°… સમ્માસમાધિ ધમ્મપદ**”ન્તિ વુત્તં. ચતુધાતુવવત્થાનવસેન અધિગતાનમ્પિ એત્થેવ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો.

**૧૧૬. ઉપલક્ખણકારણાની**તિ સઞ્ઞાનનિમિત્તાનિ.

પાપમેવ **પાપિયો**તિ આહ "**પાપં હોતી**"તિ, "પાપિયો"તિ ચ લિઙ્ગવિપલ્લાસવસેન વુત્તં. **એકવચને બહુવચન**ન્તિ એકવચને વત્તબ્બે બહુવચનં વુત્તં.

**૧૧૭. ઓલીયનતણ્હાભિનિવેસવસેના**તિ ભવતણ્હાભવદિટ્ઠિવસેન. તા હિ ભવેસુ સત્તે અલ્લીયાપેન્તિ. **અતિધાવનાભિનિવેસવસેના**તિ ઉચ્છેદદિટ્ઠિવસેન. સા હિ અવટ્ટુપચ્છેદમેવ વટ્ટુપચ્છેદં કત્વા અભિનિવિસનતો અતિધાવનાભિનિવેસો નામ. **ઓલીયન્તી**તિ સમ્માપટિપત્તિતો સઙ્કોચં આપજ્જન્તિ. **અભિધાવન્તી**તિ સમ્માપટિપત્તિં અતિક્કમન્તિ.

**તેસઞ્ચા**તિ તેસં ઉભિન્નં અભિનિવેસાનં, તદઞ્ઞેસઞ્ચ સબ્બમઞ્ઞિતાનં.

**૧૧૮. ઇદં ઇટ્ઠવિપાકં અનિટ્ઠવિપાક**ન્તિ ઇદં ઇટ્ઠવિપાકસઙ્ખાતં અનિટ્ઠવિપાકસઙ્ખાતં ફલં.

"**અકઙ્ખતો ન જાનેય્યુ**"ન્તિ એતેન "આકઙ્ખતો"તિ ઇમિના પદેન સદ્ધિં સમ્બન્ધદસ્સનમુખેન "ન જઞ્ઞા"તિ પદસ્સ અત્થં દસ્સેતિ.

**ન ઉપલબ્ભતી**તિ નત્થીતિ અત્થો.

**૧૨૦. તાની**તિ કમ્મકમ્મનિમિત્તગતિનિમિત્તાનિ. પત્થરણાકારોયેવ હેસ, યદિદં છાયાનં વોલમ્બનં. **એવં હોતી**તિ "અકતં વત મે કલ્યાણ"ન્તિઆદિપ્પકારેન વિપ્પટિસારો હોતિ.

**૧૨૨. એસકેહી**તિ ગવેસકેહિ સપરસન્તાને સમ્પાદકેહિ. **દુક્ખુદ્રય**ન્તિ દુક્ખફલં. **તીહિ કારણેહી**તિ કાયવાચાચિત્તેહિ. તાનિ હિ તંતંસંવરાનં દ્વારભાવેન કારણાનીતિ વુત્તાનિ. **તીહિ ઠાનેહી**તિ વા તીહિ ઉપ્પત્તિટ્ઠાનેહિ. **પિહિત**ન્તિ પિધાયકં.

"**ઉટ્ઠાનટ્ઠાનસઙ્ખાત**"ન્તિ ઇદં પાસાણભાવસામઞ્ઞં ગહેત્વા વુત્તં.

**૧૨૩. રજમિસ્સક**ન્તિ પુપ્ફરજમિસ્સકં. **તસ્સા**તિ તસ્સ સેક્ખાસેક્ખમુનિનો. મહિચ્છાદીનં વિય ગામે ચરણપ્પચ્ચયા ગામવાસીનં સદ્ધાહાનિ વા ભોગહાનિ વા ન હોતિ, અથ ખો ઉપરૂપરિ વુદ્ધિયેવ હોતીતિ દસ્સેન્તો "**પાકતિકમેવ હોતી**"તિ આહ. **અજ્ઝત્તિકકમ્મટ્ઠાન**ન્તિ ચતુસચ્ચકમ્મટ્ઠાનં.

**તેના**તિ કુસલેન કાયવચીકમ્મેન. થિરભાવો થામં નામાતિ તસ્સ અત્થં દસ્સેન્તો "**થામવાતિ ઠિતિમા**"તિ આહ.

અત્તસંનિસ્સયં પેમં અત્તાતિ ગહેત્વા "અત્તસમ"ન્તિ વુત્તન્તિ આહ "**અત્તપેમેન સમં પેમં નત્થી**"તિ. ભગવતો વિપસ્સનાઞાણોભાસપ્પવત્તિં સન્ધાયાહ "**પઞ્ઞા પન…પે॰… સક્કોતી**"તિ. સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં, પન અભિઞ્ઞાઞાણાનિ ચ અનન્તાપરિમાણં લોકધાતું ઓભાસેન્તિ.

**૧૨૪. કિસ્સ ભીતા**તિ કેન કારણેન ભીતા.

**ઠપેત્વા**તિ પવત્તેત્વા. વચનીયો યાચકાનન્તિ યોજના, યાચિતબ્બયુત્તોતિ અત્થો. **યઞ્ઞઉપક્ખરો**તિ યઞ્ઞોપકરણં. ‘‘**એતેસુ ધમ્મેસુ ઠિતો ચતૂસૂ**’’તિ વુત્તં ચતુક્કં વવત્થપેતું ‘‘**સદ્ધોતિ એકં અઙ્ગ**’’ન્તિઆદિ વુત્તં.

ગાથાયં વુત્તધમ્મે દ્વે દ્વે એકં કત્વા અઙ્ગકરણં **દુકનયો**.

**જાતિધમ્મ**ન્તિ પવત્તિધમ્મં સન્ધાય વદતિ.

**૧૨૫**. સચ્ચેકદેસતો સચ્ચસમુદાયો અનવસેસપરિયાદાનતો વિસિટ્ઠોતિ દસ્સેન્તો ‘‘**પરમત્થસચ્ચં વા હોતૂ**’’તિ આહ. **ચતુરો પદા**તિ ચત્તારિ પદાનિ, લિઙ્ગવિપલ્લાસેન વુત્તં, ચત્તારો ધમ્મકોટ્ઠાસાતિ અત્થો. કેવલં સત્તવિભાગદસ્સનત્થમેવ ચતુપદગ્ગહણં, ન અધિગતધમ્માનુરૂપતાય.

**નિમ્મદા**તિ ન મદા.

‘‘**સચ્ચવાદી જિનો રોમો**’’તિપિ પાઠો. તત્થ **રોમો**તિ દિટ્ઠિરાગરત્તાનં તિત્થિયાનં, તિત્થકરાનઞ્ચ અધમ્મવાદીનં રાગવિપરીતધમ્મદેસનતો ભયજનકો, અધમ્મવાદીનં વા તત્થ આદીનવદસ્સનેન ભાયિતબ્બો, અપ્પહીનાસંવરાનં વા દુરુપસઙ્કમનતો દુરાસદોતિ અત્થો.

સચ્ચો ચ સો ધમ્મો ચાતિ **સચ્ચધમ્મો**. તેનાહ ‘‘**એકન્તનિસ્સરણભાવેના**’’તિઆદિ.

**એકાયનભાવ**ન્તિ એકમગ્ગભાવં, અઞ્ઞમગ્ગભાવન્તિ અત્થો.

દસ્સનભાગિયં ભાવનાભાગિયન્તિ નિબ્બેધભાગિયમેવ દ્વિધા વિભજિત્વા વુત્તન્તિ આહ ‘‘**સંકિલેસભાગિયાદીહિ ચતૂહિ પદેહી**’’તિ. **સેસત્તિકાન**ન્તિ સત્તાધિટ્ઠાનત્તિકાદીનં અટ્ઠન્નં તિકાનં. **સેસપદાનઞ્ચા**તિ સંકિલેસભાગિયઞ્ચ વાસનાભાગિયઞ્ચાતિઆદિમિસ્સકપદાનઞ્ચ. **ચ**-સદ્દેન સંકિલેસભાગિયાદિપદાનિ ચ સઙ્ગણ્હાતિ. લોકિયત્તિકસ્સેવ હિ ‘‘સેસપદાની’’તિ વુત્તેહિ મિસ્સકપદેહિ એવં સંસન્દને નયદસ્સનં, ઇતરેસં પન તિકાનં સંકિલેસભાગિયાદિપદેહિ ચેવ સેસપદેહિ ચ સંસન્દને ઇદં નયદસ્સનન્તિ ‘‘**વુત્તનયાનુસારેન સુવિઞ્ઞેય્ય**’’ન્તિ વુત્તં. **સમતિક્કમન**ન્તિ પહાનં. સતિપિ વાસનાભાગિયસંકિલેસભાગિયધમ્માનં લોકિયભાવે પુરિમેહિ પન પચ્છિમા પહાતબ્બા તદઙ્ગવસેન, વિક્ખમ્ભનવસેન ચ. એવં પજહનસમત્થતાય પહાનન્તિ વુત્તં ‘‘**વાસનાભાગિયં સુત્તં સંકિલેસભાગિયસ્સ સમતિક્કમાય હોતી**’’તિ. સંકિલેસધમ્માનં સમતિક્કમેન અધિગન્તબ્બા વોદાનધમ્મા વિયાતિ યોજના. **ભાવના** નામ તિવિધા ઝાનભાવના, વિપસ્સનાભાવના, મગ્ગભાવનાતિ. તાસુ મગ્ગભાવનાય ગહિતાય વિપસ્સનાભાવના ગહિતા એવ હોતીતિ તં અનામસિત્વા ઇતરા દ્વે એવ ગહિતા. તથાપિ ‘‘ભાવનાભાગિયસ્સ સુત્તસ્સ પટિનિસ્સગ્ગાયા’’તિ વુત્તે કિં સબ્બેન સબ્બં અસેક્ખસ્સ ઝાનભાવનાપિ પટિનિસ્સટ્ઠાતિ ચોદનં મનસિ કત્વા પાળિયં ‘‘**અસેક્ખભાગિયં સુત્તં દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારત્થ**’’ન્તિ વુત્તન્તિ દસ્સેન્તો ‘‘**અસેક્ખધમ્મેસુ ઉપ્પન્નેસુ મગ્ગભાવનાકિચ્ચં નામ નત્થી**’’તિ વત્વા ‘‘**ઝાનભાવનાપિ દિટ્ઠધમ્મસુખવિહારત્થા એવા**’’તિ આહ.

એકં એવ ભવબીજં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણં **એકબીજં**, તં અસ્સ અત્થીતિ **એકબીજી. સન્ધાવિત્વા** સમાગન્ત્વા, નિબ્બત્તનવસેન ઉપગન્ત્વાતિ અત્થો. **સંસરિત્વા**તિ તસ્સેવ વેવચનં. કુલં કુલં ગચ્છતીતિ **કોલંકોલો**. પુરિમપદે અનુનાસિકલોપં અકત્વા નિદ્દેસો.

**તેસં** સોતાપન્નાનં. **એતં પભેદન્તિ** એકબીજિઆદિવિભાગં. પુરિમભવસિદ્ધં વિવટ્ટૂપનિસ્સયપુઞ્ઞકમ્મં ઇધ **પુબ્બહેતુ** નામ. યો ''કતપુઞ્ઞતા''તિ વુચ્ચતિ, સો પઠમમગ્ગે સાધિતે ચરિતત્થતાય વિપક્કવિપાકં વિય કમ્મં ઉપરિમમગ્ગાનં ઉપનિસ્સયો ન સિયાતિ અધિપ્પાયેનાહ "**ઉપરિ...પે॰... આપજ્જતી**"તિ. **તિણ્ણં મગ્ગાનં નિરત્થકતા આપજ્જતિ** પઠમમગ્ગેનેવ તેહિ કાતબ્બકિચ્ચસ્સ સાધિતત્તા. **પઠમમગ્ગે...પે॰... આપજ્જતી**તિ અનુપ્પન્નસ્સ અત્થકિરિયાસમ્ભવતો. એવં તિણ્ણં વાદાનં યુત્તિઅભાવં દસ્સેત્વા ચતુત્થવાદો એવેત્થ યુત્તોતિ દસ્સેન્તો આહ "**વિપસ્સના...પે॰... યુજ્જતી**"તિ. "**સચે હી**"તિઆદિના તં યુત્તિં વિભાવેતિ. વિમુત્તિપરિપાચનીયાનં ધમ્માનં પરિપક્કતાય ઇન્દ્રિયાનં તિક્ખતાય ઞાણસ્સ વિસદતાય વિપસ્સનાય બલવભાવો વેદિતબ્બો. સો હિ વોમિસ્સકનયેન સંસરણકો ઇધાધિપ્પેતો ''દેવે ચેવ માનુસે ચ સન્ધાવિત્વા''તિ વુત્તત્તા. ઇધ કામભવે ઠિતો **ઇધટ્ઠકો**. મનુસ્સદેવલોકૂપપજ્જનતો ઓકારેન **વોકિણ્ણો**. અરિયસાવકસ્સ તંતંસત્તનિકાયુપપત્તિ તસ્સ તસ્સ સોધનસદિસં કિલેસમલાદિઅનત્થાપનયનતોતિ આહ "**છ દેવલોકે સોધેત્વા**"તિ. "**અકનિટ્ઠે ઠત્વા**"તિ એતેન હેટ્ઠાબ્રહ્મલોકસોધનં વુત્તમેવાતિ વેદિતબ્બં.

**સદ્ધં ધુરં કત્વા**તિ સદ્ધં ધુરં જેટ્ઠકં પુબ્બઙ્ગમં કત્વા. સદ્ધાય અનુસ્સતિ પટિપત્તિ, સદ્ધં વા પુબ્બભાગિયં અનુસ્સતિ, સદ્ધાય વા અનુસરણસીલોતિ **સદ્ધાનુસારી**. **ધમ્માનુસારી**તિ એત્થાપિ એસેવ નયો. **ધમ્મો**તિ પનેત્થ પઞ્ઞા વેદિતબ્બા. સદ્દહન્તો વિમુત્તોતિ **સદ્ધાવિમુત્તો**. યદિપિ સબ્બથા અવિમુત્તો, સદ્ધામત્તેન પન વિમુત્તોતિ અત્થો. સદ્ધાય વા અધિમુત્તોતિ **સદ્ધાવિમુત્તો**. **વુત્તનયેના**તિ ઉપરિમગ્ગવિપસ્સનાય બલવમન્દમન્દતરભાવેન. દિટ્ઠિયા પત્તોતિ **દિટ્ઠિપ્પત્તો**, ચતુસચ્ચદસ્સનસઙ્ખાતાય દિટ્ઠિયા નિરોધપ્પત્તોતિ અત્થો. દિટ્ઠન્તં વા પત્તોતિ **દિટ્ઠિપ્પત્તો**, દસ્સનસઙ્ખાતસ્સ સોતાપત્તિમગ્ગઞાણસ્સ અનન્તરપ્પવત્તોતિ વુત્તં હોતિ. પઠમફલતો પટ્ઠાય હિ યાવ અગ્ગમગ્ગા દિટ્ઠિપ્પત્તાતિ. **ઇદન્તિ** યથાવુત્તસોતાપન્નાનં સદ્ધાવિમુત્તદિટ્ઠિપ્પત્તતાવચનં . **અટ્ઠન્નં વિમોક્ખાનન્તિ** ચતસ્સો રૂપાવચરસમાપત્તિયો, ચતસ્સો અરૂપાવચરસમાપત્તિયોતિ **અટ્ઠ વિમોક્ખા**, તેસં.

કુટ્ઠન્તં સચ્છિકરોતીતિ **કાયસક્ખી**, કુટ્ઠાનં અન્તો **કુટ્ઠન્તો**, કુટ્ઠાનં અરૂપજ્ઝાનાનં અનન્તરો કાલોતિ અધિપ્પાયો. અચ્ચન્તસંયોગે ચેતં ઉપયોગવચનં, કુટ્ઠાનન્તરકાલમેવ સચ્છિકાતબ્બં સચ્છિકરોતીતિ વુત્તં હોતિ, ''વિસમં ચન્દિમસૂરિયા પરિવત્તન્તી''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૪.૭૦) વિય વા ભાવનપુંસકન્તિ એતં દટ્ઠબ્બં. યો હિ અરૂપજ્ઝાનેન રૂપકાયતો, નામકાયેકદેસતો ચ વિક્ખમ્ભનવિમોક્ખેન વિમુત્તો, તેન નિરોધસઙ્ખાતો વિમોક્ખો આલોચિતો પકાસિતો વિય હોતિ, ન કાયેન સચ્છિકતો, નિરોધં પન આરમ્મણં કત્વા એકચ્ચેસુ આસવેસુ ખેપિતેસુ તેન સો સચ્છિકતો હોતિ. તસ્મા સો સચ્છિકાતબ્બં નિરોધં યથાઆલોચિતં નામકાયેન સચ્છિકરોતીતિ "**કાયસક્ખી**"તિ વુચ્ચતિ, ન તુ વિમુત્તો એકચ્ચાનં એવ આસવાનં અપરિક્ખીણત્તા.

**અભેદેના**તિ અન્તરાપરિનિબ્બાયિઆદિભેદેન વિના. ''અભેદેના''તિ ચ ઇદં ''સદ્ધાવિમુત્તદિટ્ઠિપ્પત્તકાયસક્ખિનો''તિ ઇધાપિ આનેત્વા યોજેતબ્બં. યથેવ હિ અન્તરાપરિનિબ્બાયિઆદિભેદાનામસનેનેવ એકો અનાગામી હોતિ, એવં યથાવુત્તભેદઆમસનેનેવ સદ્ધાવિમુત્તો, દિટ્ઠિપ્પત્તો, કાયસક્ખીતિ તયો અનાગામિનો હોન્તિ. અયઞ્ચ અનાગામિનો તાદિસમવત્થાભેદં ગહેત્વા ગણના કતાતિ વેદિતબ્બં. "**અવિહાદીસૂ**"તિઆદિ સુવિઞ્ઞેય્યમેવ.

પઞ્ઞાય એવ વિમુત્તો, ન ચેતોવિમુત્તિભૂતેન સાતિસયેન સમાધિનાપીતિ **પઞ્ઞાવિમુત્તો**. **ઉભતોભાગવિમુત્તો**તિ ઉભોહિ ભાગેહિ ઉભતોભાગતો વિમુત્તો. કિલેસાનં વિક્ખમ્ભનસમુચ્છિન્નેહિ રૂપકાયનામકાયતો વિમુત્તોતિ ઇમમત્થં

દસ્સેન્તો “**વિક્ખમ્ભન…પે॰… વિમુત્તો નામા**”તિ આહ. અરૂપસમાપત્તિયા રૂપકાયતો, અગ્ગમગ્ગેન અરૂપકાયતો વિમુત્તં. યથાહ –

“ઇધ, ભિક્ખવે, એકચ્ચો પુગ્ગલો યે તે સન્તા વિમોક્ખા અતિક્કમ્મ રૂપે આરુપ્પા, તે કાયેન ફુસિત્વા વિહરતિ, પઞ્ઞાય ચસ્સ દિસ્વા આસવા પરિક્ખીણા હોન્તિ, અયં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, પુગ્ગલો ઉભતોભાગવિમુત્તો”તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૮૨).

યં પન **મહાનિદાનસુત્તે** “રૂપી રૂપાનિ પસ્સતી”તિઆદિકે (દી॰ નિ॰ ૨.૧૨૯) નિરોધસમાપત્તિઅન્તે અટ્ઠ વિમોક્ખે વત્વા –

“યતો ખો, આનન્દ, ભિક્ખુ ઇમે અટ્ઠ વિમોક્ખે અનુલોમમ્પિ સમાપજ્જતિ…પે॰… અયં વુચ્ચતાનન્દ, ભિક્ખુ ઉભતોભાગવિમુત્તો, ઇમાય ચ, આનન્દ, ઉભતોભાગવિમુત્તિયા અઞ્ઞા ઉભતોભાગવિમુત્તિ ઉત્તરિતરા વા પણીતતરા વા નત્થી”તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૩૦) –

વુત્તં, તં ઉભતોભાગવિમુત્તસેટ્ઠવસેન વુત્તં. તત્થ યસ્મા આરુપ્પસમાપત્તીસુ એકાયપિ રૂપકાયો વિક્ખમ્ભિતો એવ નામ હોતિ, તસ્મા ચતુન્નં આરુપ્પસમાપત્તીનં, નિરોધસમાપત્તિયા ચ લાભીનં વસેન પઞ્ચ ઉભતોભાગવિમુત્તા વેદિતબ્બા. એસ નયો **કાયસક્ખિમ્હિ**પિ. અટ્ઠવિમોક્ખેકદેસેપિ હિ અટ્ઠવિમોક્ખસમઞ્ઞા યથા “લોકે સત્તા”તિ.

**તેરસસુ સીસેસુ** પલિબોધસીસાદીનિ, પવત્તસીસઞ્ચ પરિયાદિયિતબ્બાનિ, અધિમોક્ખસીસાદીનિ પરિયાદકાનિ, **ગોચરસીસં** પરિયાદકફલં. તઞ્હિ વિસયજ્ઝત્તં ફલં, **વિમોક્ખો** પરિયાદકસ્સ મગ્ગસ્સ, ફલસ્સ ચ આરમ્મણં. **સઙ્ખારસીસં** સઙ્ખારવિવેકભૂતો નિરોધોતિ પરિયાદિયિતબ્બાનં, પરિયાદકફલાનઞ્ચ સહ વિસયસંસિદ્ધિદસ્સનેન સમસીસિભાવં દસ્સેતું **પટિસમ્ભિદાયં** (પટિ॰ મ॰ ૧.૮૭) તેરસ સીસાનિ વુત્તાનિ. ઇધ પન “યસ્સ પુગ્ગલસ્સ અપુબ્બં અચરિમં આસવપરિયાદાનઞ્ચ હોતિ જીવિતપરિયાદાનઞ્ચા”તિ (પુ॰ પ॰ ૧૬) **પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિયં** આગતત્તા તેસુ કિલેસપવત્તસીસાનં એવ વસેન યોજનં કરોન્તો “**કિલેસસીસ**”ન્તિઆદિમાહ. તત્થ પવત્તસીસમ્પિ મગ્ગો પવત્તિતો વુટ્ઠહન્તો ચુતિતો ઉદ્ધં અપ્પવત્તિકરણેન યદિપિ પરિયાદિયતિ, યાવ પન ચુતિ, તાવ પવત્તિસમ્ભવતો “**પવત્તસીસં જીવિતિન્દ્રિયં ચુતિચિત્તં પરિયાદિયતી**”તિ આહ.

કિલેસપરિયાદાનેન અત્તનો અનન્તરં વિય નિપ્ફાદેતબ્બા, પચ્ચવેક્ખણવારા ચ કિલેસપરિયાદાનસ્સેવ વારાતિ વત્તબ્બતં અરહન્તિ. “વિમુત્તસ્મિં વિમુત્તમિતિ ઞાણં હોતી”તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૭૮; સં॰ નિ॰ ૩.૧૨, ૧૪) હિ વચનતો પચ્ચવેક્ખણપરિસમાપનેન કિલેસપરિયાદાનં સમાપિતં નામ હોતિ. તં પન પરિસમાપનં યદિ ચુતિચિત્તેન હોતિ, તેનેવ જીવિતપરિસમાપનઞ્ચ હોતીતિ ઇમાય વારચુતિસમતાય કિલેસપરિયાદાનજીવિતપરિયાદાનાનં અપુબ્બાચરિમતા હોતીતિ આહ “**વારસમતાયા**”તિ. **ભવઙ્ગં ઓતરિત્વા પરિનિબ્બાયતો**તિ એત્થ પરિનિબ્બાનચિત્તમેવ ભઙ્ગોત્તરણભાવેન વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

**ચરિતન્તિ** ચરિતા કાયવચીમનપ્પવત્તિ. એત્થ ચ યેન રાગાધિકભાવેન પુગ્ગલો “રાગચરિતો”તિ લક્ખીયતિ, તયિદં લક્ખણં. તેનાહ “**રાગજ્ઝાસયો રાગાધિકોતિ અત્થો**”તિ, તેન અપ્પહીનભાવેન સન્તાને થામગતસ્સ રાગસ્સ બલભાવો લક્ખીયતીતિ દટ્ઠબ્બં. એસેવ નયો સેસેસુપિ.

**સીલવન્તેહી**તિ આદિસદ્દસ્સ લોપં કત્વા નિદ્દેસો કતોતિ દસ્સેન્તો આહ “**સીલવન્તાદીહી**”તિ. **આદિસદ્દેન** દાયકાદીનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો.

**આરમ્મણભૂતા ઞેય્યન્તિ** આરમ્મણભૂતાવ ઞેય્યં.

**પુથુજ્જનભૂમિઆદીસૂ**તિ પુથુજ્જનસેક્ખાસેક્ખભૂમીસુ. તત્થ પુથુજ્જનભૂમિવસેન સંવરો, સેક્ખભૂમિવસેન પહાનભાવના, અસેક્ખભૂમિવસેન સચ્છિકિરિયા, પુથુજ્જનભૂમિસેક્ખભૂમિવસેન વા યથારહં સંવરપહાનભાવના. પુબ્બભાગિયા હિ સંવરપહાનભાવના પુથુજ્જનસ્સ સમ્ભવન્તિ, ઇતરા સેક્ખસ્સ, અસેક્ખભૂમિવસેન સચ્છિકિરિયા. **નયતો દસ્સિતન્તિ** ‘‘યં, ભિક્ખવે, મયા ‘ઇદં ન કપ્પતી’તિ અપ્પટિક્ખિત્તં, તં ચે કપ્પિયં અનુલોમેતિ, અકપ્પિયં પટિબાહતિ, તં વો કપ્પતી’’તિઆદિના (મહાવ॰ ૩૦૫) નયદસ્સનવસેન પકાસિતં. **સરાગાદિસંવત્તનન્તિ** સરાગાદિભાવાય સંવત્તનં.

**અઞ્ઞમઞ્ઞં સંસગ્ગતો**તિ ‘‘સંકિલેસભાગિયઞ્ચ વાસનાભાગિયઞ્ચા’’તિઆદિના સંકિલેસભાગિયાદીનં પદાનં અઞ્ઞમઞ્ઞસંસગ્ગતો. **અનેકવિધો**તિ દ્વાદસવિધો યાવ દ્વાનવુતાધિકચતુસહસ્સવિધોપિ અનેકપ્પકારો. **લોકિયસત્તાધિટ્ઠાનાદિસંસગ્ગતો**તિ **આદિ**સદ્દેન લોકિયં ઞાણં, લોકુત્તરં ઞાણં, લોકિયઞ્ચ લોકુત્તરઞ્ચ ઞાણં, લોકિયં ઞેય્યં, લોકુત્તરં ઞેય્યં, લોકિયઞ્ચ લોકુત્તરઞ્ચ ઞેય્યં, લોકિયં ઞાણઞ્ચ ઞેય્યઞ્ચ, લોકુત્તરં ઞાણઞ્ચ ઞેય્યઞ્ચ, લોકિયઞ્ચ લોકુત્તરઞ્ચ ઞાણઞ્ચ ઞેય્યઞ્ચાતિઆદિકો સમ્ભવન્તો પટ્ઠાનભેદો સઙ્ગહિતો. **ઉભયત્થા**તિ સંકિલેસભાગિયાદિકે, લોકિયાદિકે ચ. **યથારહન્તિ** યો યો સંસગ્ગવસેન યોજનં અરહતિ, સો સો ધમ્મો. સમ્ભવાવિરોધેનેવ હિ યોજના. ન હિ ‘‘લોકિયં નિબ્બેધભાગિય’’ન્તિઆદિના યોજના સમ્ભવતિ.

**તીસુ પિટકેસુ લબ્ભમાનસ્સા**તિ તિસ્સો સઙ્ગીતિયો આરુળ્હે તેપિટકે બુદ્ધવચને ઉપલબ્ભમાનસ્સ વિજ્જમાનસ્સ, એતેન ન કેવલં સઙ્ગહો એવ યથાવુત્તભેદાનં પટ્ઠાનભાગાનં નિદ્ધારણાય કારણં, અથ ખો પાળિયં દસ્સનઞ્ચાતિ વિભાવેતિ. તેનાહ “**યં દિસ્સતિ તાસુ તાસુ ભૂમીસૂ**”તિ. “**તેનેવ હી**”તિઆદિના યથાવુત્તસ્સ અત્થસ્સ પાઠાનુગમં દસ્સેતિ.

સાસનપટ્ઠાનવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

## નિગમનકથાવણ્ણના

**સદ્ધમ્માવતરટ્ઠાને**તિ દેસન્તરતો આગન્ત્વા સદ્ધમ્મસ્સ અવતરણોકાસભૂતે સદ્ધમ્મસ્સવનધારણપરિચયપરિપુચ્છામનસિકારબહુલાનં નિવાસટ્ઠાનતં સન્ધાયેતં વુત્તં, અત્તનો વા સન્તાને પરિયત્તિસદ્ધમ્મસ્સ અનુપ્પવેસનટ્ઠાનતાય એવં વુત્તં. સેસં સુવિઞ્ઞેય્યમેવાતિ.

નેત્તિઅટ્ઠકથાય લીનત્થવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નેત્તિપ્પકરણ-ટીકા નિટ્ઠિતા.